

НОСИР
ФОЗИЛОВ

САЙЛАНМА

ИККИ ЖИЛДЛИК

2

ЖИЛД

Ҳиссалар ва ҳикоялар

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1983

Уз2
Ф 79

Фозилов, Носир.

Сайланма: 2 жилдлик.—Т.:Адабиёт ва санъат
нашр., 1983.

Ж. 2. Қиссалар ва ҳикоялар. 368 б.

Таниқли ёзувчи Носир Фозиловнинг ушбу иккинчи томига «Адашганлар», «Қор хат» қиссалари ва йнгирмадан ортиқ ҳикоялари киртилди. Уларда тили ширали, ҳаётга теран назар солувчи, ўз қаҳрамонларининг ички дунёсини яхши билувчи ижодкорнинг ингоҳи яққол сезилиб туради.

Фозилов, Носир. Избранное: В 2—х Т. 2. Повес-
ти и рассказы.

4803010200—16
Ф М 352 (04)—83 172—83

Уз2

ҚИССАЛАР

ТАШВИШ

Одатда, ўқ тегса, унинг оғриғи ўша заҳоти эмас, анчадан кейин билинади. Сафарали Фарғонадаги қуролдош ўртоғи Расулжонникига бориб, у ерда бўлиб ўтган дилсиёҳлик ва хижолатпазликларни шунчаки одатий бир гап, деб ўйловди-ю, аммо бир кун ўтиб уни поездга олиб чиқиб кузатиб қўйишгач, купесига кириб ёнбошлаганида, ўша гапларнинг заҳми сезила бошлади. Назарида, Сафарали Сафарали бўлганидан бери — шунча ташвишларни бошидан кечириб, Улуғ Ватан урушининг жаҳаннамий оловларига минг бор кириб чиқиб ҳам унинг боши бунчалик қотмаган эди.

Нима бўлди ўзи? У иссиқ ва дим купеда чалқанча ётаркан, бўлган воқеаларни бир бошдан кўз олдига келтира бошлади...

* * *

Уша кун Сафарали ишдан ҳориб-чарчаб, оч қолиб тун ярмида уйига қайтди. Муҳаббат эрнини ҳар галгидай меҳрибонлик билан кутиб олди, қўлига сув қуйди, сочиқ тутди. Сўнг токчада турган хатни олиб Сафаралига тутқазди:

— Боя почтальон ташлаб кетувди, — деб эрига савол назари билаң тикилди. Сафарали ҳам хатга тикилди-ю, ҳайрон бўлиб елкасини қисди.

Муҳаббат эрининг овқатини иситиб бериш учун ташқарига чиқди. Сафарали конверт сиртидаги адресга қайта тикилди. Хат. Винница шаҳри, А. Зэремба деган одамдан эди. Сафарали ўйланиб қолди. Бунақа одам билан ҳеч ҳам таниш бўлмаган эди-ку? Бу Зэремба дегани ким бўлди экан? Ё фронтда бирга бўлган ўртоқлариданмикан? Бироқ Зэремба фамилияли одамни эслолмади. У конвертти йиртди. Ичидан битта фотосурат чиқди. Суратда бир аёл билан ўн уч-ўн тўрт ёшлардаги қиз кулиб қараб турар эди.

Қизиқ! Сафарали тикилиб қараб ҳам уларни таниёлмади. «Хат адашиб келмаганмикан?» — деб тагин конвертга кўз ташлади. Тўғри! Ўзининг фамилияси, ўзининг исми жуда тўғри, жуда аниқ ёзилибди. Тагин суратга тикилди. Қизнинг истараси иссиқроқ кўринди, уларни кимларгадир ўхшатгандай бўлди. Сафарали суратнинг орқасига қаради: «Алла ва Галина Зэремба» деб ёзилибди. «Э, тўхта, тўхта! Э...» унинг вужуди жимирлашиб кетди. «Галина, — деди у шивирлаб. Товуши паст чиқдими ё баланд чиқдими, буни пайқаялмай қолди. — Ё тавба! Одам деган ҳам шунчалик ўзгариб кетадими-я?!»

Сафарали Галинани фронтда учратганида ё ўн етти, ё ўн саккизлар чамасида эди. Ҳозир ўттиз уч-ўттиз тўртларда бўлса керак. Ҳалиги суратдаги аёл қирқлар чамасида: сочларига оқ оралаган, унда-бунда юзларига ажир тушибди. «Нима бўлди сенга Галина? Довюррак, халоскор Галинам!»

Сафаралининг кўз ўнгида қоронғи ва зах ертўла гавдаланди: ертўла туйнугидан хирагина нур тушиб турибди. Қўлида фонарь ушлаб олган бир чол уларнинг устига энгашиб:

— Сизларни Галя ўрмонга олиб кетади, — деди. Чолнинг ёнгинасида қора матодан кўйлак кийган бир қиз турар, ертўлада беш-олти жангчи инграб ётар, ҳаммаси оғир ярадор эди. Сафарали ҳам шулар орасида, ертўлада ўзига келди. Ярадорларни шу чол билан ҳалиги қиз ертўлага кўтариб олиб киришибди.

Фронт анча илгарилаб кетибди.

Галина ярадорларни бир амаллаб ўрмонга олиб кирди...

Шундай қилиб Галина билан Сафарали бора-бора бир-бирларига ўрганишиб, бир энлик ҳам ажрашмайдиган бўлиб қолишди. Сафарали тузалгач, Галина иккови бир тан-бир жон бўлиб ёвга қарши курашишди. Уқ овози тинган чоғларида улар келажак турмуш режаларини тузишди. Сафарали Галинасиз ҳаётини тасаввур қилолмасди у вақтда. Улар сокин ўрмонда, хилватроқ жойни танлаб, чалқанча ётиб олишиб, тубсиз кўм-кўк осмонга тикилишар: «Як ти думаешь, Халя?»—деб ҳазил қилиб қўяр эди.

Қирқ тўртинчи йили армиямиз бутун фронт бўйлаб ҳужумга ўтиб, фашистлар асоратидан Белоруссия, Украина озод қилинди. Ленинград қуршови ёриб ўтилди. Худди шу пайтда партизанлар қўшилмасидан ҳарбийга йигитлар танлана бошлаганида, Сафаралини ҳам олишди. У армия билан Фарбга қараб йўл олди.

Шундай қилиб, у Галина билан Винницада хайрлашди. Сўнг Польша учун бўлган жангларнинг бирида оғир яра-

ланиб, Познань шаҳридаги госпиталда ўзига келди: ҳамма-ёғи оппоқ дока билан чандиб ташланган эди.

У ўзига келгач, Галинани қидириб хат ёзди. Аммо хати қайтиб келаверди. Мана, орадан ўн беш йил ўтибди. Ниҳоят, мана бу хат...

Сафарали эс-ҳушини йиғиб, тўрт буклоғлик хатга яна кўз югуртирди. Хат. «Здравствуй, папа» деб бошланибди. У тагин суратга тикилди. Бу гал суратдаги аёл унга хомуш тикилиб тургандай бўлди. Бу таниш, қадрдон ва азиз инсоннинг қалбида ушалмаган не-не орзулари бордек туюлди. Бунинг учун ўзи... Йўқ, йўқ, лаънати уруш, тақдир айбдор!.. Сафарали хатни кўздан кечириб чиқди. Хат охирида Олеся деган қиз имзо чекибди. У хатни бошидан қайта ўқий бошлади. Унда Олеся ўзининг қирқ бешинчи йилнинг баҳорида туғилганини, ақлини танигандан сўнг дадам деб юргани—Микола Зэремба ўғай отаси эканини, ўзидан сўнг учта укаси ўғай отасиданлигини тасодифан эшитиб қолиб, туну кун йиғлаганини, ниҳоят унинг ўз отаси фронтда ҳалок бўлгани ҳақидаги хатни ўқиб бериб уни тинчатишганини ёзибди. «Ўтган йили радиодан Ватан уруши иштирокчиси ўз фарзандларини қандай топганлиги ҳақидаги бир ҳикояни эшитиб, мен ҳам Мудофаа министривга ҳамда Ўзбекистон республикаси ҳарбий комиссариатига хат ёздим. Мана, ниҳоят яқинда Тошкентдан қувончли хат олдим. Сизни — дадамни топдим! Билмадим, сиз мени қизим, деб тан оласизми, йўқми? Укаларимнинг ота-онаси бор. Мен эсам... Ойимларнинг айтишларига қараганда, мен сизга ўхшаб кетармишман. Шунинг учун ҳам расмимизни юбордик...»

Сафарали расмга қаради. Кўрган заҳоти кимгадир ўхшатган эди-я! Ҳа, ҳақиқатан ҳам худди ўзи.

* * *

Ташқаридан Муҳаббатнинг оёқ товуши эшитилди. Сафарали хатни шошиб қўйнига тикди. Нима қилсин! Хатни Муҳаббатга кўрсатсинми, ё? Хўш, бордию айтса нима бўлади? Ахир одамнинг бошидан нималар ўтмайди? Йўқ, айтиш керак...

Сафарали ички сирлари билан курашиб, Муҳаббат иситиб олиб кирган маставанинг таъми қанақалигини ҳам, уни қандай ичиб бўлганини ҳам билмади. Унинг бугун бунчалик индамас бўлиб қолганини хотини чарчаганликка йўйиб, тезгина ўрин солди... Улар ётишди. Муҳаббат ортиқча гап гапирмас, Сафарали эса: «Хатни айтсам, ўзи оғироеқ

бўлиб юрганида ёмон таъсир қилмасмикан», деган андишадан ўз хаёллари билан ўзи олишиб ётар эди. Нима қилсин, айтсинми? Ё... У хотини томонга ўгирилиб, энди оғиз жуфтлаганида, қўли бехосдан Муҳаббатнинг қорнига тегиб кетди. Бир нима қимирлагандай бўлиб туюлди-ю, айтмоқчи бўлган гапи бўғзида қолди. Негадир ширин энтикди. Бу энтикиш узоққа бормади. Яна хат кўз ўнгига келди. Йўқ, айтиш керак. Айтмаса бу сир дард устига чипқон бўлади.

— Муҳаббат, — деди у астагина. Муҳаббат дарровда жавоб берақолмади. Сафарали тагин ялинган оҳангда: — Муҳаббат, — деди. — Ҳалиги... ҳалиги хатнинг кимдан келганини сўрамадингиз?

— Кимдан экан? — аста сўради Муҳаббат.

— Хат... Хат...

Шу пайт эшик зарб билан тақиллаб қолди. Муҳаббат чўчиб тушди. Сафаралининг гапи бўғзида қолди. У ўрнидан апил-тапил турди-да, енгил-елпи кийиниб, эшикни очди. Қараса, эшик олдида забардаст бир йигит турибди. Уни Сафарали дафъатан таниёлмади. Ичкаридан тушиб турган нур ёруғида синчиклаб тикилди.

— Ие, Йигиталимсан?

Йигит бошини қимирлатди. Сафарали уни сал-пал ҳаяжон ва шубҳа билан бағрига босди.

— Оббо сен-ей, қандай шамол учирди? Ярим кечада.. Қаёқдан?

— Уйдан...

— Фарғонадан-а?!

Йигитали бош ирғади.

Даҳлизда Муҳаббат кўринди. Йигиталининг бемаҳал келиши Сафаралининг кўнглига бор оз шубҳа солган бўлса ҳам, у қувонган бўлиб.

— Йигитали келди, Муҳаббат, — деди.

— Ассалому алейкум, янга, — деди Йигитали нйманибороқ, — сизларни бемаҳалда безовта қилдим чоғи...

— Э, безовтаси бор эканми, жиян. Қани, ичкарига.

Улар ўтиришди. Муҳаббат «мен ҳозир», деб ташқарига чиқиб кетди.

— Тўғри келяпсанми? — деди Сафарали унинг келиш сабабини тезроқ билиш ниятида.

— Ҳа, тўғри уйдан.

— Тинчликми?

Йигитали бошини ҳам қилди. Сафарали ҳамон унга савол назари билан тикилиб турар эди. Йигитали ёрилди:

— Назар акани ўлдириб қўйдим...

Нима дединг?

— Назар акани ўлдириб қўйдим...

— Нега?!

Йигитали бир оз индамай ўтирди-да, бор гапни айтиб берди.

Сафарали қуролдош дўсти Расулжон билан жанг майдонида жон аямас дўст тутинган. Борди-келди қилиб туришади. Сафарали Расулжонни кига ўтган йили кузақда — Йигиталини уйлантирганида борган эди. Ўшанда зап тўй бўлган эди-да! Колхоз ранси Назар аканинг ўзи тўйга бош бўлган. Фарғона водийсига донғи кетган артистлар тўйга келишиб, роса қиздиришган... Сафарали ўшанда яхши кайф қилиб олиб, ёшгина артистка билан ўйин тушганини ҳали ҳам оғзининг таноби қочмай эслаёлмайди... Шундай яхши кунда отахонлик қилган одам, мана кўрмайсизми энди? Нима қилибди денг? Йигиталини шаҳарга механизаторлар курсига ўқишга жўнатиб, хотини Ойнисани оғир-оёқлигига қарамай, тошқин кезида ишга солибди. Оқибатда Ойниса етти ойлик боласини тушириб қўйибди. Буни қаранг! Ҳа, ахир, оғироёқ ёшгина келинни совуқда ариқ ишларига олиб чиқмасаям бўларди-ку! Йигитали ўқишдан қайтиб келиб шу ҳангомани эшитибди-ю, боласи тушмагур ёшда, Расулжон амакиси билан ҳам маслаҳат қилмай тўғри идорага бориб, стол устида турган мрамар кулдон билан Назар аканинг бошига туширибди...

— Яхши бўлмапти, жиян, — деди Сафарали хафа бўлиб. — Ўлганини қаёқдан билдинг?

— Столнинг тагидаги гиламга йиқилиб тушди, — деди Йигитали бошини баттар эгиб.

— Хўп, шундай бўпти, нега амакингга бир оғиз айтмадинг?

— Амаким уйда йўқ экан...

— Кутсанг бўлмасмиди?

— Қўрқдим.

— Ҳа, боласи тушмагур-а. Хунук иш бўлибди! — Сафаралининг бояги хат боисидаги ташвиши ҳам бир нави экан. Унинг устига бу ташвиш қўшилиб нима қилишини билмай қолди. Индамай чой ичишди. Муҳаббат гап нимадалигини чала-чулла илғаган бўлса ҳам уларнинг оғир ташвишда эканликларини кўриб, оғиз очиб бир нима дейишга, аниқроқ сўраб олишга журъати етмади. Орадан анча муддат ўтгандан сўнг Сафарали бир қарорга келди шекилли, шартта ўрнидан туриб кийина бошлади. — Тур, кетдик.

Йигитали билан Муҳаббат ҳайрон бўлиб унга қарашди.

— Нимага анграясан? Боришимиз керак, олдини олишимиз керак. Бўлмаса иш чатоқ бўлади. Муҳаббат, Сожида холанинг қизини чақир. Бирга бўлсин сен билан.— Муҳаббат индамади. Йигитали, итоаткорона ўрнидан қўзғалди.— Бир амаллаб самолётга чиқамиз. Учувчилар билан гаплашиб бўлса ҳам...

Йигитали миқ этмай унга эргашди...

* * *

... Улар «Бўстон» колхозига кириб келишганда қуёш энди жамолини кўрсата бошлаган пайт эди. Йигитали Ширинсой устидаги яккачўпдан Сафарали билан олдинма-кетин ўтаркан, кечадан бери ичига сиғдиролмайд келаётган аламини икки оғиз сўзда ифода қилди-қўйди:

— Қачонгача пахта деб одамни унутамиз, тоға? — У Сафаралини амакиси Расулжоннинг жонажон ўртоғи бўлгани учунми, ҳар қалай, тоға дерди. Умуман, олганда, Йигиталининг гапида жон бор. «Сенинг гапинг тўғри, жиян», деб салпишанг берса борми, Йигитали оламга ўт қўйишдан ҳам тоймайди. У раисни эслади. «Бўстон»нинг раисини шу атрофда ким танимайди, дейсиз. Сафарали унинг қаттиққўллигини, пахта деганда отасини ҳам аямаслигини эшитган эди. Раисни синглиси Сожиданикага учтўрт марта келганида кўрган, суҳбатида бўлган, бир дастурхон атрофида ўтириб чой ичишганди. Бир гал нима ҳам бўлибди-ю, бир колхозчининг сигири пахтага тушибди. Уни раис кўриб қолиб, дарров сўйдирибди-да, умум қозонига солибди. Сигирнинг эгаси — эри урушда ҳалок бўлган экан. «Бола-чақамни шу сигирнинг сути билан боқиб ўтирибман», деб ялинса қулоқ солмабди.

... Улар қишлоққа кириб келганида, Сафарали Йигиталига ўғирилди:

— Сен тўғри уйга боравер, — деди жиддий. — Мен раисдан хабар олиб ўтаман.

Йигитали гап қайтармади, уйга қараб кетди. Сафарали йўлни тўғри идорага қараб солди.

У идорага келганида, ҳеч ким кўринмас, фақат ёшгина бир қиз қабулхонада машинка чақиллатиб ўтирар эди. Сафарали ундан раисни сўради. Қиз унинг далага чиқиб кетганини айтди. «Хайрият, тирик экан, ўлмабди...» — деди кўнгли таскин топиб.

— Келиб қолармиканлар?

— Қим?

— Раис-да.

— Кутиб туринг, келиб қолишар.

Сафарали эшик олдида кутди. Бир оздан сўнг кўча томондан машина гуриллагандай бўлди. «Келди!» деб ўйлади Сафарали. Чиндан ҳам идора олдига ҳаворанг «Волга» келиб тўхтади. Машина эшиги очилиб, қарсиллаб ёпилди. Салдан кейин Сафарали раиснинг қотма гавдасини кўрди. У ён-верига қарамай тўғри идорасига ўтиб кетди. Сафарали котмба қиздан рухсат сўраб, ичкари кирди. Раис рўпарадаги стол ёнида бошини эгиб, ҳорғин ўтирар эди. Столнинг бир четида чойнак, пиёла. Ўртароқда қаламдон. Чап томонда шапалоқдай келадиган мрамар кулдон... «Яхшироқ тегмаган экан, бу кулдон билан астойдил урса, одам тил тортмай ўлиши аниқ! Икки килоча бор-а. Бир худо аерабди раисни!» Сафарали раиснинг ажин тушган пешонасига, озғин юзига, қизариб кетган бўйнига қараб бир нафас тўхтаб қолди. Унинг ўнг қовоғи моматалоқ бўлиб кўкариб кетган эди. У бошини аста кўтариб, мулозамат қилди.

— Келинг.

Сафарали аста бориб, унинг қаршисига ўтирди. Гўё ҳеч нима билмагандай гап бошлади.

— Кеча боласи тушмагур... ўқишдан қайтган экан...

— Шунақа денг...—деди раис киножомуз.—Сиз билан илгари кўришган эдик, шекилли? Олмазорданмисиз?

— Худди шундай... Сожидахон синглингизнинг кўшиниси...

Раис бу гапга парво ҳам қилмади. Бир оз сукутдан сўнг, тўнғиллади:

—У жиявингизми, бошқангизми билмадим, нонкўр экан! Мен унга оталик қилган эдим...

Сафарали ҳаяжонини босиб, секин гап бошлади.

— Оталик қилган одам охиригача қилади-да...

! — Индамаганим — оталик қилганим эмасми! — раис тишларини гижирлатди.

«Устомон одам экан, — деб ўйлади Сафарали, — айб ўзида бўлмаганида нима қилишини билардику-я!»

— Оталик қилган одам ҳали туғилмаган неварасини нобуд қилмайди!

— Ҳали ўзи бола-ку, болани нима қилади? — бу гапни раис мазах билан айтди. Сафарали ғазабдан қалтираб кетди.

— Ҳа, албатта, сизга бола эмас, план керак...

— Менга қаранг, ука. Шундоғам насихатгўйларим кўп, ўзи биттасидан — Расулвой деганидан қутулолмай гаранг-

ман. Тўғри, менга план керак. Давлат мендан план талаб қилади...

Сафарали унинг гапини бўлди:

— Лекин давлат, кўзи ёрий деб турган хотинни тошқин тўсаётганинда муздай сувга тушириб ишлатгин, мактаб болаларини далага олиб чиққин, демайди-ку! Сиз фақат бугунни ўйлаясиз. Эртага кадрлар асқотиши, ўқимишли одамлар керак бўлиши хаёлингизга ҳам кириб чиқмайди.

Раис ижирганиб юзини ўгирди. Шартта ўрнидан туриб, қўлларини орқасига қилиб, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Мен мана шу колхознинг қаддини кўтариш учун боримни аямаяпман,—деди у. Сафаралининг устига бостириб келиб. — Керак бўлса жонимни ҳам бераман. Уруш йиллари колхознинг бутун оғирини зиммамга олганимда қаёқда эдиларинг!

Сафарали ҳам ўрнидан сакраб турди.

— У маҳалда бизлар ҳам сизнинг тинчлигингизни ўйлаб жанг майдонида қон кечиб юрган эдик. Сиз бугун кўкрагингизга муштлаб, гўё ҳамма нарсани ўзингиз қилган бўлиб гапиряпсизу, аммо ҳамма ишни қилган ўша қора кўз колхозчиларингиз! Меҳнатнинг оғири ўшаларнинг зиммасига тушяпти! Одамлардан ўзингизни ажратиб гапирманг! Улар хоҳласа шунақа чирпирак қилиб урадики, эсингизни йиғолмай қоласиз. Ҳа...

Раис кинояли кулди.

— Кўрамиз, чирпирак қиладигани қачон туғиларкин! Давлат менга бу ишни ишониб топшириб қўйибди. Мен давлатнинг айтганини қиламан...

— Бекорларни айтибсиз, — деди Сафарали ҳам бўш келмай. — Мана шу гапингиз билан давлатга тўхмат қиляпсиз! Давлатнинг мақсади битта! У ҳам бўлса халққа сидқидилдан хизмат қилиш! — У кескин бурилиб эшикни шартта очди. Чиқиш учун бир оёғини ташқарига қўяётиб орқасига ўгирилди. — Ҳали бу гаплар шундоқлигича қолиб кетмайди. Кўрамиз ҳали зўрлигингизни!

У эшикни қарсиллатиб ёпди-ю, цемент зиналардан чоқ қиллаганча тушиб кетди...

Сафарали қизди-қизди билан шунча гапни айтиб юборди-ю, Йигиталиларникига борганида ўзига-ўзи ҳайрон қолди. Аслида у: «Раис ўлиб қолган бўлса, энди бу ёғи нима бўлади?» — деб ваҳима қилиб, қуролдош дўстига учрашиб бамаслаҳат иш кўришни кўнглига тугиб келган эди. Бундоқ қараса, раис балодек юрибди. Қўрққан олдин мушт кўтарар қабилиданми ё адолат юзасиданми, ҳар қалай, унинг оғзидан туядай-туядай гаплар чиқиб кетди.

Кечқурун Иигиталиларникига Расулжон ҳам чиқди. Сафарали раисга айтган гапларини бир-бир такрорлади. Расулжон бу гапларни аввалига индамай эшитиб ўтирди: «Жуда тўғри қилибсан, кўнглимдаги гапларни айтибсан. Мен ҳам яқинда роса ёғиллашган эдим», — деди. Сафаралининг эсига раиснинг: «Шундоғам насиҳатгўларим кўп. Ўзи битта Расулвой деганидан қутулолмай гарангман!» — деган гапи тушди.

Расулжон бир оз индамай ўтириб, кўнглидаги ҳамма гапни бир оғиз сўзга жойлаб айтиб қўя қолди:

— Йўқ, ҳали бу раис билан кўп олишамиз. Болалар мактабни йиғиштириб пахта чеканкасига чиқсин, дебди. Шундоғам бу бола бечоралар олти ой ёз меҳнатдан боши чиқмайди. Уқиши чала бўлади. Кейин олий ўқув юртига бориб йиқилиб келади. Билими чала-да! Кейин ким бўш? Қишлоқ болалари бўш, ўқитувчиларининг мазаси йўқ, деган маломатларни эшитамиз. Бунга чидаб бўладими, ахир!

Сафарали унинг асабий ҳаракатларидан, куйиб-ёниб гапиришларидан шу нарсани уқтнки, у бу ҳақда раис билан кўп олишган, яна олишади! «Бунинг дарди олдида менинг гапларим жуда кўримсиз бўлиб қоларкан. Шу бўлмағур гапларни Расулжонга гап деб айтиб ўтирибман-а! Э, суф-э менга!»

* * *

...Дўстлар анча маҳалгача асабий гаплашиб ўтиришиб, ахири гап мавзуи қуролдош дўстлари: Бўтавой, Бойзоқлар ҳақида кетганида бир оз жаҳлдан тушиб, кулишиб, яйрашиб олишди. Айниқса, Бойзоқнинг окопларда қилган қилиқларини, оғзини тўлдириб: «Шўрт возьми!» деб ўрисча гапиришларини, Расулжон яхши кўриб айтадиган «Чаман ичра» ашуласини тили келса-келмаса «Шамен ишре» деб бузиб айтиб, ҳаммани кулдиришларини бир-бир эслашди.

«Бўстон»га аэродром анча узоқ бўлгани учун Сафаралини эртасига туш пайтида «Фарғона — Тошкент» поезди-га чиқариб қўйишди. Сафарали тамбурга чиқаётиб:

— Расулжон дўстим, энди сен ҳам бир боргин Олмазоримизга. Томоша қилдираман. Вақтинг бемалолроқ бўлса Бойзоқ билан Бўтавойнинг олдига ўтиб келамиз, — деди такаллуф билан. — Иигиталини... болалик қилса ҳовридан тушириб қўярсан.

— Қаникул пайтида бўлмаса, ҳозир қаёқдан қўлим тегади дейсан, дўстим. Иигиталидан хавотир олма! Биз кўпчилликмиз, — деди Расулжон уни ишонтириб.

Поезд ўрнидан жилди.

Мана поезд шу жылганича тақа-туқ, тақа-туқ қилиб кел-япти. Сафарали бўлиб ўтган гапларни қайта-қайта хаёлдан ўтказиб, худди урушга кириб чиққандай чарчади. Ҳатто, ундан ҳам баттар! У бугун ҳам қолиб, дўсти Расулжон билан, Йигитали ва унинг онаси Қаромат хола билан отамлашса бўлар эди-ку, аммо қололмади. У шу келишида Галя ва Олеся ҳақидаги ҳангомаларни айтиб, Расулжондан маслаҳат сўрамоқчи эди. Айтолмади. Нега деганингизда, уларнинг ўз ташвишлари ҳам оз эмас экан. Жоиз кўрмади. Вақти ҳам тигиз эди. Уйда Муҳаббатнинг ёлғиз ўзи қолган. Қўшни Сожида хола кириб хабар олади-ю, шундан бўлса ҳам... нима деб бўлади. Оғироёқ. Бунинг устига ҳозир ишлаётган жойидан тезроқ бўшаб, ўзи яшаб турган Олмазорга ишга келишга ваъда берган. Олмазор совхозининг парторги Нортोजи ҳар куни «Қачон бўшайсану, қачон келасан?» деб тиқилинч қилгани-қилган. Шундай пайда дом-дараксиз кетса улар нима деб ўйлашади?

Аксига олгандай купесидаги одамларнинг ярми йўл-йўлакай тушиб кетди. Гаплашадиган, бундоқ юрагини ёзадиган одам йўқ. Битта чол, қаерда тушишини ким билади дейсиз, Фарғонадан чиққандан ухлади, ҳали ҳам ухлаб кел-япти. Сафарали юраги сиқилиб ўрнидан турди. Вагон деразалари терлаган эди. Енги билан артиб «дарча» очди. Ташқарида кўм-кўк садалар лип-лип этиб орқада қолар, уфқ қон рангида, чамаси кун ботган эди. Дала, дала, дала. Табиат худди етим боладай мунгли. Одам боласи кўринмайди. Филдиракларнинг «тақ-туқ»и бўлмаса пақ этиб ёрилиб кетишинг ҳеч гап эмас. Сафарали дили баттар ганш тортиб, дераза олдидан кетди. Нима қилишини билмай жойига қайта ўтирди. Нотаниш чол ҳали ҳам ухлаб ётарди. «Сассиқ чол!» У қисилиб ўзини қаёққа қўйишини билмай қолди. Шундай кунда самолётга чиқмай поездга чиққанини қаранг! Бу ҳам кўргилик-да! Ахир, бугун Сафарали учун оддий кун эмас эди-ку! У бу кунни худди янги йилни кутгандай, кутиб оларди ҳар йили.

У купесида бирпас ўтирди. Столи устидаги гижимланган қоғозларни жирканиброқ йиғиштириб, деразанинг дерматин тўсиғини тушириб қўйди. Купе ичи яна ҳам қоронғи тортиб, юраги баттар сиқилиб кетди. Ўрнига чўзилиб китоб ё журнал ўқиши мумкин эди-ю, бироқ бу ерда на китоб бор ва на бирон овунадиган нарса! Нима қилсин? Ё

ресторанга чиқиб юз грамм отсинми? Ҳа, шундай қилмаса виждони олдида гуноҳкор бўлади. Ахир бу кун унинг онадан қайта туғилган куни-я!

Сафарали вазмин ўрнидан турди. Ҳозир аини пайти, ресторан очик. Унинг назарида, эси бутун одам бир ўзи ичмайди. Қимни таклиф қилса экан? Аксига олгандай вагонда биронта ҳам таниш дуч келмаса-я! Ҳалиги хурракчи чблни уйготай деди-ю, кўнгли тортмади. Қўшни купедагилар ўзи бир улфат шекилли, ҳар замон-ҳар замонда у ердан кулги кўтарилади. Бир маҳал, ҳалиги кулги эшитилган купе ёнида турган қизга кўзи тушиб қолди. Сафаралининг кўнглига келган биринчи гап шу бўлдики, кўзлари катта-катта экан. Қош қорайиб, теварак атрофда ҳеч нима кўринмай қолса ҳам қиз деразага тикилиб турибди. У ногаҳон хаёлига келган бир фикрдан чўчиб тушди. Йўғ-э, қиз болани-я! Дабдурустдан нима деб ўйлайди? Силтаб ташлаши ҳам мумкин. Мулзам бўлиш ҳеч гап эмас. Ундан ташқари...

Қиз бўйдоргина, озгин экан. Борадиган жойи ҳам унча узоқ эмасга ўхшайди: кийимини ўзгартирмабди. Ё... Эҳтимол, эри ё отаси билан кетаётган бўлиши мумкин. Шундай бўлса ҳам Сафарали беихтиёр қиз томонга қадам ташлади. Қиз буни ё пайқади ё... Сафаралининг кўнглида соф ният борлигини билсайди. Нега шунақа-я, бу одамлар, дарров шубҳага боришади. Гўё нотаниш одамда нуқул ғараз бўладигандай. Ҳозир Сафарали билан бориб бир оз ҳангомалашса-ю, эзгу ҳисларини ўртоқлашса ўзига ҳам ёмон бўлмасди, бу димикқан вагонда ёлғиз зерикиб ўтирмасди.

— Менга қаранг... — Сафарали қандай қилиб гапириб юборганини билмай қолди. — Ресторанга бориб жиндек ўтирмаймизми, а?

Қиз ялт этиб унга қаради. Унинг бежиримгина бурни устига тер қалққан эди. У: «Қизиқмисиз?!» дея орқасига сал тисарилди-да, тагин деразага қараб олди. Сафарали гапни бўшаштирмади.

— Бугун... туғилган куним эди...

Қиз индамади.

— Аксига олиб биронта таниш учрамаса-я...

Қиз унга авайлаброқ қаради:

— Туғилган куним, денг, — унинг товуши самимий чиқди.

— Қайта туғилган куним...

Қиз унинг бу гапига ҳайрон бўлиб, ялт этиб қаради.

— Шундай...

— Ундай бўлса бирорта улфат топиб, нишонланг.

Сафарали елкасини қисди. Улар бир оз жим қолишди.
— Зерикиб турган экансиз... — деб минғирлади Сафарали яна.

Қиз индамай купеси томон кетди. Эшикни очган эди, ичкаридан гуп этиб сигарет тутуни урилди, маст-аласт шовқин-сурон эшитилди. Қиз бурнини жийириб, эшикни чаққон ёпиб, бир оз қараб турди-да:

— Менга қаранг, юринг, кетдик, — деди.

...Вагон-ресторанда одам сийрак эди. Улар оппоқ дастурхон ёзилган столни таппаб, дераза ёнида рўпарама-рўпара ўтиришди.

Сафаралига қиз яна ҳам чиройли туюлиб кетди. Буни қаранг, озғинлик ҳам шунча ярашадими кишига?

— Нима ичамиз?

— Асосан сиз ичасиз, сизнинг туғилган кунингиз...

Сафарали официанткани чақириб, ўзича таомлар буюра бошлади.

— Мен озгина ароқ ичаман, сизга жиндак вино заказ қилдим. Ҳа, айтгандек, танишмабмиз ҳам. Отингиз нима? Меники Сафарали.

— Ҳабиба.

— Ана танишиб ҳам олдик. Хафа бўлмайсиз-да...

— Йўқ...

— Тагин бу қанақа одам ўзи, деб ўйламанг. Ҳар йили шу кунни нишонлаш одат бўлиб қолган.

— Яхши одат. Қандай қилиб «қайта туғилганингизни» айтиб бермайсизми?

— Айтаман. Аввал жиндак-жиндак... — деди Сафарали мийғида кулиб. Бу маҳал официантка патнисини лопиллатиб келиб қолди. Патнисда ноёб балиқ, икра, янги бодринг ва помидордан салат... анча нарсалар бор эди.

— Вўй, шунинг ҳаммасини еймизми?

Сафарали қўлида мўъжаз графинни тутганича қимирламай қолди: «Товуши мунча чиройли бўлмаса?» Улар биринчи рюмкани Сафаралининг «қайта туғилгани» учун ичишди. Иккинчи рюмкани тезгина қуйиб, танишганликларини учун кўтаришди. Сўнг бир оз танаффус қилиб, Сафарали урушда бошидан кечган қангомаларни: Галя билан қандай учрашгани-ю, Галя уни бир ўлимдан қандай олиб қолганини... ва ана шунда ҳаётга иккинчи бор келгани — қайта туғилганини ҳаяжон билан гапириб берди.

— Ҳозир-чи, ҳозир?

— Нима ҳозир?

— Ҳозир келинойим бормилар? — сўради Ҳабиба кўзларини четга олиб қочиб.

— Бор... — ичкилик таъсир қилди шекилли, Сафаралининг кўзлари сузила бошлади.

— Яхши кўрасизми?

— Жуда!..

— Болаларингиз-чи?

— Йўқ.

— Менинг битта ўғилчам бор.

Сафаралининг дили сал ғаш тортгандай бўлди. Бу ёғини — эрини ва унинг кимлигини — суриштириб ўтирмади.

— Сиз... ёшсиз, — деб қўяқолди унинг кўзига тикилиб туриб.

Ҳабиба мийиғида кулди. У сўнгги рюмка ортиқлик қилаётганини сезиб:

— Энди бас... Кетайлик, — деди. Сафарали аввалига Ҳабибага бир кўзнини сузиб қаради-да, олдида турган рюмкани бўшатиб, итоаткорона ўрнидан турди.

Улар ўз вагонларига етиб келганларида, негадир жим бўлиб қолишди. Ниҳоят Сафарали ёрилди:

— Қандай яхши. Ҳамма ерда ҳам ҳамиша шунақа бўлса!

— Қанақа? — Ҳабиба Сафаралига қараб жилмайди.

— Қанақа бўларди? Мана шунақа-да! Истаган қизингни ресторанга таклиф қилиб, дилкаш суҳбат қуриб ўтира олсанг!

— Қийин эканми? Мумкин...

— Раҳмат сизга, Ҳабиба!

— Хурсандмисиз?

— Жуда... — деди Сафарали Ҳабибанинг такаллуфидан жонланиб. — Менга қаранг, Ҳабиба. Шу... анавилар билан барибир дам ололмайсиз, бизнинг кўпеда жой бор, кўчиб қўяқолмайсизми?

— Қўшниларингиз рози бўлармикан?

— Э, бир қари чол бор холос, — у «сассиқ чол» деб юборишига оз қолди. — Уйқудан бош кўтармайди...

Ҳабиба купесига кириб, чамадончасини кўтариб чиқди. Икковлари бошлашиб, Сафаралиларнинг купесига киришди. Киришса чол йўқ. Сафарали Ҳабибага қараб елкасини қисди. Чол бирон станцияда тушиб қолганга ўхшайди. Кулиб юборишди.

Иккалови рўпарама-рўпара ўтиришгач, гап топилмай қолди. Ичкилик Сафаралининг бадан-баданини қиздириб борар, қизиган сайин у Ҳабибанинг бутун хатти-ҳарака-

тини синчиклаб кузатар, гап тополмай қийналар эди. Ниҳоят, Ҳабиба дам олиш ниятида бўлса керак, ўрнидан туриб ўзига жой ҳозирлай бошлади. Сафаралига гап топилди.

— Бегона эркак билан тунагани қўрқмайсизми?

— Нега? Сиз шунчалик хавфли одамсиз?

— Ҳар ҳолда...

— Сиз-чи? Аёл киши билан тунагани қўрқмайсизми?

Сафарали жавоб тополмай анграйиб қолди: Аммо бир оздан кейин ўзига келиб:

— Сиздан-ку қўрқмайман. Бироқ, ўзимдан...

Ҳабиба қошларини чимириб, бир қараб қўйди-да, ўтириб туфлисини еча бошлади. Энгашганида қия очиқ ёқасидан унинг оппоқ сийнаси кўриниб кетди. Сафаралининг юраги қаттиқ урди. У ўзини босиш учун бўлса керак, апил-тапил ўрнига чўзилди.

— Вой-вой ану кишини... Ечиниб ётинг, — деди Ҳабиба кулиб.

— Ҳа, ҳа. Ечиниб ётиш керак, ⁸— деди Сафарали ўрнидан туриб. — Аввал сиз ётиб олинг... Кейин мен чироқни ўчириб ётаман.

— Ҳўп. Аввал сиз чироқни ўчириб тулинг...

Сафарали чироқни ўчирди. У қоронғида тескари қараб, энтикканча қаққайиб тураверди. Вагон аллалагандай чайқалиб, гилдираклар бир оҳангда тақ-туқ, тақ-туқ қилиб борар, купе ичини аллақандай атир ҳиди босиб кетган эди.

— Бўлди, ёқаверинг... — деди ниҳоят Ҳабиба.

Чироқ ёнганда у оппоқ чойшабга ўралиб, кулиб ётарди.

— Энди сиз ҳам ётинг.

Сафарали сал ҳушёр тортиб, ўрнига ўтирди. Этигини, костюм-шимини ечиб ёнбошлади-ю, уни чиқмай қолди. Бир маҳал Ҳабибанинг товуши эшитилди:

— Хайрли тун. Яхши тушлар кўриб ётинг, Сафарали ака.

— Раҳмат, сиз ҳам...

Сафарали ўйлар эди! «Шундай ётганимнинг ўзи туш эмасмикан? Ё тавба! Бу қандай бўлли? Ўзингни бос, Сафарали!» Лекин унинг қулоғига шайтон шивирлар эди: «Қўлингни узат, галварс! Шундоқ ёнгинангда юмшоқ бўлиб ётибди-я! Ухлаётгани йўқ, шундоқ узатсанг қўли қўлингга тегади... Сени кутиб ётибди!» У беихтиёр Ҳабиба томонга қўлини узатди. Унинг қўлларини топди... Мунча иссиқ бўлмаса!

— Ҳабиба... — дерди у энтикиб.

У индамади, анчадан кейин Сафаралининг панжялари орасидан қўлчаларини чиқариб олиб:

— Сафарали ака, — деди ялинганнамо оҳангда, — жуда чанқаб кетяпман...

Сафаралида жон қолмади, ўрнидан сапчиб турди:

— Ҳозир проводникдан чой олиб келаман.

У ҳақиқатан ҳам қаёқдандир чой олиб келди. Станларга қуйиб ичишди.

— Ресторанда овқатни кўп едик-да ўзи, — деди Ҳабиба айёрона кулиб. — Мана, сиз ҳам ичинг, кейин маза қилиб ухлаймиз.

Сафарали чироқни ўчиргач, қоронғида жилмайди: қизлар ўзи айёр бўлади. Бунинг бепарволигини қара, гўё ҳеч нарсани сезмагандай!

Етишди. Сафарали тагин қўлини узатди. «Энди йўл очик».

Нима, шу қаймоқдай сийнани бағрига босса гуноҳми? Ахир у кутиб ётибди-ку! У тасаввур қилишга уриниб кўрди: парёстикда оппоқ чойшабга ўралиб ётган Ҳабиба. Йўқ, Муҳаббат шекилли? Йўқ... Бир маҳал унинг бошига Муҳаббат келгандай бўлди, туролмади. Баданлари биров калтаклаб ташлагандай зил-замбил; гапирмоқчи бўлди, лабларини қимирлатишга чоғи келмади... Ҳа, дарвоқе, бу турган Муҳаббатми ё Ҳабибамми? Қайси бири? Поезд ҳамон тақ-туқ, тақа-туқ қилиб илгарилар, Сафаралининг негадир боши айлангандай бўлар, ҳозиргина кўрганлари худди саробдай кўз ўнгида жимиллар эди...

* * *

...У ўрнидан турганида кун ғира-шира ёриб қолган эди. Жон ҳолатда сакраб турди, деразанинг дерматини тўсиғини кўтарди. Аттанг. Ёнида ёшгина жувон ётган бўлса-ю, бу эрталабгача донг қотиб ухласа! Ҳаммаси ўша лаянати ичкиликдан!

Сафарали бундай орқасига қараса, Ҳабибанинг ўрни йиғилган, ўзи йўқ. Ё тавба, бу қандоқ бўлди? Ё тушми-ди? Сафарали тепани титкилади: чамадони ҳам йўқ. Йўлакка отилди. Поезд бир маромда елиб борарди. Ҳабиба станциялардан бирида тушиб қолибди!

Сафарали шалвираб купега қайтиб кирди. Ҳабиба ўрнини тартиб билан йиғиштириб кетган эди. Дераза ёнидаги кичкина стол устида иккита стакан турар: унинг шундай ёнгинасида уйқу дорисидан бўшаган целлофан

қутичаси ётар эди. Ичида иккита-учта таблетка ҳам қолибди... Сафарали бир нимага тушунгандай бўлди: «Обо Ҳабиба-ей! Тоза бошлаб кетибди-ку».

У кечаси бўлган ишларни кўз олдига келтириб ўйлаб кўрди-ю, хижолатдан бошини чангаллаб ўтириб қолди...

* * *

Шу ҳафта ичи ёмғирдан кўз очмаган олам бугун чароғон; ўт-ўланлар ҳам, дов-дарахтлар ҳам қуёш нурда жамолини кўз-кўз қилиб, товланади. Ёз чинакамига шу бугун бошлангандай, чумчуқлар ўзларини қалин ва салқин буталар орасига олиб, гўё ногаҳоний иссиқдан нолигандай чирқиллашади. Чумчуқ пир-р этса ҳам вовиллай-ериб жонга тегадиган занжирзада итлар ўзларини девор соясига уришиб қип-қизил тилларини осилтириганча ҳансирашади...

Сафарали ишхонасидан пиджагини елкасига ташлаб, терлаб-пишиб қайтганида Муҳаббат ҳовли ўртасидаги ёдопровод яқинида кир ювиб ўтирар эди. Сафарали бир зумгина унга тикилиб турди: Муҳаббатнинг юзлари офтобда ял-ял ёнар, қорни тиззаларига тегиб турар, назарида хотинининг аслида тиқмачоқ болдирлари яна ҳам ўлишгандек кўринар эди. Ҳозир у хотинини биров у ёқда турсин, ҳатто ўзидан ҳам қизганди. «Шу ўтиришда ҳовлига бирорта бегона эркак кириб келса, нима бўлади?», деган хаёл кўнглидан лип этиб ўтди-ю, «бу қанақа ўтириш, хотин!» деёлмай:

— Шундай иссиқда-я, бай-бай-бай... — деди ачинган оҳангда. — Уф-ф олам ёниб кетди, чамамда. Қўйинг, йиғиштиринг!..

— Вой, келдингизми? Кўрмабман ҳам... — дея Муҳаббат кўпикли қўллари билан кўйлагини тузатди, атлас лозимининг почаларини пастга тортди, пешонасидаги мунчоқ терларини артди. — Озроқ кир тўпланиб қолган эди. Ювиб ола қолай деб... Ҳа, ишларингиз нима бўлди?

— Тузук, — деди Сафарали мужмалроқ қилиб. — Бир чой ичайлик.

— Ҳозир, Сафарали ака, шуни бўлай... Дамингизни ола туринг.

Сафарали индамай уйга кириб кетди. Кирди-ю, пиджагини қозикқа илиб, ўзини каравотга ташлади. Уй йиғиштирилиб, поллар ярақлатиб ювилган, дераза пардалари туширилгани учун бўлса керак, уй ичи намқоронғи, салқин эди. Сафарали учун офтобли кунга қараганда шу

Намқоронги уй маъқулроқ эди. Ҳозир унинг боши қотган. Фарғонадан қайтибдики, боши майда-чуйда можаролардан чиқмайди: Ҳабиба воқеаси... Нортожининг совхозимизга бўшаб кел, деб қилаётган хархашаси, бунинг устига...

Галина! Олесея!.. Э-ҳе! Бу ташвишлар қайси бирдан кам?

Ҳа, ҳақиқатан ҳам Сафаралига қийин бўлди. Галина билан Олесея ҳақидаги гапларни қайси тил билан Муҳаббатига айтади? «Илгари ҳам бир марта уйланган эдим. Сизга ёлғон гапирдим. Мана, энди қизимдан хат келибди», дейдими? Бунинг эшитиб Муҳаббат нима дейди? «Ҳа, яхши қилган экансиз», деб қўя қолса-ку бир нав, борди-ю, «Боринг, ўша пахмоқ соч Галинангиз билан қўша қаринг», деса нима бўлади? Бордию, ҳамма гапни ўзининг айтиб қўя қолса-чи? Оғироёқ бўлиб юрганида...

1 * * *

Сафарали шу каби хаёллар билан боши қотиб юрганида хаста кўнглининг бир чеккасида умид учқуни йилт этгандай бўлди...

Нортожи Сафаралини қўярда-қўймай қишлоққа зоотехникликка таклиф қилган, ҳатто совхоз чорваси билан таништирган эди. Унинг яхшигина зоотехник эканидан хабар топган совхоз ранси ҳар кунини одам юборавериб, Сафаралини жон-ҳолига қўймади. Сафарали: «Ахир мен ҳозирги ишхонамда анча ишлаганман, ҳеч қандай ёмонлик кўрганам йўқ. Нима деб бўшайман? Жавоб беришмасачи?» деса, ранс: «Бўшатмаса райком орқали илтимос қиламиз», деди. Гапининг орасида писанда ҳам қилди. «Ахир, ука, шу ернинг ўтини ўтлаб, сувини сувлаганингиздан кейин меҳнат ҳам қилишингиз керак-да!..»

Шу гапдан кейин Сафарали чурқ этолмади. Ишхонасига бориб бўшаб келишдан бошқа чораси қолмади. Ишхонасига келса, чамаси бу гаплар бошлигининг ҳам қулоғига етган шекилли, нохушроқ қабул қилди:

— Келинг, Сафарали?

Сафарали мақсадини ийманиброқ айтди. Бошлиқ столи устидаги қаламларини ўйнаб ўтириб, луқма ташламай, унинг гапларини сабр билан эшитди:

— М-да, шундай қилиб, кетаман денг?

Сафарали ерга қаради.

— Биздан бир гап ўтганмиди?

— Йўғ-э... — деди Сафарали шошиб. — Унақа гап йўқ.

— Райком нима қилиб аралашиб юрибди? — деди бошлиқ босиқ овоз билан.

— Бу раиснинг иши бўлса керак...

— Ўзингиз нима дейсиз?

— Ўзим... — деб чайналди Сафарали. — Ҳар ҳолда қишлоғимиз... яқин, бунинг устига ўз касбим...

— Хайр, бўлмаса аризангизни ташлаб кетинг.

Бошлиқнинг осонликча кўниб қўя қолганига қараганда, раис буларга ҳам қаттиқ ёпишган чоғи. «Тутган жойини кесмай қўймайдиган хилдан, дейишганларича бор экан», деб ўйлади Сафарали.

У секретарь қиз олдида ўтириб, икки энлик ариза ёзиб қолдирди-да, ундан сўради:

— Қачон келсам экан?

— Мен бугун қўл қўйдириб қўяман, — деди секретарь қиз. — Эрталарга бир хабар олинг.

Сафарали бугун эрталаб бораману, аризамга бошлиқ қўл қўйса бўшаб келаверман, деб ўйлаган эди. Афсуски, ундай бўлмади. Бошлиқнинг қовоқ солгани ҳам ҳеч гап эмас экан, бирга ишлаб ўрганишиб қолган ёр-биродарларидан қолди балога. Бири хафа бўлган, бири: «Ҳа, ёғлиқроқ жой чиқиб қолдими», деб пичинг қилган... Э-ҳе, ҳаммадан бурун анави профком аёлнинг обходнойга қўл қўймай тихирлик қилгани-чи! Ҳамманинг ўртасида:

— Келинойимиз Сафарали акамизга бой-феодалларча муносабатда бўлиб, ишдан бўшашга мажбур қилибдилар! — деб одамларни роса кулдирди. Сафаралини изза қилди. Бироқ унга нима деб жавоб қайтарсин! Бўшашининг сабабини батафсил айтиб ўтириши шартми? Бошлиққа айтди, бўлди-да!

Хуллас, Сафарали секретардан профкомга, профкомдан бухгалтерияга, қўйинг-чи, ҳатто, кутубхонага ҳам кириб обходнойга қўл қўйдириб чиқди. У кутубхонадан энди чиқиб кетаётган эди, кутубхоначи қиз чақириб қолди.

— Сафарали ака!

Сафарали орқасига бурилиб: «Нима гап?» дегандай қизга тикилди.

— Сизга хат бор. Мана...

Аслида хатдан юрак олдириб қўйган Сафарали гўё бу гапни эшитмагандай, турган жойида ҳайрон бўлиб қолди.

— Хатингизни олинг деяпман. Вой, анави кишини.

Сафарали хатни аста олиб, қўрқа-писа адресига қаради. Бирдан чеҳраси ёришиб: «Бўтавойдан!» деди-да, қизга раҳмат айтиб, кутубхонадан чиқиб кетди. У ҳовли ўртасидаги дарахт тагига бориб, хатни эҳтиётлаб очди.

«Қадрдоним Сафарали! — деб бошлабди Бўта хатни. Шу жумлани ўқиганидаёқ Сафаралининг ҳалқумига бир нарса келиб тиқилгандай бўлди. Аъзойи баданига елгил бир титроқ ёйилди. — Эҳтимол, бу хатни олиб ажабланарсан. Мен ўша ўзинг билан Украина ерлари учун жанг қилишган қуролдош дўстинг — Бўтавойман. — Хатнинг шу жойига келганида Сафаралининг кўзларидан ёш чиқиб кетди. Бир ютиниб олиб, хатни ўқишда давом этди. — Ун уч йилдан бери сени сўроқлайман, дўстим. Яқинда бир иш билан Чимкентга ўтиб, кутилмаганда Бойзоқни учратиб қолдим. Ҳали ҳам ўша-ўша қувноқлиги, ҳазилкашлиги; икки гапнинг бирида «Шўрт вазьми!» дейди. Роса отамлашдик. Қўярда-қўймай уйига олиб кетди. Барча қуролдош дўстларни эслашдик. Айниқса, Винницадаги гапларни!.. Бойзоқ сени бир марта Тошкентда кўрган экан, заводда технолог бўлиб ишлаётганини, уйланганини (келин муборақ бўлсин) айтди. Уйингнинг адресини топиб беролмади, таваккал қилиб ишхонанга ёздим. Иложи бўлса биз томонларга бир келиб кет. Айни дам оладиган пайт, дарё бўйига тушиб балиқ овлаймиз, қимизхўрлик қиламиз, ўтган-кетганларни эслашамиз. Келин болани ҳам ола кел. Жавобингни кутаман. Сени соғинган дўстинг, БЎТАВОЙ».

Сафарали хатни ўқиб бўлгандан сўнг ҳам анчагача хаёлини йиғиштириб ололмай, дарахт тагида туриб қолди. Унинг бошида нуқул Бўтавойнинг гаплари: «Айниқса Винницадаги гапларни!», «Шўрт вазьми!», «Қимизхўрлик...»

Сафаралининг иши асосан тугаган, фақат соат иккидан кейин бухгалтерияга кириб ҳисоб-китоб қилишиб, тегишли ҳақини олиши керак эди. Бугундан кейин ҳам кун бор-ку ахир, оларман, деди-да, кутиб ўтирмай тўғри уйига қараб кетди...

* * *

Муҳаббат бугини бурқиратиб кичкинагина мўъжаз рух самоварни кўтариб кирганида Сафарали ҳорғин ўрнидан туриб ўтирди. Унинг бу кайфиятини кўриб Муҳаббат аввалига ҳайрон бўлди, кейин ёқимли жилмайиб сўради:

— Тобингиз йўқми?

— Сал ланжроқман, иссиқдан бўлса керак... — деб жилмайди. Шу билан Сафаралининг паришонлиги тарқаб иштаҳа билан босиб-босиб чой ичди. Эр-хотин чой

устиди ундан-бундан гаплашиб ўтиришди. Муҳаббат гап орасида Нортожи яна йўқлаганини, кечроқ бир учрашмоқчи эканини айтди.

— Қачон келди? — деб сўради Сафарали Муҳаббатнинг терлаб, буғриқиб кетган юзларидан кўзини узмай.

— Эрталаб, сиз чиқиб кетишингиз билан.

«Хайрият, кир ювиб ўтирганида келмабди, — деб ўйлади ичида Сафарали. — Боягидай очиқ-сочиқ ўтирганида келса борми!..»

У иссиқ чойдан ҳўплар экан:

— Булардан балога қолдим шекилли, — деди.

Шу тойда Муҳаббат қўлидаги пиёлани столга қўйди-да:

— Айтгандай, анав кунги хатни кўрсатмадингиз ҳам, Сафарали ака? — деб қолди. — Қанақа хат эди, кимдан эди?

Сафарали бир нафасга каловланиб қолди-ю, ўзини тезда ўнглаб олди. -

— Э, эсим қурсин... — деб ўрнидан туриб бориб пиджаги чўнтагидан хатни олиб, Муҳаббатга берди. Муҳаббат аввал Сафаралига бир табассум ҳадя қилиб, хатни ўқий бошлади... Ўқиб бўлгунча Сафарали миқ этмай нафасини ичига ютиб ўтирди. Муҳаббат хатдан бошини кўтарганида:

— Дўстимдан... — деди фахр билан.

Бир оз сукут қилгач, Муҳаббат сўраб қолди:

— Энди Бўтавой акага нима деб жавоб берасиз?

— Қайдам... — деб елкасини учирди Сафарали.

— Идорадаги ишларингиз нима бўлди?

— Нима эди?

— Миямга бир фикр келиб қолди, агар ишларингиз битган бўлса, бир ўша ёқларга бориб, ўртоқларингизни кўриб, дам олиб келмайсизми?

— Қандай қилиб?

— Энди совхоз ишига шўнғиб кетиб дам ололмайсизми, дейман-да, — деди Муҳаббат меҳрибонлик билан. У ўзинча, Сафаралининг кейинги пайтда турли хаёллар билан боши қотиб юрганини чарчаганликка йўйган эди. — Шу кунгача чидаган совхоз яна уч-тўрт кунга чидар. Ҳа, мунча хаёл суриб қолдингиз?

— Сиз-чи?

— Мени бўри емас. Сожида опанинг қизини опкириб тура тураман.

— Йўқ, уни айтаётганим йўқ... — деди Сафарали ғалати илжайиб.

— Вой, анави кишини... — деди Муҳаббат қизариб. — Ташвиш қилманг. Ҳабиба опамлар, тагин озроқ бор, деганлар...

— Ҳабиба?! — деди Сафарали қулоқларига ишонмагандай ҳайрон бўлиб. — Қайси Ҳабиба?

— Ҳа? Жа ҳайрон бўлиб қолдингиз? Ҳабиба опамларни танирмидингиз? — деди Муҳаббат нозли кулиб.

— Йўқ-йўқ... — деди Сафарали довдираб.

— Танимасангиз, билиб олинг: Ҳабиба опам Нортожи акамларнинг хотинлари.

А?

Ҳа. У киши докторлар.

Ахир у, проводникнинг айтишига қараганда, Сирдарё станциясида тушиб қолган эди-ку? Қандай қилиб Нортожининг хотини бўлади? Ахир Нортожи бу ерга ишга ўша Сирдарёдан келмадими? Эсим қурсин! Ҳабиба онасиникига тушиб, уларни кўриб, сўнг бу ёққа келиши ҳам мумкин-ку! «Доктор дедими?» Унинг кўз олдидан аввалги кунги Фарғонадан келаётгандаги — купедаги хангомалар бир-бир ўтди... Стол устидаги икки стакан, уйқу дорисидан бўшаган целлофан халтача... «Тўғри, бу шумлик доктордан бошқанинг қўлидан келмайди. Дори бериб ухлатиб тушиб кетибди-я! Шу билан бирга унинг бошига бир даҳшатли фикр келди: «Ҳамма гапни эри Нортожиги оқизмай-томизмай айтган бўлса-я! Тўхта, — деди у ўзига-ўзи тасалли бериб, — нималар деб валдираяпман ўзи». Сафаралининг қулоқлари шанғиллаб кетди.

У Бўтавойникига кетиш масаласини энди пайсалга солиш — жиноят устида қўлга тушиш билан баробар, деган қарорга келди. Совхоз ишига тушгунча айланиб, дамлам олиб келиш баҳонасини топиб бергани учун ўзига Муҳаббатидан азизроқ, яқинроқ, мунисроқ киши йўқдай туюлди. У ёнма-ён ўтирган хотинини қучиб эркалади.

— Бўлмасам келишдик, — деди Сафарали қувониб. — Мен эртага ишхонага бориб, ҳисоб-китобимни қилиб келаман. Сиз қўйлақларимни ювиб, дазмоллаб қўйинг.

— Вой афанди-ей, ҳозир сизнинг қўйлақларингизни ювмай, кимнинг қўйлақларини ювдим? Фақат дазмол босиш қолди.

— Яшавор, акангнинг хотини!

— Бўлди, бўлди, суюлманг...

Сафарали ўзида йўқ хурсанд! Ун уч йиллаб кўришолмай юрган дўстини кўради-ю, хурсанд бўлмасинми ахир? Бундан ташқари Галя, Олесянинг кейинги тақдирини ҳақида ҳам дўсти билан маслаҳатлашиб олади. Шу-

нақа гапларни Бўтавойдек қадрдон дўстига айтиб мас-
лаҳатлашмаса, ким билан маслаҳатлашади! Дўсти нима
деб маслаҳат берса, шундай қилади. Кейин бу гапларни
Муҳаббатга айтадимми ё йўқми, маълум бўлади!

• • •

Эрталаб чой маҳалида Нортожи кириб келди. Нақ
Сафаралининг юраги қинидан чиқиб кетай деди. Норто-
жи унинг шубҳаси борасида гап очмагач, кўнгли жойига
тушди: «Хайрият, Ҳабиба айтмабди!» У бир оз ўзига ке-
либ, Нортожигга Бўтавойдан келган хатни кўрсатиб уч-
тўрт кунга бориб келишга қарор қилганини, агар мана
шу кунларда бормаса, кейинчалик ишга шўнғиб кетиб
қўли тегмаслигини айтди. Гапининг охирида манзират
қилди:

— Агар иложини қилсангиз ўзингиз ҳам юринг, поезд
билан атиги беш-олти соатлик йўл, — деди.

— Раҳмат, — деди Нортожи миннатдорчилик билди-
риб. — Озгина зарур ишлар бор. Бўлмаса қимиз ичиб,
ҳордиқ чиқариб келганга нима етсин. Аввал ўзингиз бир
бориб келинг, агар маъқул жойлар бўлса, кейинчалик
ойла билан: сиз Муҳаббатни оласиз биз Ҳабибани, ма-
шинага тушиб бир ҳафта ўйнаб келамиз.

— Маъқул.

— Ундай бўлса, қани кийининг. Шаҳар томонга бориб
келадиган ишим бор эди. Сизни ҳам ишхонангизга таш-
лаб ўтаман.

— Э, яшанг! — деди Сафарали. Аммо кўнглида бир
оз ўнғайсизлик ҳам йўқ эмасди. — Муҳаббат, бўлмаса сиз
у-буларни тайёрлаб туринг. Кечқурунги, соат бешдаги
поезда кетаман.

Нортожи билан Сафарали бошлашиб чиқиб кетгиди..

Сафарали уйга тушдан кейин қайтди. Келса ҳамма
нарса тахт экан. Эр-хотин ўтиришиб, бир косадан шўрва
ичиб бўлгунларича соат уч бўлди.

— Хўп, энди мен турай. Ҳадеганда тўрт ҳам бўлиб
қолади, — деди Сафарали ўрнидан қўзғалиб.

Муҳаббат ҳам турди. Сафаралининг, нимагадир, оғ-
зининг таноби қочди. Бу Муҳаббат билан хайрлашгиси,
уни бағрига босиб ўпгиси келганидан эди. Бу — Муҳаб-
батга аллақачон таниш бўлиб қолган одат. Муҳаббат
тайёрлаб қўйилган кичкина чамадонни олиб бериш учун
каравот томонга энгашаркан, Сафарали уни бағрига босиб

ўпди. Муҳаббат юзини четга буриб, бирпасгина Сафаралининг кўксига бошини қўйиб, бағрида жимгина турди. У ҳаяжонданми ё оғироёқлигиданми, тез-тез нафас олар, Сафаралининг кўйлакчан бадани ёқимли бир ҳароратдан ёнар эди.

— Эсон-омон ўтиринг, — деди Сафарали Муҳаббатнинг қулоғига. Бу гапни у қичқириб айтди, секин айтди, билолмади.

— Йўлга чиқсангиз дом-дараксиз кетадиган одатингиз бор... — деди Муҳаббат бошини эрининг кўксидан олиб. Бу гапни у жавобни ўзи бериб қўйганидан сўнг, тезроқ қайтинг, деёлмагани учун айтганини Сафарали пайқади.

— Узоғи билан уч кун...

Муҳаббат Сафаралини кузатиб уйига киргач, худди бир азиз нерсасини йўқотиб қўйгандай, нима иш қилишини билмай қараётга ўтирди. Уй йиғиштирай, супуриб-сидирай деса, таомилга кўра, уйдан биров сафарга чиққан кун орқасидан уй супурилмайди. Эртага йиғиштирадиган бўлиб қараётга чўзилди. Кейин туриб китоб ўқиди. Бир вақт қараса, кеч кириб қолибди. Чиқиб Сожида опанинг қизи — Муҳайёни чақириб келди. Улар анча маҳалгача гаплашиб ўтириб, ухлаб қолдилар.

Муҳаббат одатига кўра бугун ҳам эрталаб турди, ҳовлиларни супурди, товуқларни кўчага чиқарди. Кейин ичкарига кириб, ўрнини йиғди, Муҳайёни уйғотиб, қўлига сочиқ берди.

— Ювиниб келинг, кейин чой ичамиз.

Қиз сочиқни елкасига ташлаб, ҳовлига чиқиб кетди. Муҳаббат унинг ўрнини ҳам йиғиб бўлиб, кечаги китобни столга қўймоқчи эди, стол устида ётган хатга кўзи тушиб қолди «Сафарали акам тушмагур шошилинича кечаги ўртоғидан келган хатни қолдириб кетибди, шекилли», деб ўйлаб бундай хатга қараса, бутунлай бошқача: Украина СССР, г. Винница... Зэремба, Муҳаббат қизиқиб, конвертни очиб қараса, бир қизнинг сурати... Кейин хатни ҳижжалаб ўқий бошлади...

Муҳайё ювиниб кирганида Муҳаббат бир аҳволда столда ўтирар, ранги оқариб кетган эди. Қиз қўрқиб кетди.

— Ойингизни чақиринг, — деди Муҳаббат бирор жойи оғриётгандай юзларини бужмайтириб.

Қиз эшикка отилди.

Сожида опа алпанг-талпанг югуриб кирганида Муҳаббат гилам устида у ёқдан-бу ёққа ағанар, инграр эди. Сожида опа нима қилишни билмай қолди. Ҳовлига чиқиб, қизига бақирди:

— Муҳай! Ҳай Муҳай ўлгур. Бери кел! Тез гузарга чикаб «Тез ёрдам»ни чақиргин! — У шундай деди-да, зудлик билан уйга қайтиб кирди. — Вой шўрим, бу қандай беғам эркакки, хотинининг ой-куни яқинлашиб турганида кетиб қолса...

* * *

Сафарали бу маҳалда Омонкелди номидаги колхозга қатнайдиغان пассажир машинада уйдим-чуқур, четларида қамиш, жингил ўсган сертупроқ йўлдан олдинга силжир, бақириб гаплашиб кетаётган йўловчиларнинг гапларига парво қилмас, ўз хаёли билан банд эди. Бу жойларнинг пасту баланди, ўт-гиёҳлари Винницанинг чет ёқаларига салпал ўхшар, уйдим-чуқур ерлар қовланиб, ўт босиб қолган ариқлар, ташландиқ марзалар ўша уруш йилларидаги окопларни, траншеяларни эслатар эди. У машинада чайқалиб олға силжир экан, ўша йиллардаги манзаралар кўз ўнгидан липиллаб ўта бошлади.

Винница яқинидаги бир қишлоқ. Жангчилар ҳозиргина тиним топган отишмалардан сўнг милтиқ ва автоматларини бағриларига босганларича, окопда ҳордиқ чиқаришар, атроф лойгарчилик бўлгани учун уларни бир-биридан ажратиш қийин эди. Ўзлари шу аҳволда бўлсалар ҳам ҳазил-мутойибани қўймас, кечқурунлари блиндажларда бошланган қизиқчилик оппоқ тонг отиб ҳужум бошланганида ҳам давом этар эди. Жангчилар орасида фарғоналик Расулжон тузуккина ашула айтар, айниқса унинг «чаман ичра» радифи билан айтиладиган ашуласи ҳаммага маъқул тушар эди. Бўтавой билан Бойзоқ-ку, ўзлари бир аҳволда юрсалар ҳам, кун бўйи окопда «чаман ичра»ни хиргоёи қилганлари-қилган. Ҳатто Бўтавой душманга қарата ўқ узганида ҳам оҳангини ўзгартирмай:

— Тагин бири йиқилди, чаман ичра! — дейди.

Бунга Расулжон индамайди. Мийиғида кулиб қўя қолади. Бир гал ҳамма окопда жим ётган эди, тўсатдан ўқ узилди. Жангчилар ўқ товуши қелган томонга ялт этиб қарашди. Ўқ узган Бойзоқ экан. У окопда навбатчилик қилар эди. Бўлим командири — украин йигит Тарас Прокопенко унга ўқрайиб:

— Що це такэ? — деди.

Бойзоқ парво ҳам қилмай, аввал отган томонига бўйинини чўзиб қаради-да.

— Атқан ўғим қате кетти, шамен ишре, шўрт вазми! — деди.

— Шо? — деди Тарас унинг нима деяётганига тушунмай, кулгидан ўзларини тўхтатолмай думалаб қолишган жангчиларга қараб...

Сафарали ўтирган жойида пиқ этиб кулиб юборди. Ёнидаги йўловчи орқада ўтирган киши билан нима ҳақдадир баҳслашиб келаётган экан шекилли, бирдан ранги ўзгариб, Сафаралига ўгирилди:

— Нега куласиз?

— Ўзим, шундоқ...

Йўловчи Сафаралига бошдан-оёқ разм солди-да, елкасини қисиб, гага суҳбатдоши билан баҳсини давом эттирди.

Ҳақиқатан ҳам йўловчиларнинг гаплари Сафаралининг кулоғига кирмас, ўз хаёли билан банд эди. Тагин унинг кўз ўнгидан қуролдош дўстларининг таниш башаралари ўта бошлади. Тагин ўша Расулжон, Бўтавой, Бойзоқ... Бундай пайтларда айниқса жанг кетаётган маҳалда, жангчилар учун кулиб туриб хўмрайиш, хўмрайиб туриб кулиш ҳеч гап эмас. Вазият ўзи шундай: сал отишма тўхтаса бас, ҳазиллашишади, душман тараф бош кўтарса қовоқ уюшади. Бир гал ўқ товуши тиниб турганда, Бўтавой Бойзоқдан:

— Нега мўйлов қўйгансан? — деб сўраб қолди.

— Маскировка этувге, — деди овози дўриллаб Бойзоқ.

— Бу нима деганинг?

— Қудай тағалам, шўрт вазьми, Байакенгнинг миनाव авзин бийиктев қилип жаратқан-ғўй. Сўни жосирип турувга...

Окоп ичи кулгидан янгради. Бойзоқ бўлса парвойи палак, кулаётганларга қараб:

— Нега кулесиндер? Зашем?.. — дейди.

Сафарадининг ич-ичидан кулгиси қистади-ю, ёнида ўтирган йўловчининг ўқрайгани эсига тушиб индамай қўя қолди. Автобус қир-адирларни орқада қолдириб ҳамон илгарилар, йўловчилар бир-бирларига гал бермай бақириб гаплашишар, баъзан автобус ичини янгротиб кулишар эди. Сафаралини ҳамон ўша даҳшатли йилларнинг кулги ва фожнага тўла таассуротлари тортар эди: немисларнинг Белгород — Курск томонларда бошлаган ҳужумлари.., похол тўшалган ертўла, бошидан яраланган ва ниҳоят, Галларни ўрмонга олиб боргани, партизанларга бориб қўшилгани, ярадор бўлиб қолган Бойзоқ билан хайрлашганлари...

Сафаралининг узук-юлуқ хотиралари аста-секин хира жонлана бошлади: ҳаммаёқ чанг-тўзон, қуюқ қора тутун, яллиғланган аланга. Ана, немисларнинг бир қирувчи самол-

Ети «виг-г-г» этганча шўнғиб келяпти... Сафарали беихтиёр бошини ушлаб пастга энгашди. Боши олдинги ўриндиқнинг темир суянчиғига қаттиқ урилиб, кўзлари ярқ этиб очилиб кетди. Бундоқ қараса, автобус кучаниб-чираниб тепаликка чиқиб кетаётган экан. Вигиллаётган нарса ҳам автобуснинг гази экан. Сафарали ўзини ўнглаб олиб, ёнида ўтирган йўловчидан сўради:

— Биродар, Омонкелдига анча борми?

Йўловчи унга: «Тилингиз бор экан-ку оғайни», дегандек бир қаради-ю:

— Шу тепаликдан ошганимиздан сўнг...—деди. — Нима, биринчи келишингизми?

— Биринчи келишим.

— Қимникига кетяпсиз?

— Бўтавой деган оғайнимникига.

— Э, анави боғбонникига денг?

Сафарали Бўтавойнинг нима иш қилишини билмаса ҳам йўловчининг гапини бош эгиб тасдиқлади.

Сал ўтмай автобус Омонкелдига кириб келди. Тепаликдан қараган кишига қишлоқ яққол кўринар эди. Ҳандалакдек ширингина қишлоқ экан. Автобус қишлоқнинг ўртасига келиб тўхтади. Ҳамма тушди. Охирги бекатда шинамгина чойхона ҳам бор экан. Ҳалиги йўловчи тушиши билан чойхона томонга қараб юрди ва келишгангина бир норғул йигит билан гаплашди. Кейин улар аста Сафаралининг олдига қайтиб келишди, йигит у билан сўрашди:

— Салом алайкум, меҳмон!

— Ваалайкум... — деди Сафарали сал ийманиб.

— Акенемис акам ўзлари кўрсатадилар, Бўтавой боғбонникини.

Сафарали ҳайрон бўлиб ҳалиги йигитга қаради, йигит уни аста чойхона томонга бошлади. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтириб, бир чойнак чой ичишди. Ҳалиги йигит, ўтирган жойида, ўтиб кетаётган чуваккина, чўққисоқол, духоба дўппи устидан кўк қийиқчани чамбарак қилиб танғиб олган, енгил кулранг куртка — белидан белбоғ боғлаган бир чолни олдига чақириб, Сафаралини таништирди.

— Меҳмон. Бўтаникига келибди.

— Ҳа, тузук-тузук, бахтли бўлинг...— деди қария қўлларини кўксига қўйиб такаллуф билан.

— Энди гап бундай, Умрзоқ ота. Мен бир иш билан шаҳарга тушиб кетяпман, — деди ҳалиги йигит. — Шу автобусда...

— Ҳай, ҳай, йўлингизни берсин, — деди чол ҳамон кўксидан қўлини олмай.

— Икки-уч соатлардан кейин қайтиб чиқаман. Энди, оқсоқол, меҳмонни Бўтаникига ўзингиз бошлаб борасиз-да.

— Ҳай, жоним билан...

— Бўта уйида эмасдир-ов?

— Уйида бўлмаса полизда бўлади-да, — деди чол. Кейин Сафаралига қараб, қўшиб қўйди: — Ҳа, зап келиб-сиз-да, меҳмон.

Ҳалиги порғул йигит у ёқ-бу ёққа аланглаб, бирдан йўлнинг нариги чеккасида велосипедда келаётган ўн-икки-ўн уч ёшлар чамасидаги болани кўриб қолди-да, чақирди.

— Бери кел, Қувондиқ!

Бола унинг олдига келиб, велосипедидан тушди.

— Сен учиб бориб, Бўта акагни айтиб кел. Уйингизга меҳмон келди, дегин. Хўпми?

Бола сал эриниброқ «хўп» деди. Кейин ҳалиги йигит, негадир чўнтагини ковлаб, янги эллик тийинлик олди-да, болага чўзди:

— Ма, мана бу чақани ол. Уч энди!

Бола велосипедига мушукдек сакраб, шахт билан педални босди. Чол ҳиҳилаб кулди:

— Аканемис ака ишди кўзини билади.

— Энди сизлар бораверинглар. Шаҳардан вақтлироқ чиқсам, мен ҳам бораман.

— Ҳай, — деди-да, Умрзоқ ота Сафаралини бошлаб йўлга тушди.

«Туппа-тузук йигитнинг исми Аканемис бўлгани нимаси?!» деб ўйлади Сафарали йўл-йўлакай сабабини Умрзоқ отадан сўрашга ботинолмади.

Бўтавойнинг ҳовлиси гузардан унча узоқ эмас, бор-йўги беш-ўн минутлик йўл экан. Улар кириб келишганда ҳовлида тўладан келган, келишгангина бир аёл юрарди. Нотаниш одамга кўзи тушгач, бир оз ҳангу манг бўлиб турди-да, тортиниброқ пешвоз чиқди.

— Меҳмонни кутиб олинг, Ризвон келиним, — деди Умрзоқ ота Сафаралига ишора қилиб. — Бўтавойди ўртоғи экан. Ўзбекистондан...

Ризвоннинг чеҳраси очилиб кетди.

— Сиз Сафарали ака эмасмисиз?

Сафарали қимтиниброқ бош силкиди. Улар худди илгаридан таниш одамлардай сўраша кетишди. Ризвон: «Мен ҳозир», деб уйга қараб чопди. Бу маҳалда Сафарали билан Умрзоқ ота ҳовлини томоша қила бошладилар: ҳовли чорсигина, шиннамгина экан. Уй кунгайга солинибди: анча кўркам, олди айвонли, берироқда ёғочдан сўри, сўри атрофи турли-туман гул, райҳон, жамбиллар билан яшнаб ту-

рибди. Ҳозиргина сув сепилган шекилли, уларнинг япроқ-ларигадаги кўз ёшидек томчилар қуёш нурида товланар, ат-рофга кишини маст қилувчи райхон ҳиди таралар эди. Сў-ридан тахминан бир ярим-икки метрлар чамаси бериди қалампир, помидор гуж-гуж ҳосилини кўтаролмай турар эди. Ҳовли этагида молхона, узун бостирма, сомонхона... «Бўтавой ўртоғим анча тузук бўлиб қолибди», деб ўйлади Сафарали.

Шу маҳал Ризвон уларни ичкарига таклиф қилди. Са-фарали ҳурмат юзасидан отага йўл берди.

— Қани, марҳамат, Умрзоқ ота!

— Қани, қани, меҳмон... Ҳай, шундайми? Бахтли бў-линг...

Улар саранжом-саришта, озода, салқин уйга кириб ўти-ришгач, Умрзоқ ота фотиҳа қилди.

— Хуш келибсиз, — деди Ризвон илтифот билан.

Улар энди бир-икки пиёладан чой ичган ҳам эдиларки, ташқаридан эркак кишининг товуши эшитилди.

— Ана, ўзлари ҳам келиб қолдилар, — деди Ризвон эшик томонга қараб.

Сафарали ўрнидан учиб турди. Эшикдан Бўтавой қуло-чини ёзиб кирди. Икки қадрдон дўст худди ёш болалардек кучоқлашиб, орқаларига қоқишиб, ҳидлашиб кўришишди. Икковларининг ҳам кўзлари намланди. Буларни кўриб бир чеккада турган Ризвон ҳам кўзига филт-филт ёш олди. Умрзоқ ота бўлса намланган кўзларини булардан олиб қочди. Ўтиришди. Сафарали ўртоғига қараб кўзларига нишонмас, нуқул: «Оббо Бўтавойей!», дер эди.

— Буни қара ҳали ҳам ўша-ўша Сафаралисан, — дерди Бўтавой.

— Сен ҳам... Чакка сочларингга сал оқ оралабдими? — дерди Сафарали.

— Қўй, хотинимнинг олдида унақа дея кўрма!

Чой ичиб бўлингач, Бўтавой ўрнидан турди-да, тах-монда турган қора амиркон қинли чуст пичоғини олиб, Умрзоқ отани ташқарига имлади. Ота ўрнидан туриб: «Ҳай, ҳай», деганича ҳовлига чиқиб кетди. Бўтавой Сафа-ралига, «ҳозир» деди-ю, отанинг кетидан ташқарига чиқди. Бир минут ҳам ўтмай қайтиб кириб Сафаралининг олдига чўкка тушди.

— Оббо сен-ей! Демак, хатни олибсан-да?

— Олдиму йўлга тушдим.

— Яша, оғайни! Жуда хурсанд қилдинг-да: — Бўтавой тахмондан иккита ёстиқ олиб, Сафаралининг ёнига ташла-

ди. — Ёнбошла, дўстим. Беш-олти соатлаб поездда ўтириш осон эмас. Толиққандирсан.

— Унчалик эмас...

Улар ёнбошлашишди.

— Ҳалиги Аканемис юборган бола бориб айтса ишонмабман...

— Вей, менга қара, туппа-тузук одамнинг исми шунчалик расво бўладими, а? — деб қолди Сафарали тирсагини ёстиқдан олиб. — Ким топган бу исмни?

— Раисмиз.

— Раис?!

Бўтавой бош ирғади.

— Қандай қилиб?

— Ўзи келади, ўшанда сўрайсан, — деди Бўтавой кулиб.

Сафарали ҳам эжакилаб сўраб ўтирмади. Бирор гап бўлса керак-да, деб ўйлаб, елкасини қисиб қўя қолди. Сал ўтгандан кейин:

— Ҳа, айтгандай, Бойзоқнинг аҳволи қалай экан? — деб сўраб қолди Сафарали.

— Ҳали ҳам ўша-ўша Бойзоқ. Ҳозир бир бошдан айтиб бераман, — деди-да ўрнидан туриб ҳовлига чиқиб кетди. Ташқарида кимлар биландир гаплашди. Кейин сўри яқинидаги қудуқ чиғирининг «ғийт-ғийт»и эшитилди. Бир зум ўтмай оғзи берк оқ капрон бидон кўтариб кирди. — Эсим қурсин. Қудуққа ташлаб қўйган эдим... Қудуқ беминнат холодильник-да, ёзда!

Бўтавой шошмай сочиқ билан капрон бидоннинг устини артди, кўпиргунча чайқади, сўнг идишнинг қопқоғини бураб очди. Антика бир ҳид гуп этиб димоққа урилди.

— Ия!.. Қимизми?

— Қўлбола... — деб жилмайди Бўтавой. Сўнг икки пиёлага тўлдириб қуйди. Қимиз юзига майда кўпикчалар қалқиб, жимир-жимир қилар эди. — Қани, сипқор!

— Ҳеч нарса қилмасмикан?

— Қўрқма.

— Азбаройи шифо... — Сафарали бир кўтаришда пиёлани оқ урди, тамшаниб лабларини ялади. — О, зўр! Муздай, а? Қудуқда туриб шунчаликми?

Бўтавой ҳам қўлидагисини шимириб бўлиб, бош ирғаб қўйди. Кейин бир нарсани эслагандай:

— Хўш, ҳали гап нимага келиб тўхтаган эди? — деди сочиқ билан лабларини артар экан. — Ҳа айтгандай, Бойзоқ ҳақида эди-я? Мен уни Чимкентда учратиб қолдим. Икки-уч йилдан бери шу боғбонлик деган дардисарни органиб олганман.

— Боғбонликнинг нимаси ёмон?

— Мен боғбонликни ёмон деяётганим йўқ. Қилаётган ишинг олға босмаса, боғ-роғнинг кенгайиб, ҳосили ортмаса — бу ёмон! — деб бир оз сукут қилди Бўтавой. Сафаралининг ҳайратланганча оғзига тикилиб турганини кўриб, гапини улаб кетди. — Қани, айт-чи, бу йил ўтқазган бир гектар кўчатнинг келаси йилгача бир ярим гектар боғ бўлмаса, яхшими? Бу йил олган ўн тонна ҳосилингга келаси йилда бир килограмм ҳам қўшилмаса, бу ишингнинг олға босганими?

— Гап кўламада бўлса кенгайтиравермайсанми?

— Жон деб кенгайтирар эдим. Аммо раисимиз... Бунинг устига сувдан камчилмиз. Ишни бир амаллаб бошлаганимизда дарёда сув тузуккина эди. Ҳамма ўтқазган кўчатларимизни бир туя чиғир бемалол сув билан таъмин қилар эди. Сал кенгайтирган эдик, туя жонивор куни-туни гичирлаб ишласа ҳам таъминлай олмай қолди. Устига-устак дарёнинг суви уч йил аввалгидай эмас, тортила-тортила товонига тушиб кетди.

— Нега?

— Нега бўларди? Йўл-йўлакай бўғиб олавериб жон-ҳолига қўймаяпсанлар-ку, бу дарё бечорани. Билмадим, оқибати нима бўлади? Агар шундай аҳволда кетаверса, Орол денгизи қуриб қолади, деган гаплар бор, — деди Бўтавой куйиб-пишиб. Сафарали кутилмаганда тарсаки келиб теккандай қизариб, илжайиб ўтирарди. Бўтавой пилаларни яна қимизга тўлдириб, гапида давом этди: — Ахири ўйлаб-ўйлаб, моторли насос сотиб оладиган бўлдик. Раисни зўрға кўндирдик. «Девор миниб ўрганганга от ёқмайди», деган гап ҳақ экан, оғайни. «Ўша туя чиғир ҳам бўлаверади», деб аввалига роса оёқ тиради раис. Биз кўпайишиб кетдик: Умрзоқ ота, Аканемис, парторгимиз, коммунистлар... Ниҳоят, кўндирдик. «Лекин бир шартим бор: ҳамма ҳужжатларни тўғрилаб бераману, насосни ўзинг бориб олиб келасан», деди раис. Мен жон-жон деб кўндим. Чимкентдан олиб келишимиз керак экан. Ҳужжатларни олиб Чимкентга бордим. Раис: «Оближрокомга кирасан, ўша жойда лимит бўйича битта насос олишингга рухсат беришади», деб тайинлаган эди.

Мен раис тайинлаган ерга бориб, нима қиларимни билмай бошим қотиб турганда, йўлакнинг у бошидан биров мен томонга кела бошлади. Оёқ олиши танишроқ. Кўзимга иссиқ кўринди. Айниқса мўйлови... Қарасам, ўзимизнинг Бойзоқ! «Бойзоқ!..» дедим кўзларимга ишонқирамай, «Бўтабоймисинг? — деди у ҳам қучоғини кенг ёзиб. — Айналайин боврим, амансингба?..» Шундай қилиб иккаламиз

Ўпишиб кетдик. Ўтган-кетганлар ҳайрон. «Ай, шўрт побери, неғиб журсин бул жерде?», деди мўйловини силаб. Мен нима учун келганимни айтдим. «Сўлма бар шаруанг? Шепуха! — деди у мени қўлтиғимдан олиб. — Ал энди саган насос керак бўлса авели авулга журесинг. Авулга барип шай ишип, кемпиримди кўрмей кеттинг барғуй шўрт вазми, насости алип бўпсинг...» Уйига бормай бўлармиди у шайтоннинг? Бордим. Анча тузук яшар экан. Аёли билан ҳам ҳазиллашавериб, кўз очирмас экан.

— Қариб қолибди-я?

— Мўйловига, сочларига оқ оралаган. Уйда бир соатлар чамаси бўлиб, ўтган-кетган гаплардан сўзлашдик. Сени Тошкентда кўрганини айтди. Ишхонангнинг адресини олдим. Бало, бало! Қизиғи шундаки, Бойзоқ область ижроия комитетининг хўжалик бўлимида ишларкан. Хуллас, ишимни битириб берди. Область базасидан «Андижанец» деган янги моторли насосни олиб қайтдим... Эртага кўрса-таман.

— Тузук ишлаётибдимиз? — деди Сафарали эснаб.

— У, ишлаганда қандоқ! Анча ишимиз юришиб кетди. Ушанда сен томонга бир ўтиб келай ҳам дедиму, насосни ўлжа кўриб, тезроқ қайта қолдим, — деди Бўтавой ўрнидан туриб. У дераза пардасини туширди. — Кун аста-секин исиб келяпти. Қани тагин бир пиёладан ичайлик, кейин сен ҳам бирпас чўзилиб ол. Кечаси билан йўл юриб келгансан.

Чарчаганиданми ё ичига қимиз кирганиданми, Сафарали сал бўшашиб эснаб ўтирган бўлса-да, чўзилишдан ийманиб:

— Йўғ-э, гаплашиб ўтирамыз, — деди.

Улар пиёлаларни бўшатиб дастурхонга қўйишлари билан қўлларини артиб Умрзоқ ота кириб келди.

— Ҳа, отахон, қалай? — деди Бўтавой ўрнидан туриб.

— Тузук, тузук. Яхши боққан экансиз, бахтли бўлсин... — деди Умрзоқ ота чўққи соқолини силаб.

Бўтавой ўзини тугулмай кулиб юборди. Сафарали ҳеч нарса тушунмади.

— Эшитдингми, Сафарали? Бир барра кўзи бор эди, ота ҳозир шуни саранжом қилиб кирди. Қалай, деб сўрасам: «Тузук, бахтли бўлсин», деяпти. Ҳа, териси шилиниб, ка-боббоб бўлганидан кейин бахтли бўлиб қаёққа борарди?..

Сафарали ҳам кулди. «Бу чолга «Бахтли бўлсин» одат бўлиб қолган экан-да», деб ўйлади. Отанинг сал хижолато-муз қизариб ўтирганини сезиб, унинг ёнини олди:

— Ота тўғри айтади. Ҳамма яхши нарса одам учун яратилади. Шундай бўлгандан кейин ўша нарса мўлжаллан-

ган жойига ўринли ишлатилса, бахтли бўлганида! Шундай эмасми?

— Жуда ҳақ гапирдингиз, меҳмон, бахтли бўлинг, — деди Умрзоқ ота хижолатдан қутулганидан яйраб кетиб.

— Баъзан жининг суймайдиган одамнинг ҳам келиб қолиши бор. Асраб қўйган нарсанг шунга буюрса... Ҳай, ҳай, увол кетади. Бахтсиз бўлгани шу-да!

Бўтавой уч пиёла тўлдириб қимиз қуйди-да:

— Қани, олворинглар, шу ҳам бахтли бўлсин, — деди.

Улар кулиша-кулиша қимизни симириб бўлганлари-да эшикдан бир найновгина бола кириб, одоб билан салом берди.

— Бизнинг ўғил, — деди Бўтавой. — Назиржон...

— Бахтли бўлсин...

— Нечанчи синфда ўқийсан, ўғлим? — сўради Сафарали у билан қўл бериб кўришгандан сўнг.

— Тўққизинчида, — деб жавоб берди. Назиржон овозини дўриллатиб.

«Йигитча бўлиб қолибди», ўйлади Сафарали.

— Буни қаранг, дарровда соат икки ҳам бўлипти-я — деди Бўтавой ўрнидан туриб: — Қани ўғлим, бу ёққа юр-чи.

Ота-бола бошлашиб чиқиб кетганларида Сафарали ўйлар эди: «Қара, умр ўтиб кетаверар экан-да! Кечагина фронт окопларида, ғалабадан сўнг уйимизга қайтсак, бола-чақа орттирсак, деб юрган йигитнинг ўғли бу йил тўққизинчи синфда ўқияпти. Тўққизинчида! Тўққиз... Тўхта, нега тўққизинчида ўқир экан?.. — У ўзича хомчўт қилиб кўрди.— Етти ёшида мактабга кирган бўлса... тўққизинчида ўқиётган бўлса, тўққизу етти — ўн олти. Хўш эллик саккиздан ўн олтини чегирдик дейлик. Қирқ икки! Ия! Қирқ учинчи йилда, ҳали уйланмаганман, деган эди-ку».

Сафарали шу ўйлар билан банд эди. Умрзоқ ота унга гап уқтирар эди:

— Умридан барака топсин, ҳа. Бўтавой яхши бола чиқди. Ийманиб юриб кўрган бахтдан, ҳақиқат учун чекилган машаққатни афзал кўрадиганлардан. Ҳа...

«Менинг Олесям ҳам еттинчи синфда ўқиётган бўлса керак», деб ўйлади Сафарали.

— Дарё бўйида ётган партав ерни уч йил ичида жаннатга айлантириб юборди-я, — дерди Умрзоқ ота давом этиб.— Айтганини қилмай қўймайдиган, ориқ гапириб семиз чиқадиганлардан. Ҳа.

«Олесям жавобимни кутиб ўтиргандир. Галя нима ҳаёл-да экан?» деб ўйларди Сафарали.

Умрзоқ ота ҳамон гап уқтирарди:

— Бу ишларнинг ўзи бўлмади. Раис билан кўп олишди. Раис ҳам жуда ошиб кетган эди ўша пайтлари. «Қўй» дейдиган хўжаси ҳам, «ҳой» дейдиган аммаси ҳам йўқ эди. Бўтавойлар аскарликдан қайтди-ю, жиловлаб олишди... Ҳозир булар кўпчилик. Ҳа, бахтли бўлишсин...

Сафарали хаёлини йиғиштириб олиб, Умрзоқ отанинг гапини чала илғаб қолди.

— Лаббай?

— Аканемис ҳам бирга эди ўшанда.

— Қаерда бирга эди?

— Боғ ташвиши бошланганда-да...

Шу маҳал уйга Бўтавой бояги норғул йигитни бошлаб кириб келди. Гап билан бўлиб, булар пайқашмади.

— Ҳамма ташвишни бошлаган ўзингиз, оқсоқол, — деди Бўтавой ўтираётиб.

— Келинлар, келинлар, — деб Сафарали жойидан кўзгалмоқчи эди, эшикдан кирган йигит қўймади, у:

— Кўзғалманг, ўтираверинг, ака. Ҳа, қалай, зерикмай ўтирибсизми, меҳмон? — деганича, дастурхоннинг бир чеккасига чўккалади. — Нимани гапиряпсиз, оқсоқол?

— Ўша, ҳалиги, боғ мижаросини-да...

* * *

Эллик бешинчи йилнинг илк баҳори эди. Қишлоқ урушдан сал аввал барпо этилгани учун ҳали бу ерда боғ-роғ йўқ, мевани фалон пўлга узоқдан, шаҳардан ташиб ейишга тўғри келар экан. Бўтавой айтганидек, ўша пайтда ҳамма ташвишни Умрзоқ ота бошлабди. Тўғрироғи, тутантиригини Умрзоқ ота тутатибди-ю, бу ёғини Бўтавойлар алангалатибди. Унда Бўтавой мол фермасида ишлаб юрар экан. Бир гал боғ ҳақида гап чиқиб кетганда, Умрзоқ ота «Шу ишни зиммангга олмайсанми? Қачонгача болаларимиз мева деб шаҳарга кўз тикиб ўтиради, отангдан мол қолгунча тол қолсин, деган», дебди. Шу гап баҳона бўлибди-ю, бу ёғи «газак» олиб кетибди. Бу гап колхоз правленисининг муҳокамасига тушганда, раис оёғини тираб: «Давлат бизга пахта учун план берган, дарахт учун эмас», деб туриб олибди. Мажлиснинг охири жанжалга айланиб кетибди. Бўтавойлар ўзларининг фикрларини қаттиқ туриб ҳимоя қилишибди. Бу гал ҳеч нарсани ҳал қилиб бўлмади. Кейин бу масала колхознинг умумий мажлисида кўтарилибди. Тағин раис тихирлик қилибди. Колхозчиларнинг кўпчилиги Бўтавойлар томонига ўтиб кетганига қарамай, уруш даврида ва урушдан кейин ҳам мушугини пишт дей-

диган одам топилмай, ўзи хон, кўланкаси майдон бўлиб қолган раис одамларнинг гапи ҳақ эканлигини билиб турса-да, ҳозир рўйхуш берса, бийлиги қўлидан чиқиб кетадигандай, ўшқиришга ўтибди:

— Давлат менга план берган. Пахта плани! — дебди у кўкрагига муштлаб.

— Давлат плани ёлғиз сизга берган эмас, — дебди ўрнидан туриб Бўтавой. — Бизга ҳам берган, мана бу ўтирган қора кўзларга ҳам берган...

Раиснинг анча йилдан бери қаттиқроқ эшитган гаий — шу экан. У сал бўшашиб:

— Ўртоқ колхозчилар, тушунинглар, ахир, мен партия солдатиман. Партия нимани буюрса, шуни қиламан, — дебди куйиб-пишиб.

Бу гапни эшитиб ҳамма жимиб қолибди. Мажлис аҳлининг ўртасидан бир келишгангина йигит қад кўтарибди. У Рустамжон экан.

— Раис, ҳали сиз «партия нимани буюрса шуни қиламан», дедингиз. Ундай бўлса анави алвонга ёзилган шиорни олиб ташлайлик, — дебди у босиқлик билан. Ҳамма гур этиб саҳна пештоқида турган алвонга қарабди. Унда: «Партия ва халқ бирдамдир!» дейилган экан. — Биласизми, бу нима дегани? Бу, халқ билан партиянинг бирлиги, фикри бирдир, дегани. Сиз бўлсангиз, партияни халқдан ажратиб қўяяпсиз. Партиянинг фикри халқнинг фикри, халқ муддаоси партия муддаоси эканини унутмаслигимиз керак.

Шу жойда раиснинг обрўси сал дарз кетибди. У ўзининг бийлигини сиёсат билан ўтказмоқчи бўлган экану, бўлмабди. Саводи калталик қилиб қолибди. Шундай бўлса ҳам ҳозир индамай ўтиришлик, қолган обрўсини ҳам чилчил қилиш билан барабар эканини сезиб, гапида давом этибди:

— Ҳар ҳолда маслаҳатли тўн тор келмайди. Мен райондагилар билан бир кенгашай.

— Шуни ҳам кенгашиб ўтирадимми? Ер ўзимизники бўлса, сув ўзимизники бўлса... — дебди кимдир.

Яна Рустамжон ўрнидан турибди.

— Биз нотўғри иш қиляпмизмики, райондан рухсат сўраймиз, — дебди у қизишиб. — Бу аҳволда салдан кейин кетмонга даста қилиш учун ҳам райондан рухсат сўраймиз. Ахир боғ-роғ экономический жиҳатдан...

Рустамжоннинг гапи бўғзида қолибди; бу гап раисга тегиб кетибди. У титраб-қақшаб ўрнидан туриб:

— Бемаҳал қичқирган хўрознинг бўйни узилади! Ҳад-

дингдан ошма, бола! Аканемислигингни бошқа жойда қиласан, — дебди.

Одамлар қийқиришиб кулишибди. Бу гал раиснинг Рустамжонни бемаҳал қичқирган хўрозга ўқшатганигами ё «экономист» сўзини бузиб, аканемис деб айтганига кулишибдими, буни билиб бўлмабди.

Мана, уч йил ўтибди. Хўроз ўз вақтида қичқирган экан, боши ҳам узилмабди, қайтанга иши ривож топибди. Ўша вақтда оддий табелчи экан, ҳозир партия ташкилотининг секретари бўлибди. Боғ-роғ ҳам гуркираб кенгайиб кетибди. Бироқ шуниси ёмон бўлибдики, одамлар уни ўша мажлисдан бошлаб «Аканемис» деб атаб кетишибди. Қолхозда ўз исмидан кўра бу исми машҳурроқ экан. Ўзи ҳам бу исмга кўникиб кетибди. Қишлоқда бирор иш мужмал бўлиб турган бўлса, «Рустамжон айтди», деса битмаслиги мумкин экану, аммо «Аканемис айтди», деса битмай қолмас экан...

Бу воқеаларни Бўтавой ўзича гапириб берди. Ўтирганлар гап билан бўлиб, вақт тушдан оғиб, дераза пардаларнинг, деразаларнинг очилганини ҳам, Назиржон оёқ учига юриб кириб янгилик тариқасида беш-олтита помидор, бодринг, иккита ҳандалак ташлаб чиқиб кетганини ҳам, косаларда шўрва тортишганини ҳам сезишмади. Сафаралини хаёл элтган нуқул Расулжонни ўйлайди. Назар аканинг кўрслиги кўз олдига келади.

— Қани, марҳамат, шўрвага қаранглар,—деб мулозимат қилди Рустамжон. Кейин бир ҳўплаб, бошини чайқади. — Совиб қолаёзибди.

— Э-ҳа, айтгандек... Манави янгиликларни қаранг, — деди Бўтавой.

— Яхши ҳамки сиз келдингиз, Сафарали ака. Бўлмаса бу қурумсоқ бизларга ҳидини ҳам сездирмасди,—кулди Расулжон. Кейин пиёлаларга бир-бир қимиз қуйиб чиқди. — Қани, шуни олиб юборайлик, кейин шўрва жуда кетади-да!

Бўтавойдан сўнг Сафарали ҳам тортиб юборди. Тортишга тортди-ю, башарасини бужмайтириб:

— Бу нима бало? — деди.

Рустамжон Умрзоқ ота томонга ишора қилиб: «Тис-с!», деди. Сафарали: «Қурмағурлар, қимизга оқидан қўшишибди-да!» деб ўйлади-да, бундан аввалги пиёлаларда нима учун фарқига боролмаганига таажжубланиб шўрвадан босиб-босиб ичди. Анча қизиб қолибди шекилли, буни ўзи ҳам сезади-ю, аммо негадир беихтиёр хурсандчилик қилгиси, гапиргиси кулгиси келади...

Сафарали:

— Ҳали ҳам ўша раисми? — деб сўраганини ўзи ҳам пайқамай қолди.

— Ҳа, ўша, бироқ ҳозир тузук бўлиб қолган. Бемаслаҳат иш қилмайди, — деди Рустамжон. — Кейинги пайтларда шу нарсага ақлим етдики, ҳадеб райондаги баъзи амалдорлар тергайверганидан кейин ҳам раис бечора юрак олдириб, орқа-олдига қарайверадиган, ялтоқ бўлиб қолган экан. Баъзан биз уни тушунмасдан, ҳадеб бечорани ёмон-отлиқ қилиб юрар эканмиз...

— Бу нима деганинг? — сўради Бўтавой.

— Битмай қолган ишларга ҳадеб раис айбдор бўлавермайди. Ақалли, шу айбнинг ярмига райондаги баъзи раҳбарлар ҳам шерик деганим, — деди Рустамжон дона-дона қилиб.

Улар яна бир пиёладан бўшаттишди. Қизиқ устида нима қилиб бўлса ҳам, бирор гапда дўстини мот қилиш пайида ўтирган Бўтавой Рустамжоннинг айбини топгандай:

— Хўш, сен нима учун ёш боланинг қўлига пул бердинг. Ёш болани пулга ўргатиб бўладими? — деди.

— Ундан кўра, афандига ўхшаб: «Нега холангнинг қизига атлас иштон олиб бермайсан?» деб қўяқол! — дея ҳайрон бўлди Рустамжон. — Қайси пул? Қанақа пул?

— Ҳи-ҳи-ҳи, омон бўлгур, — деб кулди Умрзоқ ота. — Боя эрталабки... ҳалиги, отинг қурмагур, Жўра чопонийртарнинг ўғлига пул берганингизни айтаётибди.

— Э-ҳа, — деди Рустамжон эслаб. — Бу киши келган эканлар. Бориб Бўта акангни айтиб кел, десам қийшанглади. Кейин эллик тийин бердим. Учиб кетди. Бунчи, оғайни, биз «экономист»ларнинг тилида моддий рағбатлантириш, дейилади! Тушунарлими?

— Тушунарли! — деди Бўтавой киножомуз, — Сенлар ҳам моддий рағбатлантиришни биларкансанлар-ку, а?

Рустамжон Сафаралининг кўзини шамғалат қилиб, Бўтавойга «каланг борми ўзи?», деган маънода кўрсаткич бармоғини чаккасига нуқди. Сафарали бу гаплардан беҳабар, хаёли ўша Фарғонада: Йигиталида, Расулжонда эди... Бу ердаги бўлиб ўтган гаплардан билиб, туйиб олгани шу бўлди: Расулжон ёлғиз! Бир ўзи! Агар атрофида мана бу Бўтавойга, Рустамжонга ўхшаган қўллаб-қувватловчи одамлари бўлганидами, Назар акани аллақачон эгиб, одамларни ўйлайдиган қилиб олган бўлар эди... У шу ҳақда ўйлаб ўтириб, кайфи ошиб қолибди шекилли бирдан:

— Расулжон ёлғиз! — деб юборди.

— Э, айтгандек, Расулжон борми оламда? — сўраб қолди Бўтавой.

— Юрибди Фарғонада, чаман ичра...

Мастлик — ростлик, деганларидай, Сафарали бор гапни айтди-қўйди. Расулжоннинг ёлғизлигини ҳам, Назар аканинг қўрслиги-ю, Ингиталининг қилиқларини ҳам... Ҳам-масини айтди!

Боядан бери сирини бой бергиси келмай ўтирган Рустамжон, Сафаралининг гапларини эшитиб: «Э, бу гапларнинг олдида бизнинг раиснинг «ишлари» жуда жўн экан-ку» деб ўйлаб, ўзига-ўзи тасалли берган бўлди. «Бўтавой бечоранинг оғзини бекорга боғлаб ўтирган эканман. Айта-верса бўлар экан», деди ичида. У вазиятни бир оз енгиллатиш учунми, ё бу қўшиғининг тагида бирор гап борми, аста хиргойи қилди:

Ҳар элнинг одати бошқа,
Итлари қора, қашқа...

Улар бир-бирларини жуда тушунишган эди. Хиргойидан сўнг бир-бирларига маъноли қараб олдилар-да, бирдан хахолаб кулиб юбордилар.

Умрзоқ ота соқолини селкилатиб кулар экан:

— Бизда Аканемис ҳам гапди ўзагидан портлатади-да! — деди.

Назиржон кириб, ҳовлига — сўрига жой қилишганини айтди. Улар ҳовлига чиққанларида аллақачон қуёш ботган, сўри атрофи супурилиб, сув сепилган, ўчоқ бошидан келаётган барра гўштнинг димоқларни қитиқловчи ҳидига сўри атрофидаги жамбил, райҳонларнинг кўнгилга ҳузур берувчи ҳидлари қўшилиб, теваракка таралар эди... Қишлоқнинг тоза ҳавосини ютиб, ўзига хос кечки манзараси, шов-шувини эшитиб, кўриб, ҳис қилиб турган Сафарали, нима учун шу пайтгача уйда димиқиб ўтирганларига ҳайрон қолди.

— Энди менга рухсат, — деди Умрзоқ ота ҳовлига чиққанидан сўнг, — ўйга борай, мол-қолга қарашим керак, полизга боришим керак.

— Майли, раҳмат, отахон. Бўлмаса сиз ишларингизни қилиб, тезроқ боринг. Полизда ҳеч ким йўқ. Бир оздан сўнг, Сафарали иккаламиз ҳам бўриб қолармиз. Жой қилиб қўйинг, ҳўв дарё томондаги чайланинг усти бор-ку?

— Ҳўп... — Чол кўксига қўлини қўйганча чиқиб кетди. Сафаралилар сўри томонга юришди...

Назиржон Сафарали билан дадасини люлькали мотоциклда полызга элтиб қўйиб, қайтиб кетганига анча вақт бўлди. Икки дўст Умрзоқ ота ҳозирлаб қўйган жойда — баланд чайла устида ёнма-ён суҳбатлашиб ётар, суҳбат билан бўлиб улар яқингинада оқаётган дарёнинг шов-шувини ҳам, дайди шабада тўқайдан ҳайдаб келган ёввойи жийда гулининг муаттар ҳидини ҳам, қаердадир қамишлар, буталар орасида ўқтин-ўқтин, галма-гал сайраётган она қирғовул билан йилқичи қушининг бу ойдин полыз оқшомига зеб бераётган ёқимли товушини ҳам ҳис қилмас, эдилар.

Селава¹нинг кайфиданми ё ҳозирги суҳбатларининг қизиғи биланми, Сафарали бу гаштли оқшомнинг ҳузурини ҳис қилолмаганидек, шу вақтгача оқшом салқинини ҳам сезмаган эди. Анчадан кейин таъсир қилди шекилли, устига кўрпа тортди. Дўстининг хаёлини бузгиси келмай ётган Бўтавой хўрсинди:

— Шундай дегин...

— Шундай.

— Бу гаплардан Муҳаббатнинг хабари борми?

— Гап мана шунда-да, — деди Сафарали бу ёнига ағдарилиб. — Сен билан маслаҳатлашиб...

Бўтавой жим бўлиб қолди. Анчадан кейин:

— Лаънати уруш! — деди салмоқ билан. — Қанчадан-қанча одамларнинг ёстигини қуритди. Отани боладан, болани онадан айириб, сарсон қилиб қўйди...

Сафарали индамади. Бўтавой гапини улаб кетди:

— Айтган эдим, шекилли: Ризвонни урушдан олдин яхши кўриб юардим. Унинг ҳам юрагидан ургандим. Ҳалиги Винница яқинида бомбардимон тагида қолганимда биттаси уйга шошилиб қарахат юборибди. Бу шум хабарни эшитиб, ота-онаси Ризвонни қўшни қишлоқлик Азимжон деган йигитга узатибди. Турмуш қилганларидан сўнг уч ой ўтар-ўтмас менинг тириклигимдан хабар топишибди. Узим госпиталдан хат ёзган эдим-да! Кейин Азимжонни ҳам аскарликка чақиришибди. Буни қараки, ярим йил ўтар-ўтмас, ундан ҳам қарахат келибди. Ризвон ҳомиладорлигича, мана шу Назиржон қорнидалигича қолаверибди. Қирқ бешинчи йили ҳарбийдан қайтганимдан сўнг турмуш қурдик. Мана, кўриб турибсан, оғайни, тузуккина яшаймиз. Тағин

¹ Қимиз билан ароқнинг аралашгани.

икки ўғил, бир қизимиз бор...— деди Бўтавой.— Сенинг бошинга тушган иш ҳам шунга ўхшашроқ. Фақат қизинг ёнингда эмас. Ачинарлиси шу! Бунга сен айбдор эмассан, оғайни уруш айбдор. Ҳа, уруш айбдор!

— Энди нима қилсам экан.— деди Сафарали секин бошини болишдан кўтариб.— Нима маслаҳат берайсан?

— Авваламбор, — деди Бўтавой чалқанча ётганича Олтин қозик юлдузидан кўзини олмай. — Муҳаббатга айтмай чакки қилибсан. Айтишинг керак эди. Гап-сўзингга қараганда, хотинингнинг сендан бўлак ҳеч кими йўқ. Соддагина, удли-шудли, паст-баландни тушунадиган аёлга ўхшайди. Тушунарди. Ундан кейин, мана, фарзанд кутаётган экансан. Галяхон розилик бериб... Олесянинг келгиси бўлса, мен сенга айтсам, чақалоққа опа, Муҳаббатга эш бўлади... Гапингга қараганда, қизинг сени зўрға топибди. Москва, Ўзбекистон ҳарбий комиссарлигига ёзибди. «...Билмадим, сиз мени қизим деб тан оласизми, йўқми?..» дебди-ку, ахир хатида. «Қулонмиди уюринг, тортармиди буюринг», деган гап бор. Қўнглида борсанки, хат ёзган. Ҳар ҳолда, фарзандинг-да! Жигарпоранг...

— Тўғри айтасан...— деди Сафарали руҳланиб.— Борсам келармикан?

— Буни маслаҳат қилиш керак. Аввало Муҳаббат билан... Микола Зэремба дедингми, ҳозирги отасини? Ҳа, у билан ҳам, Галя билан ҳам маслаҳатлашиш керак. Албатта, Олесянинг ўзига ҳам кўп нарса боғлиқ. Келаман деса, ахир «султон суягини хўрламас», деган гап бор, олиб келасан-да...

— Қошқийди келса! — чуқур хўрсинди Сафарали.

— Бўтавой гапнинг бу ёғини ҳазилга олди.

— Шунинг олдиндан айтиб қўяй, агар келадиган бўлса, ё Назиржонни сенга бераман, ё Олесяни бизга берасан. Сенда суқсурдек қиз туриб, мен қелин қидириб юраманми? — деди у Сафаралининг биқинига туртиб.— Бўлди энди, ухла!

Сафаралини ширин бир ҳис: оталик ҳисси, куёв кўриш, набира кўриш ҳисси маст қилган, бу кайф қимиз кайфидан ортиқ бўлса ортиқ эдики, лекин кам эмасди. Бу ҳис олдида бояги барча мулоҳаза ва ташвишлар хира тортиб қолди. Сафарали шу ҳис оғушида бахтиёр эди. У шу эзгу ҳис қанотида Украина ўрмонларини, Винница атрофлари-ю, ўзи туғилиб ўсган қишлоғи боғларини кеза-кеза чарчаб уйқуга кетди...

Сафарали қуёш терак бўйи кўтарилиб қолганида уйғонди. Бу маҳалда Бўтавой ўрнидан туриб насосни юргизган, баъзи майда-чуйда ишларини битириб, Умрзоқ ота иккаласи елкаларида кетмон, пайкал этагида юрар эди. Сафарали ўзининг қаердалигини билолмай, чайла устида бир оз гарансиб ўтирди. Сўнг полизда — чайла устида эканлиги эсига тушиб, атрофга аланглади. Теварак-атрофнинг ям-яшиллигидан кўзлари қамашиб кетди: кўм-кўк қовун палаклари эрталабки салқинда қулф уриб, унинг таноблари нақ осмонни мўлжалга олаётгандек диккайиб-диккайиб турар, дарё оқшомидан қўнган марварид шудринглар қуёш нурида палакларнинг қулоғида кумуш сирғадек жиплоланар эди. Учи-қири йўқ пайкалга худди яшил бахмал ёйиб қўнгандан...

Полиз қишлоқдан икки чақирим берида бўлса ҳам ўзига хос шовқин-сурони бор; насос моторининг гуриллаши-ю, турли-туман қушларнинг чуғурлаши...

Сафарали кийиниб, чайла нарвонидан пастга тушаётганида, Бўтавой келиб қолди:

— Ҳа, Сафарали, қалай? — деди у дўстидан ҳол сўраб.

— Уйғотмабсан ҳам, — деди Сафарали бир нимадан ижиргангандек. Унинг ранги анча синиққан эди... «Қимиз амал қилибди», ўйлади Бўтавой. Кейин:

— Қани, юр, дарёга тушамиз. Тўр ташлаб қўйган эдим. Насибанга битта-яримта балиқ тушиб қолган бўлса... — деди жилмайиб. — Ўша ерда ювинасан...

Сафарали Бўтавойга эргашди, у йўл-йўлакай полизга сув келадиган ўқариқни, қип-қизил бўёққа бўялган янги «Андижанец» маркали насосни томоша қилди: насос тариллаб, йўғон резина шлангда тепага сув отар эди. Дарё суви ҳақиқатан ҳам анча пастга тушиб кетган экан. Улар насос турган жойдан бир оз ўтиб, сув гирдоб бўлиб оқадиган, серқамиш қирғоққа келишди:

— Қани, ечин!

Сафарали аввал юз-қўлини муздай дарё сувида ювиб, сўнг ечинди. Улар белларидан сувга тушишиб, таналари жунжикиб, энди тўрни торта бошлаганларида:

— Дада! — деган товуш эшитилгандай бўлди. Иккаласи ҳам ялт этиб товуш чиққан томонга қаради. Шундайгина дарё суви ялаб ташлаган қия қумлоқ қирғоқда Назиржон люлькали мотоциклидан туша бошлади.

— Ия, куёв тўра-ку, — деди Бўтавой жилмайиб. — Нима қилиб юрибди ўқишига бормай!

Сафарали илжайди.

— Суюнчи беринг, Сафарали амаки, — деди Назиржон қўлидаги бир парча қоғозни ҳавода силкитиб.

— Телеграмма!...

— Телеграмма?! — деди Сафарали ҳайрон бўлиб.

У телеграммани шошилинч қўлига олиб, кўз югуртира бошлади:

«Муҳаббатхон ўғил туғди. Чақалоқ 3 кг. 800 гр. Соғлиқлари яхши. Хавотир олманг. Ҳабиба».

Сафарали бир оёғи сувда, бир оёғи қирғоқда турганча қотиб қолди. Эсига бир нима тушиб, ён чўнтагини ковлаб хат олди. Бундай қараса, Бўтавойнинг хати «Эҳ, каллаварам, Олесянинг хатини Бўтанинг хати билан алмаштириб келибман-ку! Муҳаббат унинг хатини ўқиган, албатта ўқиган! Энди бу ёғи нима бўлади?» У шу хаёл билан телеграммани ушлаб турган қўллари дир-дир титраб, «Ҳали анча бор эди-ку? Ҳабибанинг ўзи айтган экан-ку? Нега бунча эрта?» деб ўйлар, уни ҳозирги ҳолатидан: фарзанд кўргани учун қувоняптими ё Муҳаббатининг муддатидан илгарироқ қутилганидан хавотир қиляптими, билиб бўлмас эди.

Бўтавой Сафаралининг довдираб қолганини кўриб, уни Олмазорга — Муҳаббатнинг олдига якка ўзини юборгани кўнгли бўлмади. У билан хотини иккаласи бирга боришадиган, ҳамма гапни ўша ерда гаплашадиган бўлиб, совғасаломлар билан йўлга чиқишганларида қуёш тиккага келиб, оламни тандирдек қиздириб турган маҳал эди.

Мана шунақа гаплар... Олдинда Сафаралини тагин Олеся ва Галинадан келган хат учун Муҳаббат олдида жавоб беришдек ташвиш кутар эди. Бир ҳурматли адибимиз айтганидек, дунёда ташвишсиз одам борми? Ва аксинча ташвиши бўлмаган одам — одамми?

Тошкент, 1968—73 й.

ҚОРХАТ

ЎЗИМ ҲАҚИМДА

Гапни чўзиб ўтиришни ёқтирмайман. Қисқа қилиб айтгаб қўя қолай: ёзувчи бўлмоқчиман! Тўғриси, илгари ёзувчиликдан сал кўнглим қолган эди. Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг: кечаю кундуз ҳаёлингизда ёзувчи бўлишдек юксак орзу бўлса, тинмай машқ қилсангиз, ёзган шеърларингиз, ҳикояларингиз сиз ўқиётган мактабда овоза бўлиб кетса, деворий газетада ишлайдиган болалар, отряд советининг раисларн, пионервожатийлар кетингизда ғуж-ғуж бўлиб югуриб юрса, «фалон иккичи бола ҳақида шеър ёзиб бер, колхозимиз пахта планини бажарибди, мажлисда мактабимиз номидан шеър ўқиб бер», деб ялинса-ю, синфимиз раҳбари бирдан идорага чақириб олиб: «Дарслардан мазанг йўқ, аввал дарс, кейин шоирлик!..» деб қийнов-қистовга олса! Шу ҳам гап бўлди-ю! Нима, Тўрткўлдан ҳам бир ёзувчи чиқса арзимайдиган районми? Менимча, арзийди. Кўп китобларда ўқиганман. Ёзувчиларнинг ҳаёти ёзилган китобларда ҳам бор: ёзувчи ё катта шаҳардан, ё серманзара, чиройли қишлоқдан чиқади. Бизнинг Тўрткўлимиз унча катта шаҳар бўлмаса ҳам чиройли қиш... йў-йўқ, район. Шаҳар деса ҳам бўлади. Ундан кейин, манзараси бой. Шундоқ ёнгинамиздан Амударё ёйилиб оқади. Дарё бўйи кўм-кўк тўқай. Ундан берида пахта далалари... Кичкина бўлса ҳам аэродромимиз бор. «ИЛ-14», ЯК, «Кукурузник» дейдиган самолётлар бирин-кетин учиб-қўниб туришади. Районимиз марказида чиройли-чиройли уйлар, сердарахт кенг кўчалар...

Бизнинг уйимиз ҳам ана шу марказий кўчалардан бирида.

Келинг, уйимизга яқинлашиб қолдингиз, танишиб қўя қолайлик: мени мактабимиздаги болалар Соғиндиқ шоир дейишади. Гапнинг рости, болаларнинг «шоир» деб чақирishi менга ёқади. Индамайман. Районимиз марказидаги ўзбек мактабининг 7-а синфида ўқийман. Қанақа ўқишимни

гапириб ўтирмайман. Ҳозир ёмон эмас. Ўтган йили бир оз... Хайр, майли, ўтган ишга саловат, дейишади-ку, катталар.

Дадам район касалхонасида бош врач бўлиб ишлайди. Исми Мурод, фамилияси Қурбонназаров. Ишхонасидаги одамлар уни Мурод Ғоипович деб чақиришади. Ойим ҳам дадам билан бирга... Ойжамол Қувондиқова! Болалар врач. У, айниқса, мени яхши кўради, «Олтиним» деб эркалагани-эркалаган. Билмайман, сал сариқлигим учунми, ё... Дадам бўлса ундоқ эмас, тергагани тергаган. Битта синглим ҳам бор, Феруза! Учинчи синфда ўқийди. Жуда қақилдоқ. Унинг олдида бир иш қилолмайсан. Дарров дадамга чақади. Ёмон кўраман.

Синфимизда ҳам бунақа қақилдоқлар анча-мунча. Айниқса, Маҳфуза деган бир қиз бор, отряд советининг раиси. Айтганини қилдирмай қўймайди... Келинг, бу қақилдоқ ҳақида кейинроқ айтиб берарман.

Хўш, нимани гапираётган эдим? Кечирасиз, адабиёт муаллимимизнинг тили билан айтганда «ўтлаб» кетибман. У киши ўзи сўраган нарсадан сал ташқари чиқсанг, «Қурбонназаров, ўтлама», дейдилар. Ҳа, айтгандай, гап ёзувчилик ҳақида эди-я?

Мен мактабимизда анчагина обрўга эга эдим. Кунлардан бир кун синфдошларим ёзган шеърларинини Тошкентга газетга юбор, деб маслаҳат беришди. (Қайси газетга юборганимни айтмайман.) Анчагина шеърларимни оппоқ қоғозга чиройли қилиб кўчириб, тагига «Шоир Соғиндиқ Қурбоний» деб ёзиб юбордим. Юбордиму ўзимни қаерга қўйишимни билмайман. Юриш-туришларим ҳам бошқача бўлиб қолди. Қандайдир бир ширин хаёл вужудимни қамраб олди: газетанинг навбатдаги сонларидан бирида шеърларим босилиб чиқади! Ҳамма ўқийди. Ана, ундан кейин синф раҳбари уришиб бўпти. Маҳфуза қақилдоқ атрофимда парвона бўлади. Адабиёт ўқитувчимиз ҳам «ўтлама» деёлмайди. Кимсан, шоир Қурбоний! Соғиндиқ Қурбоний!..

Газетани бир ҳафта кутдим, газета келди, аммо унда шеърим йўқ эди. Тагин кутдим. Қўйинг-чи, учинчи ҳафтанинг бошида газета яна келди. Бунда ҳам босилмабди. Бунинг устига ўша кунлари редакциядан бир хат олиб бутунлай ҳафсалам пир бўлди...

Агар уйимизга даданинг бир ёзувчи ўртоғи келиб қолмаганида, ёзувчиликдан бутунлай кўнглим қолган бўлармиди...

Дадам кўндан бери бир шоир ўртоғи бор эканлигини, у Тошкентдаги журналда ишлашини айтиб юрар эди.

Бир куни уйга эртароқ қайтдим. Меҳмон келибди. Эшикдан одоб билан салом бериб кирдим. Ҳалиги меҳмон алик олди. Ўзи дадам тенги. Оқ сариқдан келган, ўрта бўйли. Чакка сочларига сал оқ тушибди. Қарашларида қандайдир бир илиқлик бор. Менга қараб жилмайиб турибди.

Дадам кулиб:

— Келинг, шоир, — деди.

Ҳалиги кишининг олдида уялиб кетдим. Дадам ҳеч бундай демас эди. Папкални аста қўйиб, оёқ учида ҳовлига чиқиб кетаётгандим, дадам чақириб қолди.

— Соғиндиқ, бери кел.

Олдига бордим.

— Бу амакингни танийсанми?

Елкални қисдим.

— Нега танимайсан? — деди дадам жиддий тус олиб. — Айтмабмидим сенга, Тошкентда шоир ўртоғим бор деб? Ўзим ҳам қизариб кетган бўлсам керак. Меҳмон амаким бўлса:

— Нима қиласиз болани уялтириб? — деди дадамга.

Кейин менга қаради: — Келинг, танишамиз.

— Ҳа, айтгандай, бир танишиб олинглар, — деди дадам.

— Мен дадангиз айтгандай шоир эмасман, — деди у киши кулиб. — Фақат оддий бир журналистман. Дадангиз шўрлик касаллар билан овора бўлиб кетиб журналист билан шоирнинг фарқига ҳам етолмай қолибди.

Меҳмон амаким шундай деб кулди. Дадам бўлса, томоғини бир қириб, меҳмон амакимга ўқрайиб қарадида, ташқарига чиқиб кетди.

— Исми Жўра, фамилиям Парпиев. Қани, бундоқ ўтиринг-чи. Ҳа, яшанг. Хўш, ўқишлар қалай?

— Яхши, — дедим уялиброқ.

— Тузук, — у бармоқлари билан столни чертиб ўтириб аста гапида давом қилди. — Соғиндиқвой, сиздан бесўроқ бўлса ҳам шеърларингизни, ҳикояларингизни кўриб чиқдим. Дадангиз кўрсатди.

Мен шу вақтгача уларни биронта шеър биладиган одамга кўрсатмаган эдим. Ҳаяжон билан Жўра амакимининг оғзига тикилдим.

— Тузук, ёмон эмас. Бироқ... Ҳа, айтгандай, уларни биронта одамга кўрсатганмисиз?

— Йўқ.

— Адабиёт ўқитувчингизга ҳам кўрсатмаганмисиз?

— Йўқ.

— Э, бу ишингиз чакки,— деди у.— Мен кўрган шеърлар, агар қўйган числонгиз тўғри бўлса, анча илгари ёзилибди. Янги шеърларингиздан бордир-а?

— Ёзмай қўйганман.

— Нега?

— Шу...

— Сабаби борми?

Аста ўрнимдан туриб, редакциядан олган хатни яшириб қўйган жойимдан олиб келиб бердим. Жўра амаким уларни қўлига олиб ўқий бошлади. Уқийтиб негадир пиқ этиб кулиб юборди. Бир нима демоқчи бўлди-ю, индамади. Бир оз бошини чайқаб ўтирди-да:

— Майли, — деди. — Энди ҳеч ёзмайсизми?

— Босилмагандан кейин...— деб мингилладим. Синф раҳбаримизнинг гапини ҳам айтай дедиму чақмачақарлик бўлмасин, деб айтмадим. Жўра амаким ҳам бирпас индамай ўтирди-да:

— Шеърни тузук ёзар экансиз,— деб қолди. Ялт этиб у кишига қарадим. — Ҳа, тузук ёзар экансиз. Прозангизни ҳам кўриб чиқдим. Тўғрисини айтсам, поэзиянгиздан ҳам прозангиз маъқулроқ кўринди менга. Назаримда, бир камчилигингиз бор: ўзингиз билмаган, ҳис қилмаган нарсаларни ёзар экансиз. Мана: Октябрь революциясининг эллик йиллиги, босмачилар, хўш, космодром ҳақида шеърлар ёзибсиз. Қани, айтинг-чи, шу гапларни яхши биласизми? Кўрганмисиз?

— Йўқ...

— Мана кўрдингизми? Кўрмаган, билмаган нарсани ёзсангиз, ёзган асарингиз қўполроқ қилиб айтганда, ёлгон бўлиб қолади. Тўғри, кўрмай туриб ёзилган асарлар адабиётимизда кўп. Бунинг учун аввал, билим, маҳорат, ўткир тасаввур керак. Сизда ҳозир булар йўқ. Албатта, кейинчалик ўсасиз, билимингиз ҳам, маҳоратингиз ҳам, тасаввурингиз ҳам ўсади. Унда ёзсангиз бўлади. Тушунарлими?

Бошимни қимирлатдим.

— Энди, Соғиндиқвой, бундан кейин ёзмайман, деган гапингизга қўшилмайман. Ёзганимни газета чиқармас экан, деб ёзмай қўйсангиз, бу — қўрқоқлик бўлади. Ёзувчи ботир бўлиши керак. Шундай эмасми?

— Ҳеч ҳам қўрқаётганим йўқ.

— Демак, ёзасиз-а?

— Ёзаман...

— Баракалла. Фақат кўрган-билган нарсаларингизни ёзинг. Борми шунақа нарсаларингиз?

— Бор.

— Қизиқми?

— Қизиқ.

— Бўлмаса, ўшалардан биттасини танлаб олиб ёзинг. Ёнингиздан ҳеч нарса қўшманг ҳам, ҳеч нарсани унутиб ҳам қолдирманг. Келгишдикми?

— Майли.

— Битгандан кейин менга юборинг, ўзим кўриб бераман.

Эшикдан ойнм билан дадам кириб келди. Дадамнинг қўлида битта шиша, ойнмнинг қўлида тўғралган бодринг.

— Роса гаплашдиларингизми? — деди дадам кириши билан.

— Гаплашдик, — деди Жўра амаким. — Қаёққа кетдинг?

— Қиттак-қиттак қилайлик энди. Озиб-ёзиб бир келиб қолибсан.

— Э-э... — деди Жўра амаким.

Мен аста ўрнимдан туриб чиқиб кетаётган эдим, Жўра амаким кўриб қолди:

— Соғиндиқ, қаёққа? Овқатланмайсизми?

— Э,— дадам қўлни силтади.— Шу овқат ейдими!

— Жуда чимхўр-эй. Овқат беришдан безиллаб қолибман буларга, — деди ойнм куйиб-пишиб. Жўра амаким аста бошини чайқаб кулди. Ҳамон эшик олдида бошимни эгиб индамай турар эдим. Ойнм рухсат берди:— Бор, ўйнай қол. Сенга копток бўлса ба.

Аста уйдан чиқиб кетдим...

Ишонсангиз, шу кундан бошлаб, нуқул ёзгим келади. Аммо нимани, қайси кўрган нарсамни? Бошим қотди. Кейин ёзини ўрганиш мақсадида беш-олтита китоб ўқиб чиқдим. Афсуски, биронтасида ҳам «мана бундай қилиб ёзгин!» деган гапни тополмадим.

Уша китоблар орасида менга биттаси жуда ёқди. Менга ўхшаган бир қозоқ боласи «Менинг исмим Хўжа» деган яхши китоб ёзибди. Уша китобни ўқиб, ўтган йили ўз бошимдан ўтган бир қизиқ воқеа эсимга тушиб кетди. Ҳа, айтгандай, сизга бир хунаримни айтишни унутибман: мен фототағрифлик ҳам қиламан. Ишонмасангиз мактабимизга келинг. Мен олган суратларни ўз кўзингиз билан кўрасиз. Каттакон фототағрифлик қилганмиз. «Овчилар» деган мавзуда. Мактабимизда ҳалиям осиклик турибди. Рост. Ўзимда ўша суратлардан битта-битта нусха бор. Альбом қилиб қўйган эдим. Бир чеккадан кўриб, хотираларимни янгила-

дим. Ниҳоят, шу воқеани ёзишга қарор қилдим. «Э, бир-пасда қотириб ташлайман» деб ишга киришсам, бошимда ҳеч гап йўқ. Ҳамма билганларим ҳам тумтарақай бўлиб кетса бўладими? Ишонасизми, шундан кейин йигирма кунча ёзолмай қийналиб юрдим. Бироқ ўша воқеа хаёлимдан чиқмайди. Ухласам тушимга киради, юрсам — ўнгимда. Бора-бора ўша воқеага алоқадор одамлар билан гаплашадиган бўлиб қолдим. Хуллас, ёзмасам бўлмади, столга ўтирдим.

Бўлар иш бўлди. Энди бундай қиламан: ўша воқеани катта ёзувчилар қилгандай, кичик бўлимларга бўлиб, ҳар бирига мазмунига мослаб қисқа-қисқа сарлавҳачалар қўяман. Жўра амаким айтгандай, ёлғон гап қўшмайман. Кўрганимни, билганимни ёзаман.

Бўпти бўлмаса, бошладим...

Қалли отани излаб

Мен тушган «ИЛ-14» самолёти Тўрткўл устидан бир айланиб, аста-секин баландлай бошлади. Иллюминатордан пастга қарайман: кўнглим аллақандай беҳузур. Самолётнинг кумуш қанотлари лапанглаган сайин дарё соҳилидаги районимиз гўё каттакон бир патнису қандайдир бесўнақай қўл уни гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа қийшайтираётгандай бўлади. Даҳшатдан юрагим орқамга тортиб кетди. Пастга қарамасликка аҳд қилдим. Самолёт кулранг булутлар орасига шўнғиди. Энди атрофда фақат момик булутлар гўё самолётимизнинг қанотларини силаб ўтаётгандай... Аста ён-веримга қарадим. Креслолардаги одамлар парво қилмай бир-бирлари билан гаплашиб ўтирар, баъзилари бошларини юмшоқ ўриндиқнинг орқа суянчигига ташлаб, кўзини чирт юмиб олган, баъзилари эса газета, журнал ўқир эди. Мен ҳам бирон нарса билан овуниш ниятида олдимдаги суянчиқнинг халтасидан битта газета олиб кўра бошлаган ҳам эдимки, бирдан самолётимиз пастга тушиб кетгандай бўлди. Қимдир чинқириб юборди. Нариги тарафда ўтирган бир семиз кишининг рангида қон қолмади, оппоқ оқариб, юзларига тер тошиб кетди. Менинг ҳам қутим ўчиб, жон ҳолатда ўриндиқнинг ёнбошидаги чарм суянчиқни шартта ушлаб олдим. Ўпкам оғзимга тикилиб, нафас ололмай қолдим. Ҳамма бир-бирига қараб гўё ҳеч нарса бўлмагандай, жилмайишиб қўйди. Ҳалиги семиз киши атрофга аланглаб бошини чайқадиган-ю, чўнтагидан дастрўмолини олиб юзларини арта бошлади...

Илгари ҳам самолётга бир марта тушганман. Лекин бундай бўлмаган эди. Унда ёнимда ойим билан дадам бўлгани учунми, билмадим, ҳеч нарса сезмаган эдим. Бу гал бир ўзим кетяпман. Ҳозир шу кетишда Нукусга қўнамиз. Кейин яна бошқа самолётга тушиб Орол денгизига қараб учаман.

Ҳамма гапни ўша Маҳфуза қақилдоқ бошлади. Отряд советининг раислиги ҳам эви билан-да! Қаёқдаги гапларни топиб юради. У десанг бу дейди, бу десанг у дейди, айтганини қилдиради. Бундан бир ҳафта илгари отряд советимизнинг мажлиси бўлди. Уша мажлисда баҳорги каникулимиз планлари муҳокама қилинди. План бўйича мактабимиз орқасидаги чала стадионни битирадиган, атрофига кўчат ўтқазадиган бўлди. Розиқ деган ўртоғимиз алгебрадан чорак якунида икки олиб қолган эди. Бир-иккита бола Розиқ билан шуғулланадиган бўлди. Ниҳоят, охириги масала отрядимиз советига фахрий аъзо қабул қилиш эди. Фахрий аъзо энг донгдор кишилардан бўлиши керак экан. Кейин бу ишни то битмагунча ҳеч ким: на ўқитувчиларимиз, на синф раҳбаримиз, на вожатийимиз билмаслиги керак экан. Борди-ю, биров биллиб қолса, болаларнинг айтишича, қизиғи қолмайди. Бу тўғрида Маҳфузанинг ўзи гапириб, кимни отрядимиз советига фахрий аъзо қиламиз, деб қолди. Ўринбой деган бир озғин, найнов синфдошимиз қўлини кўтариб ўрнидан турди. Бўйи синф шифтига сал етмай турарди.

— Менда таклиф бор,— деб болаларга бир-бир қараб чиқди. — Анави «Коммунизм» колхозидаги Чиннихон опани... Механизатор, бу йил бир юз олтмиш тонна пахта терди. Қалай?

— Бўлмайди. Биласанми, қаҳрамон бўлиши керак. Социалистик Меҳнат Қаҳрамони бўлиши керак.

Бирдан баҳс бошланиб кетди:

— «Олтин юлдуз» бўлиши шарт эмас.

— Тўғри, яхши меҳнат қилаётганларнинг ҳаммаси қаҳрамон. Бугун бўлмаса эртага қаҳрамон бўлади.

— Тўғри, ҳали номи чиқмаган қаҳрамонларни топимиз керак.

— Чиннихон опамга мен қарши эмасман. Бироқ...

— Нима бироқ?

— 7-б дагилар уни аллақачон илиб кетишган. Ундан кейин мактабимиздаги ҳамма отряд советларининг фахрий аъзолари пахтакорлардан. Пахтачиликдан бошқа соҳа йўқми? Чорвачилик-чи?

— Балиқчилик-чи?

— Ҳа, рост-а! Балиқчилик-чи?

Гап шу ерга келганда мен қараб туролмадим, Қўлим-ни кўтардим.

— Гапир, Соғиндиқ, — деди Маҳфуза.

Томоғимни қириб, гапни узоқдан бошладим.

— Гўзал Қорақалпоғистонимиз Иттифоқимизда «оқ-олтин»и, қоракўли, ундан кейин, — деб яна бошқа соҳаларни ўйлаб турган эдим, Самад қув гапимни оғзимдан юлиб олди:

— Опқоч, шоир! Мўйнаси, балиғи... — деб кулди. Маҳфуза уни жеркиб берди.

— Нима, мўйнаси, балиғи ёмонми? — дедим қизишиб. — Мўйнасини пальтонгизга ёқа қиласиз, балиғини маза қилиб ейсиз... Мен яқинда Социалистик Меҳнат-Қаҳрамони бўлган Қалли ота Шомуродовни отрядимизнинг фахрий аъзолигига тавсия қиламан.

Ҳамма болалар бир-бирларига қараб, жимиб қолишди.

— Балиқчими?

— Балиқчи. Мўйноқ районунидан. Оқдарё бўйидаги «Қизил Юлдуз» балиқчилик кўлхозидан.

— Қачон қаҳрамон бўлган?

— Ўтган йили.

— Сен қаёқдан биласан? — деб сўраб қолди Самад қув жилмайиб.

— Биринчидан, газета ўқиб туриш керак, Самадвой, — дедим сал жаҳлим чиқиб. — Иккинчидан, ўша «Қизил Юлдуз» кўлхозида Асет деган бир ўртоғим бор. Дадаси доктор. Исмлари Жапақ. Дадам билан бирга Тошкенда ўқишган. Ўша ўртоғим билан хат ёзишиб турамыз. Ҳар йили меҳмонга чақиради. Бораман, деб боролмайман. Ҳув, ўтган йили келувди-ку. Сен биласан, Розик.

— Э, ўшамми?

— Уша-да.

Гапни сал чўзиброқ юборганимизни Маҳфуза сизди шекилли:

— Хўш, нима дейсизлар? Қалли отани отрядимиз советига фахрий аъзо қилиб сайлаймизми? — деди.

— Сайлаймиз! — дейишди ҳамма болалар бир оғиздан. Бу таклифга фақат Самад қув қарши чиқди.

— Хўп, сайладик, — деди у, гўё катта кишилардек қошларини чимириб. — Сайланган одамнинг ўзи хабардор бўлиши керакми, йўқми? Ундан кейин Мўйноқ, Оқдарё қаёқда-ю, биз қаёқдамиз? Яқин жойда бўлса экан, унда бошқа гап эди...

— Нима бўпти, хат ёзиб маълум қиламиз-қўямиз.

— Эҳ, алгебрадан қарзим бўлмаганида, ўзим бориб келардим, — деди Розик.

— Айтишга осон, — деб кулди Самад.

Жаҳлим чиқиб кетди. Бизлар бир нарса қилмоқчи бўлсак, нуқул қаршилик кўрсатгани кўрсатган шу Самад.

— Мен бориб келаман! — дедим. — Уртоғим ҳам анчадан бери, бир келиб кет, деб қўймай юрган эди. Шу баҳонада кўриб келаман.

— Агар ундай бўлса, майли бориб кела қолсин, — деди Маҳфуза жиддий. — Бироқ, тагин бир гап бор.

«Қандай гап?» дегандай, ҳамма унинг оғзига тикилди. У бир оз сукутдан сўнг, худди катталардек оғир гап бошлади:

— Ҳали отрядимиз планида қилинмаган, қилиниши керак бўлган ишлар жуда кўп. Масалан, ўлкани ўрганиш, фотогазета чиқариш, жонли тўгарак ташкил этиш... Менинг бир таклифим бор.

— Қанақа таклиф?

— Ҳаммага маълум. Соғиндиқ туппа-тузук фотограф. Фотоаппаратини олиб кетса, битта фотогазетага етарли сурат ҳам олиб келиши мумкин.

— Жуда тўғри таклиф.

— Яша Маҳфуза! Шундай қилинса, ҳам фотогазета бўлади, ҳам уни томоша қилиб, оз бўлса ҳам ўлка билан танишамиз.

— Ҳа-да!

— Қойил!

— Келишдикми?

— Бўпти.

Гап шу билан тамом бўлди. Болалар ўзаро маслаҳатлашиб, Асетларга, уларнинг отряд советига дўстона хат ёзишди. Кейин яхши шоҳи галстук беришди. Буни Оқдарёга борганимда Қалли отанинг бўйнига боғлаб қўйишим керак экан.

Масала ҳал бўлгандан кейин маслаҳатчим кўпайиб кетди.

— Фотоаппаратингни унутма.

— Менда иккита плёнка бор. Эртага олиб келаман.

— Менда ҳам бор.

— Иссиқ кийиниб ол. У томонлар совуқ.

— Асетга телеграмма беришимиз керак, чиқиб кутиб олсин.

Телеграмма бир ҳафта илгари Оқдарёга қараб йўл олди. Мен бўлсам мана энди учиб кетяпман...

Самолётнинг гувиллашидан қулоқларим битиб қолган эди. Учувчилар кабинасидан келишгангина, хушбичим бир рус қизи чиқиб нимадир дедди. Эшитмадим. Кабина эшиги-

нинг тепасидаги қизил чироқ ёнди. Ҳамма ўтирган жойида камарларини боғлай бошлади. Пастга тушиб бораётганимизни пайқадим. Анча кўникиб қолганим учунми, бу гал осмонга кўтарилаётганимиздек безовта бўлмадим.

Энди бўлса, Нукус аэропорти кассасидан билетимга белги қўйдириб, бир четда турган икки қанотли самолётга қараб келяпман. Олдимда учта-тўртта, орқамда ҳам бир-иккита одам. Фарч-ғурч қор босиб келяпмиз. Соат учлар бўлса ҳам кўн анча совуқ, қуруқ изғирин эсиб турибди. Кўзларимдан сув оқиб, олдимга тўғри қараёлмайман. Бир маҳал самолётга яқинлашганда кўриб қолдим, самолётимизнинг филдираклари ўрнига чена ўрнатиб қўйилибди. Бунақа самолётни биринчи кўришим. Ҳайрон қолдим. Қанақа қилиб учаркан-а?

Самолётнинг кичкинагина зинапоясига бир оёғимни қўйиб, эшигидан ушлаган эдим, қўлларим темирга чипэтиб ёпишиб қолса бўладими! Аввалига ток урди, деб қўрқиб кетдим. Кейин билсам, совуқдан экан. Жон ҳолатда қўлларимни эшик тутқичидан юлиб олган эдим, орқамга қалқиб кетдим. Хайрият, орқамда бир чол турган экан, «эҳтиёт бўл, болам», деб суяб қолди. Ичкаридан кимдир қўлини чўзди. Орқамдаги рюкзак ҳам бир бало бўлди. Ичида унча кўпам нарса йўқ: фотоаппарат, бешта плёнка, кейин фонаримни ҳам олганман. Асетга совға қилмоқчиман. Ойим майда-чуйда совға-салом берган: конфет, печенье, кулча дегандай... Ичимдан киядиган иссиқ кийимларим билан зерикмаслик учун олган уч-тўртта китобим ҳам шунинг ичида... Оғирлик қилганини шу ерда сездим. Орқамдан ҳалиги чол суяб, қўлимдан кимдир ичкарига қараб тортимаганда самолётга чиқиб олишим амримаҳол эди. Ичкарига бир амаллаб кириб олганимдан кейин, уларга раҳмат айтдим. Сал ўтмай самолётнинг моторлари тариллаб, параклари айлана бошлади. Тағимиз сирғаниб кетгандай бўлди, самолёт бир-икки марта лапанглаб, таги дупур-дупур қилди-ю, товонлари ердан узилди шекилли, силлиққина суза бошлади. Ойнадан ташқарига қараб ҳеч нарса кўра олмадим, у ичкаридан терлаб, юпқа қиров боғлаган эди. Самолётнинг ичи анча иссиқ экан. Моторларнинг қағтиқ гувиллашидан одамларнинг гаплари эшитилмас, фақат оғизлари қимирлар, бир-бирлари билан имо-ишора орқали гаплашишар эди. Боя мени самолётга чиқишда суяган чол шундай рўпарамда ўтирган экан, энди аниқ кўринди: қора мағиздан келган юзлари тўла ажин, чўққисоқол. Бошида тулки тумоқ, эғнида қора плаш. Ичидан қора чий бахмал камзул кийиб олибди, ёқаси кўриниб турибди. Ўнг

чаккасида нўхатдек холи бор экан. Менга қараб жилмайганида кўриб қолдим.

— Йўл бўлсин, болам? — деди у менга энгашиб. Моторнинг гувиллаши овозини титратиб эшиттирди.

— Оқдарёга, — деб қичқирдим мен.

— Оқдарёнинг қаерига? — деб чол мен томонга ўнг қулоғини тутди.

— «Қизил юлдуз» колхозига.

— Ёлғизмисан?

— Ҳовва.

— У ёқдагилар сенинг келишингни биладими?

— Ҳовва. Телеграмма берганмиз.

Чол бошини силкиди.

— Самолётдан нарёғи беш-олти чақирим йўл. Шунинг учун сўраяпман, болам. Кеч бўлиб қолди. Совуқ...

Жуда меҳрибон чол экан. Менга кўзларини юмиб жилмайди-да, оёғи тагидаги хуржунини олдига суриб хаёлга толди...

Салон ойнақларини қиров босиб қолгани ёмон бўлди-да. Бўлмаса, атрофни томоша қилиб кетар эканман. Бу самолёт «ИЛ-14»га қараганда анча паст учади. Ер ҳам анча яқиндан кўринади. Бемалол томоша қилса бўлади. Мен ўтган йили ёзда ойим, дадам билан Урганчга учганимизда кўрганман. Юқоридан уйлар худди гугурт қутисидек бўлиб кўринади. Дарё тармоқ-тармоқ бўлиб ёйилиб оқади. Дарё бўйидаги қамишлар, тўқайлар, қарта-қарта пахта пайкаллари ажойиб бўлиб кўринади. Мактабимизда катта бир харита бор. Худди шунга ўхшайди. Асли харитани ҳам тепадан туриб чизса керак-да! Айниқса, тўқай тепасига келганда баъзан самолётнинг пастлаб учадиган одати бор. Шунда унинг гувиллашидан қўрқиб қочган кийинклар тўдасини кўрасиз... Чумолидек, орқасидан чанг кўтариб, боши оққан томонга қочишади! География ўқитувчимиз бу ҳақда кўп гапирарди. Ўзи овчи экан. Ўтган йили Аму бўйидаги колхоз қўйларига бўри дориганда, вертолётдан бўриларни қириб ташлашда қатнашган. Қандай қилиб отишар экан-а, тепадан? Тағин вертолёт устида туриб?! Ҳа, бу ҳақда Асет ҳам ўтган йили келганида айтиб берган эди...

Асет телеграммамизни олмаган бўлса-я! Унда нима бўлади? Мана бу чолнинг гапига қараганда, самолётдан нарёғи ҳам беш-олти километр келар экан. Қутиб олгани чиқса-ку, яхши, чиқмаса нима бўлади? Ишқилиб, телеграммани олган бўлсин-да. Мабодо, чиқмаса, шу ўртада уй-пуй бордир. Уй бўлмаса, манави чол ташлаб кетмас,

ахир. Кўринишидан яхши чолга ўхшайди. Қалли ота ҳам шунга ўхшаганмикин? Пўқ, у қахрамон! Бунақа оддий чоллардан эмас. Қўллари чайир, ўзи баланд бўйли, паҳлавон... Ҳар тўр солганда уч-тўрт тонна балиқни бемалол денгиз қаъридан тортиб чиқара оладиган паҳлавон...

Шу маҳал кўз ўнгимда баланд бўйли, мускуллари бўр-тиб чиққан, кўкраклари кенг, худди эртақларда ҳикоя қилинадиган афсонавий бир одам пайдо бўлди. У Орол денгизининг ўртасида турар, сув унинг тиззасидан келарди. У ҳадеб каттакон бир тўрни тортар, балиқ деганинг ёғи-ёғи эди...

Бирдан самолётимиз лапанглаб, тагимиз дупурлаб кетди.

— Келдик! — деди ҳалиги чол кулиб.

Анча кеч кириб қолгани кўриниб турарди. Салон қоронғи тортган, нарироқда ўтирганларни ажратиб бўлмасди. Олдимиздаги эшик очилиб, учувчи йигит чиқди. Кўринишдан хушчақчақ йигитга ўхшайди. У эшикни очди. Ташқаридан гул этиб оппоқ буғ урилди.

— Қош қорайиб қолган экан, — деди кимдир.

Учувчи йигит эшик олдига темир нарвонни қўйди. Одамлар аста-секин туша бошлади. Мен уч одамдан кейин тушдим. Кун қорасовуқ, қоронғи. Одамлар гўё одам эмасу одамнинг кўланкасига ўхшайди. Ҳамма нарироқдаги қорайиб турган уй томонга кетар эди. Мен ҳам ўша ёққа қараб юрдим. Ҳалиги уйга яқинлашиб қолганимда, кимдир биров олдимдан чиқди.

— Соғиндик!

Дарров танидим. Ростимни айтсам, жуда қувониб кетдим.

— Асет!

— Ова!¹ Мен. Омон-омон, — деб қучоқлаб кетди.

— Салом, — дедим мен ҳам қувониб.

Унинг орқасида яна иккита одам турарди.

— Мана бу — Бойтемир, бу — Сафаргул. Сени кутиб олгани чиқишди.

Мен улар билан қўл беришиб кўришдим. Асет елкамдан рюкзагимни олиб, олдинга тушди.

— Қани, кетдик!

Мен орқамга қарадим. Ҳалиги бирга келган йўлдошларимнинг бирортаси ҳам кўринмасди. Яхшиямки, Асетнинг чиққани, деб ўйлайман ўзимча, бўлмаса нақ ёлғиз ўзим қоларканман! Сал юрганнимиздан сўнг Асет тўхтади.

¹ Тўрткўллик ўзбеклар «ҳовва», қорақалпоқлар «ова» дейишади.

— Қани, чиқ, Соғиндиқ!

Қарасам, бир от қўшиғлик чена турибди. Ченага чиқдим, устига пичан ташлаб, юмшоқ қилиб қўйган экан. Асет ченада катта тўн ҳам ола чиққан экан, жойлашиб ўтирганимиздан кейин у учаламизнинг оёқларимизга тўнни ёпди.

— Менга устимдаги ҳам бўлади. Қани, чуқ, жонивор! Чена қорни ёқимли гичирлатиб, сирпаниб кетди...

Танишув

Қуёш терак бўйи кўтарилиб қолган. Осмонда тўда-тўда кулранг булутлар худди жулдур кўрпага ўхшаб аста қалқиб юрибди. Қорасовуқ. Кечаси тагин қор тушибди. Атроф худди шакар сепиб қўйгандай оппоқ. Қандайдир бир нозик заррачалар қуёш нурида кўзингни олгудай ялтирайди. Кеча кечқурун кун туман бўлгани учун бу ерлар менга бийдай дала бўлиб кўринган эди. Йўқ, унчалик эмас экан. Ҳув олисларда подалар, сурувлар мириқиб ёйилиб юришибди. Йўл чеккасидаги жингил, тўрангил, чийлар ғалати бир суратни эслатади: гўё уруш маҳали-ю, улоқтирилган гранаталар устма-уст портлаган... Ишонмайпсиз шекилли? Узингиз кўрганингизда ҳам шунга ўхшаган бўлар эдингиз. Қаранг, чийларнинг таги ингичка-ю, барг томони йўғон, худди портлаб сочилиб кетгандай...

Ченамиз учиб келяпти. Устида фақат Асет иккаламиз, холос. Ойиси Ойгул опани аэропортга кузатиб қайтяпмиз. Асет негадир хомуш. У тизгинни силкиган сайин тўриқ от қулоғини гажак қилиб олға интилади, хўрс-хўрс қилиб бурунларидан оппоқ буғ чиқаради. Ченамиз олға интилади. От туёқларида қотиб қолган сумалаклар кўнғироқдек шилдир-шилдир қилади. Асетнинг қовоғи солиқ. Эҳтимол, боя ойисининг аэропортда айтган гапларидан хафа бўлгандир. Менимча, Асет бу гапларни ойиси менинг олдимда айтганидан уялган бўлса керак. Қизиқ, унинг ойиси ҳам худди менинг ойимга ўхшар экан. Ўзи баҳорги каникул муносабати билан Нукусга — ўқитувчилар мажлисига кетяпти-ю, кўнгли Асет билан менда. Ҳамма самолётга қараб шошилса, у Асет иккаламизни олдига чақириб олиб, нима дейди денг:

— Мен икки-уч кунда қайтиб қеламан. Тўполон қилмай ўйнаб юринглар, хўпми? Аксига олгандай даданг ҳам Мўйноққа кетиб қолди. Бувижонингни рәнжитма...

Ўҳ-хў, бирпасда Асетнинг ҳамма қилиқларини айтди-қўйди: бувисининг сўзига кирмаслиги борми, аллақасқ-

ларга санқиб кетиши борми, синглисига кун бермаслиги борми... қўйинг-чи, инжиқлик қилиб овқат емаганигача!... Билдишимча, у шўнинг учун индамай келяпти.

Мен яна атрофни томоша қила бошладим: узоқ-узоқларда қандайдир япасқи, пастак уйлар қорайиб кўринарди. Асетдан сўрадим:

— Бу атрофда «Қизил юлдуз»дан бошқа овуллар борми?

— Бор.

— Қанақа?

— Бизнинг овулни Муйтен овули, дейшади. «Қизил юлдуз» колхозимизнинг номи. Бундан уч-тўрт чақирим нарида Думалоқ кўл бор. Кетгунингча олиб бориб кўрсатаман. Ана ўша кўл бўйида Қабасин, Ашамайли, ундан ҳам нарида Қоракесак овуллари бор.

Одамлари балиқчилик қилади.

— Ҳалиги айтган Думалоқ кўлга сув қаёқдан келади?

— Дарёдан қуйилади.

— Дарё Орол денгизига қуйилмайдими?

— Қуйилади.

— Қандай қилиб?

— Амударё Орол денгизига яқинлашганда уч-тўртта тармоққа бўлиниб кетади. Ана шу тармоқларидан бири Қипчоқ дарё, яна бири Қуна дарё, учинчиси Оқдарё, бизнинг овулимиз ўша Оқдарёнинг бўйида.

— Дарё овулдан узоқми?

— Йўқ. Икки чақиримча бор. Ҳар кунни бориб келамиз...

— Чўмиласизларми?

— Ова. Ёзда.

— Балиқни қаёқдан овлайсизлар?

— Дарёдан ҳам, кўлдан ҳам. Ҳозир денгиздан овлашади. Дарёда ҳали муз бор.

Асетнинг қовоғи боягидан сал очилай деди. Овулга етиб келдик. Олдимиздан Асетнинг ити чиқди. Чена атрофида гир айланиб чопади. Ростини айтсам, тушишга қўрқдим.

— Қўрқма, эркаланияпти-ку, — деди Асет тиржайиб. Аста ченадан тушдим. Ҳайтовур индамади. Ёнимга келиб этакларимни ҳидлаётган эди, Асет бақириб берди: — Бўрибосар, тур йўқол!

Ит жуда қўрқоқ экан. Думини қисиб, бир менга, бир Асетга мўлт-мўлт қараб бостирманинг тагига кириб кетди. Асет отни ченадан чиқара бошлади. Мен икки қўлимни

чўнтагимга солиб, нарироқдан Асетларнинг уйини, овулини томоша қилдим.

Уйнинг шундай ёнгинасида алоҳида ёғочдан қазноқ қилиниб, тўзланган балиқлар осиб ташланган. Сап-сарик, Кўриб оғизларим сув очиб кетди. Худди қовун қоқига ўхшаб турибди.

— Соғиндиқ!

Орқамга ялт этиб қарасам, Асет.

— Юр, чой ичамиз.

Уйга кирдик. Кеча кечқурун тузуккина кўрмаган эдим. Асетнинг бувиси жуда меҳрибон кампир экан. Гиргиттен бўлиб, атрофимизда айланиб юрибди.

— Келдингларми, чироқларим, ўтиринглар, ҳозир сўк ошим ҳам пишай деб қолди. Ҳой, Асетжон, меҳмон болага балиқ олиб чиқиб бер, тансиқ, есин!

Асет ўрнидан туриб нариги хонага чиқиб кетди. Кампир қозон-товоқ билан овора. Мен уй ичига разм солдим. Буни қаранг, ташқаридан қараган одам, булар жуда камбағал туришар экан, деб ўйлаши мумкин. Йўқ, сира ҳам ундсқ эмас. Уй ичи жуда шинам. Озода. Қўша-қўша гиламлар, нақ чўғдай ёниб турибди. Уй анжомлари ҳаммаси жойда, тўрда, стол устида каттакон «Неринга» деган радиола, «Рубин» деган телевизор. Буларнинг телевизорлари Бокудан ҳам олар экан. Стол, стуллар. Бироқ уйларнинг шифти жуда паст. Айтишларича, шифти паст бўлса уй ичи иссиқ бўлармиш.

Асет узунлиги нақ ярим метрча келадиган бир балиқ кўтариб кирди. Мен шошиб қолдим.

— Ҳаммасини еёлмайман!

Асет кулиб юборди.

— Ова, бир парчасиниёқ еб кўр аввал. — У пичоқ билан дум томонидан бир қаричча кесиб, олдимга қўйди.

— Шуни есанг куни билан сув ичиб юрасан.

Шўр демаса, жуда мазали экан. Аввалига ҳаммасини еб қўяман, деб ўйлагандим, еёлмадим. Асет егин деб қистади. Кейин ейман, дедим. Кампир бир косадан сўк олиб кирди. Бирам ширинки... Ойим нуқул овқат ичмайсан, деб уришгани уришган уйда. Мана шунақа овқатларни пишириб берса, нега эмас эканман, ейман!

Кимдир қичқиргандай бўлди. Асет деразадан бўйинини чўзиб:

— Кираверинглар,— деди. Кейин менга қараб эшик томонга имлади. — Болалар келишяпти.

Эшикдан учта бола, бир қиз кириб келишди. Бир

Бойтемир, иккинчиси Сафаргул, буларни танийман. Кеча улар мени кутиб олгани ченада аэропортга чиқишган.

— Танишиб қўйинглар, — деди Асет. — Сафаргул билан Бойтемирни кеча кўргансан. Мана бу — Назар, бу — Сейт. Ҳаммаси еттинчи синфдан, отрядимиз аъзолари. Ўтиринглар.

Ҳаммамиз стол атрофига ўтирдик. Асет уларнинг олди-га ҳам бир парча-бир парчадан балиқ кесиб қўйди. Кампир кириб жуда хурсанд бўлиб кетди.

— Вой, бўйларнингга қоқиндиқ! Асетжонимнинг ўртоқлари келибди. Ҳозир, ҳозир овқат олиб кираман... — деб ташқарига чиқиб кетди. Бойтемир унинг орқасидан қичқирди:

— Ҳозир уйдан овқат еб келдик.

Кампир бу гапни эшитмади. Уларга ҳам косада сўк оши олиб кирди.

— Олинглар, болажонларим, олиб ўтиринглар. Асетжонимнинг ўртоғи келди Тўрткўлдан. Олинглар...

Кампир бизларга халақит бермай дегандай, аста чиқиб кетди. Бойтемир қошиқни косага солиб айлантирар экан, Сейтга қараб нимадир деб имо қилди. Сейт аввал лабларини буриб, елкасини учирди-да:

— Ана, отряд советининг ранси гапирсин, — деди.

Қаранг, буларда ҳам отряд советининг ранси қиз бола экан. Сафаргул аввал катталардек бармоқларини бармоқлари орасига олиб қарсиллатиб жилмайди-да, аста гап бошлади:

— Бизлар кечаги гап тўғрисида келган эдик.

Мен уларнинг имосига дарров тушундим. Кеча кечқурун мен уларга бу ерга келишим сабабини гапириб берган эдим. Шунда улар бу масалани ўйлаб кўрмоқчи бўлган эдилар. Буни қарангки, ўша гапни кечаси билан ўйлаб чиқишти. Раҳмат, сизларга, дўстларим!

— Ова, шуни ўйлаб юрибмиз бошимизни қотириб, — деди Бойтемир худди бир янгилик очгандай севиниб. — Эртага мактабда Қалли ота билан учрашув бор экан-ку!

— Учрашув бўлса нима бўлипти, — деди чўрт кесиб Асет.

— Ахир Соғиндиқ Қалли ота билан учрашиши керакми?

— Керак, Хўш? — деди Асет Сафаргулнинг оғзига тикилиб. Асет ҳали ҳам ҳеч нарсани тушунмаганди. Сафаргул кулиб гапида давом этди:

— Ўша мажлисда Қалли отани Соғиндиқ билан таништирамиз. Нима мақсадда келганини отага айтамыз...

Сафаргулнинг гапини Сейт илиб кетди

— Уша мажлисда Соғиндиққа сўз берамиз. У озгина гапириб, отряд советининг аъзолари номидан отани табриклайди...

— Бўйнига галстук тақади, — деди Сафаргул гулгул яшнаб: — Тушундингми?

— Кейин отрядлари советининг аъзоси-да! — деди Сейт кулиб.

Мен худди ишим битиб қолгандай қувониб кетдим. Асет ҳам жилмайиб қараб турди-да, сўради:

— Бу ақл кимдан чиқди?

Сейт имо билан Сафаргулни кўрсатди.

— Қойил! — деб юборди Асет. — Сафаргулга шон-ша-рафлар бўлсин. Ур-ра!

Шовқин-суронни эшитиб, кампир эшикдан бошини тикди:

— Нима бўлди, бўталоқларим?!

— Ҳеч нарса... Шундай, ўзимиз...

— Ваҳималаринг қурмасин-эй... — деб кампир ёқасига туфлади-да, яна иши билан бўлиб кетди. Ҳаммамиз шу қарорга келиб, ўрнимиздан турдик.

— Ова, айтгандай, Соғиндиқ эртага, мажлисда Қалли отага гапирадиган гапини бир қоғозга ёзиб олсин, — деди Сафаргул. — Биргалашиб ёзсанглар ҳам бўлади.

— Бирпас ўйнаб келайлик, кейин. Соғиндиқнинг ўзи ҳам қотириб ташлайди. Шоир, — деди Асет. Мен бошимни сал эгиб жилмайиб қўйдим.

Кўчага чиқдик.

— Қаёққа борамиз? — деди Сейт.

— Соғиндиққа дарёни кўрсатмаймизми? — деди Бойтемир.

— Унча қизиқ эмас, нуқул муз-муз. Нимаси қизиқ шу дарёнинг!

— Биласизларми, болалар, ҳув анави тепадаги яхма-лакка борайлик. Соғиндиқ ҳам отрядимиз қилган ишларни бир кўрсин-да,

— Тўғри, бирпас ченада учамиз, — деди Бойтемир.

— Асет, кичкина ченангни олиб чиқ.

Мен бўйнимга фотоаппаратимни осиб олдим.

Кунботишдаги тепаликка қараб кетдик. Борсак, овулнинг деярли ҳамма болалари шу ерда. Бири ченасини судраб тепаликка чиқиб кетаётган, бири ченага муккасида ётиб олиб пастга физиллаб учиб тушиб келаётган, бири йўл чеккасида ағдарилиб уст-бошини қоқаётган... Хуллас, тепалик бағри болалар билан тўла, қий-чув!

Қатта тепалик экан, устига сув қуйишибди. Чамамда

эллик олтмиш метрча келадиган жой кўм-кўк яхмалжак бўлибди. Шу яхмалакнинг ўнг томонини чопиб зиначалар қилишибди. Болалар шу зиначалардан ченаларини юқорига олиб чиқиб, пастга қараб учиншарди. Буни отряд советининг қарори билан Асетлар кичкинтойларга қилиб беришган бўлса ҳам ўзларни келиб учиб туришаркан. Биз томонда бундай тепалик қайда? Бўлса, фойдаланган бўлар эдик-а!

Бойтемир Асетнинг қўлидан ченани олиб, зинадан тепаликка қараб кўтарилди бошлади. Сал ўтмаёқ у тепадан ченада ғизиллаб учиб тушди. Мен унинг суратини олиб қўйдим.

Асет, кўриб қўй, дегандай менга бир қаради.

— Тагин қанақа ўйинларинг бор? — деб сўрадим.

— Ўҳ-хў, ўйинларимиз кўп, — деди Сейт.

— Лапта, тўп-таёқ, футбол...

— Э, бу ўйинлар ёзда ўйналади-ку? Қишдагисини сўраётиман.

Улар ҳайрон бўлиб бир-бирларига қарашди.

— Сизлар томонда қанақа ўйинлар бор? — деб сўраб қолди Сафаргул.

— Бизлар томондами? — деб чайналдим. — Бизлар томонда, масалан, «Қорхат» деган ўйинимиз бор.

— Бу қанақа ўйин?

Болалар атрофимга тўпланишиб қолди. Шу саволдан — уларда бу ўйиннинг йўқлигини билиб, роса олиб қочдим.

— Жуда қизиқ ўйин, қор ёғади-ку, а? Ана ўшанда қор ёққан кунни яхшилаб хат ёзилиб, истаган ўртоғининг қўлига тутқазишнинг керак.

— Ундан кейин-чи?

— Кейин, унинг шартлари бор: хат қўлга берилиши, хат берган киши қўлга тушиб қолмаслиги керак.

Хат шеър билан ёзилади. Ўша хатни олиб «қўлга тушган» одам хатда кўрсатилган шартнинг ҳаммасини бажаради. Мабодо, қўлга тушиб қолса, ҳалиги шартни қорхат ёзган одамнинг ўзи қилиши керак.

— Ўҳ-хў, жуда қизиқ-ку!

Кимдир гўё қўлга тушиб қолгандай қиқирлаб кулиб юборди. Мен уларга «қорхат»нинг ҳамма шартларини яхшилаб тушунтирдиму, бироқ, бу ўйин фақат биринчи қор тушганда бўлишини айтмадим.

Бу ўйин уларга жуда ёқди.

Анча маҳалгача тепаликда чена учдик. Тўпланишиб, эсдалик учун суратга тушдик: аввалига ўзим олдим. Кейин мен ўртага келиб ўтирганимда Бойтемир олди.

У ҳам фотога қизиқар экан. Ҳавога қора булутлар чиқиб, майда қор учқунлай бошлади. Кун жуда салқин эди. Анча қорнинг тортиб, яйловдан подалар қайтди. Овул итлари ҳура бошлади. Бизлар ҳам ченаларимизни судраб, уй-уйимизга қайтдик.

— Ҳавонинг авзойи бузуқ, тагин қор ёғади шекилли? — деди Асет.

— Эҳтимол...

Кечки овқатдан сўнг, мен столга ўтирдим. Эртага мажлисда гапирадиган гапларимни ёзиб, тайёрлаб қўйишим керак эди-да!

Олдимда қоғоз билан қалам, ўйлай бошладим.

Қорхат

Эрталаб туриб ҳовлига чиқсак, лайлакқор ёғаётган экан. Худди оққушнинг патига ўхшаб тўзғиб тушяпти. Еру кўк оппоқ қор. Боссанг, оёғинг тиззаларинггача ботиб кетади. Худди момиқ пахтадай! Мен бўсагадан авайлаб ташқарига қадам қўйдим. Асет бўлса мендан илгари чиқиб кетган. Бостирманинг устунига осиб қўйилган умивальникдан сув оқизиб юзини ювяпти. Сув, албатта, муздай бўлса керак. Бирдан танам жунжикиб кетди. Нима илож? Ўзимизнинг уйда эркалик қилсам, ярашади. Бу ерда меҳмонман. Авайлаб Асетнинг изидан бир-бир босиб унинг олдига бордим. У ювиниб бўлиб, артина бошлади.

— Ювин. Ҳозир сочиқ олиб чиқиб бераман.

Асет уйга кириб кетди. Мен аввал қўлларимнинг учини, кейин юзимни тез-тез ювиб, уйга кириб кетаётганимда олдимдан Асет сочиқ олиб чиқиб қолди. Бўсагада туриб дийдираб артина бошладим.

— Ҳа, совуқми?

— Ҳовва.

— Бўлмаса кийиниб чиқ. Ҳозир исинамиз.

— Қандай қилиб?

— Кийиниб чиқ, кўрасан.

Уйга кириб пальтони, қулоқчинимни кийиб чиқсам, Асет ҳовлининг ўртасида катта фанер тахтадан қилинган ёғоч куракни ушлаб тиржайиб турибди. Чиқишим билан қўлимга тутқазди.

— Ма, ушла. Мен ҳозир Бойтемирларникини олиб келаман. Икковлашиб чой қайнагунча кураймиз.

Олдим. Бирпасда Асет Бойтемирларникидан катта курак олиб келди. Аввалига мен қор кураш қийин бўлади, деб юргандим. Уйда бундай ишларни қилмасдим-да. Ўўқ,

янги ёққан замони куралса, унча огир бўлмас экан. Бирпасда ҳовлининг қорини хирмондаги оппоқ пахтага ўхшатиб бир четга уйиб ташладик. Совуқ қаёққа кетганини билмай қолдик ўзимиз ҳам. Терлаб кетдик. Ҳаммадан ҳам Асетнинг бувиси ишимиздан хурсанд.

— Бўталоқларимдан айланай. Қани, чойга кира қолинглар.

Бугун чой жуда ҳам ширин бўлиб кетибди. Ичган сайин ичнинг келади. Билмадим, сут қўшилгани учунми ё аввал иш қилиб, кейин овқат ейилса ширин бўлади, дерди дадам, шунгами. Билмадим, ишқилиб, жуда ширин.

— Буви, дадам қанилар? — сўраб қолди чой хўплаётиб Асет.

— Дадаг шўрлик эрталаб туриб, чой ҳам ичмасдан кетди, — деди кампир ўғлига ачиғиб. — Анави Қалли отанг келиб олиб кетди.

Мен ялт этиб Асетга қарадим.

— Қалли ота дедингизми? — деб сўради Асет ҳайрон бўлиб.

— Ова. Денгизда бир балиқчи қаттиқ шикастланган кўринади.

Буни қаранг энди. Қидириб юрган одамим ўз оёғи билан келса-ю, бизлар донг қотиб ухлаб ётсак. Гапириша олмаганимда ҳам, кўриб олардим-ку, ахир, ҳеч бўлмаган-да. Э...

Нариги уйдан Асетнинг синглиси бувисини чақириб қолди. Кампир ўша ёққа кириб кетганда Асет менга қараб:

Мажлисда гапирадиган гапингни ёзиб олдингми? — деди.

— Ҳовва. Ўқиб берайми?

— Ишонаман. Шоирсан-ку, қотирган бўлсанг керак, — деди у жилмайиб. — Қани, ич чойингни. Вақт бўлиб қолди. Кетамиз.

Чойимни наридан-бери ичиб бўлиб, кийиндим. Негадир юрагим ҳаприқиб, дук-дук ура бошлади. Қўпчилик олдида гапириш осон эмас-да, ахир. Менинг ўрнимда ўзингиз бўлганингизда ҳам худди шундай аҳволга тушардингиз.

Ҳовлига чиқдик. Қор боягидан сал тўхтаётган дегандек, учқунлаб турибди. Шарфимни бўйнимга яхшилаб ўраб, қулоқчинимни бостириб кийиб олдим. Аста қўйин чўнтагимга қўл солиб, ёзган нарсамни ушлаб кўрдим. Чўғ ушлаб олгандай, юрагим дукиллаб уриб кетди. Нима бўлса бўлар, деб Асетнинг орқасидан эргашдим... Мактабга ҳали

йўл очилмаган. Фақат уч-тўрт из тушибди. Катталарникими, болаларникими — ажратиб бўлмасди. Олдинмакетин келяпмиз. Қор учқунлаб турибди. Болалар сирғанадиган тепалик ёнидан ўтиб келаётганимизда аллаким орқамдан пақ этказиб урса бўладими! Қайрилиб қарайман дегунча бўлмай, Асет иккаламиз қор бўрони остида қолдик. Нарироқда ариқ ичида бир-иккита бола қор юмалоқлаб бизларни кўз очдирмай кетма-кет урар, ўзлари эса қотиб-қотиб кулишарди. Дарров танидик. Улар Бойтемир, Сейт, Сафаргуллар эди. Бизлар ҳам ишга тушиб кетдик. То мактабга етгунча бир-биримизни роса қорбўрон қилдик.

Мактабга яқинлашганда уст-бошларимизни қоқиб, ҳаммамиз бир жойга тўпландик. Сафаргул негадир кўзлари ёниб қиқир-қиқир куларди. Икки кундан бери разм соламан. Тавба, худди Маҳфузанинг ўзгинаси. Иши ҳам, шўхлиги ҳам, тегажаклиги ҳам. Тагин Маҳфузага ўхшаб отряд советининг раиси бўлиб олганини айтмайсизми? Бу ҳам Маҳфузага ўхшаб совет аъзоларига айтганини қилдирмай қўймас экан. Вой маҳмадона-ей! Анави Сейт-чи, у ҳам худди бизнинг Самад қувнинг ўзгинаси. Буларнинг башаралари ўхшамайди-ку, бироқ қилган ишлари, қилиқлари, вазифаларида жуда ўхшашлик бор. Қизик, одам одамга ўхшайверар экан!

Сафаргул билан Сейт аста олдимга келди. Сейт негадир нуқул жилмаярди.

— Сиздан бир нарса сўрасак майлими? — деди Сафаргул қиқир-қиқир кулиб.

— Майли, — дедим. Нимани сўрар экан, деб ҳайрон бўлиб турибман. Енимга Асет ҳам яқинлашди.

— Қорхатни қўлга бериш керакми ё чўнтакка солиб кетса ҳам бўлаверадими?

— Қўлга бериш керак. Нимаиди?

— Йўқ, ўзим... — деб тагин кулди Сафаргул.

— Нима гап ўзи? — деб сўради Асет.

— Нима бўларди, — деди Сейт жиддий. — Бигтаси Сафаргулнинг чўнтагига хат солиб кетибди.

— Қанақа хат?!

— Қанақа хат бўларди, қорхат-да!

— Ким? — деди Асет.

— Олтинчининг болалари.

— Улар қаёқдан билибди?

— Кеча ўзимиз ўргатгандик, — деди Сейт.

— Қани, нима деб ёзибди? — деди Асет қизиқиб.

— Бу сир.

— Нимаси сир? Қани, кўрайлик-чи? — деб ялина бошлади Асет.

— Бер, ўқисин, — деди Сейт.

— Йўқ, хат менга ёзилган. Бермайман, — деб туриб олди Сафаргул.

У Асетни роса ялинтирди. Мен ҳам хатни кўргим келарди. Бироқ Асетга бермаган хатни менга берармиди?

Бирдан кўнғироқ чалиниб қолди. Ҳаммамиз ичкарига кирдик. Гардеробга пальтоларимизни ечиб, залга ўтдик. Зал тўла бола. Қий-чув. Бирини бири қувлашган, қийқиришган... Асет ҳали ҳам Сафаргулга ялиниб хатни ололмай юрибди. Бир маҳал залда бир овоз дўриллаб эшитилди:

— Ҳамма клубга!

Ўқитувчи бўлса керак. У шундай деди-ю, ўқитувчилар хонасига кириб кетди. Болалар клубга қараб ёпирилишди. Бизлар сал кейинроқ кирдик. Эшик олдида Сафаргул Асетни туртиб, қўлига хатни берди.

— Ма. Бермасам хафа бўласан шекилли. Чўнтагингга солиб қўй, кейин ўқийсан.

— Раҳмат.

Асет хатни чўнтагига солди. Сейт менга қараб кўзини қисиб қўйди. Мен уни, ҳали Қалли отанинг олдида чиқиб гапирганда дадил бўл, шошилмасдан гапир, деяпти деб тушундим.

— Юр, Сафаргул, бирга ўтирамыз, — деди Асет.

— Раҳмат, менга қизлар жой олиб қўйишибди, — деди Сафаргул кулиб. Сейт билан Бойтемир ҳам негадир чопиб орқага ўтиб кетишди. Асет иккаламиз ўнг томондаги бўш жойга бориб ўтиришимиз билан болалар ўринларидан гурр этиб туришди. Эшикдан уч-тўртта киши кириб, президиумга чиқа бошлади. Менинг икки кўзим уларда. Уларнинг орасида чол кўринмасди. Ҳайрон бўлиб Асетдан сўрадим:

— Қалли ота қани?

— Шошма, келиб қолар.

Сочларига оқ оралаб қолган, гавдали бир қора киши ўрнидан турди. Асет мен томонга энгашиб аста шивирлади:

— Илмий мудиримиз.

Илмий мудир томоғини қириб гап бошлади:

— Болалар? План бўйича бугун сизлар машҳур балиқчи, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Қалли ота Шомуродов билан учрашингиз керак эди. Афсуски, Қалли ота сизларнинг бу йиғинингизга келолмади.

Бирдан залда шивир-шивир бошланди. Орқадан бир-иккита бола савол ҳам берди:

— Нега?

— Нима учун келмапти?

— Сабр, сабр қилинглар, — илмий мудир қўлини кўтарди. — Болалар, кеча кечаси Қалли отанинг бригадасидаги балиқчилардан бирининг оёғига, денгизда ов қилиб юрган маҳалда муз тушиб кетиб, қаттиқ шикастланибди. Қалли ота ўша яраланган балиқчини докторга олиб кетибди. Тушундиларингми?

— Тушундик.

— Тушунган бўлсаларинг гап шу. Энди, мана бу вожатий акаларинг сизлар билан пландаги бошқа машғулотни ўтказиб туради. Қалли ота билан кейинроқ учрашасизлар. Хўпми?

— Хўп! — чувиллашди болалар.

Шу гапдан кейин илмий мудир ҳалиги вожатий йигитга энгашиб нималардир деди-да, аста оёғининг учида юриб ташқарига чиқиб кетди. Энди менинг қулоғимга сира ҳам гап кирмас эди. Чунки кечаси билан тайёрлаган гапларим бекор бўлган эди. Энди қачон ўрни келади-ю, Қалли ота билан қачон танишаман? Мана, ҳаш-паш дегунча каникулимнинг уч кунни ўтиб кетди. Бу аҳволда ишим пачава бўладиганга ўхшайди. Қалли отанинг номзодини ўзим таклиф қилиб, бу ёқларга ўзим келган бўлсаму Тўрткўлга сўппайиб қуруқ борсам! Нима деган одам бўламан? Айниқса, Самад қув нима дейди? Йўқ, бу ишингиз бўлмайди, Соғиндиқвой!

Бундай бошимни кўтарсам, вожатий гапирётган экан. Қулоғимга ҳеч нарса кирмади. Жаҳлим чиқиб Асетга қарасам, пешонасини ушлаб қиқир-қиқир кулади. Тавба! Мен нима аҳволда-ю, бу кулади.

— Нега куласан? — дедим хафа бўлиб.

— Қўлга тушдик, — деди Асет тиржайиб.

— Нега қўлга тушар эканмиз?

У индамай бояги Сафаргул берган қорхатни менга чўзди. Хатни олиб аста ичимда ўқий бошладим:

Меҳмонимиз Соғиндиқ,
Синфдошимиз Асетга!
Сизларга жон қоқиндиқ,
Номингиз тушди хатга.
«Хатга гушдинг, ўтга тушдинг»,
Деган халқнинг мақоли.
Топасиз қуён гўштин,

Бўлсин қимматбахолик.
 Қиласизлар қовурдоқ,
 Қирғовулдан шилпилдоқ.
 Бўлсин балиқ шўрва ҳам,
 Кўп солмайсиз тузини.
 Бизлар олти кишимиз
 Сўрасангиз сиз бизни.
 Отангиз отиб келган
 Қирғовулга тегиш йўқ.
 Узингиз ов қиласиз,
 Тегизасиз қуёнга ўқ.
 Шарти шудир, бўлмаса
 Зиёфатни емаймиз.
 Хоҳ ширин, хоҳ бемаза
 Узингиз тайёрлайсиз.
 Утин ёриб пешона
 Гурра бўлса ҳам майли.
 Хафа бўлмаиғ бунни ёздик
 Дўстлигимиз туфайли.
 Ўринлатолмадик шеърни,
 Аммо-лекин зиёфат
 Бўлаверсин қиёмат,
 Қонамасин ҳеч кимнинг бурни.
 Раисамиз Сафаргул,
 Ҳамда бошқа аъзолар:
 Сейт, Мурод, Бойтемир...
 Жимжима қилиб мана,
 Қўйиб қўйдик имзолар.

Хатдан бошимни кўтариб, орқага қарадим. Сейт билан Бойтемир бир жойда кулиб ўтирипти. Кўзлари бизда. Сафаргул ҳам бизларга қараб боладикми, дегандай кулиб ўтирипти. Бу қандай бўлди? Буларга қорхат ўргатмай ўлай мен. Энди қандай қилиб баҳона топиш керак? Йўқ деб бўлмайди, ўзим ўргатганман. Борди-ю, мен бу ерда меҳмонман, уйимизда бўлганда албатта қилиб берардим, десам-чи? Йўқ, унга ҳам гап топади булар. Ахир ёзишибди-ку, фақат ўзларинг топган нарсалардан қиласизлар деб! Ақлим етмай қолди.

Бундай Асетга қарасам, у ҳам вожатийнинг гапларини эшитмай шунга ўйлаб ўтирган экан.

— Энди нима қиламиз? — деди кулиб.

Елкамни қисдим. Уйлай-уйлай ўйимнинг тагига етолмадим. Шу кенг зал ҳам назаримда жуда торайиб, ичи жуда дим бўлиб кетгандай туюлди. Иссиқлаб кетдим. Яна

қанча ўтирганимиз эсимда йўқ. Бир маҳал сал салқин теккандай бўлди. Қарасам, кўчага чиққан эканмиз. Буни қарангки, ўз хаёлим билан бўлиб, вожатийнинг гапи тугаганини ҳам, болаларнинг қий-чувини ҳам эшитмабман.

Ҳали қор ёғиб турган экан. Сал хаёлимни йиғиштириб олдим. Атрофимизни болалар ўраб олишди. Бизларга қорхат беришганини дарров қаёқдан била қолишибди? Сир бой бермайман. Асет ҳам болаларга қараб жилмаяди. Уртадан секин сирғалиб чиқиб, уйга қараб кетдик. Кимдир орқамиздан қичқирди:

— Зиёфат эсларингдан чиқмасин!

Йўлда Асетдан сўрадим:

— Энди бизнинг иш нима бўлади?

— Қайси иш?

— Қалли ота билан учрашув...

— Ова, — деди у чўзиб. — Уми, у-ку бир гап бўлар, қорхатни нима қиламиз?

Унинг бу сўзи менга сал тегиб кетди. Гўё у бу сўзи билан «Сен айтмаганингда бу гаплар йўқ эди», дегандай бўлиб эшитилди. Индамадим. Асет мени хафа бўлди деб ўйлади чоғи, тасалли бера бошлади:

— Хафа бўлма, милтиғимиз бор. Эрталаб тўқайга борсак, куён, қирғовул деганинг тўлиб ётибди. Отамиз, келамиз.

Бу гапни эшитиб танимга қон югурди.

— Балиқни-чи?

— Балиқни ё дарёдан; ё Думалоқ кўлдан овлаймиз, — деди Асет. — Зиёфатни қилиб бермасак бўлмайди. Уғил болалар ёзганда унинг йўли бўлак эди. Энди келиб-келиб қиз болага кулғи бўламизми?

Шу гапдан сўнг иккалаамизга ҳам сал жон битгандай бўлди. Орқамиздан Сафаргуллар етиб келиб қолди.

— Ҳа, жуда орқа-олдиларингга қарамай жўнаб қолиб-сизлар? — деди Сафаргул кела солиб.

— Ўзимиз шундо-оқ, — деди Асет. — Қорхатни маслаҳатлашиб келаётувдик.

— Нима қарорга келдинглар?

— Қиламиз!..

Асет иккалаамиз уйга қараб бурилиб кетдик.

Ов режалари

Қор бир меъёрда майдалаб ёғиб турибди.

Эрталаб мактабга кетиш олдидан Асет иккалаамиз ҳовлини топ-тоза қилиб кураб кетган эдик. Қайтиб келгунимизча яна бир қаричча қор тушибди.

Кун туман босгандай хира, сал нарироқдаги нарса худди сояга ўхшаб, қорайиб кўринади. Уй ичинни-ку чироқ ёқиб ёритиш мумкин. Аммо, кўнгил қоронғи бўлса қандай қилиб ёритасан?..

Ташқарида қор ёғиб турибди. Мен ичкарида, дераза ёнидаги каравотда чўзилиб ётибман. Асет нима биландир овора, кириб-чиқиб юрибди. Нариги уйда бувиси билан синглиси гўнғир-гўнғир гаплашишар, уларнинг товуши худди тушдагидек қулоғимга узук-юлуқ кирарди. Деразага қараб хаёл суриб ётибман. Кўз олдимга ўртоқларим, синфдошларим келади... Самад, Розик, Уринбой... Айниқса, Маҳфуза хаёлимдан кетмайди. Кўз ўнгимда кўзлари кулиб турибди... Қизиқ, бирга бўлсак, бирга юрсак ҳеч ҳам у билан келишолмайману сал узоқлашсам нуқул кўргим келаверади. Нега ундай экан-а?..

— Ова, шоир, хаёл суриб қолдинг? Шеър ўйлаяпсанми? — деди Асет каравотга ўтириб.

— Ўзим, шундай... — дедим.

— Хафа бўлма, ҳамма иш жойида бўлади, — деди мени юпатиб. — Ҳозир чой ичиб бўлиб, овга тайёргарлик кўрамиз, хўпми?

Асет менинг хаёл суриб ётганимни қорхатнинг ташвиши деб ўйлабди. Қизиқ, менинг бу ерга нима учун келганим эсидан чиқиб кетди, шекилли? Менга овдан ҳам зарури Қалли ота-ку, ахир. Уни учратолмасам, топшириқни бажаролмасам, синфдошларим олдига нима деб бораман. Маҳфузанинг кўзига қайси юз билан кўринаман ахир, каллаварам. Сен буни ўйлайсанми, йўқми?

Мен бу гапларни Асетга бақириб айтдимми, деб ўйлаб хижолат бўлиб турган эдим, хайрият ичимдагач гаплар экан. У менинг бу кайфиятимдан ҳайрон бўлиб сўради:

— Ҳа, юрагинг дов бермаяптими?

— Нега?

— Овга-да?

— Э-э... Нега энди? Чиқаверамиз. Бироқ...

— Бироқ-мироғи йўқ. Эртага ҳаво яхши бўлади. Доим қордан сўнг ҳаво очиқ келади. Эртага нақ сўнар бўлади-да!

— Сўнар?

— Ова.

— Бу нима деганинг?

— Шунини ҳам билмайсанми? Тиззадан қор ёғиб, ҳали устига из тушмаган пайтини сўнар дейишади овчилар. Бундай пайтда ов қилиш осон бўлади. Овнинг изи дарров топилади-да.

— Эртага сен айтган сўнар бўлармикан? — деб мен де-
разага қарадим. — Қор ҳали ҳам майдалаб ёғиб турибди.

— Бўлади, — деди Асет ишонарли қилиб.

Кампир самовар кўтариб кириб келди.

— Қоринларинг ҳам очгандир, бўталоқларим.

— Тур, чой ичамиз, — деди Асет. Кейин кўзини қисиб шивирлади. — Эртага овга чиқишимизни уйдагилар бил-
масин.

— Нега?

— Чиқаришмайди.

Чой ичиб бўлиб, эртанги ов режалари ҳақида масла-
хатлашаётганимизда Жапақ амаким келиб қолди, Гап-
лашиб ўтириб билмабмиз, кеч кириб қолибди. У устидаги
пальтосини ечиб чўткалади, қулоқчинини қоқди. Шундай
бўлса ҳам уйга киргандан кейин кийимига ёпишган қор-
лар эриб, силкиган сайин атрофга сув сачрар, қизиб тур-
ган тунука печкага тегиб жиз-жиз қилар эди. Жапақ амаким
бир йўла этигини ҳам ечиб, ичкари уйга кирди. Қовоғи солиқ.
Нима бўлдийкин? Беморнинг мазаси қочиб қолдимикан?

Асет билан мен унга термилиб турибмиз. Уйга кириб,
юзига иссиқ теккач, сал очилди.

— Ҳа, ўғлим, зерикмадингми? — деди менга.

— Йўқ.

— Сен билан гаплашишга вақт ҳам бўлмаёпти.

Жапақ амаким чарчаган бир қиёфада стулга оғир чўк-
ди. У стол устидаги чойнакни олдига тортиб, аввал бир
пиёлага қуйиб қайтарди-да, сочиқ билан бостириб яна
менга қаради.

— Дадангинг ҳам ишлари шундай кўпми? — деб жил-
майди.

— Йўқ... — дедим. — Фақат баъзан кечалари одамлар
келиб чақариб кетгани бўлмаса... Кундузлари идорада
ишлайди.

— Дадангники осон, — деди Жапақ амаким иссиқ чой
ҳўплаб. — Мана кўрмайсанми, кечаси денгизда бир балиқ-
чи оёғидан ажраб қолипти.

— Қандай қилиб?

— Ҳозир балиқчилар учун жуда қийин пайт, ўғлим.
Мана икки ойдирки, дарёда абиржи.

— Абиржи дегани нима дегани?

— Дарё музласа, балиқчилар абиржи турди, дейишди.
Мана энди ўша абиржилар эриб, уч-тўрт кун бўлди дарёда
санг юриб қолди. Балиқчиларнинг ишини оғирлаштиради.

Жапақ амакининг айтишига қараганда, дарёдаги муз-
лар эриб, парча-парча бўлиб синиб оқиб келаркан-да, Орол

денгизга тушаркан. Бу катта-катта муз парчалари денгизда балиқчи кемаларнинг эркин сузишига халақит бераркан. Баъзан муз парчалари қайиққа келиб урилиб, шикаст ҳам етказаркан. Кеча кечаси ҳам денгизда шундай бўлибди. Қалли отанинг бригадасига қарашли балиқчилардан учтаси овдан кеч қайтиб келаётганида катта муз парчасининг бир бўлаги қайиқ устига тушиб, бир балиқчининг оёғини синдирибди. Сал бўлмаса, қайиқни синдираёзибди. Шунда қайиққа шикаст етса борми, учала балиқчининг ҳам ҳаёти хавф остида қоларкан. Ҳайтовур, улар қирғоққа омон-эсон чиқишибди. Кейин балиқчиларнинг қирғоқдаги пунктига келиб, радио орқали идорага маълум қилишибди. Бугун эрталаб, Қалли ота Жапақ амакимни шунга олиб кетган экан. Бориб синган жойини гипслаб, касалхонага ётқизиб келибди.

— Майли, оз қолди, — деди Жапақ амаким олдидаги чойнакни суриб. — Қийини апрелгача. Ҳадемай баҳор бошланади... Хўш, ўқишларинг қалай, ўғлим?

— Тузук, — дедим.

— Асет ўртоғининг кундалиги билан танишдингми? Мен ялт этиб Асетга қарадим. Асетнинг қовоғи тушиб кетди.

— Алгебрадан иккимни йўқотганман, — деди у ерга қараб.

— Сал дайдироқсан, ўғлим, санқиганинг санқиган, онанг кетиб, тергайдиган одам бўлмай қолди шекилли, а! — деди Жапақ амаким. Кейин менга кўзини қисиб гапида давом этди. — Қани, олиб ўтир. Соғиндиқ ўғлим, бунга қарасанг, оч қоласан. Ўртоғинг жуда чимхўр.

Асет ерга қараб индамай ўтирарди.

— Ҳозирги болаларга бир гап гапирсанг, қовоғини солади, — деди Жапақ амаким. — Биз сенинг даданг билан ТошМИда ўқиган кезларимизда...

Қизиқ, катталарнинг ҳаммаси ҳам бир бўладими, дейман: Жапақ амаким ҳам худди даданнинг ўзи. «Нега чимхўрсан?», «Биз сендай пайтимизда ундай қилардик, бундай қилардик!», «Яхши ўқиш керак...» Ҳозир ҳам Жапақ амаким «Биз сенинг даданг билан ТошМИда ўқиган кезларимизда...» деб бошлаб, қандай ўқигани, қийинчиликларга қандай бардош берганлари, макарон шўрванни қандай пиширгани борми, стипендия олган кунлари роса мириққанлари-ю, бир ҳафтадан сўнг тумбочкалардан моғор босган нонларни қидириб қолганларигача сўзлай кетди. Мен бу гапларни дадамдан ҳам икки-уч марта эшитганман. Шундай бўлса ҳам чидадим. Иложинг қанча?

Жапақ амакимнинг эсдалиги тугади шекилли, ҳар қалай гапни менга бурди:

— Хўш, бу ерлар ёқдими сенга, Соғиндиқ?

— Ёқди, — дедим чўзиб.

— Бугун нима иш қилдинглар?

Асет стол остидан оёғимни босди. Бу унинг: овга чиқишимиз ҳақидаги гапни адамга айтиб қўйма, дегани бўлса керак, мен уни дарров тушундим.

— Мажлисга бордик, — дедим.

— Ҳа, айтгандай, Қалли ога билан учрашмоқчи эдинглар-а? У келолмади-ку. Нима бўлди?

— Урнига бошқа мажлис қилдик, — деди Асет шошилиб. Чамаси мени қўлга тушиб қолади, деб ўйлади шекилли, гапни бошқа ёққа буриб юборди. — Ада, қачон Қалли отанинг қўли тегади?

— Нимаиди?

— Соғиндиқ учрашиши керак экан.

Жапақ амаким ҳайрон бўлиб менга қаради. Асет менинг бу ерга нима мақсадда келганимни айтиб берди. У бирпас индамай ўтирди-да, бошини чайқаб кулди.

— Об-бо тиниб-тинчиманган-эй, — деди қўлини елкамга қўйиб. — Ҳа, майли, Қалли ога касалхонага келади, касал кўргани, Ўзим айтиб қўяман. Учрашсин сен билан. Келишдикми?

— Майли.

— Хўп бўлмаса, Асет, дам олинглар. Мен ҳам овқат маҳалигача бир чўзилиб олай.

Асет иккаламиз нариги уйга чиқиб, эртанги кун режасини туза бошладик.

— Энди бундай, — деди Асет у ёқ-бу ёққа қараб. — Эшик ёпиқми? Ова, ёпиқ экан. Эрталаб дадам ишга жўнагандан кейин секин ҳеч кимга билдирмай Думалоқ кўлга борамиз. Қўл ёнида қалин қамишзор тўқай бор, қирғовул, қуён тўлиб ётибди. Қуён билан қирғовулни ўша ердан овлаймиз.

— Балиқни-чи?

— Балиқни дарёдан. Аввал тушгача қуён билан қирғовулни овлай бўлсак, уйга келиб бувимларга бир кўриниш бериб, кейин дарёга тушамиз.

— Қандай қилиб? Дарё муз-ку?

— Э, шуни ҳам билмайсанми? Темир сумба билан бир жойини ўямиз-да, қармоқ ташлаймиз.

— Топдим, — деб қичқириб юбордим, Асет секинроқ дегандай кўрсаткич бармоғини оғзига қилиб, эшик томонга қаради. Мен ўрнимдан учиб туриб деворда осиқлик

турган рюкзагимни очдим. Асет ҳайрон бўлиб қараб турарди. Мен ундан оппоқ никелланган фонаримни олиб кўрсатдим. — Мана!

Асет ҳеч нарса тушунмади.

— Биласанми, мен яқинда «Пионерская правда»да бир мақола ўқидим. Балиқ нурга, ёруғликка интилар экан. Ҳали ҳам тушунмаяпсанми? Мана, қараб тур. Мана бу фонарни қармоқнинг сопига боғлаймиз.

— Хўш?

— Кейин ингичка сим билан лампочкасини қармоқ боғланган жойга илиб қўямиз. Кейин балиқлар...

— Қойил! Қани, ёқиб кўрай-чи? — у фонарни олиб айлантириб кўра бошлади. — Қойил!

— Сенга ёқадими?

— Ова.

— Ола қол. Сенга совға. Атайлаб олиб келгандим. Ёдимдан кўтарилибди-да.

— Ростданми?

— Рост!

— Раҳмат.

— Тағин нималар керак бўлади?

— Тағинми? — деди Асет бошини қашиб. — Биласанми, Соғиндиқ. Яхшиси, бир рўйхат тузайлик. Керакли нарсалар рўйхатини. Бўлмаса эртага эсдан чиқиб қолади.

Қоғоз, қалам олиб ёза бошладик: гугурт, қаламтарош, Жапақ амакимнинг кигиз этиги, темир сумба, қармоқ, чена, фотоаппарат...

Ёзиш билан овора бўлиб, уй ичига ғира-шира қоронғи тушиб қолганини ҳам билмабмиз. Агар Асетнинг синглиси кириб чироқни ёқмаса қоронғида гаплашиб ўтираверар эканмиз.

— Овқат тайёр бўлди, чиқа қолинглар, — деди у бизларга чироқ ёқиб бериб.

— Ҳозир, — деди Асет. — Хўш бошқа нарсалар-ку, бор. Милтиқни қаёқдан топамиз?

— Анави уйда осиклик турган милтиқ-чи?

— Унга тегиб бўлмайди.

— Нега?

— Уни олсак билиб қолишади. Ҳамма ишимиз барбод бўлади. Яхшиси, Бойтемирнинг милтиғини оламиз.

— Бермаса нима қиламиз?

— Беради. У дойимнинг ўғли. Менга ҳам кўп иши тушади. Бизнинг милтиғимизни ҳам бир неча марта олган, — деди у. — Қорхатни ҳам ўзлари ёзган, милтиғини сўраб олсак, овни ўзимиз қилганимизга ишонишади, билдингми?

Ўзимизнинг милтиғимизни нима учун ололмаслигимизни унга тушунтирамиз... Юр, овқатга!

Мен унинг ақлига қойил қолиб ўрнимдан секин турдим. Иккаламиз олдинма-кетин катта уйга кирдик. Стол устида бир лаган шилпилдоқ буғи чиқиб турибди, атрофида кампиру Асетнинг синглиси.

— Адам қанилар?— деб сўради Асет.

— Ҳозир киради. Ювингани чиқиб кетди.

Кампир гапини айтиб бўлмасидан эшикдан елкасига сочиқ ташлаб Жапақ амаким кириб келди. Эшик очилши билан гуп этиб ичкарига соғуқ урди. Бизлар ҳам ювингани ҳовлига чиқдик. Ҳаво бирам очиқки, юлдузлар чарақлаб турибди. Лекин қорасовуқ. Асет аста биқинимга туртди:

— Айтмабмидим, сўнар бўлади, деб!..

Тўқайда

Қуёш терак бўйи кўтарилиб, сийрак сур булутлар орасидан мўралайди. Ҳаммаёқ қор. Худди кампирнинг тишларидек сийрак ва бетартиб тушган овулнинг паст-паст уйлари гўё зил-замбил қордан ерга кириб кетгудай, майишиб турибди. Мўрилардан чиққан тутунлар эринибгина осмонга ўрлайди, худди совуқ қотгандай... Том орқаларидаги четини шох-шабба билан айлантириб ўраб қўйилган пичанлар атрофида қўй ва сигирлар «курт-курт» хашак чайнайди. Молларнинг бурун катаклари, кўзу қошларини опноқ қирсов босган, пишиллаган сайни бурунларидан опноқ буғ отилиб чиқади.

Асет иккаламиз келаётган йўлга бизлардан аввалроқ из тушибди: битта чена ўтибди. Икки-учта от туёғининг изи, бир-иккита одам изи ҳам... Совуқ нақ бурунларимизни узиб олгудай чимчилайди. Иккаламиз ҳам қалин кийинганмиз. Мен ўзимнинг ботинкамни ечиб, сал каттароқ бўлса ҳам Жапақ амакимнинг этигини пайтавани қалин ўраб кийиб олганман. Бошимда Бойтемирнинг қоракўлдаи тиктирилган қулоқчини. Асетнинг бошида тулки тумоқ, устида ўзининг почапўстини, оёғида қалин кигиз этик, ҳақиқий овчиларга ўхшайди. Оғзини ерга қаратиб елкасига осиб олган Бойтемирларнинг қўшоғиз милтиғи қор чизиб келяпти. Ҳар эҳтимолга қарши, деб йўғон каноп арқонга Бўрибосарни боғлаб, етаклаб олган. Ит орқага тортади. Асет олдинга... Бир тўп уйга яқинлашиб қолганимизда икки-учта ит чиқиб роса вовиллашди. Улар вовиллашса, Асетнинг ити думини оёқларининг орасига тикиб, фингишиб бизларга келиб тикилади. Бунақа қўрқоқ итни биричи-

чи марта кўришим. Овул рўпарасидан ўтаётиб қаёқдандир болаларнинг гурр этиб кулгани эшитилди. Ялт этиб қарадик. Том кураётган болалар бизларга қараб кулишаётган экан. Нарироқ ўтсак, уч-тўртта қизлар ҳовли кураётибди. Бир-иккита бола молхонани тозалаб, тезак-молоқларни замбилда ташқарига олиб чиқишяпти.

— Булар ҳам бизларга ўхшаб қорхат олганлар, — деди Асет итини тортиб.

Ростини айтсам, энди Асетга: «Бўлмас экан, уйга қайта қолайлик», демоқчи бўлиб турган эдим, ҳалигиларни кўриб индамадим.

Тиззадан қор кечиб овулдан анча узоқлашиб кетдик. Совуқ қотиб оғзим гапга қовушмай қолди.

— Асет, вир олов ёқив, исинив олвайвизви? — дедим зўрға.

Ёзда қумғондан сув ичаётиб лабимни ари чақиб олганда шундай гапиролмай қолган эдим. Ўз гапимдан ўзимнинг кулгим қистаб кетди. Бироқ кулолмадим. Асет ялт этиб менга қаради. Тумоғининг боғичлари оппоқ қиров бўлиб қолибди. Қошлари ҳам. Тиржайиб кулди. Худди сочсоқоли оппоқ чол кулгандай...

— Тўқайга етайлик, кейин. Бу ерда ёқадиган нарса ҳам йўқ, — деди кулиб. — Тез-тез юрсанг исиб кетасан. Қани, кетдик!

Ҳаш-паш дегунча у мандан анча узоқлашиб кетди. Қор қалин, бунинг устига овулдан чиққандан кейин йўлсиз даладан юриш қийинлашди. Асет учун мен ҳам Бўрибосарга ўхшаб оёққа тушов бўлиб қолдим. Илгарилаган сайин битта-яримта ёввойи жийда, жингил, тўрангил учрай бошлади. Шохлари қордан салқи тушган. Сал тегиб кетсанг, дув қор тўкилади. Бора-бора қинғир-қийшиқ ўсган дарахтлар кўпая борди.

— Тўқайга яқинлашиб қолдик, — деди Асет тўхтаб. Унинг олдига бордим. — Мана, ов изи ҳам чиқиб қолди... Қани, топ-чи, бу ниманинг изи?

Бундай энгашиб қарасам, мушукникига ўхшайди. Қор қалин бўлгани учун қорни қорга тегиб изни суркаб кетибди, деб ўйладим.

— Вушукники.

— Мушук шунчалик узун бўладими? Буни қара, олдинги оёғи билан орқа оёғи изининг ораси ярим метрча келади. Бу тулқиники, — деди Асет. — Кўрмайсанми, изини думи билан текислаб кетибди.

У милтиғига ўқ жойлаб, олдинга юрган эди, Бўрибосарнингшиб, орқага тисланди. Кўриб турибман, Асетнинг жаҳли

чиқиб кетди. Бўйнига арқонни маҳкам ўраб қўйиб юборди.
— Йўқол!— Бўрибосар думини сонига қисганича гинг-
шиб овулга қараб қочди.— Бўйнидан бойлаган ит овга
ярамайди! Милтиқдан қўрқади. Кузда қозон-товоққа тек-
канида сочмасиз қуруқ дори билан отган эдим, шундан бе-
ри қўрқиб қолган. Милтиқдан қочади.

Бўрибосарнинг қораси кўринмай кетди. Бироқ ҳалиги
Асетнинг «Бўйнидан бойлаган ит овга ярамайди», деган
гапи менга ҳам сал тегиб кетди. Кейин олов ёқиб исиниш
тўғрисида лом-мим демадим. Асет ов изига тушса, қаттиқ
юраркан. Орқасидан эргашаман, деб терлаб кетдим. Из
бизларни айлантриб тўқайга бошлаб кирди. Вой у жой-
даги изларни! Минг хил. Қуённики дейсизми, тулкиники
дейсизми, турли қушларники дейсизми.., ўҳ-ҳў, жуда кўп!

Қалин қамишзор орасига шўнғиб кетдик. Қамиш поя-
лари оппоқ қиров. Тегиб кетсанг, шохидаги оппоқ қор,қи-
ровлар елкаларингга, бўйинларингга дув этиб тўкилади,
танаггни жунжиктиради. Бир маҳал тўхтаб атрофга қу-
лоқ солдик. Қаердадир қамишлар орасида бир қирғовул
сайраб ўз шеригини чақирарди, ўқтин-ўқтин гумбурлаб
милтиқ отилади. Унинг товуши бизларга зўрға бўғиқ этиб
келади...

Мен мўлтираб Асетнинг кўзларига қарадим:

— Адашдикми?

— Ова, — деди у кулиб. Жаҳлим чиқиб кетди.

— Нега куласан? Ундан кўра, тезроқ кетайлик бу ер-
дан.

— Ҳа, қўрқяпсанми?

— Қўрқаётганим йўғу... — деб ғудрандим, — тўқайдан
ташқарида ҳам қуён бордир.

Асет гапимга унча аҳамият бермай, қамишларнинг қа-
линроқ ўсган жойига кириб кетди. Елғиз туришга қўрқиб,
мен ҳам унга эргашдим.

— Қаёққа?

— Бу ёққа кел, — деди у қамишлар орасидан.

Борсам, бир тўп қамишга қараб турган экан.

— Овулимиз мана бу томонда, ўша ёққа юришимиз
керак.

— Қаёқдан биласан?

— Мана бу қамишга қара, — деди қўлини чўзиб. —
Кўрдингми, япроги бир томондан ўсган-а?

— Ҳовва.

— Япроқ қайси томонда кўпроқ ўсади?

— Мен қаёқдан биламан?!

— Ботаникадан мазанг йўқ, — деди Асет катта киши-

лардай. — Бундан сўнг эсингдан чиқарма. Қамишнинг япроғи доим кун чиқадиган тарафга қараб ўсади. Овулимиз қаёқда? Кунчиқиш томонда. Демак, қамишнинг япроғи ўсган томонга қараб юрсак, адашмаймиз. Тушундингми, ўртоқ шоир?

Мен унга қойил қолиб, бошимни силкидим.

— Тушунган бўлсанг, кетдик.

— Аму бўйларида йўлбарс бор, дейишади. Шу ростми?

— Рост. Ўтган йили Оллоберган оға биттасини мана шу тўқайда отган.

Шу гапдан сўнг мен Асетдан орқада қолмайдиган бўлдим. У қамишларни қўли билан ёриб, шатур-шутур қилиб олдинда боряпти. Мен орқада қоқила-сурила кел-япман. Худди орқамдан йўлбарс қувлаб келаётгандай юракларим гуп-гуп уради. Бир маҳал қўшоғизнинг тепкисига кўзим тушиб қолди: очиқ турипти!

— Асет, Асет, тўхта, — дедим жон ҳолатда.

— Нима дейсан?

— Милтиқнинг тепкисини қайтариб қўй!

— Э, шунгами, — деб Асет гўё ҳеч нарса бўлмагандай олдинга юра бошлади.

Қайтариб қўй, бўлмаса отилиб кетади. Тортмасига қамиш-памиди кириб қолса...

— Муцча ваҳима қилмасанг! — У авайлаб тепкини орқасига қайтариб қўйди.

Асетнинг қизиқ одати бор экан. Шох-шабба тегиб кетса отилиб кетишини ўзи ҳам билади. Кўриб турибман, эсидан чиққан. Шунини мен эсига солганим учун, атайлаб қилган бўлиб келяпти. Албатта мени ялинтириб, кейин қайтариши керак.

Шундай бир-биримиз билан овора бўлиб келаётганимизда олдимиздан бир нарса аввалига шитир этди-ю, кейинига пар-р-р этиб учди. Иккаламизнинг рангимизда ҳам қон қолмади. Мен орқамга икки қадамча тисарилдим, Асетнинг қўли қалт-қалт қилади. Жаҳли чиқиб турибди.

— Мана, битга семиз қирғовулдан ажраб қолдик, — деди хафа бўлиб. — Ҳали милтиқнинг тепкиси очиқ турганда отган бўлардик.

Индамадим.

...Бир оз юрганимиздан кейин тўқайдан чиқа бошладик. Узоқ-узоқлардан милтиқнинг бўғиқ товуши келади. Қаердадир, яқин ўртада овчиларнинг қий-чуви, қийқирини эшитилади. Асет товуш чиққан томонга қараб туриб:

— Овчилар, — деди. — Този билан қуён овлашиб юрган бўлса керак.

Сал вақт ўтмай, икки отлиқ тўқай ичидан қорни чап-гитиб чопиб чиқди. От устидагилар олдинга қараб, қамчинларини ҳавода ўйнатишиб, бир-бирларига гал беришмай қийқиришар, биридан-бири ўзишиб чопишар эди.

— Ҳув анавини қара,— деди Асет тахминан отлиқлар чопиб келаётган жойдан икки юз-уч юз метрча олдинни кўрсатиб.— Този. Қуённи қувлаб кетяпти!

Қарасам, бир сур този! Ўзи ҳам каттакон, узун. Чопганида яна ҳам чўзилиб кетарканми, деб қолдим. Този яқинлашай деб қолганида қуён бир томонга чап беради, този бўлса элқини билан анча жойгача қорни чапгитиб сурилиб ўтиб кетади. Яна ўзини ўнглаб изига тушаман дегунча, қуён анча жойга бориб қолади. Яна етай деб қолганида чап беради... Тағин узоқлашади. Този тағин қорни чапгитиб қувади.

— Жуда эпақаси йўқ този экан,— деди Асет қараб туриб.— Яхши този қуённи ўздан бунчалик узоқлаштирамайди. Дарров етиб, олдинги оёғи билан чалиб йиқитади. Кейин қуён ўзини ўнглаб тураман дегунча босади. Қетдик!

Овчиларнинг қийқириқлари узоқлашиб кетди. Аста илгариларидек. Қуённинг қочиши ҳалигидай бўлса, бизлар икки дунёда ҳам етолмасак керак, деб ўйлаб келяпман. Тўқайдан чиқиб олганимиздан кейин бояги ваҳима сал босилай деди. Шундан хурсандман. Ҳар ҳолда, атроф-теваракда одамлар бор.

Олдимиздан бир из чиқди. Қуённики экан. Асетнинг айтишига қараганда, ҳозиргина ўтибди. Орқасига тушдик. Йўталиш ҳам йўқ. Из эгри-бугри юриб бир ёвшанга ўхшаган гиёҳга бориб чўрт орқага қайтди. Биз ҳам орқага қайтдик. Тахминан, юз метрча ерга борганимизда из бирдан йўқолди. Қуён турган жойида бир-икки марта айланибди. Кейин из йўқ... Осмонга чиқиб кетганини ҳам билмайсан, ерга кириб кетганини ҳам! Йўқ. Қизиқ, қаёққа кетган экан-а?!

Асет шошилиб милтиқнинг тепкисини орқасига қайтарди-да, атрофга аланглай бошлади.

— Нима қилмоқчисан? — дедим.

— Шу атрофда бўлиши керак,— деди Асет эҳтиётлик билан.— Товушингни чиқарма.

— Қандай қилиб?

— Қуён чарчаб етгиси келса, из адаштириш учун қинғир-қийшиқ юриб келиб, кейин ўн-ўн беш метрча жойга сакраб, ўша ерда ётади,— деди у атрофдаги гиёҳларнинг орасига авайлаб қараб.— Сен ҳам қарагин.

Мен ҳам эҳтиёт бўлиб энгашиб қарай бошладим.

Бир ёвшан тагида сур жун ётгандек кўриди назаримда. Бундоқ энгашиб қарасам, қуён! Кўзлари бақрайиб, бизларга қараб ётибди. Секин Асетни тўртдим.

— Ана!

— Қани?

— Секин, кўзлари очиқ.

— Кўрдим. Ухлаб ётибди, — деди Асет.

— Уйғоқ, — дедим шивирлаб.

— Уйғоқ бўлса қочиб кетмайдими? — деди Асет аста милтигини тўғрилаб. — Қуён кўзини юммай ухлайди.

Асет авайлаб нишонга олди. Қулоқларимни бекитиб, кўзларимни чирт юмдим. Бирдан милтиқ қарсиллаб кетди! Чўчиб тушиб қуён ётган жойга қарадим. Бечора, жон ҳолатда икки-уч метрча жойга сакраб, қор устида типирчилай бошлади. Иккаламиз ҳам чопиб бордик. Юмшоқ қор устида қон томчилари... Қуён ҳали ҳам типирчилар эди.

— Пичоқ! — деди Асет шошилиб.

Пичоқ менинг чўнтагимда эди, шошганда лаббай топилмас, дегандай қани чиқса! Асет милтиқни қор устига ташлаб, пичоқни олиб, бечора қуённинг бўғзига тикади... Қуён орқа оёқларини бир чўзди-ю, қимирламай қолди. Оппоқ қор усти қил-қизил қонга беланди... Бир оз қараб тургач, Асет милтиқнинг оғзига қон суркади. Қуённинг бошини осилтириб, худди катта овчилардай, орқа оёқларидан белидаги камарига осиб, боғлаб олди. Иккаламиз ҳам хурсанд эдик.

— Ҳув тепага чиқиб бирпас дам оламиз, — деди у жилмайиб. — Кейин қирғовулни қотирсак...

Оғзимнинг таноби қочиб унга эргашдим. Икки кўзим қуёнда. Шундай ботир, эпчил ўртоғим борлигидан ниҳоятда хурсанд эдим. Бунақа ўртоқлар ҳеч қачон доғда қолдирмайди. Қара, табиат ҳақида билмаган нарсаси йўқ. Қор устидаги ов изларини худди алифбени ўқигандай: «қуённики», «тулкиники», «қарсақники», «қирғовулники»... деб қоқилмай-тутилмай ўқийди, билади. «Қани энди, — деб ўйлайман ичимда, — Самад қув, Маҳфуза, Уринбойлар кўрса бу юрганимизни! Ҳеч нарса қўшмай фақат бўлган нарсаларни айтиб берсам ҳам ишонишмайди улар. Аксига олиб аппаратни ташлаб чиққанганимни қаранг. Аттанг, шу кетишида Асетни суратга олганимда ажойиб бўларди».

Тепага чиқиб бирпас дам олдик. Асет ўнта ўқ олган экан. Энди биттаси отилди. Уҳ-хў, тўққизтаси билан битта қирғовул отолмаймизми?

— Олов ёқамизми? — деб сўраб қолди Асет.

— Ўзи терлаб турибман-ку, — дедим. — Энди қирговулни қаердан топамиз?

— Тўқайдан. Бу ерларда бўлмайди. Буталар кўпроқ, қалинроқ жойда бўлади.

— Тагин орқага қайтамизми?

— Ова.

— Тоза ташвиш экан-да.

— Мен ўйлаб чиқардимми шуни? — деб қолди Асет жилмайиб. Бу гап менга тегиб кетди. Индамадим. Ўзи шундай, нуқул бир нарса ўйлаб топаману ўша ўйлаб топган нарсамни исботлаш учун қийналиб юраман. Мана бу ерда ҳам қорхат ўргатиб балога қолдим. Қилмасам, гапирган гапим бекор қолса? Бу ёқларга келишда ҳам шундай бўлган эди. Агар эсингизда бўлса, Қалли отани отрядимиз советининг фахрий аъзолигига ўзим таклиф қилиб қўлга тушиб қолгандим. Бу ерда мана бу воқеа...

— Болалар ёзганда-ку, келмасак ҳам бўлар эди-я, — деди Асет илжайиб. — Сафаргул ёзгандан кейин...

Ҳамма бало шунда-да! Мен бу ерларга Маҳфуза айтгандан кейин келдим-да! Самад айтганда ўлақолсам ҳам келмасдим. Нега эканини ким билсин. Шу Маҳфуза бир нима деса, айтганини қилмагунимча кўнглим тинчимайди. Ҳайронман... Бундан чиқди Асет ҳам...

Яқин ўртадан қийқириқ эшитилди. Тагин овчилар! Бизлар ҳам ўрнимиздан туриб тўқай томонга қараб кетдик. Индамай кетма-кет келяпмиз. Бирдан олдимиздан бир қуён чиқиб қочди. Асет кетма-кет икки марта ўқ узди. Тегмади. Тагин олдинга қараб юра бошладик. Бояги овчининг товуши яна яқингинадан эшитилди.

— Този солган бўлса керак, — дедим мен. — Ё боягилармикан?

Асет тўхтаб, бирпас қулоқ солиб турди-да:

— Този солса, ҳайт-ҳайтлайди. Бу қуш солиб юрган овчига ўхшайди. Эшитяпсанми, хўп-хўп деб чақираётганини?

Шу маҳал яқингинадан бир нарсанинг чирқ-чирқ қилиб сайрагани эшитилиб қолди.

— Қирговул!

— Қани?

Асет милтигини тўғрилаб, атрофга аланглаб елкасини қисди. Қуйруқлари қип-қизил, чиройли бир қирговул нарр этиб осмонга кўтарилди. Кўтарилди-ю, тагин ер бағирлаб кетди. Асет шошилинич орқама-орқа ўқ узди. Қирговул йиқилиб тушмади. Асет узоқ вақтгача қирговул учган томонга қараб турди.

— Ярадор бўлди.

Ким билади, ярадор бўлдими, йўқми? Ё Асет уялганидан шундай дедими? Иккаламиз ҳам бўшашиб тагин илгариладик. Бунақада қирғовул отиб олишимиз қийин-ку, ахир. Санаб келяпман: олтита ўқ отилди. Фақат битта қуён отдик. Уни ҳам ётганида.

— Соғиндиқ, анавини қара, — деб қолди бир маҳал Асет.

— Нимани?

— Қуш!

Уй каптарларидан сал каттароқ бир қуш пастлаб учиб келди-да, бизнинг ёнгинамизга, бутага келиб қўнди. Қўнди-ю, тумшугини бир бутага суркаб-суркаб, атрофга аланглаб «чангқ» этди. Иккаламиз ҳам унга маҳлиё бўлиб қараб турганимизда қамишлар орасидан бир отлиқ овчи чиқиб келди. Яқинлаб қолганда ҳалиги овчи қўлқоплик қўлини баланд кўтариб, «Пўҳ-пўҳ, пўҳ-пўҳ» деб чақира бошлади. Қуш яна бир марта «чангқ» этиб, енгилгина учиб, ҳалиги отлиқ овчининг қўлига бориб қўнди. Ниманидир чўқиб, узиб-юлқиб егандай бўлди. Овчи унинг бошини бир-икки бор силаб, аста бизлар томонга қараб кела бошлади. Тўриқ от устида бошига тумоқ бостириб, сиртидан сап-сариқ қилиб ошланган пўстин кийиб олган бир чол... Жуссаси жуда ҳам ихчам. От устида қушдай қўниб ўтирибди. Қанжиғ¹сида беш-олтита қуён, қирғовул.

Асет мени туртиб шивирлади:

— Қалли ота.

Шошиб қолдим. Шунча ҳам кичкинамиди бу чол! Мен бунчалик деб ўйламаган эдим. Яқинлашганда кўриб ҳайрон қолдим: бу тунов кунги Нукусдаги самолётда бирга келган чол-ку! Ана, ўнг чеккасида нўхатдек холи ҳам бор...

— Ассалому алайкум, — деди Асет. Мен ҳам кетмакет салом бердим.

→ Ваалайкум... Ие, сен тунов кунги Нукусдан мен билан келган бола эмасмисан? — деди Қалли ота кулиб. — Ёвга чиқдингларми? Баракалла. Нима отдинглар?

→ Қуён, — деди Асет.

— Ҳа, тузук, — деди Қалли ота отдан тушиб. Қўлида чарм қўлқоп, бир парча қизил гўшти бор. Қушнинг кўзлари ўйнаб, ҳалиги гўштни жон-жаҳди билан юлқилар-

¹ Қанжиғ — от эгарида овни осиб юриш учун қилинган тасмалар.

ди. Қалли ота бизлардан яна сўради: — Кун совуқ эмасми?

— Йўқ.

— Бурунларингнинг учи қизариб кетибди-ю, тагин совуқ эмас дейсанлар-а. — У қўлқопини ечиб, қушни пастга қўйди-да, отининг айилини маҳкамлаб торта бошлади. От типирчилаб бир жойда туролмай қолди. Қаттиқ қисди шекилли. Чол ҳали кучли экан, деб қўйдим. Қаҳрамон бўлганича бор экан. У айилни тортиб бўлиб, қанжиғада бошини пастга қаратиб оёғидан осилган катта эркак қирғовулни ечиб олди. — Ма, болам, меҳмон экансан.

— Йўғ-э, ота... — дедим шошиб. Асетнинг ҳам кўзи ёниб кетди.

— Ол, болам, овнинг расми шундай бўлади. Меҳмонга ов бойланади.

Юрагим, олавер тентак, деб гупиллаб уриб турибди. Олай, десам... Ахир бунни ўзимиз овламаганмиз-ку? Қорхатнинг шартларига тўғри келмайди. Нима қилиш керак?

Мен иккиланиб турганда Қалли ота қирғовулни белымга бойлаб қўйди. Анча оғир экан. Икки килоча чиқса керак.

— Ота, — деди Асет оёғи билан қор чизиб. — Қирғовул берганингизни ҳеч кимга айтмайсизми?

Чол ҳайрон бўлиб бир оз қараб турди-да:

— Нега? Бир гап борми? — деб сўради.

Асет индамади.

— Э, бўлди, бўлди. Сўраганларга ўзлари овлади дейман, бўптими?

— Майли...

Чол худди ёш йигитлардай отига сакраб миниб, от бошини бизга бурди:

— Энди тез қайтинглар. Кун оғиб қолди. Совуқ бошланади.

— Тагин бир оз ов қилиб...

— Қайтинглар дегандан кейин қайтиш керак! Нақ қулоқларингни кесиб оламан-а!.. — Чолнинг жаҳли чиқиб кетди.

У шундай деди-ю, бирдан отининг бошини буриб, кета бошлади. Нима қилишимни билмай типирчилаб қолдим. Ўзи жаҳли чиқиб турганда кўнглигига гап сиғармикан? Қирғовул берганга мулойим чол экан, деб ўйласам! Чол анча жойга бориб қолганда:

— Асет! — дедим бўшашиб. — Анави масалани тагин айтолмадик-да.

— Қайси масала?

— Ота билан гаплашишни... — дедим орқасидан чолга ишора қилиб.

— Вой эсим қурсин! Нега ҳали эсимга солмадинг?

— Қайдам. Жаҳли чиқиб тургани учун...

— Э, ўзи шунақа. Доим ҳазил қилиб юради. Кўрмадингми, менга қараб кўзини қисиб қўйди-ку?

— Мен жаҳли чиқди, деб ўйлабман.

— Сени қара-ю... Чақир! Қалли ота-а!..

— Қалли бува-а!..

Эшитди, ҳа, ана отининг бошини бизга бурди. Биз унга қараб югурдик. Югуриб кетаётиб, бўш боғланган эканми, қирғовул белимдан ечилиб тушиб кетди. Қўлимга олиб, ҳавода айлантира бошладим. У бирпас биз томонга қараб турди-да, қўлини бир силтаб, олға кета бошлади. Шу маҳал қандайдир бир чуқурга оёғим тушиб, икки метрча жойга учиб кетдим. Бўйнимдан ичимга қор кирди. Бундан нарига югура олмадим. Қор қалинлик қилди. Ўрнимдан туриб уст-бошимни қоқаётганимда эсимга тушиб қолди: қирғовулни ҳавода айлантириб чақираманми? Чол қирғовулни қайтиб бергани чақиршаётган бўлса керак, деб кетиб қолган. Ҳа, шундай!..

Мана, тағин Қалли отани қўлдан чиқардим. Каникулим бўлса, физилаб ўтиб боряпти. Синфдошларим олди-га нима деб бораман? Шунча жойдан овора бўлиб келиб, тополмадим, десам ишонишармиди? Мендан ҳам лақмароқ одам бўлмаса керак дунёда. Қаранг-а, жуда ўрни эди-да! Гаплашардик, розилигини олсак бас эди. Э, хомкалла!

— Қирғовулни бу ёққа бер! — деб қолди Асет қўлини чўзиб.

— Нима қиласан?

— Беравер, — деди у жилмайиб. Бердим. У қирғовулни эллик метрча нарига олиб бориб, бир бутанинг устига осилтириб қўйди-да орқасига қайтди. Ҳеч нарса тушунмадим. Асет қайтиб келди. Милтиққа ўқ солди. Кейин менга берди.

— Ма, от.

— Нега?!

— Отавер.

— Тентак бўлдингми? Ўлган қирғовулни ҳам отадимми киши?

Кейин ўзи ўгирилиб, тепкини босиб қолди. Қирғовулнинг пари сочилиб кетди. Асет стволдан гильзани чиқараётиб айёрона кулди.

— Энди отиб олдик, десак ишонишади. Сочма кирди ичига...

Асетнинг шумлигидан ҳайрон қолдим. Қуш билан овланган қирғовул гўштида сочма бўлмаслиги хаёлимга ҳам келмабди. Буни қаранг!..

Асетнинг белидаги ўқдонда бор-йўғи учта ўқ қолибди. Мен ҳам отгим келиб кетди.

— Мен ҳам бир отай? — дедим.

— Нимани отасан?

— Нима бўлса ҳам...

Асет ўйлаб туриб:

— Ма, манави қалпоқни қўяман, — деди.

— Бўпти.

Асет қалпоғини анча нарига олиб бориб қўйди. Мўлжалга олдим.

— Қайси кўзимни қисай?

— Чап кўзингни... Тилингни чиқарма! Ҳа, тепкини бос!

Кўзларимни юмиб, тепкини босиб юбордим. Аввал нимадир елкамга бир уриб пақилладими ё аввал пақиллаб кейин елкамни урдими, пайқай олмай қолдим. Пороҳ ҳиди анқиб кетди...

Асет қалпоққа югуриб кетди. Қандай тез югуриб кетган бўлса, шундай тезлик билан қайтиб келди.

— Қойил! Қаёққа отдинг ўзинг?

Шундан билдимки, тегмабди. Ноилож жилмайдим.

— Қани, кетдик! Ма, қирғовулни ол, — деди Асет шошириб, — ҳали дарёга балиққа боришимиз керак.

Қалин қорни кечиб, овулга қараб жўнадик...

Оқдарёда

Йўл-йўлакай Бойтемирнинг милтигини ташлаб уйга келсак, Асетнинг бувиси билан синглисидан бошқа ҳеч ким йўқ. Секин билдирмай қуён билан қирғовулни молхонадаги пичан остига яшириб, гўё ҳеч нарса билмаган кишидай уйга кирдик. Кампир ҳар кунгидай илиқ қарши олди.

— Қелдингларми, бўталоқларим? — деди ўрнидан туриб. — Келақолинглар, Нозли иккаламиз сенларга қараб чой ичолмай ўтиргандик...

Нозли индамай кулиб китобини ўқиб ўтирарди. Шундай мўмин, шундай ипакдай... Қани энди менинг синглим ҳам шунга ўхшаса! Йўқ, менинг синглим бир нарса қилсам, дадам билан аямга чаққани чаққан. Унинг олдада ҳеч нарса қилолмайсан. Мана, кечадан бери Асет

иқкаламиз қанча вижи-вижи қиламиз, қанча кўчага чиқиб кетамиз, бирон оғиз индаса-чи? Йўқ, кулиб қўя қолади.

Чой кирди. Апил-тапил ичиб ўрнимиздан турдик.

— Ҳа, тагин қаёққа, бўталоқларим? — деди кампир меҳрибонлик билан. — Кечқурун ойинг келади. Чена олиб чиқишинг керак. Сал мол-полингга ҳам қарасанг бўларди.

— Ҳозир бир зарур ишимиз чиқиб қолди, буви, — деди Асет иложи борича кулиб юбормасликка ҳаракат қилиб. — Ғир этиб бориб келамизу, кейин...

— Вой тиниб-тинчимагурлар-эй, ҳа, майли, болам, майли... Тагин ойинг уришиб юрмасин, дейман-да.

Асет иқкаламиз нариги хонага кирдик. Девордаги соат уч бўлиб қолибди.

— Хўш, энди нима қилдик? — деди Асет бошини қашиб.

— Асет, шу... Эртага борсак нима қилади?

— Эртага бориб бўпмиз. Ова, ойим келади. Қелса борми — тамом! Сен менинг ойимни билмайсан, — деди у. — Балиқ овлаш унча қийин эмас. Бунинг устига қармоғимизнинг учига лампочка ўрнатганмиз...

Мана кўрмайсизми, ўзим бир таклиф киритаману оқибатда шу ишга ўзим аралашаман, ўзим қийналиб юраман. Қармоқнинг учига электр ўрнатилса, балиқ яхши тутилади деган ким? Албатта, мен-да! Хўш, шу таклифни айтишга айтиб, ҳатто қармоққа ўрнатиб берганимдан кейин ўзим ҳам боришим керакми, ё йўқми? Албатта боришим керак!

Мен, хўп дегандай Асетга қарадим. У чўнтагидан кечаси ов маслаҳатини қилганимизда ҳар эҳтимолга қарши тузган рўйхатини олиб, кўздан кечира бошлади:

— Милтиқ. Энди милтиқ керак эмас. Дадамнинг қаламтароши. Борми?

— Бор.

— Гугурт керакми?

— Оғирлиги йўқ. Чўнтакка солиб қўй.

— Чена?

— Тайёр.

— Сумба-чи? Бор. Молхонада турибди. Ова, кийимларнинг ҳаммаси бор. Ечганимиз йўқ. Нима эсда! чиқди?

— Менимча, ҳеч нима.

— Ова, эсингдан чиққани йўқ, фотоаппарат-чи?

— Ҳа, айтгандай...

• Қармоқни иложи борича билдирмасликка ҳаракат

қилиб, ченамизнинг ёнбошига оддий таёққа ўхшатиб боғлаб йўлга чиқдик. Бу ернинг ҳавоси қизиқ экан. Боя бизлар овдан қайтиб келаётганимизда ҳаво анча очилиб қолгандай бўлиб кўринган эди, осмонга тагин чипор булут чиқиб қолибди. Қуруқ ченани тортиб келаётибмиз. Чена устида фақат дастаси икки метрча келадиған қармоғу бир метрча келадиған оғир сумба.

Овул ўртасига яқинлашганимизда рўпарадан Сейт чиқиб қолди. У аста юриб бизларга яқинлашди. Эрталаб овга кетаётганимизда йўлимизни тўсиб, қўлимиздан ов келмайдигандай пичинг қилган эди. Энди, қуён билан қирговул олиб келаётганимизни ё кўрган, ё эса Бойтемирдан эшитган. Мана, тагин олдимиздан чиқди.

— Балиққами? — деб сўради у.

— Ова.

— Мен ҳам бораман.

— Борсанг боравер, — деди Асет совуққина қилиб.

— Қаерга борасанлар?

— Думалоқ кўлга.

Асет шундай деди-да, индамай кета бошлади. Мен Сейтга боргин, дегандай имо қилиб, Асетга эргашдим. Анча юрганимиздан кейин сўрадим.

— Асет, боя дарёга тушамиз дегандинг-ку?

— Ова, ҳали ҳам дарёга тушамиз.

— Ундай бўлса нега Сейтга Думалоқ кўлга борамиз, дединг?

— Жиним суймайди шу Сейтни, — деди Асет башарасини буруштириб. — Биз билан нима иши бор? Борса боравермайдами? Боя ҳам эргашмоқчи бўлган эди. Сен пайқамдинг. Мен йўқ, дедим. Биламан, у бизни пойламоқчи. Ўзимиз овладикми ё биров овлаб бердими — шуни билмоқчи. Бизни топиб бўпти. Биз дарёга тушиб маза қилиб балиқ тутаетганимизда, у Думалоқ кўлга бориб қидириб юради. Турғун сувга қараганда оқин сувда балиқ кўпроқ бўлишини у хомкалла билармиди!..

Асетнинг гапига қўшилишни ҳам, қўшилмасликни ҳам билмай қолдим. Қўшилаё десам, мен ҳали Сейтнинг феълини яхши билмайман. Қўшилмай десам, Асетнинг ҳалиги «у бизларни пойламоқчи» деган гапида жон борга ўхшаб туюлди. Рост-да, борди-ю, эрталаб уни овга олиб чиққанимизда қирговулни қандай «овлаганимизни» дўмбира қилиб юборган бўларди. Мана, энди уни балиққа ҳам олиб келмадик. Нима, Асетнинг балиқ ҳам шундай текин бўлишидан умиди борми?

Орқамизда чена чиройли силлиқ из қолдириб келяи-

ти. Йўл чети, бутун атроф оппоқ қор. Ғир этган шамол йўқ. Қордан салқин тушган жингил, тўрангил, ёввойи жийда шохлари гўё оғир хаёл устида, қимир этмайди. Осмонда бир катта қорақуш қанот қоқмай айланади. «Ер билан ернинг фарқи бор экан-да, — деб ўйладим ичимда. — Қаранг, келаётганимизда Тўрткўлимизда қорлар эриб, тагидан кўк майсалар уч чиқариб қолган эди. Ахир бугун мартнинг... неччиси эди? Мен йигирма бешинда келдим. Йигирма олтиси... йигирма еттиси... йигирма саккизи! Вой-бўй, бугун йигирма саккизи бўлиб қолибди-ю... Ҳали ҳам лақиллаб юрибман. Мен ўзим нимага келганман бу ерга? Қалли ота масаласи нима бўлади энди? Қачон учрашаману қачон суҳбат қиламан! Буларга қорхат ўргатмай ўлай мен!..»

— Мана бу Думалоқ кўл.

— А?..

— Нима бало, ухлаб келяпсанми?

— Йў-йўқ...

— Думалоқ кўл, деяпман.

— Ҳовва. Э, Думалоқ кўлми? Тўхта. Шундай, шундай... Қимирлама! Бўлди. — Мен унинг суратини олдим. Кейин аппаратни шайлаб унга бердим. — Мана, мени ҳам ол. Босаётганда қўлинг қимирлаб кетмасин.

Бир-биримизни суратга олиб, дарёга қараб кетдик. Ҳаш-паш дегунча етиб ҳам бордик. Дарё! Назаримда жуда кичикка ўхшаб кўринди кўзимга. Бу фикримни яширолмадим:

— Ие, жуда кичкина-ку? Биз томонда эни беш юз метрча келади, — дедим сал мақтаниброқ.

— Сен мақтанмаёқ кўй, — деди Асет менга кулиб. — Ўша беш юз метрлик Амударё Орол денгизига уч-тўртга бўлиниб қўйилади. Ухў, бу жойларни сен ёзда кўрганнингда эди? Кичкина дейсанми? Сен, ҳў, ўртасини кўриб айтяпсан-да. У фақат оқаётган жойи. Мана кўрмайсанми, четроқлари ҳали муз, аста-секин эрийди... Ана, ўртадаги музларни кўряпсанми, оқизиб кетяпти. Оролга бориб тушади ўша музлар... Қани, юр.

Секин дарёга тушдик. Нима учундир, муз устида қор унча қалин эмасди. Мен пайқамаган эканман. Ҳақиқатда бу Оқдарё бир ирмоқ бўлса ҳам анча кенг экан. Қаранг, қирғоғи ҳув анави ярим белидан музлаб қолган сариқ қамишлардан бошланар экан. Ахир ҳув анави музда қолган қайиқ ҳам дарё музламаган пайтда қантарилган бўлса керак-да.

Бундай қарасам, дарёнинг ўртасига бориб қолибмиз,

Бизлардан уч-тўрт метр нарида кўм-кўк сув муз қир-
ғоқларига чилп-чилп урилиб, ялаб оқарди. Мунча тез
оқади! Уша оқаётган жойнинг ўзи ҳам эллик-олтмиш
метрлар чамасида кенг эди. Мен сал кўрқдим.

— Асет, жуда яқинлашиб қолдик-ку?

— Ҳеч нарса қилмайди. Сумбани олиб бер.

Олиб бердим. Устидаги қалин камзулни ечиб ишга
тушиб кетди. Аввал ковлайдиган жойининг қорини тоза-
лаб, кўм-кўк музи қолгандан кейин сумба билан ўя бош-
лади. Мен нарироққа бориб чиқ этиб суратини олиб қўй-
дим. Бир оздан кейин сумбани қўлидан олдим. Энди бир
қаричча ўйилибди. Мунча ҳам қаттиқ бўлмаса бу муз.
Ҳар урганимда муштдай-муштдай зўрға кўчади. Бояги-
дан сал исий дедим. Белларим оғриб кетди...

— Энди менга бер, — деди Асет қўлида қўлқопи бўл-
са ҳам кафтларига туфлаб. — Ўзи ҳам озгина қолди.

— Суратга олдингми?

— Бир марта.

..Сумбанинг учи кириб кетди шекилли, кучаниб зўр-
ға тортиб олди. Кейин менга қараб тиржайиб қўйди.

— Бўлди.

Югуриб борсам, туянинг кўзидай жойдан сув чиқиб
турибди. Асет тез-тез уриб кенгайтира бошлади.

— Қармоқни ҳозирла!

Қармоқни ченадан ечиб олдим. Электр лампочкани
қандай ўрнатган бўлсак, шундай турибди. Асет энгашиб
чуқурчадаги музларни қўли билан сиртга олиб ташлай
бошлади.

— Қани, менга бер-чи?

Лампочкани ёқиб кўриб, Асетга чўздим. У консерва
қутисидagi майда-майда қип-қизил гўштан қармоққа
илиб, секин сувга туширди. Кейин менга маъноли кулиб,
фонарнинг кнопкасини босди. Мен энгашиб чуқурчага
қарадим. Ҳеч нарса кўринмади.

— Ендими? — сўради Асет.

— Йўқ, — дедим ҳайрон бўлиб. У менга, айтмадимми,
дегандай бир қаради-да, қармоқнинг дастасини менга
бериб, ўзи сувга энгашди.

— Юқорига торт! — деди у бир маҳал. Тортдим. —
Ениб турибди! Сувнинг оқими билан нари кетиб кўрин-
май турган экан-да.

Шундан кейин менга сал жон кирди. Қармоқни гер-
дайиб ушлаб турибман. Оғзимнинг таноби қочган. Чу-
қурчадаги сув юзида каттакон пўкак қилтиллаб туриб-
ди. Бир пўкакка қарайман, бир Асетга, Асет тагин

фотоаппаратни тўғрилади. Суратга олмоқчи. Майли, олаверсин. Тўрткўлга борганимдан сўнг, фотолабораториямизга топшираман. Фотогазетамизни безайди. Саммад қув кўриб қўйсин, қанақа қилиб тушганимизни! Бари бир, айтсам ишонмайди...

— Тўғри тур. Ҳа, шундай, шундай...

Асет шундай деб турганда қўлимдаги қармоғим силкингандай бўлди. Қўлимдан тушириб юборай дедим.

— Э-э, буздинг...

Мен унинг гапини эшитолмай қолдим, пўкак чўкиб кетаётган эди. Шошганимдан:

— Асет! — деб бақриб юборибман. У югуриб келиб қармоқнинг дастасига ёпишди. Зўрға тортиб олдим. Узунлиги нақ бир ярим қаричча чавоқ! Асет қармоқдан чиқариб, қор устига отиб юборди. Теваракда ҳеч ким йўқ, иккаламиз хурсанд бўлиб, осмонга сакраймиз.

— Уре-е...

— Уре-е...

Ҳар сакраганимизда тагимиздаги муз лопиллагандай бўлади. Ўзимизда йўқ хурсандмиз. Ҳалиги чавоқ балиқ қор устида ханжардай ялт-юлт қилиб сакрайди, думи билан қорни савалайди. Энди Асет тагин қармоқни чуқурчага ташлади. Иккаламиз чуқурча атрофида жим ўтирибмиз. Сувнинг чилп-чилп қилиб муз қирғоғига урилиб оқиши ҳам, ўртадаги сувда муз парчаларининг бири-бирига урилиб, шақир-шуқур қилишлари ҳам қулоғимизга кирмай қолди. Ҳаш-паш дегунча анча балиқ тутиб қўйдик. Ҳаммаси ҳам қор устида юлқинади-ю, кейин ювош тортиб қолади. Оғзиларини каппа-каппа очиб, нимадир демоқчи бўлади, кейин мунчоқ кўзларини йилтиратганича жим қолади. Асет ҳар биттасини тутганида: «Сен Бойтемирникисан!», «Мана буниси чиройли экан. Майли, сени Сафаргул еяқолсин!», «Мана буниси эса... Ҳе, Сейтга ўхшаб ликилламай ўл! Сенинг таъзирингни Сейт берсин!..» деб қўяр эди.

Пўкак бирдан сувга чўкиб кетди. Асетнинг ўзи ҳам шошиб қолди.

— Соғиндиқ! Ушла... деди у жон ҳолатда.— Бакира! Мен ҳам қармоқ дастасига ёпишиб олдим.

— Бакира деганинг нимаси?

— Балиқ-да. Маҳкам ушла!

— Қаёқдан билдасан? Ҳауп...

— Эшак билан туянинг юриши бир хил бўлмайди...

Торт! Бакира оддий балиқларга қараганда асовроқ бўлади. Сим узилиб кетмаса эди...

Бирпас тортиб турдик. Шўхлиги боягидан сал босилай деди. Кейин секин-аста тортиб чуқурчанинг оғзига олиб келдик. Боши кўриниб қолди. Қўл солишга жўрбағ қилолмаймиз. Шундай тортаверайлик десак, сиз олиб кетадими, деб қўрқамиз. Асет худди уни авраётгандай тинмай гапириб турибди:

— Чиқавер, ова, сени Сейтга бермайман. Сен меҳмонниксан! Ова, чиқ, жоним, чиқ...

Хуллас, қўймадик. Секин-секин алдаб, ўргатиб олиб чиқдик. Балиқ деган бунақа бўлибди. Нақ ярим метрча келади. Ола-була. Қор устига ташлаб, иккаламиз «урра» лаб сакрай бошладик. Асет ашула айтиб сакрарди:

Бакира балиғи белнига дармон,
Уни есанг қолмас заррача ормон...

Назаримда, қаердадир бир нарса қарс этиб, тагимиз қимирлаб кетгандай бўлди. Сакрай-сакрай чарчаб, тагин қармоқни чуқурчага ташладик.

Нега чуқурчадан сув чиқиб кетди? — деб сўрадим,

— Қайдам...

Қирғоқ томондан биров қичқиргандай бўлди. Қарасам, биров қалпоғини ҳавода айлантириб, зўр бериб қичқирар эди. Асет қўлини силтади.

— Биласанми бу ким?

— Ким?

— Бу Сейт! Ҳа, ўша. Орқамиздан эргашиб келибди. — Асет унга бурнинг учини кўрсатиб масхара қилди. У ҳамон қирғоқ бўйлаб қичқириб югурар эди.

— Алам қияпти алдаб кетганимизга, — деди Асет тагин. — Ҳали Думалоқ кўлга борамиз, деб кетмаганмидик?

Бу маҳалда менинг тилим гапга келмай қотиб қолган эди. Гапига гап қайтармаганимдан кейин, Асет менга қараб, ҳайрон бўлди-қолди?

— Ҳа, нима бўлди?

— Оқиб кетяпмиз...

— А? — деб орқасига қарайман деган эди, бизни оқиб кетаётган катта муз парчаси лапангладандек бўлди. Бир-биримизни ушлаб қолмаганимизда йиқилган бўлардик. Муз аста оқиб соҳилга туташ музга яқинлашганда, Асет менга буйруқ берди: — Сакра, Соғиндиқ!

Сакраш қаёқда? Ўзим мактабда бадантарбия дарсида бир метр келадиган жойдан зўрға сакрайману. Ҳозирги оралиқ икки метрча келади. Тагин таги дарё! Индамай

туравердим. Ўзи мени ташлаб сакраб кетолмади. Бўлмаса сакрай оларди. У ҳар ҳолда мендан анча новча.

Асет индамай бориб, ченани олди-да, нариги томонга отиб юборди. Кейин сумбани...

— Нима қиляпсан?!

— Ҳеч бўлмаса оқиб кетганимизни билишсин.

Дарҳол эсимга ҳалиги қирғоқдаги одам тушиб, қараган эдим, ҳеч ким кўринмади. Кетиб қолибди.

Иккаламиз ҳам чурқ этмай, бир-биримизга қараб қолдик...

Муз қайиқ

Оқиб кетяпмиз. «Муз қайиғимиз» гоҳ бир текисда сузар, гоҳ муз парчаларига урилиб лапанглаб, юракларимизга ғулгула соларди. Асет иккаламиз бир-биримизга хўмрайишиб индамай ўтирибмиз. Атрофда фақат муз, муз, муз! Тағимизда ўзи ҳам, кўриниши ҳам совуқ кўм-кўк асов сув. Бир-биримизга ёпишиб ўтирибмиз. Бизларни шунчалик яқинлаштириб қўйган меҳрми ё қўрқувми, буни ҳозир ажратиш қийин. Оқиб кетяпмиз. Бутун умидимиз дарё соҳилдан. Аммо соҳилдан анча пастдамиз, бунинг устига-устак ўтирган одамга ҳеч нарса кўрипмайди. Ўрнимиздан турайлик, десак, қўрқамиз, муз ағдарилиб кетиши мумкин. Ўрмалаган жон кўринмайди. Муз билан сув тилсиз, асов!.. Соҳилга термилиб қараймиз. Фақат муз, қор, япроқларини оппоқ қиров босган қамиш, қўға, буталар. Осмон йироқ, муз қаттиқ!

Ваҳимада пайқамабмиз, кеч кириб қолибди. Назаримда, қоронғилик ҳаммадан илгари дарё устига тушгандай. Атроф нимқоронғи, қирғоқ худди ойдин кечадай оқариб кўринади. Энди кеч киргани аниқ билинди. Соҳил ҳам баъзан кўринмай қолади. Дарёнинг оқаётган жойи қирғоққа яқинлашгандагина соҳил элас-элас кўринади. Атрофга термилиб қараймиз. Биронта йилт этган чироқ кўринса-чи! Асет нимани ўйлаб ўтирипти, билмадим, аммо менинг учун ҳеч қандай нажот йўли қолмагандай эди. Илгарироқ «муз қайиғимиз» соҳилга яқинлашса, бу гал албатта сакрайман, деб ўйлагандим. Бу умидим ҳам пучга чиқди. Нега деганингизда борган сайин дарёнинг ўртаси кенгайиб борар, бизларни оқизиб кетаётган муз парчаси лопиллаб ўртада келарди. Ҳеч ҳам соҳилга яқинлашмас эди.

Булут қуюқлаша бошлади. Бунинг устига, аксига олгандай дарё устини туман қоплади. Бахтимизга шамол йўқ. Агар шамол бўлганда борми, унда биз бундай бир-

биримизга суянишиб ўтирмаган, аллақачон ҳаёт билан хайрлашиб, сув тагига муккамиздан кетган бўлардик! Лекин кун қорасовуқ, башараларимиз, тумоқ ва қулоқчинларимизнинг боғичлари оппоқ қиров эди. Бир жойда қимирламай ўтирганимиз учун бўлса керак, баданларимиздан совуқ ўта бошлади. Илгарилар сал нарсага йиғлардим. Бу гал йиғламай ўтирганимга ўзим ҳам ҳайронман. Одам қўрқса, кўзига ёш келмас экан.

Бир маҳал соҳил томонда милт-милт қилиб чироқ кўрингандай бўлди. Кўзимга бирам иссиқ ташланди бу чироқ! Гўё кўпдан бери кўрмай юрган нарсамни кўргандай тўлқинланиб кетдим. Асет чироққа тескари қараб, ҳаёл суриб ўтирган экан. Бирдан уни туртдим:

— Асет, қара, чироқ!

Асет жон ҳолатда мен томонга ўгирилаб қарай деганда муз чайқалиб кетди. Бир-биримизни маҳкам кучоқлаб қолдик.

— Қичқирайлик, — деди Асет дадилланиб. — Балки битта-яримта эшитиб ёрдам берар. Қичқир!

— Нима деб?

— Ҳо о-о, ёрдам беринглар! Оқиб кетяпмиз, ёрдам беринглар, Ердаам!..

Мен ҳам унга жўр бўлиб қичқира бошладим. Бироқ ҳеч ким қулоқ солмас, эшитмас эди. Узи қўрқиб зўрға қичқиряпмиз. Назаримда, бизларнинг бу заиф товушимизни қор, сув, қиров қоплаган қамиш билан қўғалар ютиб юбораётган эди. Қичқира-қичқира олдинга ўтиб кетдик, милт-милт қилиб чироқ орқада қолди. Асет менга бўлмади-ку, дегандай қараб қўйди. Бир оз ўтгандан сўнг гап қотди:

— Нарсаларни йиғиштириб қўяйлик. Сарамжон тургани маъқул, қулай жой тўғри келиб қолса, сакрашимизга осон бўлади.

Асетнинг ҳали ҳам сакрашдан умиди бор экан. Ҳалиги гапида «боя сакрар эдим, сени деб сакрай олмадим», деган гинаси ҳам йўқ эмасди. Секин ўтирган жойимизда чўзилиб, сочилиб ётган нарсаларимизни йиғиштириб ола бошладик. Яхшигина қоронғи тушган, ёнгинамизда ётган нарсани ҳам зўрға кўрар эдик. Мен аввало пайпаслаб фотоаппаратни топиб, рюкзакка жойладим. Асет электрлаштирилган қармоқни олиб, ундан боғлаб қўйилган фонарни ажратарди. Нарироқда қорайиб ётган нарсага энгашиб қўлимни чўзсам, бакира экан. Думи қўлимга тушиб қолди. Тортиб олдим. Ажабтовур катта экан. Ярим метрча келади, Шуни деб... Сакрамаганимизда муз ёрил-

масмиди? Битта-битталаб чавоқларни ҳам териб олиб халтага жойладик. Мана, бу ишларни ҳам қилиб бўлдик. Энди нима қиламиз? Қачон сувга чўкишимизни пойлаб ўтираемизми? Секин Асетни гапга солдим.

— Асет.

— Ова.

— Сенингча ҳозир қаерга келдик?

У аввалига индамади. Кейин бу гапга ўзи ҳам қизиқди шекилли, ўтирган жойида атрофга бўйнини чўзиб қарай бошлади.

— Қабасин овулига келган бўлсак керак, — деди у тусмоллаб. — Ўзи оққанзимизга қанча бўлди?

— Ярим соатча бўлиб қолгандир-ов.

— Унда, Ашамайли овулига келиб қолган бўлишимиз ҳам мумкин.

— Овул-овул дейсан. Боядан бери қараб келяпман, овулдан нишон ҳам йўқ-ку?

— Сенга овул мана-мен деб кўриниб турармиди? — деди у сал жаҳли чиқиб. — Узинг қаерда кетяпсан? Пастда! Овул бўлса дарёдан бир-икки километр нарида...

— Наҳотки, шунча балиқчи овули бўлиб, бирортаси кўринмаса!

— Бу пайтда балиқчилар дарёда бўлмайди. Кўрмайсанми, абиржи. Денгизда бўлади.

— Денгиз узоқми?

— Бизнинг овулимиздан ўн беш-йигирма километрча бор.

Шу гапдан кейин мен чурқ этмай қолдим. Дарё оқиб қаёққа боради? Албатта, денгизга! Денгизга оқиб тушимиз мумкинми? Мумкин! Мана шу ташвиш мени кемириб ташлади. Ахир, бу даҳшат-ку! Дарёда-ку, соҳил бор. Денгизнинг ўртасига тушиб олгандан кейин на соҳил кўринади, на бирорта гиёҳ! Дом-дараксиз кетди, дегани мана шу бўлади-да! Қорхат ўргатмай ўл, дейдиган киши йўқ. Ажал ҳайдаб келган экан сени, Соғиндиқ!

Бирдан кўзимга ўлимим кўриниб кетди: ана, оқиб денгизга тушдик. Тагимиздаги муз китобларда ўқиганимиз катта айсбергга бориб урилиб парча-парча бўлиб кетди. Сув тагига муккамдан кетдим... Бирдан рўпарамдан оғзини катта очиб акула чиқиб қолди!.. Хайр, меҳрибон синфдошларим. Хайр, Маҳфуза. Мени кечиринглар, менга ишониб топширган ишларингни қилолмадим... Алvido!

Бирдан ўз хаёлимдан ўзим чўчиб кетдим. Бундоқ ўзимга келсам, ҳали оқиб кетаётган эканмиз.

— Асет, — дедим орқамга қараб.

— Ова.

— Нимани ўйлаб ўтирибсан?

— Ҳеч нимани.

— Асет, Орол денгизида айсберглар бўладими?

— Йўқ. Нима, бу Шимолий муз океанимидики, айсберг бўлади?

— Акула-чи?

Сал нафасимни ростлаб олдим. Боягига ўхшаш бемаъни хаёл сурмаслик учун тагин Асетни гапга солдим.

— Асет.

— Ова.

— Гапириб ўтир.

— Нимани?

— Кўрган-билган нарсаларингдан.

— Бир куни бояги Ашамайли овулида бир балиқчи касал бўлиб қолган экан, дадам билан бирга келдик, — деб бошлади гапини Асет. — Ёз эди. Дадам касал билан овора бўлганда мен шу ерлик болалар билан дарё бўйига тушдим. Бу овулнинг рўпарасида дарё сал ёйилиб оқади. Соҳили қум. Кун сал шамол эди. Қумда югуриб келаётсам, дарёдан икки-уч метр берироқда қум устида машина баллони пайдо бўлиб, бир силкиниб, сувга юмалаб тушиб кетса бўладими?

— Қўй-э.

— Бу ёғини эшит. Кейин болалар билан сув бўйига борсак, ҳалиги баллон деганимиз, лаққа балиқ! Секин-секин думини биланглатиб, қирғоқдан узоқлашиб кетди. Кейин билсак, тўлқин билан ўйнаб қирғоққа чиқибди-ю, бир оз қирғоқда ётиб бор кучини тўплаб думини оғзига олиб, думалаб кетибди...

— Мюнхаузен бўлиб кет-э!

— Мюнхаузен деганинг нима?

Мен Мюнхаузеннинг ким эканини тушунтириб бердим. Бу китобни Асет ўқимаган экан. Астойдил хафа бўлди.

— Ана шунақа-да, ўзинг гапир, дейсан. Гапирсам, ишонмайсан! — деди у пўнғиллаб. — Ўз кўзим билан кўрдим, ахир. Кейин дадамга ҳам айтиб бердим. Дадам ишонди-ю... Сен бўлсанг... Дадам айтдики, ўша лаққа яшаш учун курашибди. Шундай қилмаганда қирғоқда ёўлиб қолиши мумкин экан, ё биров келиб ўлжа қиларкан.

Бу воқеа бўлганми ё бўлмаганми менга қоронғи,

аммо лаққанинг ўз ҳаётини сақлаб қолиш учун қилган ҳаракати менга маъқул бўлди. Демак, ҳаракат қилса, ўз ҳаёти учун курашса бўлар экан-да!

Ҳамон оқиб кетяпмиз. Назаримда кун боягидан сал илигандай. Қулоқчинимнинг боғичини аста ушлаб кўрдим, қиров қолмабди, аммо жикқа ҳўл. Қаёқдандир илиқ шабада юзларимизга урилади. Қирғоқ борган сари узоқлашиб, аҳён-аҳёнда милт-милт чироқлар сийрак туманда кўзга хира ташланади. Ҳаёт учун курашиш керак, қандай қилиб? Бунинг сира иложи йўқ эди. Қичқирсанг қичқиригинг бурнинг тагидан нари бормаса, сув ютиб юборса. Бунинг устига қаттиқ қичқирай десанг, муз чайқалиб кетса! Энди бутун умидимиз шу муз парчасида. Бирор муз парчасига бориб урилиб, синиб кетмаса, бўлди. Синиб кетиши ҳам мумкин. Нега деганингизда музизнинг ўртаси ўйилган...

Ҳаммадан даҳшатлиси энди бошланди: тагимиздаги муз тез-тез чайқала бошлади. Чайқалган сайин музнинг ўйилган жойидан виқир-виқир сув чиқади. Муз устидаги қор аллақачон сув билан эриб, кўк тайғоқ бўлиб қолган. Уст-бошимиз тиззамизгача ҳўл. Ўзимиз қил устида ўтирганимиз учун бунга парво ҳам қилмаймиз. Асет сирпаниб тушиб кетмаслик учун муз тешигига қўлини тикиб, маҳкам ушлаб ўтирибди. Мен бўлсам Асетни... Қимир этишга мажолимиз йўқ. Яхшиям, халта билан рюкзакнинг боғичини бўйнимизга илиб олган эканмиз. Бўлмаса аллақачон сирпаниб тушиб қолар экан. Ўн-ўн беш минутлар чамасида тагимиздаги музнинг чайқалиши тинди. Шундагина эсимизни йиғиб олиб, атрофга қарадик. Тун шундай зим-зиё қоронғики, на қирғоқ, на муз парчалари кўринади. Энди чироқлар ҳам негадир боягидан кўпайиб кетгандай... Ё кўзимизга шундай кўриняптими? Жуда хира нур сочади. Атрофимиз туманми, буғми — бунни билиб бўлмасди. Туман десак, илиқ. Буғ десак, шундай совуқда дарё устида буғ нима қилади, деб ўйлаймиз. Менинг хаёлимда фақат бир нарса: «Лаққачалик бўлолмадикми?»

Қаердадир бир нарса чўзиб гудок чалгандай бўлди. Ишонмай тағин қулоқ солдим. Тағин чалингандай бўлди.

— Асет, эшитяпсанми? — дедим жон ҳолатда.

— Нимани?

— Гудок!

Асет қулоқларини динг қилиб бир оз турди.

— Ова, — деди жонланиб. — Пароход! Қичқир! Ё-ордам бе-ри-инг-лар!

— Ё-ор-дам бе-ри-инг-лар!!

Бироқ бизларнинг бақирганимизни ҳеч ким эшитмади. Ҳалиги гудок овози аста-секин узоқлашиб кетди. Пароход эканлиги аниқ эди. Ҳатто моторининг гуриллаган товуши-ни ҳам аниқ эшитдик. Бироқ ўзини туманда аниқ кўролмадик.

Музимиз бир жойга келганда тўхтаб, жойида секин айлана бошлади. Гирдобга тўғри келиб қолдикми, деб қўрққан эдик, ҳайтовур, аста силжигандай бўлди. Боягидай чайқалишлар йўқ. Осмон булут, атроф жуда қоронғи. Туман бўлса совуқ бўларди, буғ бўлса керак?!

— Энди нима қилдик?— дедим. Бу гапни ўзимга айтдимми ё Асетгами, билмайман.

— Поплавскийлар нима қилган эди?

— Вой қорақалпоқдан чиққан Зиганишин-эй! — дедим жаҳлим чиқиб. — Ҳали қорнинг очса, этигимни ҳам ерсан?

— Аввал халтадаги балиқларни, сўнг сенинг этигинг чарми...

Худди ҳозир Асет этигимни еб қўядигандай оёқларимни бағримга тортдим. Иккаламиз ҳам индамай ўтирибмиз. Аҳён-аҳёнда ғир этиб илиқ ел юзларимизни силаб ўтади. Майда тўлқинчалар чилп-чилп қилиб тағимиздаги музга келиб беозор урилади. Баъзан-баъзан атрофдан бизнинг музимизга ўхшаган ё ундан кичкина музлар шақир-шуқур қилиб сурканиб ўтади. Каттароқ муз тўғри келиб қолса, бир амаллаб ўтиб олиш ниятимиз ҳам йўқ эмас. Музимиз келиб бошқа музга текканида иккаламиз ҳам энгашиб қараймиз. Аммо ё у кичкина бўлиб чиқади, ё эса ҳатлашга қулай бўлмай қолади. Бизнинг музимиз оқиб юрибдими ё қалқиб юрибдими, буни аниқ билиб бўлмас эди. Бироқ шунисиға хурсанд эдикки, боягидан тинч эдик, совуқ қотмас эдик...

Хаёл устида ўтирган эканман, музимиз бир нарсага келиб юмшоққина урилди. Асет ҳам, мен ҳам сирпаниб бориб ўша урилган нарсага бориб тақалдик. Бундоқ қарасак — ер! Музимизнинг бир чеккаси бизларнинг оғирлигимиздан қийшайиб, сувга ботиб турибди. Оёқларимиз ҳам, чолворларимиз ҳам, халталаримиз ҳам сувда турибди. Ер, қамиш, буталар! Дарров ўрнимиздан турдик. Сув тиззамиздан келиб турар эди. Чилп-чилп келиб қуруқ ерга чиқиб олдик. Орқамизга қарасак, ҳалиги муз гўё бизларни бир ҳокандоз хас ағдаргандай қирғоққа ағдариб ташлаб, аста-секин оқиб борапти.

Бизларни шу ергача ардоқлаб елкасида кўтариб келган қадрдон музни кўзимиз қиёлмай бирпас қараб турдик-да, орқамизга қайтдик.

«Соғасе» оролида

Ерга оёғимиз текканида ўзимизда йўқ хурсанд эдик. Аммо бу хурсандчилигимиз узоққа чўзилмади. Тағин навбатдаги ташвишларга дуч келдик.

«Муз қайиғимиз» билан хайрлашганимиздан сўнг, халта ва рюкзағимизни орқалаб, йўлга тушдик. Қайси томонимиз кун чиқишу қайси томонимиз кун ботиш — бун аниқ билмасак ҳам, ниятимиз одамларга бориб қўшилиш, ўзимизга бирор илиқроқ пана жой топиб олиш эди. Ерда қор йўқ, майда қамиш ва қўғаларни, синиқ буталарни шатир-шутур босиб кетма-кет келяпмиз. Асет олдинда, мен орқада. Нимасини яширай, юрагимда қувонч билан барабар озгина қўрқув ҳам бор.

Шу хаёл билан келаётиб бирдан Асетга келиб урилдим.

— Нега тўхтадинг? — деб сўрадим. Юрагим қинидан чиқиб кетаёзди. Бирор нарсани кўриб тўхтаган бўлса ажаб эмас. Йўлбарс бўлса-я!

— Сув! — деди Асет.

— Қанақа сув?

— Қанақа сув бўларди? Сувдақа сув-да, — деди Асет энсаси қотиб. — Чап томонга юришимиз керак экан.

Индамай орқасидан эргашдим. Жим келяпман. Асет тағин эллик метрча юриб тўхтади. Тағин сув! Орқага қайтдик. Ўнг томонимиз ҳам сув.

— Бўлди, орқага қайт, — деди Асет. — Эрталабдан шу ерда ўтираммиз энди.

— Нега?

— Кичкина оролга тушиб қолибмиз.

Бўшашиб орқамизга қайтдик. Иккаламизда ҳам ун йўқ. Судралишиб келиб ўртароққа чўкдик. Тағимиздаги ер нам, бунинг устига кийим-бошларимиз ҳам ҳўл бўлиб кетган. Атроф зим-зиё. Фақат сув шовиллайди. Қаёқдир бир қуш аҳён-аҳёнда «қийқ» деб қичқириб қўяди. Ҳаво дим ва нам. Атрофдан ботқоқникига ўхшаган қўланса ҳид анқийди. Бунга лой тагида қолиб чириган қамиш, буталар ва илдиз ҳиди қўшилиб димоғимизга ёқимсиз урилади.

Шундай бўлса ҳам кўнгилларимиз анча тинчиган эди. Албатта, муз усти бундан тозароқ бўлгани билан хавфли эди. Унда қўрқувдан юрагингни чангаллаб ўтирар-

динг. Бирор ўзидан бақувватроқ музга келиб урилиб парчаланиб кетиши ҳам ҳеч гап эмас эди-да! Ҳар ҳолда, бу ерда ана шу хавфдан холи эдик. Бунинг устига йўлбарс хавфидан ҳам қутулдик. Кичкинагина бу оролда йўлбарс нима қилсин!

Ҳар ҳолда, бу ер муз устига қараганда анча иссиқ эди. Уст-бошимиз нам бўлишига қарамай анча илиқ ўтирибмиз. Илиқ ўтирганимиз таъсир қилдими, назаримда сал қорним очгандай бўлди. Буни билдирмаслик учун Асетни гапга солдим.

— Асет.

— Ова.

...

— Ҳм, гапир.

Гапни нимадан бошлашни билмасдим. Бирпас жим ўтиргандан сўнг, тағин сўрадим:

— Мана шу орол Робинзон оролидан каттами ёки кичикми?

— Мен қаёқдан билай?

— Кел, Асет, шу оролга ном қўямиз.

— Нима деб?

— Асет ороли деймиз.

— Йўқ, тўғри келмайди.

— Нега?

— Ҳар ҳолда, сен меҳмонсан. Сенинг номингга қўйи-лиши керак.

— Ундай бўлса, иккаламизнинг номимизга қўямиз. Бўптими?

— Қандай қилиб?

— Асет ва Соғиндиқ ороли...

— Бўлмайди. Қисқароқ бўлиши керак, билдингми? Чиройлироқ бўлиши керак.

Иккаламиз ҳам бош қотириб ўйлаб ўтирибмиз. Бир маҳал Асет таклиф киритди:

— Иккаламизнинг исмимизни қисқартириб қўшаскин?

— Қандай қилиб?

— Масалан, сенинг исмингдан «Соғ» деган сўзни оламиз. Бу ёғига «Асе» сўзини... Иккаласини қўшамиз. «Соғасе» бўлади.

— «Соғасе» ороли! Жуда соз. Қойил!

— Французчага ҳам ўхшаб кетади, а?

— «Соғасе» оролининг балиқчилари... Қара, қандай чиройли чиқади, — деди Асет хурсандчилигини яширолмай. — Балиқчилар, балиқ... Тўхта, миямга бир гап келиб қолди.

— Нима гап?

— Балиқ пиширмаймизми?

— Рос-а. Балиғимиз бўлса... — Мен дарҳол чўнтагимга қўл солдим. — Гугуртимиз ҳам бор.

— Қаламтарошни ол. Мен ўтин териб келаман, — деди Асет.

Бирпасда ишга тушиб кетдик. Қорнимиз очгани энди айниқса билиниб қолди. Асет қоронғида тимирскиланиб ўтин териб юрибди. Мен рюкзакнинг оғзини ечиб, фонарни олдим. Симларини узиб ташлаб, орқасидаги запас лампочкасини солдим. Хайрият, ёнди. Мен ҳўл бўлиб қолганмикан, деб қўрққан эдим, ишларимиз сал юришиб кетди. Мен ҳам фонарь билан тимирскиланиб анча ўтин тердим. Асет ҳам бир қучоқ қамиш, буталарни йиғиб келди. Бироқ ўтинлар жуда ҳўл эди. Асет ўтинларни авайлаб устма-уст тахдай бошлади. Аввал қамиш, унинг устига шох ва буталарни. Энди буни бир амаллаб ёндириш керак эди. Асет бунинг ҳам иложини топди.

— Қармоқнинг дастаси қани?

— Нима қиласан?

— Ўша қуруқроқ. Тутантириқ қиламиз, — деди Асет. — Қуруқ қоғоз бўлса яна яхши бўларди.

Чўнтагимни ковлаб ён дафтарчамдан ёзилмаган бир-икки варағини олиб бердим. Қармоқнинг дастасини майдалаб, ҳалиги қамиш бута уюмининг тагига тикди. Унинг тагига қоғозни... Гугурт чақди. Қоғоз ёниб, қармоқ дастасининг синиқлари ўт ола бошлади. «Соғасе» оролида тутун! Биринчи тутун! Ур-ре! Қоғоз ёниб, ёғоч тутантириқ қип-қизил чўр бўлиб тутай бошлади. Тағин бир-икки варақ қоғоз ташладик. Энди қамиш билан буталар ҳам сасиб, чирсиллаб ўт ола бошлади. Ўчиб қолишидан қўрқиб ковламай ўтирибмиз. Хуллас, ёндирдик. Қалови топилса қор ҳам ёнади, деган гап тўғри экан.

Асет қаламтарошини олиб, олов ёруғида балиқларни тозалай бошлади.

— Оловга кўмасанми? — деб сўрадим. Қорним очиб турибди. Балиқни кўриб оғзим сув очиб кетди. Қулт этиб тулугимни ютдим.

Асет икки балиқни тозалаб, ичак-човоқларини олиб ташлади, ўрнидан туриб сувда чайиб келди. Индамай қараб турибман. У ҳам индамайди. Индамаса ҳам олов яллиғида ўзининг қилаётган ишидан мамнун эканлиги башарасидан билиниб турарди. У балиқларни эҳтиётлаб хашак устига қўйди-да, қаламтарошини олиб яна нарига

кетди. Бир маҳал иккита чўп топиб келди. Слов ёнида ўтириб, яхшилаб тозалади. Кейин унга балиқларни илиб, биттасини менга тутқазди.

— Ма, оловга тутиб айлантир.

Мен ҳам Асетнинг қилганига қараб айлантира бошладим. Балиқни оловга тутиб айлантиряпману хаёлим бошқа ёқда: меҳрибон ойим эсимга тушиб кетди. Нима қилиб ўтирганикин, а? «Болам ўртоқлари билан ўйнаб юрибди», деб ўйласа керак-да. Ўғлининг бошига бундай савдо тушганини қаёқдан билсин! «Соғасе» оролида оч ўтирганини қаёқдан билсин! Маза қилиб овқат еяётганмикан? Ҳар куни зўрлаб овқат едирарди ойижоним. Эркалик қилиб емасдим. Мана энди... Ўртоқларимни ҳам соғиндим. Розик, Уринбой, Самад қув, йўқ энди ҳеч ҳам Самад қув демайман. Самадjon дейман. Маҳфуза..

Хўрлигим келиб кетди. Кўзларимга ёш тўлди. Асетга билдирмай тескари қараб артдим.

— Айлантир.

— А?

— Айлантирмайсанми, куйиб кетди-ку, — деди Асет менга қараб. — Нима бало, ухлаб ўтирибсанми?

Хаёл билан бўлиб балиқни айлантиришни ҳам унутиб қўйибман, бундай қарасам, сели чиқиб жизилляпти. Секин айлантира бошладим.

— Бўлди, еявер. Қолгани ичингда пишади, — деди Асет. Ўзи худди кабоб егандай қилиб чўпда турган жойида ея бошлади.

Мен ҳам оғзимга олиб бордим. Қани энди унда маза-матра деган нарса бўлса? Тузсиз, бунинг устига бир балонинг таъми келади. Ё чўпнинг аччиғи уриб қолдиканмикан? Ишқилиб, ҳеч мазаси йўқ эди. Асет олов яллиғида башарамнинг буришиб кетганини кўриб қолди шекилли, тиржайиб кулди.

— Еявер, дори бўлади.

Нима қилай, шундан бошқа ейдиган нарса бўлмаганидан кейин едим. Ичимга оз бўлса ҳам овқат кирганиданми, ё олов атрофида ўтириб баданим исиб қолганиданми, ҳар қалай мени уйқу элита бошлади. Бошимга рюкзакни қўйиб, оёқларимни чўзиб ёнбошладим. Кўнглим ҳам бир хил бўлиб, оғзим бемаза тортди. Асет индамай олов ёнида чўғ ўйнаб ўтирарди.

— Майли, бир оз ётиб дам ол, — деди у олов устига шох-шабба ташлаб. — Мен ўтира тураман. Мен ҳам ётсам олов ўчиб қолади.

Бир маҳал бошим айлангандай бўлди. Ўрнимдан учиб туриб, ўқчий бошладим.

— Ҳа, нима бўлди? Балиқ ёқмадим?

— Йўқ... — деб қўлим билан ишора қилиб ерни кўрсатдим. — Қимирляпти... ў-ҳа...

— Нима?

— Ер қимирляпти!

Бизлар турган орол чайқалиб кетди. Асет энди ишонди. Иккаламиз бир-биримизга яқинроқ ўтирдик.

— Наҳотки... Наҳотки, кўчма оролга тушиб қолган бўлсак?! — деди Асет. Унинг товуши титраб кетди. Менинг ҳам юрагим гуп-гуп урар эди. Кўчма орол ҳақида ёзувчи Асқад Мухторнинг «Қорақалпоқ қиссаси» китобидан ўқиган эдим. Бирох унда кўчма орол денгизда бўлар эди-ку? Биз дарёдамиз.

— Кўчма орол дарёда нима қилади?

— Денгизда юрган бўлсак-чи? — деди Асет атрофга аланглаб.

— Йўғ-э!

— Қани, юр, ҳозир биламиз.

— Қандай қилиб?

— Юр.

Асет иккаламиз олдинма-кетин сув бўйига бордик.

— Қани, сувдан ичиб кўр-чи?

Мен энгашиб бир ҳовуч сув олиб ҳўпладим. Бир ба-
лога ўхшайди. Дарҳол туфлаб ташладим. Асет ҳам оғ-
зига олган экан, кетма-кет у ҳам туфлади.

— Жуда шўр-ку?

— Ана, айтмадимми денгизда юрибмиз деб!

Орол денгизининг суви шўр бўлиши, шу денгиздан туз олиниши энди эсимга келибди. Индамай олов атро-
фига қайтдик. Бир оз ўтирганимиздан сўнг ўтинимиз та-
мом бўлиб қолди. Яна айланиб шох-шабба териб келдик.
Бир-бир ташлаб ёқиб ўтирибмиз. Ўтинларимиз нам бўлса
ҳам боягидек бизни қийнамай чирс-чирс қилиб ёнарди.
Нарироқдан туриб қараган кишига чиннакам гулханга
ўхшаб кўриниши ҳам мумкин. Қоп-қора тутун осмонга
ўрлар, унинг остидан олов қип-қизил тилларни чиқариб,
гоҳ у ёнга, гоҳ бу ёнга оғар эди. Оловнинг баланд ўрлаб
ёниши бизнинг қўрқинчимизни сал бўлса-да чекинтир-
гандай бўлди. Бир-биримизга қараб унсиз жилмаямиз.
Олов бўлса ҳамон чирс-чирс қилиб ёнар, сояларимизни
гоҳ узун, гоҳ қисқа қилиб кўрсатар эди. Асетни билмади-
му мен бугун бошимиздан кечган даҳшатларни ўйламас-
ликка ҳаракат қилардим. Қандай қилиб бўлса ҳам, ҳатто

бемақсад. Асетни гапга солардим. Асет жуда камгап, гап ташламасанг ўзи оғиз очиб гапирмас эди. Уни тагин гапга алаҳситдим:

— Асет.

— Ова.

— «Борса келмас» оролига бориб қолсак-а?

— Уҳў,— деди у ялт этиб қараб. Кейин жилмайди.—

У Орол денгизининг ўртасида-ку. Узоқ.

— Сайғоқларни кўрардик.

— Сен буни қаёқдан биласан?

— Телевизорда кўрганман.

— Бойтермининг дадаси ветврач. Уша сайғоқларга бориб келиб туради. Вертолётда.

— Ростданми? Телевизорда роса томоша қилганман.

Овчилар вертолётдан сайғоқларга теккан бўриларни роса қийратишган.

— Уша менинг дойим-да. Ўзи ҳам овчи!

— Дойим? Э, тоғангми?— дедим мен.— Ҳали Бойтемир сенларга қариндош бўладими?

— Ова. Юр, тагин ўтин йиғамиз.

Гапимиз шу ерда узилиб қолди. Ўтин териш учун туриб кетдик. Энди бир-иккита шох-шабба териб келаётсам, оёғим бир шохга илиниб, муккамдан йиқилиб тушдим. Йиқилган жойим лой экан, усти бошим ҳам лой бўлгандир-ов. Бир амаллаб туриб, сочилган ўтинларимни йиғиштираётган эдим, нимадир гуриллагандай бўлди. Аҳамият бермадим. Шу маҳал нарироқдан Асет қичқириб қолди.

— Соғиндиқ, самолёт!

— Нима?

— Самолёт келяпти!

Иккаламиз ҳам қоқина-сурина олов атрофига югуриб келдик. Ростдан ҳам самолёт! Тепамизга яқинлашиб қолди. Товушидан билиб турибмиз. Ана; қизил чироғи лип-лип қилиб ўчиб-ёниб келяпти... Бирдан иккаламиз осмонга сакраб бақира бошладик. Мен бояги таёқчамнинг учини оловга тиқиб ёндириб олиб ҳавода зўр бериб айлантира бошладим. Самолёт нақ тепамизга келиб қолди. Йўқ вертолётга ўхшайди. Вертолёт, ҳа вертолёт!

— Оловни кўпроқ ёқ, Асет! Кўришади... — дейман овозимнинг бориचा.

Вертолёт тепамиздан ўтиб, тагин қайтиб келди. Тагин овозимиз бориचा бақирдик. Тагин қизил чироқларини ўчириб-ёндириб тўғрига қараб учиб кетди.

— Кўрмади,— дедим ҳафсалам пир бўлиб.

— Йўқ, кўрди.

— Кўрган бўлса пастлаб арқон нарвонини ташла-масмиди?

Яна ҳафсаламиз пир бўлиб, жим олов атрофига чўк-дик. Бир-бир буталарни синдириб ташлаб ўтирибмиз. Гаширадиган гап ҳам қолмади назаримда. Жуда чарча-дик. Шу аҳволда бир соатлар чамаси ўтирдик. Ҳамма умидларимиз пучга чиққан эди. Қачонгача бу аҳволда ўтираемиз? Хайр, тонг отар. Тонг отганда бизларни бит-та-яримтаси кўрса-ку, яхши. Кўрмаса нима бўлади? Бор-ди-ю, денгизда тўлқин турса-чи? Унда ҳолимиз нима кечади? Бу кичкина орол бардош берармикан тўлқинга?

Ўйлайвериб бошим шишиб кетди. Эҳтимол, Асет ҳам шуларни ўйлаб ўтирган бўлса. Миқ этмайди. Бунга қаранг энди. Уни ҳам шу алфозга солган мен-да! Агар мен бу ёққа келмаганимда, агар мен буларга қорхатни ўргатмаганимда, Асет дарёда нима қиларди? Денгизда нима қиларди? Ўйларида тинч ўтирмасмиди? Менинг ойим билан дадам ҳеч нарсадан хабари йўқ-ку, Асетнинг дадаси билан ойисининг ҳоли нима кечаётган экан, ойиси келгандир. Қараса, Асет билан мен йўқ. Ана таш-виш! Ҳаммасига мен айбдорман. Ҳа, ҳаммасига айбдор-ман!

Асет индамай ўтирибди. Биламан, унинг нимага ин-дамай ўтирганини. Агар мендан бошқа бола бўлганида-ми, пишириб еб қўярди. Мени меҳмон деб сийлаб ўти-рипти. Ҳа, шундай!

Ўзим ўзимга ёмон кўрнимиб кетдим. Зимдан Асетга қарадим. Сўниб қолган чўғларга қараб хаёл суриб ўти-рарди. Шу маҳал оловимиз сўниб қолган бўлса ҳам Асетнинг юзи ёришиб кетаётгандай бўлди. Хайрон бўлиб, тагин унинг юзига тикилиброқ қарадим.

— Нега қараяпсан?

Қулоғимга бир нарсанинг тариллаган овози келди. Дарров бояғи вертолётми деб осмонга қарадим. Бу пайт-да Асет тўғрига қараб қотиб қолган эди.

— Соғиндиқ, катер... катер келяпти... — деди швири-лаб. Ялт этиб орқамга қарадим. Қоп-қора сув юзини, қалқиб юрган музларни жимир-жимир ёритиб, биз то-монга бир катер жон-жаҳди билан келар эди. Чироғи шунақа ўткир эдики, кўзларингни қамаштириб юборар-ди. Асет иккаламиз секин ўрнимиздан турдик. Катер та-риллаганича оролчамизни бир айланиб, рўпарамизда тўхтади. Оролимиз лопиллаб чайқалиб кетди. Аллаким-ларининг товушлари қулоғимизга элас-элас кирди. Тамоқ

ман бўшашиб кетган эдим... Кейин, катердан бир-иккита одам тушгандай, қулогимга гангир-гунгур гапиришган товушлар эшитилгандай бўлди. Бу ёғи... Бу ёғи нима бўлганини эслай олмайман. Бир маҳал кўзимни очсам, ўзимни катер ичида кўрдим. Жапақ амаким бошимни суяб ўтирибди. Рўпарамда Қалли ота, унинг ёнида Асет. Бошини эгган. Катерда тагин Бойтемир, Сейт... Сафаргул. Сафаргул кўзимга Маҳфуза бўлиб кўришиб кетди. Ўзимни тутолмадим. Шунча қийинчиликларни кўрганда кўзимга ёш келмаган эди. Бошимни Жапақ амакимнинг бағрига қўйиб ўксиб йиғлаб юбордим.

Биз тушган катер барча даҳшат ва ташвишларни орқада қолдириб, олдинга интиларди. Ўзим йиғлаётган бўлсам ҳам кўнглимда қадрдон оролимиз билан хайрлашдим:

— Хайр, «Соғасе!»

Ва ниҳоят

Кундуз соат иккилар чамаси. Вертолётда Асетларнинг овулига қараб учиб келяпмиз. Вертолётнинг учинини ерда туриб кўп марта кузатганман, лекин бу биринчи учишим. Жуда маза бўларкан. Ёнимда Асет, Сейт, Бойтемир, Сафаргул... Кўзларини бизлардан олишмайди. Ҳаммамизнинг юзларимизда кулги ўйнайди. Бир-биримизга нимадир демоқчи бўламузу, лекин индамаймиз, ўша гапнинг нима эканини билмаймиз. Мен аста юзимни болалардан олиб қочаман. Бу ишларнинг ҳаммасига мен айбдорман, назаримда. Ўзи ҳам шундай-да! Қорхатни бошлаган ким — мен!

Вертолёт гуриллаб учиб келяпти. Гапимизни гапга қўшмайди. Учувчилар ҳам ўзлари билан овора. Мен аста вертолёт ойнасидан пастга қарайман. Ҳаммаёқ оппоқ қор бўлса ҳам ердаги нарсаларни ажратса бўлади: ҳуз ана, пастда дарё буралиб-буралиб оқиб ётибди. Нариги томонда яна бир дарё. Бу қайсиниси бўлди экан? Қорадарёми, ё Қипчоқ дарёмикан? Тагин Қуна дарёси ҳам бор деган эди Асет. Унис қаерда экан?

Бенхтиёр кечаги воқеаларни эслаб кетдим: «Соғасе» ороли тепасидан қизил чироқларини лип-лип этказиб икки марта учиб ўтган вертолёт мана шу экан.

Сейтнинг ҳикоя қилишига қараганда, бундай бўлибди. Эсингизда бўлса, бизлар балиққа кетаётиб, Сейтни алдаган эдик. Кейин Сейт уйига кириб қармоқ билан ченасини олиб, бизнинг изимизга тушибди. Думалоқ кўлга келганда изимизнинг дарё томонга қараб кетгани-

ни кўриб, ҳайрон бўлиб қолибди. «Менга Думалоқ кўлга борамиз деганди-ку» деб ўйлабди у. Кейин бизлар суратга тушган жойда анча ўйлаб туриб, орқамиздан келаверибди. Қирғоққа тушибди, дарёнинг музлаган жойига тушганда бизнинг муз парчаси устида оқиб бораётганимизни пайқаб қолиб, роса қичқирибди. Буни қарангки, биз балиқ тутиш билан овора бўлиб уни кўрмабмиз ҳам, эшитмабмиз ҳам. Анча вақт ўтиб кетгандан кейин кўрдигу, бари бир, муздан сакраб тушиб қолишнинг иложи бўлмади-да. Буни ўзингиз ҳам биласиз. Бизлар, аҳмоқ бўлиб, Сейтга алам қиляпти, деб ўйлабмиз. Эҳ!.. Кейин Сейт шўрлик ҳарсиллаб орқасига қайтибди. Бутун болаларни оёққа турғизибди. Сейт, Бойтемир, Сафаргуллар тўпланишиб бориб, колхоз идорасидан Мўйноққа хабар қилишибди. Ҳаммаёқда ваҳима бошланиб кетибди. Ўзлари ҳам машинага тушиб Мўйноққа қараб йўл олишибди. Жапақ оға билан Қалли ота ҳам Мўйноқда экан. Бу гапни эшитиб ҳангу манг бўлиб қолишибди. Кейин вертолётчилар бутун дарё бўйларини, Оқдарёнинг денгизга қуйилиш жойларини қидиришибди. Хуллас, Орол денгизининг Мўйноққа яқин жойида — Тўқмоқ ота ярим ороли ёнидан топишибди бизларни. Олов ёқмаганимизда топишолмас экан. Тепадан вертолётда кўришибди-ю, бироқ тушишолмабди. Чунки денгиз усти қалин буғ эди-да. Кейин радио орқали бизлар сузиб юрган жойни айтишибди. Энди бу ёғи ўзингизга маълуми катерда келиб олиб кетишди.

Бизларни тўппа-тўғри Мўйноққа, кемалар турадиган пристандаги балиқчилар касалхонасига олиб келишди. Жуда озода, иссиқ хоналар экан. Касалхонага киришимиз билан Жапақ амаким Асет иккаламизга иссиқ чой ичирди, кичкина думалоқ дори ютқизди. Бир оздан сўғ ечинтириб, сувга ўхшаган оппоқ нарса билан баданларимизни ишқалаб ётқизиб қўйди. Сасиб кетди. Спирт бўлса керак. Шамоллаб қолмасмишмиз. Қўлтиқларимизга термометр ҳам қўйиб кўришди...

Эрталабгача шу ерда ётдик. Болалар ҳам бизлар билан қолишди. Жапақ амаким билан Қалли ота уришмадим деб ўйларсиз, балким. Уришмай бўпти. Тозаям адабимизни беришди. Эрталаб бизларни вертолётга чиқариб қўяётиб, қолганини овулга бориб гаплашамиз, дейишди. Бизларни вертолётга чиқариб, ўзлари қолишди, кечқурун зиёфатга келишармиш.

Мана, шунақа.

Вертолёт овулга яқинлашиб қолди. Тепадан аниқ кў-

ришиб турибди: ҳув ана, яккам-дуккам уйлар... ўтлаб юрган моллар. Анави оппоқ, оқариб, фақат тунука томигина кўришиб турган бино Асетларнинг мактаби. Ундан берироқда яна шундай катта оқ бино, бу колхоз идораси бўлса керак. Вертолёт пастлай бошлади. Бундай қарасам, Асетлар кичкина болаларга яхмалак қилиб берган тепача бор-ку, ўшанинг ёнбағрига қўнаётган эканмиз. Вертолёт галати қўнар экан. Худди томдан арқонга осилиб пастга тушиб келаётгандай бўлдик. Ерга яқинлашганда шу атрофдаги қорлар вертолёт парракларининг айланишидан худди бўрон тургандай учиб кетди. Вертолёт қўнди. Учувчи, келдинглар, дегандай эшикни очди. Ташқари анча совуқ экан, эшик очилиши билан ичкарига гул этиб совуқ урилди. Олдин Асет, кейин мен тушдим. Сафаргуллар ҳам тушишди. Бирпасда, атрофимизга болалар тўпланишди. Кўзлари мўлтираб бизларга қарашади. Бизлар эса уялиб турибмиз. Аста-секин катталар ҳам тўпланиб қолишди. Уларнинг орасида Асетнинг ойиси Ойгул опа ҳам бор. У югуриб келиб, Асетни бағрига босди. Кейин мени. Уришармикан, деб юрагим пўкиллаб турувди, ҳайтовур уришмади. Бирпас турганимиздан кейин ёнимизга учувчилар келишди. Биттаси елкамизга қўлини қўйиб:

— Хайр бўлмаса, қаҳрамонлар, — деб кулди. Иккинчи учувчи ҳам бизларга қараб жилмайиб турарди.

— Хайр, — деди Асет.

— Раҳмат, — дедим мен.

— Раҳмат, — дейишди болалар ҳам чувиллашиб.

Учувчилар қўлларини силкитишганича вертолётга чиқиб кетишди. Бирпас ўтмай вертолётнинг қудратли мотори гуриллаб, устидаги катта парраклари айлана бошлади. Атроф тўзон бўлиб кетди. Одамлар орқага тисарилишди. Вертолёт турган жойидан секин осмонга кўтарилди. Сал ўтмай думини буриб, келган томонига учиб кетди...

Бизлар уйга қараб келяпмиз. Атрофимиз тўла болалар, катталар. Тинмай савол беришади:

— Қаердан топиб олишди?

— Қандай қилиб оқдиларинг?

— Қўрқмадингларми?

— Совуқ қотмадингларми?

— Кейин, кейин гаплашарсанлар, — деди Асетнинг ойиси уларга, — ўртоқларинг чарчашган. Бир оз дам олишсин. Қани, юринглар!

Уйга кетдик. Сейт, Бойтемир, Сафаргуллар ҳам бизлар билан уйга келишди. Уй анча иссиқ экан. Асетнинг

бувиси кўзларида ёш, у ёқдан-бу ёққа елиб-югуради, нима қилиб юрганини ўзи ҳам билмаса керак. Синглиси бўлса бизларни энди кўргандай девор томонда қисилиб, индамай кулиб турибди.

Ҳаммамиз дастурхон атрофига тўпландик. Ҳаммамизнинг юзларимизда кулги ўйнайди. Пуф-пуф қилиб чой ичиб ўтирибмиз. Асетнинг бувиси бизларни энди кўргандай тикилиб-тикилиб қарайди, ҳали ҳам ташвишда:

— Вой бўталоқларим-эй, — деб қўяди аҳён-аҳёнда.

Назаримда, бизларнинг нима учун бу аҳволга тушиб қолганимизни бутун қишлоқ билибди. Нега деганингизда, ҳеч ким шу вақтгача нима учун оқиб кетдинглар, нима, сизларга уйдаги балиқ етмадими, деб сўрагани йўқ. Борди-ю, уришишса яна оқиб кетадигандай эҳтиёт қилиб гаплашишадди бизлар билан. Шунга қараганда Сейтлар бу гапларни аллақачонлар катталарга етказган кўринади.

Чойни ичиб бўлиб ўрнимиздан турдик. Мен фотоаппаратим, сувга чўкиб, ичидаги плёнкаларининг ҳаммаси расво бўлиб қолдими, деган ташвишда эдим. Шунинг учун чой ичиб бўлгач, дарров рюкзакка ёпишдим. Очиб қарасам, аппаратни юза томонга солган эканман. Шундай бўлса ҳам ишонмай, уни ғилофдан олиб кўрдим. Сув тегмаганга ўхшайди. Кейин ичидаги плёнкани орқасига айлантириб, бу ёққа олдим. Хайрият, яхши экан, Тўрткўлга ўраб келган фотогалтакларнинг учинчисини аппаратга яхшилаб жойладим.

Аппарат билан овора бўлиб сезмаган эканман. Асет халтасидаги балиқларни олиб оёисига берибди. Бирпасда иш қизишиб кетди. Сафаргул, Сейт, Бойтемирлар ҳам енгларини шимариб ишга тушиб кетишди. Бири сув келтирган, бири қўлига пичоқ олиб балиқ тозаллаган, бири кеча «отиб» олиб келинган қирғовулнинг патини юлғад. Бойтемир бўлса, худди катта кишилардай енгини шимариб, қуённи ҳовлидаги устунга осиб қўйиб, терисини шилларди. Асет бир чеккада, ҳаммасини қотириб қўйдик, дегандай, белини ушлаб кулиб турар эди. Мен фурсатни қўлдан бермай аппаратни ишга солдим: ҳаммасини иш қилаётган пайтида суратга ола бошладим, Сафаргул билан Сейтни балиқ тозалаётганида, Бойтемирни қуённинг терисини шилаётганида, Асетни белини ушлаб қараб турганида, Асетнинг оёиси билан бувисини қозонга олов ёқаётганида... Ҳаммаси агар яхши чиқса борми, жуда ғалати иш бўлади-да! Бу гапларни айтиб берсам, Тўрткўлдаги болалар ишонишармиди? Айниқса, Самад

Ўлақолса ишонмайди. Агар сурат кўнгилдагидай чиқса, ишонмай бўпти!

Тайёргарликдан кўриниб турибдики, кечқурун қорхатда айтилган зиёфат бўлади. Бўлмаса, ўзингиз биласиз-ку катталарни, нега ундай, нега бундай, деб суриштиравериб энсаларингни қотиради. Иккинчи бундай қилма, деб танбеҳ беради. Ҳалигача буларнинг бирортаси ҳам бўлгани йўқ. Шунга қараганда бирорта ақлли одам: бўлди, бас, ўзлари ҳам бўладигани бўлгандир, уришманлар, деган бўлса ҳам эҳтимол. Ҳозирча ҳамма ниш худди шундай бўлиши керакдай, худди тайинлаб, буюриб қўйилгандай кетяпти. Эндиги ҳадик кечқурундан. Жапақ амаким билан Қалли ота ҳам келишармиш. Ўшанда гап бошланиб қолмаса бўлгани ишқилиб! Ҳар ҳолда, орада бир сир бор. Мен безорилик қилиб қўйсам, одатда, дадам анчагача жим юриб, кейин юзимга солади. Шундай бўлмаса деб қўрқаман.

Ошхонада жиз-биз бўляпти. Ҳиди ёқяпти. Буни кўриб, кечаги «Соғасе» оролидаги балиқ ейишимиз, унинг таъми эсимга тушиб кетди.

Бари орқада қолди. Орқада қолган нарсаларнинг ҳаммаси кулгили туюлади менга.

Ҳадемой кеч кирди. Атрофда тўрғайлар чуғурлашиб қолишди. Ҳавода булутлар сийрак. Юмшоқ шабада эсади. Кечагина тушган қор ўзининг оппоқлигини йўқотиб қўйгандай. Бўғотларда битта ҳам сумалак қолмабди, чип-чип қилиб сув томиб турибди. Дарахт ва гиёҳлар устидаги оппоқ қировлар ҳам эриб кетибди. Ғир-ғир эсиб турган шабада худди баҳорни эслатади. Буни қаранг, боя вертолётга чиқаётганимизда қаҳратон қишнинг ўзгинаси эди. Энди бўлса, баҳор ҳиди анқиб турипти далалардан! Кечагина Асет иккаламиз кураган жойларнинг қори эриб, тагидан ер кўриниб қолипти. Боссанг, лойи оёғингга ёпишади.

Болалар билан гаплашиб ҳовлида турганимизда нариги томондан учта одамнинг қораси кўринди. Яқинлашганда иккитасини танидим. Биттасини қаердадир кўргандайман бироқ таниёлмадим. Олдимизга келганда ҳалиги таниёлмаган одамни:

— Ҳа, қаҳрамонлар! — деди. Пайқаёлмай қолдим: қовоғини солиб айтдим. Майли, қандай айтилган бўлса ҳам мен уни бояги шубҳаларимнинг бошланиши, деб билдим. Жапақ амаким билан Қалли ота жилмайиб турарди. Бу ҳолат менга сал тасалли берди.

— Ова, нима қилиб турибмиз бу ерда?— деди Жапақ амаким турганларга қараб. — Қани, юринглар, уйга кирамиз.

Ҳаммамиз уйга кирдик. Яшасин Сафаргул! Уйни супуриб-сидириб, дастурхонларни солиб, ярақлатиб қўйибди. Қиз бола-да! Ҳаммамиз жой-жойимизга ўтирдик. Ҳалиги одамни энди эсладим. Ҳў, ҳалиги Асетлар биян мактабга борганимда, нима учун Қалли отанинг келолмаслиги ҳақида хабар бериб, кейин чиқиб кетувди-ку, ана ўша киши. Қайпназаров! Уни Асет менга илмий-мудиримиз, деб таништирган эди.

Шуларни ўйлаб ўтириб, бошимга бир фикр келди. Чопиб нариги уйдан фотоаппаратни олиб чиқдим.

— Ова, бу сори бола суратимизни ҳам оладими? — деб кулди Қалли ота.

— Э, ҳали тўхтаб туринг, — деди Қайпназаров, — бу бола фақат суратингизнигина эмас, ўзингизни ҳам олиб кетгани келган.

— Қўй-е, — деди чол ҳайрон бўлиб. — Мендақа чолни нима қилсин?

— Ҳазили йўқ, ота. Сизни отрядларига фахрий аъзо қилгани келибди, — деди Жапақ амаким. — Ҳўш, нима дейсиз?

— Мени-я?

— Ҳа, сизни.

— Йў-ўқ, бунақанги шўхлик қиладиган болаларнинг отрядларига аъзо бўлмайман, — деди Қалли ота бошини сарак-сарак қилиб. — Мени уятга қўйишади булар.

Қўлимдан аппаратим тушиб кетаёзди. Ҳамма ишим барбод бўлди, деб ўйладим. Бошим эгилиб кетибди шекилли, кимдир келиб елкамга қўлини қўйди. Бундоқ қарасам, Қалли ота кулиб турибди.

— Мен розиман, бўтам. Шунақанги қаҳрамонларнинг отрядига аъзо бўлмаганда кимга бўламан? — деди кулиб. — Фақат ҳалигиндай хатарли ишларга қўл урганда албатта катталар билан маслаҳат қилиш керак, ўғлим. Ҳазилакам бўлмади бу ишларинг. Ҳаммани ваҳимага солиб қўйдиларинг. Ова.

Қовоғим ўз-ўзидан очилиб кетди. Асет ичкари уйдан қип-қизил галстукни олиб чиқди. Мен Қалли отанинг бўйнига боғладим. Уйда ўтирганлар қарсак чалиб юборишди. Буни қаранг, мен Қалли отани отрядимиз советига фахрий аъзо қилиб сайланадиган пайтни бунчалик ғариб бўлади, деб сира-сира ўйламагандим. Мактабда, ҳамма ўқувчиларнинг олдида бўлади, тантанали нутқ

сўзлайман, деб ўйлагандим. Сўзлайдиган текстларни тайёрлаб қўйгандим. Қаранг, бир оғиз ҳам сўз айтолмасам-а! Фақат галстукни боғлаб бўлиб:

— Раҳмат, ота, — дедим.

— Раҳмат, ўғлим, — деди Қалли ота ҳам.

— Мана энди қўлга тушдингиз, ота,— деб кулди илмий мудир.—Энди Тўртқўлга ҳам борадиган бўлдингиз.

— Нима қипти, борсам боравераман-да, — деди Қалли ота. — Хўш, ўғлим, мана энди сенларники бўлдим. Энди мен нима қилишим керак?

— Ҳеч нарса. — Шу гапни айтишга айтиб қўйиб, шошиб орқасидан ўзим тўғриладим.— Бизлар сизнинг ҳаётингизни ўрганишимиз, ишда, ўқишда сиздек илғор бўлишга ҳаракат қилишимиз керак. Кейин отрядимиз пионерлари сизнинг ҳаётингизни, фаолиятингизни ўрганишади... Вақтингиз бўлса, борсангиз, жуда миннатдор бўлардик.

— Албатта, бораман, ўғлим. Шу яқин ойлар ичида бораман. Нукусга ўтганимда, албатта, бораман,— деди Қалли ота. Бу гапларни кулгига олмай жиддий туриб айтди.—Балиқчилар ҳақида,ҳозирги ва бурунги балиқчиларнинг ҳаёти ҳақида гапириб бераман. Ўзим ҳақимда ҳам шунда гапириб бераман. Қачон қайтасан овулингга?

— Эртага.

— Мендан ҳамма ўртоқларингга салом айт. Мени отрядларига аъзоликка лойиқ кўрганлари учун катта раҳмат.

— Яшанг, ота, — деди илмий мудир.

Қалли ота ўрнига бориб ўтирди. Асет фотоаппаратни қўлимга тутқазиб, аста қулоғимга шивирлади:

— Галстук боғлаётган пайтингда олдим. Ажойиб сурач чикса керак.

Овқат олиб кириб қолишди. Дастурхон устида пиширилган балиқ, қовурилган қирғовул, қуён гўштининг ҳиди анқиб кетди. Асет иккаламиз ҳаяжондамиз, оғзимизнинг таноби қочган.

— Ова, дарвоқе бу қорхат деган гапни ким ўйлаб чиқарди? — деб сўраб қолди Қалли ота.

Болалар ялт этиб менга қарашди. Мен ерга қарадим. Билмадим, менга тасалли бериш учунми, Қалли ота:

— Яхши ўйин экан, — деб қолди. — Овулда анча ишлар битиб қолипти. Умри бино бўлиб супурилмаган жойлар супурилибди. Ун-ўн беш йиллик тўнкалар саржин бўлибди. Ҳаммасидан ҳам молхоналарнинг тоза бўлиб қолганини айтмайсанми? Тузук ўйин экан, ким бошлаган бўлса ҳам.

— Уғлингиз...— деб менга имо қилди Жапақ амаким.

— Ҳаммадан қизиги болаларга иш топилиб қолди, — деб кулди илмий мудир. — Ҳамма иш билан банд. Қор ёғса узоқ уйлардан мактабга келинадиган сўқмоқ бекилиб қоларди. Уша сўқмоқлар тозаланиб қолди.

— Колхоз молхонаси ҳам топ-тоза бўлиб қолипти.

— Вой, болалари тушмагурлар-эй...

Қалли ота бир нимани эслагандай бўлиб, деди:

— Бу ўйин бизнинг қорақалпоқларда йўқ. Бироқ илгари ўзбекларда бўлар эди. Агар эсимдан чиқмаган бўлса, бу биринчи қор тушганда ёзилмасмиди?

— Тўғри, — дедим мен.

— Ундай бўлса бу учинчи қор-ку? — деди ҳайрон бўлиб Қалли ота.

— Шундай бўлса ҳам... Бизлар ўзимизча ҳамма қор ёққанида ҳам ёзаверамиз, — дедим мен. — Янгича қилиб олганмиз.

— Ҳа, тузук, тузук, — деб бошини сарак-сарак қилиб кулди Қалли ота. — Унта қала¹ боласининг ўртасига битта дала боласи қўшилса кулги бўлади. Унта дала боласининг ўртасига битта қала боласи қўшилса — тулки бўлади, деганлари шу экан-да!

Гур этиб кулги кўтарилди. Қалли ота кулгидан ўзини зўрға тийиб, деди:

— Рост-да, битта шаҳар боласи келиб, ҳаммаларингни ишга солиб қўйибди-ку. Тулки бўлмаганими бу?

— Рост.

— Тўғри...

Шу билан гап сал тингандай бўлди.

Бир маҳал ҳамма Асет иккаламинизга қараб кулиб ўтирипти. Бундай қарасам, ҳеч кимга қарамасдан иккаламиз овқатни роса тушираётган эканмиз. Уялиб кетдим.

— Зиёфатни ўзларингга қилганмисанлар ё бизларга ҳамми? — деди илмий мудир кулиб.

— Ҳа, емас экансанлар, — деди Жапақ амаким кулиб. — Ҳар овқат маҳалида ол, е, ич, деявериб чарчаб кетардик...

— У сенинг топиб келганинг эди. Бу ўзлари топиб келган овқат, — деди салмоқлаб Қалли ота. Қирғовул гўштидан бир парчасини қўлига олиб, гапида давом этди: — Эсларингда бўлсин, ўзинг меҳнат қилиб топган ноннинг мазаси доим мана шунақа ширин бўлади! Ова. Бу гапнинг маъзини чақинглар.

¹ Қ а л а — қалъа, яъни шаҳар маъносида

Шундан кейингина Асет иккимизнинг юзимизга қон югуриб, кўнглимиз тинчигандай бўлди.

Қалли ота қўлидаги гўштдан тишлаган эди, тишига бир нарса тегди шекилли, башарасини бужмайтириб қўлига олди.

— Нима бу, сочмами?

— Қани? Ҳа, сочма,— деди Қалли отанинг ёнида ўтирган илмий мудир.

— Бу кечаги қирғовулми? — деди Қалли ота ҳайрон бўлиб.

Бошқалар бирор гап сездими ё йўқми, билмадим, аммо Асет иккалаамизнинг рангимизда ранг қолмаган бўлса керак. Қалли ота сал бўлмаса, сиримизни очиб қўяёзган эди. Бу «хатосини» отанинг ўзи фаҳмлади шекилли, дарров ўзи тўғрилади:

— Қайси биринг отдинг буни?

Мен Асетни кўрсатдим. Қалли ота менга қараб кўз қисди ва Асетга:

— Жуда каттасини отибсан. Тузук, овчи бўласан,— деди жилмайиб.

Ўтиришимиз анча маҳалгача давом этди.

* * *

Ёзганларимни атайлаб шу ерда тўхтатдим.

Жўра амаким айтганларидай, фақат кўрган-билган нарсаларимни ёздим. Энди устидан яхшилаб бир кўриб чиқаман-да, ваъдамиз бўйича Жўра амакимга юбораман. У кишига маъқул бўлиб қолса, ўтириб, қолганини ёзишга киришаман.

ҲИКОЯЛАР

ОҒАЙНИЛАР

1962 йил, 15 май. Авжи баҳор. Эртакалб соат ўн бирлар чамаси. Аэропорт майдони гавжум. Олмаота осмонни худди артилган шишадек тиниқ. Езувчилар, шоирлар, артистлар бари кўчиб чиққандай. Ил-18 самолётидан тушган ўзбек Адабиёти ва санъати вакиллари қозоғистонлик дўстларининг меҳрибон оғушида.

— Ў-ў, Ғафур, боврим...

— Яшин... Ҳалимаҳон, айналайин...

— Миртемир, жиен!

— Зулфия...

— Омон, омон, сов-сов... Хўш келдингиздер!

Аэропорт саҳни қий-чув: биров-бировни қучоқлаётган, биров ўзининг соғинган дўстини даст кўтариб, ерга қўлётган, ўпишаётган... Нарироқда миллий кийимларда гулга кўмилиб турган кўзлари қийиқ мезбон қизлар ўзларини тўдага уришди: гўё гулзор ўрнидан қўзғалгандай. Гуллар!.. Гуллар!.. Ҳали баргларидан шабнам аримаган даста-даста алвон гуллар. Бир маҳал кимнингдир имоси билан Авнер Бараевнинг чилдирмаси тилга кирди. Ғофур ака ҳеч кимнинг илтифотсиз елкасини учириб ўртага тушиб кетди. Қийқириқ, кулги.

Аэропортда қисқагина митинг бўлиб, Собит оға мухта-саргина «Хуш келибсизлар»ни айтганидан сўнг, ҳаммамиз енгил машиналарга ўтириб, делегация учун ажратилган жойга — тоғдаги Министрлар Советининг боғига қараб йўл олдик.

...Министрлар Советининг боғи ниҳоятда хушманзара, баҳаво жой экан. Боғдаги бино ям-яшил дарахтларга кўмилиб кетибди. Чаққон фотографлар бино олдида сураг олишмоқчи бўлиб, декада иштирокчиларини бир ерга тўплаганларида Ойбек домлани кўриб қолдим. Кейин билсам, у киши самолётда учиш соғлиғига тўғри келмаганидан бўлса керак, поездда бизлардан сал олдинроқ келибдилар.

Суратга тушиб бўлганимиздан сўнг бошлиқларимиздан бири Ойбек домладан хабардор бўлиб юришимни тайинлади. У киши қийналиб гапирар, гапирганларида ҳам бир дунё гапни бир оғиз сўзга жамлаб, ўша бир оғиз сўзни ҳам ички бир ҳаяжон билан тутулиб зўрға айтардилар. Мен бошлиғимизнинг ҳалиги гапни ўзимча: Ойбек домла қозоқ биродарларининг гапни жуда яхши тушунади, мен қозоқларнинг гапларини Ойбек домлага эмас, Ойбек домланинг қийналиб айтган бир оғиз сўзини — кўнглида бору, аммо изҳор қилолмаган фикрларини қозоқ дўстларимизга таржима қилиб беришим керак шекилли, деб тушундим.

Мўлжаллаб қўйилган маршрут бўйича эртасига Олматонинг кунчиқиш томонидаги Эсик кўлига боришимиз, у ердан қайтишда шу атрофдаги овулларда учрашув ўтказишимиз керак эди. Турнақатор енгил машиналар равои асфальт йўлдан Эсик кўлига қараб физиллаб кетяпти. Кечагина артилган шишадек мусаффо бўлиб турган ҳавога сур булутлар ўрмалаб қолган, тоққа яқинлашганимиз сари сур булутлар тивитсимон жандасини судраб тобора пастлашар, аҳён-аҳёнда битта-битта совуқ томчи ташлаб қўяр эди. Йўл бўйи то Эсикка боргунча ям-яшил: ўт-ўланлар ям-яшил, боғ-роғлар ям-яшил... Худди жаннатнинг ўзгинаси, дейсиз.

— Эсиккача неча чақирим?— деб сўрадим ёнимда ўтирган мезбондан.

— Жетпис бес.

— Бу кўлни нега Эсик дейишади?

— Кўл товдинг устинде. Сўл товдинг устинде қалага жел кириб туратин бир кемтик бар. Сўл кемтикти эсик деймиз...

— Э, шабада кириб турадиган эшик, деган маънода экан-да?

— Ия. Кейбир ўрис дўстларимиз «эсик»ке тили келмай «иссик» дейди. Ул «Иссиқ кўл» қирғизда-ғўй...

— Э-э...

— Сўлай...

Анча юрганимиздан сўнг, эгри-бугри асфальт йўлдан юқорига ўрлай бошладик. Энди майсазордан кўра харсангтошлар, қия тоғ этаги, қияликдаги сарв каби ям-яшил арчалар кўзга ташлана бошлади. Биз машиналар карвонининг орқасида келаётганимиз учун карвонбоши машиналарнинг тепаликка чиқиб айланиб тўхтаётганини аниқ кўриб борапмиз. Ҳадемай биз тушган машина ҳам ўша машиналар ёнига бориб тўхтади. Тўхтаган жойимиз ба-

ландлик бўлгани учун йўл яққол кўриниб турарди. Кичкинагина экан. Гир айланаси тоғ. Суви ниҳоятда тиниқ ва кўм-кўк. Тоғ ёнбағирлари худди афсоналардагидай ям-яшил арчазор. Бирам баҳаво, салқинки... Кўлда уч-тўртта моторли қайиқ тариллаб, у ёқдан-бу ёққа худди балиқдай сузиб юрибди.

Баъзилар машинадан тушибоқ ҳаяжонини яширолмаёй: «У-ў!..— дейишяпти.

Шундоққина кўл бўйига атрофи баланд тахта панжарали супа қилиб қўйилган, супа сатҳи анчагина кенг экан, ҳаммамиз шу ерга чиқиб, кўлни томоша қилдик. Ҳаяжонда Ойбек домла билан юришим кераклиги ёдимдан кўтарилиб кетибди. Дарров у кишининг олдига бордим. Домланинг ўша пайтдаги ҳолатини тасвир қилиш қийин эди. У бутунлай кўл таассуротига берилган, ҳаяжондан бўлса керак, аслида йирик кўзлари катта-катта очилган, дўпписи бир томонга қийшайиброқ кетган эди...

Бир маҳал қайиқчилар биз тўрган супага яқинлашиб келди-да, қайиқчи йигит соҳилда турганларга мурожаат этди:

— Пожалуюйста...

Супада олағовур бошланиб кетди. Кутилмаганда Ойбек домла енгимдан тортиб қолди:

— Юринг!..

Қарасам, у киши авайлабгина қайиққа оёғини қўйяпти. Мен дарҳол домлани суяб, чайқалиб турган қайиққа тушишига ёрдам бердим-да, ўзим ҳам у кишининг ёнларига ўтириб олдим. Қайиқ тариллаб, чайқала-чайқала ўридан силжиди. Домла ниҳоятда хурсанд, негадир қотиб-қотиб кулар, супада турганларга енгилгина кўл силкир эди. Қайиқ кўл ўртасига қараб кетди. Қирғоқ ям-яшил, сур булутлар тивитсимон увадасини судраганича кўл қирғоғидаги яққол тошларни ялаб, тоғ ортига силжияпти. Аслида гўзалликни яхши кўрадиган Ойбек домлага гўё ҳавонинг бу қадар қовоқ осииши таъсир қилмагандай, атрофдан кўзини узмас, нуқул битта сўзни такрор-такрор айтар эди: — Гўзал!..

Шу сонияда елкамда фотоаппарат борлиги эсимга келиб қолди. «Бунақа ҳавода чиқармикан? Таваккал!» Аппаратни олиб, шундоққина ёнимда ўтирган домлага тўғриладим. Домла буни сезганлари ҳам йўқ. Сезса ҳам ҳозир эътибор қиладиган аҳволда эмас эди. Мен аппаратни шайлаб, домланинг яна бир марта: «Гўзал!..»—дейишини пойлаб турибман. Мана, мана... Чирқ...

Қайиқ оҳистагина қирғоққа келди. Биз тушдик, қайиқ-

қа бошқалар чиқди. Бошқалар ҳам бир-бир давра сайр қилишгач, мезбонлар кўлнинг қариги томонида ўтов тикишганини, у ерда меҳмонларни куттишаётганини, қимизхўрлик бўлишини айтишди. Тагин қайиққа тушиб, нариги қирғоққа ўтдик. Қирғоқда майда, чағир тошлар устидан зўрға қадам ташлаб кетаётиб, менда тагин бир суратга олиш истаги туғилиб қолди. Бу пайтда Ойбек домла Ғабит оға Мусрепов билан аста суҳбатлашиб келишарди.

Салдан сўнг ҳалиги ўтов қурилган жойга етиб келдик. Ўтов куюқ дарахтзор орасига ўрнатилибди. Эсимни таниб, бунақанги катта ўтовни биричи кўришим. Тўрт қанотли, олти қанотли, саккиз қанотли ўтовларни кўрганману бунақа улканини сира ҳам кўрмагандим. Ўтов устига оппоқ кигиз ёпилган, яп-янги қурлар, ола арқонлар билан у ёғдан-бу ёғига танғиб ташланибди. Эшигининг пештахтаси устида М. И. Калининнинг портрети, портретнинг тагига: «Хуш келибсизлар!» деб ёзиб қўйилибди. Ўтовнинг ичкари-си ундан ҳам қизиқ: одатда ўтов деганни ёғочдан қилишарди. Бу ўтовнинг керагалари ҳам, увиқлари ҳам, чанғароғи ҳам темирдан қилинган эди. Тагига гулдор кигизлар, юмшоқ кўрпачалар тўшалган, болишлар ташланган, тўрда Ғафур ака, Собит оға, Ойбек домла, Яшин ака, Ҳалима опа, Абдулла оға, Миртемир ака, Ҳамид ака, Ғабиден оға... Қўйинг-чи адабиётларимизнинг ҳамма заҳматнаш оқсоқоллари худди узоқ йўлдан ҳориб келишгандай қозоқчасига ёнбошлашиб, ҳазил-мутойибани, аскияни қиздиришяпти. Ёш-ёшгина кўзлари қийиқ қозоқ қизлари ўзбек миллий кийимларини кийиб олишиб, чаққонлик билан меҳмонларга чораларда қимиз улашшяпти. Қимизнинг қизигидан бўлса керак, аввал шеърхонлик, сўнг бир томонда қозоқча ўлан, бир томонда ўзбекча ашула бошланиб кетди. Ҳалима опа эски ўзбек куйларидан бирини бошлади:

Олмача, анорингга бадам,
Сада райҳонингга бандам...

Қийқириқ, кулги авжида: бир-бирига яқин кишиларгина, дўстларгина шундай самимий, шундай беғубор кула олади.

Кимдир мезбонлардан эртанги маршрутга сўраб қолди.

— Эртанг областларга кетемиз,— деди Ғабит оға: ўша кезларда у Қозоғистон Ёзувчилар союзининг биринчи секретари эди.

— Самолётдами ё поезддами?— деб сўради Ғафур ака.

— Поезда Қозоғистон жерин бир ойда-да, аралап тов-

салмайсин. Немене, сен апталиққа келдингбе, не бир ой журугеме?— деб кулди Собит оға.— Арине, самолётда...

— Қимизни самолётда ўтириб ичгандан, поездда ётиб ичган яхши эмасми?— деб кулди Фафур ака.

— Минанинг сўзин қараши...

Ўтов ичи қийқириқ кулгига тўлиб кетди. Фафур ака сал Собит оға томонга энгашиб, қулоғига шипшиди:

— Ойбек домла самолётда қийналади-ку...

Собит оға бу гапдан жиддий тортиб қолди. Булар ўрта-сидаги гапни биров эшитиб, биров эшитмади.

— Ундай бўлса, Мусани ўзим алип қалам...— деди Собит оға Фафур аканинг қулоғига деярли шивирлаб.— Қалани кўрсетем, далани кўрсетем, товға алип шигам.

Бу гапдан Фафур аканинг кўнгли тўлди шекилли, бошқа гапирмади. Мен пайтини топиб Собит оғанинг ёнига бордим-да, аста:

— Мен ҳам қолайми: Собит оға?— дедим. Оға гап нима ҳақда эканини дарров фаҳмлади.

— Жўқ, сарбола, сен кетебер. Муса ековмиз бир-биримизди овдармаёқ тусинемиз,— деди у.— Борабер, қалқам...

Иккинчи куни делегация кўмирга кон Қарағанда, галлакор Целиноград, мисга бой Жезқазған областларини, Бурабой деб аталадиган жаннатмакон ерларни, бағрига саксонга кўл жойлашган Кўкчатов диёрини, балиғи мўл Балхаш денгизини кўргани, ажойиб одамлари билан дийдорлашгани самолётда учиб кетди-ю, Ойбек домла Собит оғанинг ихтиёрида қолди...

Тош

(Собит оғадан эшитиб..)

Делегация сафарга отланган куннинг индинига Собит оға Ойбек домлани уйига таклиф қилди. Дастурхон устида ўтириб ҳам Ойбек домла кечаги таассуротларидан маст эди. Кеча Собит оға Ойбек домлани ўзининг қора «ЗИМ»-ида шаҳарни айлантиргач, тушдан кейин эса, уларни шаҳар четидаги бир совхозга олиб бориб, янги қурилаётган иншоотлар билан таништирганди. У ердан қайтиб келаётиб эса, Собит оға дўстига энди қурила бошлаган янги шаҳарни—«Новая Алматинка» ни кўрсатган эди. Ҳозир Ойбек домла Марям опанинг сутли чойини ичиб ўтириб ҳам кечани кўрган жойларини бир-бир тасаввуридан ўтказар, кўзларини катта-катта очиб, ўзича: «Ҳа-а!..»— деб қўяр, бу таассуротларини Собит оға билан ўртоқлашай деса, дилидаги гапларини, хаёлида ҳамон сайраб турган манзара-

ларни тилига чиқара олмай қийналар эди. Бу маҳалда Собит оға биродарининг далаидаги бу виятларини айтмаса ҳам тушуниб турар, бир чеккаси кўнглида дўстига нисбатан табиатнинг потантчилигидан жиндеккина хафа ҳам эди.

— Муса, бугун товға шифагаиз,— деди Собит оға домлага энгашиброқ. Собит оға негедир Ойбек домлага «Муса» деб мурожаат қилар, мабодо унинг исмини тўла айтгани келса, «Муса Ойбек» дер эди.

Ойбек домла аввал маъқул дегандай бошини бир-икки лиқиллатди-ю, розилигини бир оғиз сўз билан ифода қилди:

— Яхши!

Эрталабки нонуштадан сўнг Марям опа икки оғайини кузатиб қолди. Улар машинага ўтириб, тоққа қараб йўл олишди. Борадиган жойлари Алмаотанинг юқорисида, ўн олти чақирим баландликда эди. Машина равон асфальт йўлдан тепаликка қараб ёзиллаб борар, йўлнинг икки чеккаси дарахтлар билан тирбанд, йўл худди яшил кўчага ўшар, дарахтлар орқасида турли маҳкамаларнинг боғлари, пионер лагерлари, пансионатлар, санаторийлар, турристарлар дам оладиган бинолар жойлашган, уларнинг адоғи йўқдай туюлар эди. Собит оға йўл-йўлакай: «Мана бу жойда — у, мана бу жойда—бу...» деб Ойбек домлага изоҳ бериб борар, домла эса ҳиссиёти ҳаяжонини яшира олмас, йўлдошининг гапини бош ирғаб тасдиқлар, гоҳо ҳайрон қолиб, бошичи сарак-сарак қилиб кўярди. Машина тоққа яқинлашар деб қолган маҳалда Собит оға бу ернинг Медев деб аталишини, илгарилари бу жойлар Медев деган бир қозоқ бойига қарашли бўлганини айтди.

— Медев дегани қувват дегани-ўй,— деди у («медев» сўзига изоҳ бериб).

— Ҳа. Мадат.. мадор,— деди Ойбек домла Собит оғанин сўзини тасдиқлаб.— Бор, бор бизда...

— Энди ўни газеттер «Медео» деб жазип жатир,— деб истехзо билан жилмайди Собит оға. Унинг аслида қисик кўзлари яна ҳам қисилиб кетди.

— Фр... французча,— деб Ойбек домла ёш болаларча мириқиб кулди.

— Сўрли Медев...— деди Собит оға ўзини кулгидан зўрға тўхтатиб.— Молининг эсебе бўлмаган. Қўйи кўп бой бўлган...

Шу пайт Ойбек домла кутилмаганда:

— Ана, қўй...— деб қолди машина ойнасидан сойга имо қилиб. Собит оға ҳам беихтиёр сойга қаради. Соё ичи ҳақиқатан ҳам сурув-сурув қўйлар билан тўлиб кетгандай...

худди қўйларга ўхшаб катта-кичиклиги бир хил оппоқ-оппоқ харсангтошлар сочиллиб ётар, бу ўтлаб ёйилиб юрган қўйларни эслатар эди. Бу ўхшатишдан Собит оғанинг ҳам дили ёришиб кетди.

— Медевдинг қўйлари!— деди у хурсанд бўлиб.

Машина тепаликка кўтарилгач, бир яссироқ жойга бо-риб тўхтади. Улар машинадан тушишди. Собит оға шофёр боланинг қулоғига нимадир деб шивирлади. Шофёр бола хўп бўлади, дегандай бошини қимирлатди-ю, машинага ўтириб, пастга қараб кетди.

Улар ёнма-ён сой бўйида келишар экан, теварак-атрофга суқланиб боқишар, Ойбек домла эса, ўз куйи, ўз оҳанги билан бўлиб, ҳозир ёнида Собит оға келаётганини ҳам унутган, сой тубида тошлардан-тошларга урилиб, шовқин солиб оқаётган кўм-кўк сувга бир зум тикилиб, тўхтаб қолган эди. Бир маҳал у сувни кўрсатиб:

— Ҳо-о, салқин... салқин...— деб қолди.

Бу сўзни Собит оға ўзича тушунди: «Бирорта иссиқроқ кийим олиб чиқмаганимизни қара!»

Собит оғанинг устида тўқ кўк костюм, бошида ҳамшира кийиб юрадигани мошранг бахмал тақия, Ойбек домлаининг эғнида майда йўлли кўк костюм, ичидан сур лафсан кўйлак кийиб олган, бошида асли янги-ю, лекин гнжимлана-вериб кўҳна тортиб қолган чуст дўппи.

Ҳа, бу ернинг ҳавоси шаҳар ҳавосидан кескин фарқ қилар эди. Собит оғанинг ташвишланаётганича бор, «Ус-боши қалину, шундай бўлса ҳам Мусани тезроқ олиб кет-масам бўлмайди», деб ўйлади Собит оға.

— Муса, жур.

Ойбек домла унга эргашди. Пастга тушиб кетаётиб, Собит оға бу ерларнинг табиати ҳақида, баҳор кезлари Олатоғ бошидаги қорлар эриб, мана бу сой тўлиб оқиши-ни, сой тўлиб оққан пайтлари шаҳар аҳолиси юракларини ҳовучлаб юришини... анчадан бери шаҳар аҳлини сел боло-сидан қутқариш учун қанчадан-қанча инженерлар боти қотиришаётганини ҳикоя қилиб берди. Инженерларнинг фикрларича, шу атрофга каттакон тўғон қуриб, сув йўли-нинг тўсилиши, пастроқдан эса яна бақувват тўсиқлар қўйилиши керак экан. Ойбек домла бу гапларни гоҳ ҳая-жонда, гоҳ ҳайрат билан эшитиб келаётиб, таққа тўхтаб қолди. Собит оға ҳам бенхтиёр тўхтади. Ойбек домла-сой томонга ишора қилиб:

— Ҳў-ў, зўр... тош...— деди.

Ҳақиқатан ҳам худди қўлда тарашланиб, сайқаллан-гандай юм-юмалоқ, катталиги кичик ўтовдай келадиган

бир тош сойнинг ўртасида ётар, шарқираб оқаётган сув тошнинг икки ёнидан бўлиниб ўтар эди. Буни қарангки, Собит оға бу жойлардан бир неча бор ўтиб, бу тошни кўрмабди-я! Сув тез оққани билан жуда саёз, таги шундоққина кўриниб турар, харсангтошлар ҳар қадамда юмалаб ётар, тошдан-тошга сакраб, сойнинг у ёғидан-бу ёғига бемалол ўтса бўлар эди. Худди келишиб қўйишгандай икки биродар аста сойга тушишиб, ҳалиги каттакон юма-лоқ тошнинг олдига боришди. Ойбек домла тошга яқинлашиб: «Ҳа-а... Ҳа-а...»— деб уни қафтлари билан сийпа-лар, ўзича табиатнинг бу нодир мўъжизасига таҳсинлар ўқир эди. Буни ич-ичидан тушуниб турган Собит оға ҳам ҳазиллашгиси келиб, ҳам шўхлиги тутиб:

— Ай, Муса, сўл таста мен саған сийладим, ол!— деди.

Ойбек домла хурсандлигиданми ё бу инъомнинг тағиди ҳам ҳазил, ҳам сахийлик, ҳам жиндек юмор мавжудлиги учунми, ҳаяжондан кўзлари чақнаб кетди. Собит оғага қараб:

— Ях...яхши!.. Зўр!..— деб қўйди-ю, гўё мукофотга берилган тойнинг ўмровини силагандай тошни тағин бир силаб, шапатилаб қўйди.

— Ҳа-а...

Ойбек домланинг қувончи чексиз эди.

Егор Самойлович

(Собит оғадан эшитиб...)

...Қозогистон Ёзувчилар союзининг фойеси. Уч-тўрт ёш ёзувчи яқиндагина қўйилган кўк мармар тахтага тикили-шиб, ўзаро гаплашиб туришар, мармар тахтага эса, Улуғ Ватан урушида иштирок этган марҳум ёзувчиларнинг исм-шарифлари ўйилиб ёзилган бўлиб, ҳарфлар олтин рангда товланар эди. У зинадан пастга тушгач, беихтиёр ҳалиги тўпланиб турган ёшларнинг олдига келди. Улар оқсоқолга салом беришиб, йўл бўшатишди. Собит оға ёшларнинг саломларига алик олиб, ўнг қўлини пешонасига соябон қилганича девордаги мармар тахтага тикилди. Ундаги ёзув-ларни ичида ўқиди. Аслида бундай тўда ичида бирор гап айтиб кулиб, кулдириб юрадиган Собит оға марҳум ҳам-касбларининг руҳи таъсиридан бўлса керак, индамай ор-қасига қайрилиб чиқиб кета бошлади. Эшик олдига келиб қолганида кўнглида бир ғалати фикр йилт этгандай бўлди. Бироқ негадир, оға бунга эътибор бермади. У, уйига бориб диванга ёнбошлаганида ҳам ўша фикр хаёлидан сира нари кетмади. Бу фикр унга тобора қизик туюлиб, маъқул бўла

бошлади. У шундоққина диваннинг ёнидаги кичкина тум-
бочка устига қўйилган телефонга беихтиёр қўлини чўзди.
— Алло, ай, Абдилда борма? Улайсолши, қарғашим...—
Собит оғанинг «Абдилда» деяётгани шоир Абдулла То-
жибоев эди. У ўша кезлари Ёзувчилар союзи секретарла-
ридан бири бўлиб ишларди.— Ай, Абдилда, мен-ғўй, анов...

Собит оға телефонда анча гаплашди. Союз фойесидаги
мармар тошнинг қўйилгани жуда савоб иш бўлганини ай-
тиб, уни қайси идорага буюришганини, марҳумларнинг
исм-шарифларини тошга ким, қайси уста ўйиб ёзганини...
ва ниҳоят ўша уста ўзига керак бўлиб қолганини, уни
қаердан топиши мумкинлигини сўради. Абдулла оға у ёқ-
дан бир қизиқ ҳазил қилди шекилли, Собит оға ётган жо-
йда бутун гавдасини селкилатиб, яйраб кулди.

— Қўябер, кейин ўзингга айтам,— деди у кулгидан
аранг тўхтаб. У ёқдан Абдулла оға яна бир нарса деди
шекилли, бирпас жим туриб, гапини улади:— Бўлади.
Айтпесе сўл айтқан болангди эртенг жибер. Дем олисқўй,
уста уйинде бўлар... Мени олип борсин!

Эртасига қора «ЗИМ» «Зелений базар» яқинидаги паст-
гина кўҳна фин уйи олдига келиб тўхтади. Абдулла оға
юборган бола чаққонгина экан, машинадан лип этиб ту-
шиб, дарвозани тақиллатмасданоқ ҳовлига кириб кетди.
Собит оға ҳам машинадан тушиб, теварак-атрофни томоша
қилди. Кўнглида марказдаги янги қурилган ва қурилаёт-
ган муҳташам бинолар билан мана бу кўҳна ёғочдан ясал-
ган, устма-уст бўялаверганидан эскириб, оғирлашиб, наза-
рида ерга чўка бошлаган фин уйлари қиёс қилар: «Яқин-
дагина Қозоғистон Давлат нашриёти ҳам шу атрофда
эди-я! Шу ерларда ҳам ишлаган эдик-а...»— деб хаёлидан
ўтказар эди.

Ҳалиги бола ичкаридан бир рус кишини бошлаб чиқди.
У сал букчайганроқ, юзлари ажиндан тарам-тарам, усг-
боши ҳам унчаллик эмас, папиросни кўп чекканидан бўлса
жерак бармоқларининг учи, тирноқлари сарғайиб кетган
эди. Собит оға уни кўриши билан истиқболига юрди. Шу
лайтда оғанинг кўнглидан: «Кўрниниши шу бўлса, иши қа-
нақа бўлдийкин?» деган гап лип этиб ўтди-ю, унга кўнгли
вўлмайроқ салом берди:

— Издирасти...

— Здравствуйте.

— Как велишать вас?

— Егор Самойлович...

— Знашит, по казахский Жагор Самойловиш...— деб
кулди Собит оға.

— Сўлай, аксакал,— деди қозоқчалаб Егор Самойлович.

— Уйбой, қазақша билгеннинг жақси бўлди-ов. Қулоқ сол, Егор, знашит...

Собит оға устага тоққа чиқишлари кераклигини, у ерда бир каттакон тошга уч-тўрт оғиз сўзни ўйиб ёзиш лозим бўлиб қолганини айтди. Уста гўё бу гапларга бепарқдай қўлидаги «Беломор»ни босиб-босиб ичига тортганча, оғанинг гапига муносабат билдирмай қараб турар эди. Оға ҳамма гапни айтиб бўлиб, устандан сўради:

— Бўлама?

— Бўла-ади..— деди уста негадир «бўлади» сўзининг охирини чўзиброқ.— Жуз сўм...

— Тўрт овуз сўзгеме?— деди Собит оға унинг томдан тараша тушгандек пулини айтганига, ҳалитдан савдо қилаётганига ранжиб.— Жетпис бес олсайши...

Уста индамай уйига кириб кетди. «Нима бу? Сукут аломати ризоми? Ё етмиш беш сўмга кўнгли тўлмадими? Нега бирор гап айтмай кириб кетди?!» Собит оға шу хаёлда турганида, қўлида кўп ишлатилганидан бўлса керак, сирти ялтираб, ранги ўнгиб кетган брезент халта кўтариб уста чиқиб келди. Машинага ўтиришди. Бугун ҳордиқ кун и бўлгани учун оғанинг катта ўғли Арслон рулда эди. Унинг ёнида Собит оға ҳассасига таянганича ўтирибди. Уста орқа ўриндиқда. Шаҳарнинг эгри-бугри кўчаларидан тоққа олиб чиқадиган равон йўлга тушиб олганларидан сўнг, Собит оға устани гапга солди. Унинг гап-сўзларидан шу нарса маълум бўлдики, уста аслида шу ерлик бўлиб, урушдан аввал политехника техникумида таҳсил кўрибди. Сўнг уруш. Москва остоаларида жанг қилибди. Панфиловчилардан экан. Ҳозир шаҳар коммунал хўжалигининг қайсидир идорасида ишлар экан: иморагларга карнизлар қилар, тош йўнар, турли ёдгорликларга нақшлар солар, ўйиб ёзар экан. Хуллас, декоратив ишлар билан машғул экан.

Машина гўзал Медев тепалигига кўтарилиб, шарқираб оқаётган сой бўйига тўхтади. Собит оға машинадан тушгач, устага ўртада ётган юмалоқ тошни кўрсатди. Табиатнинг бу қадар санъат билан ясаган мўъжизасига устанинг ҳам ҳаваси келди чоғи, у тош атрофини айланиб томоша қилди-да, бениҳтиёр «Да-а!» деб юборди.

— Минна жерине...— деди Собит оға кунгай томонда офтобда ялтираб турган жойини ҳассаси билан кўрсатиб.

Уста Собит оға кўрсатган жойни бир-икки чамалагач

— Узенги керек, аксакал,— деди.

Арслон «ҳозир» деди-ю, машинага ўтириб, пастга қараб физиллаб кетди. Бир оздан сўнг у қаёқдандир букалама нарвон олиб келди. Уста нарвонни авайлабгина тошга суяб қўйди. Унинг таги сувда турар, сув таги саёз, азбаройи тиниқлигидан тагидаги оқ, кўк, қизғиш рангдаги тошлар шундоққина кўриниб турар эди. Уста нарвонни яхшилаб ўрнатиб бўлгач, берироққа келиб, яна тошга тикилди, қўлидаги папиросини босиб-босиб ичига тортди-да, қолдиғини ташлади.

— Текст қайда, аксакал?

Собит оға ён дафтаридан уйида, машинкада ёзиб тайёрлаб чиққан текстни унга чўзди. Уста текстга бир зум тикилди:

**«БУЛ ЖУМИР ТАСТИ БАУРИМ МУСА АЙБЕККЕ
СИЙФА ТАРТАМ.**

Сабит МУҚАН улы.
3. VI. 1962 жыл».

Егор Самойловичнинг заҳил, ажиндор юзида нимадир ярқ этиб кетгандек бўлди. Қўллари билинар-билинемас титради. Ҳозиргина чекканига қарамай, тагин чўнтагидан папирос олиб тутатди. Бир текстга, бир тошга қарай-қарай, босиб-босиб ичига тортди, сўнг: «Жараайди!»— деди-ю, қўлига қандайдир бир йўғон қалам олиб, нарвонга кўтарилди.

Уста оғага бир жилмайиб қараб қўйди-да, кейин чўкичда ўйиниб ёзиладиган ҳарфлар ўрнини қаламда чиза бошлади. У бу ишни бирпасда қилиб бўлди. Сўнг нарвондан тушиб, ўзи чизган ёзувларга узоқдан тикилди. Унинг ҳаракатида боягисидан жадалроқ, бемалол илғаб олса бўлгудай ихлос пайдо бўлган эди. Йўқ, устада қандайдир ўзгариш содир бўлди. Ички бир ҳаяжондан бўлса керак, у тагин папирос тутатди. Унинг бу одати Собит оғанинг гашига тега бошлаган бўлса-да, тошга аниқ қилиб ёзилган ва офтобда кўзга яққол ташланиб турган ҳарфларни кўриб хурсанд эди. Уста папиросини ўпкасини тўлдириб тортиб, қолдиғини отиб юборди-да:

— Бул ким?— деб сўради тошга ишора қилиб.

— Бул тас...

— Жў-ў...— деди Егор Самойлович кулиб.— Айбекги айтам?

— Баурим, дўстим... Жазуши.— Собит оға Ойбек доманинг таърифини қила кетди: унинг яқинда декада муносабати билан Олмаотага келгани-ю, тоққа чиқишиганида

шу тошга кўзлари тушиб, уни дўстига совға қилгани бор-ми, домланинг қанақа асарлар ёзгани-ю... қўйинг-чи, «Навбой» романи учун Давлат мукофотига сазовор бўлганигача гапириб берди. Егор Самойлович одатдагисидек Собит оганинг гапларига ҳеч қандай муносабат билдирмай жим тинглади. Москва оstonасида яраланиб, сўнг госпиталга борганини, кейин тузала бошлаганида бир бахтли муносабат юз бериб, қўлига Ойбек домланинг «Қутлуғ қон» романи тушиб қолганини, шу-шу бу авторга нисбатан кўнглида алоҳида бир меҳр уйгонганини хаёлидан ўтказди... Ҳозир эса буни қарангки, ўша севимли ёзувчисининг номини тошга ўйиб ёзишни тақдир буюриб турибди... У мана шу ўйлар билан қўлига чўкичи билан болғасини олиб, нарвонга кўтарилди.

Собит оға Ёзувчилар боғида зарур иши борлигини айтиб, Егор Самойловичдан рухсат сўраб, машинага ўтира бошлади. У машина ойнасидан бошини чиқариб, устага мурожаат қилди:

— Ай, Егор, туски тамақти ўсинда олип келсинбе?

— Ўсинда...— деди уста орқасига қарамай.

Собит оға Ёзувчилар боғига қараб кетди. Соат бирларда Арслон устага овқат олиб келди.

...Собит оға бу ерга кечки соат тўртлар чамасида келди. Уста эндигина ишини тугатиб, халатининг бари билан юзидаги терни артиб, ўзи ёзган ёзувларни нарироқдан томоша қилиб турган экан. У Собит оғани кўриб, бери-роқдаги бир тош устига ҳорғин чўкди-да, «майли, якка ўзи томоша қилсин», дегандай папиросини тутата бошлади. Оға машинадан тушиб, тўғри тошнинг олдига келди. Арслон тагин бир кўк кастрюлькада егулик олиб келибди шекилли, текисроқ жойга авайлабгина қўйди, сўнг отасининг ёнига бориб, у ҳам тошдаги ёзувларни томоша қила бошлади. Собит оға ёзувларга тикилиб қолган, афтидан, унга устанинг иши жуда маъқул бўлган эди. Арслон ясси жойга газета ёзиб кастрюлькадаги таомларни қўя бошлади. Ёнида битта «Московское» ҳам бор... Собит оға ҳам келиб газета ёзиқлик жойдаги харсангтошларнинг бирига ўтирди.

— Ол, Аристан, қуй!— деди ўғлига ишора қилиб. Иккита қиррали стакан ҳам олиб келишган экан, Арслон иккаласига ҳам ярим-ярим қилиб ароқ қуйди. Собит оға бу кезларда ароқ ичмас, аллақачон қимиз билан «сухой»га ўтиб олган эди. Шундай бўлса ҳам, у устанинг хизматидан хурсанд бўлди шекилли, бир стаканни қўлига олиб, унга мурожаат қилди:— Қани, Егор, ол!

Аввал уста, сўнг Собит оға стакандаги ароқни охиригача ичишди. Собит оға газак қилиб бўлгач, чўнтагидан тўртта йигирма беш сўмлик олиб, Егор Самойловичнинг олдига ташлади. «Етмиш беш сўмга келишган эдигу, майли, кўнглимдагидай қилиб ёзибди, ўзининг айтгани бўла қолсин!»— деди ичида. Уста Собит оғага бир ғалати қараш қилди-да, газета устида ётган пулларни олдидан нарироққа суриб қўйди.

— Олма-аймин!

— Ҳэ, неге олмайсин?!— деди Собит оға ҳайрон бўлиб.

— Ўл кисиге мен-де қизметимди сийладим... Жазуши екен.

Собит оға ғалати бир аҳволда қолди.

— Меникинден-де сенинг жиндилигинг ўтиб кеттиов, баурим...

Егор Самойлович оғанинг «жиннилигинг» деган сўзини жуда тўғри тушунди. Бу сўз «садоқатинг, меҳр-оқибатинг» деган маънода айтилган эди. Улар тагин бир стакандан отиб олишиб, пешин пайтида машинага ўтиришди. Собит оға ҳар галгидай олдинги ўриндиққа эмас, орқага, Егор Самойловичнинг ёнига ўтириб олган, ўйлаган ишнинг муваффақиятли тугаганиданми, ё устанинг дўсти Ойбекка нисбатан тантилик қилганигами, ё худ ичкиликнинг қизувиданми, ҳар ҳолда унинг юзи қип-қизил бўртиб, аслида қийиқ кўзлари яна ҳам қисилиб кетган, ўнг қўлчида ҳассаси-ю, чап қўлини устанинг елкасига ташлаб, ўта кулгилли қандайдир бир ўланни хиргойи қилганча келар эди.

Улар қош қорайиб қолганида шаҳарга кириб келишди.

«Ўзбек бўлсанг кел бери!»

1965 йили Олмаотада бир китобим нашр этиладиган бўлиб, шу муносабат билан яна бориб қолдим. Олмаотага бориб, Собит оғани кўриб, унга «салом бермай кетишни гуноҳ ҳисоблаб уйига телефон қилсам, уйдагилар у кишини тоғда, ёзувчилар боғида, деб айтишди. Литфонднинг машинасида тоққа чиқиб бордим. Бу боққа иккинчи бор келишим эди. Аввалги гал келганимда куз пайти эди, дарахтлар япроқларини тўкиб, боғнинг файзи кетиброқ қолган, дам олаётган ёзувчилар ҳам салқин тушиб қолганиданми, сийракроқ эди. Ҳозир июнь ойи, боғнинг айни яшнаган, гулларнинг қулф уриб очилган кези. Ўртада асосий корпус кўзга яққол ташланиб турибди: чиройли, оппоқ, олди гулзор... Бошқа коттеджлар дарахтлар ўртасида кўмилиб кетган. Ўртада ёғочдан қилнган новсимон ариқда

айқириб сув оқиб турибди. Шу ерда дам олаётган ёзувчилардан сўраб-суриштириб, Собит оғанинг коттеджини топдим. Яқинлашиб қолганимда, коттедж томондан кимдир хирилдоқ товушда қичқирди:

— Ҳўй қозоқ, кет ари!

Мен бир муддат тараддудланиб қолдим. Дарҳол ўзимни тутиб олиб, жавоб қилдим:

— Мен қозоқ эмас, ўзбекман!

— Ўзбек бўлсанг кел бери!

Тўғри Собит оға ўтирган жойга кириб бордим. Икковимиз чулдураниб қолдик. Тошкентдаги дўстларининг ҳол-аҳволини сўраб бўлгач, бояги гапи учун узр сўради ва нима учун шундай деганига изоҳ берди. Оғанинг гапига қараганда, у ҳозир машҳур қозоқ олими, этнографи Чўқон Валихонов ҳақидаги трилогиясининг иккинчи китоби устида ишлаётган пайти экан. Боққа келган баъзи бир бекорчилар: «Юр, Собит оғанинг олдига борамиз, бир оз лақиллашамиз», деб ёпирилиб келишиб, у кишини ишдан қўяр экан. Шундан кейин оға Марям опага, кундузги соат иккигача олдимга ҳеч кимни қўйма, келадиган одам тушдан кейин келсин, деб тайинлаб қўйган экан. Бир оз у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирдим-да, аҳволга тушуниб, узр сўрадим:

— Энди Собит оға, менга рухсат берсангиз...

— Жўқ, сен кетпе,— деди у киши соатига қараб.— Сен Марям апанг мен сўйланип ўтиратур. Соғат екиде тамақ жеп, товға шифамиз.

— Маъқул.

...Овқатланиб бўлиб, тоққа чиқиб кетдик. Собит оға кўринишдан бир оз чарчагану, лекин ҳар галгидай олдинги ўриндиқда ҳассасига суяниб хиргойи қилиб кетаётибди. У аҳён-аҳёнда хиргойисини шартта узиб:

— Муса омонба? Гафур журме?— дерди-ю, тағин хиргойисини бошлар, яна бир оз ўтгач:— Миртемир жиен куйли-қувваттима?— деб сўрар, сўнг тағин хиргойисини давом эттирар эди.

Машина икки томони залварли тоғлар билан ўралган, илонизи бўлиб шўх оқаётган сой бўйида тўхтади.

— Энди сен қайтабер, болам.

Машина келган изига қайтиб кетди. Энди нимада қайтамиз, деб ҳайрон бўлиб турибман. Собит оға менинг ташвишимни тушунди шекилли, қийиқ кўзларини менга тикиб жилмайди. Сўнг у ҳар кун соат иккидан сўнг машинасида шу ерга келишини, унга жавоб бериб, ўзинида кетишини, бу эса унга яхшигина бадантарбия ўрни-

ни ўташини гапириб берди. Ҳа, тўғри, бу ер анча баландлик, пастликка пиёда тушиш, тепаликка кўтарилишга қараганда осонроқ бўлса керак-да, деб ўйладим.

— Энди, сарбола, булай жур...— у бир-бир босиб тошдан-тошга урилиб, айқириб оқаётган сой бўйига қараб юра бошлади. Мен кетидан эргашдим. У сой бўйига етгач, таёғи билан ишора қилди:— Минов, анов айтқаним...

Бундай қарасам, кўз олдимда, сой ўртасида худди атайлаб қилингандай юм-юмалоқ, катталиги кичикроқ ўтовдай оқишранг тош турарди.

Дўстликда гап кўп, одатда ҳамма нарса шахсий дўстликдан бошланади. Бу оқсоқолларнинг киши ҳавас қилса арзигудай дўстликлари аллақачон катта маънодаги дўстликка — адабиётларимиз, халқларимиз дўстлигига айланиб кетган улкан дўстлик эди. Менинг калламга дафъатан шу фикр келди. Бир чеккаси шу фикрлардан фахр ҳиссига гарқ бўлиб, дарров кўз олдимга Ойбек домланинг сурати келди: уйлар билан ўралган чоғроқ ҳовли, тўрдаги уйи бўсағасида, курсида домла набирасини ўйнатиб ўтирибди. Эғнида сурранг лафсан кўйлак, барини шимига қистирмаган. Паришонроқ сочлари устидан кўхна дўпписини бостириб кийиб олган... Домланинг шундоққина ёнгинасида кичкина бир оҳу боласи суркалиб, эркалангиси бор.

У кишиникига яқинда бир иш билан борганимда Ойбек домлани шу тарзда кўрган эдим.

...Секин йўлга тушдик. Индамасам ҳам Собит оға менинг тошдаги ёзувни кўриб, чин юракдан хурсанд бўлганимни, раҳмат айтишни эса ҳаяжонимдан унутиб қўйганимни ҳис қилиб келар, назаримда худди мана шунинг учун менинг фикримни сўрамаётган эди.

— Мусага борип айт, жумир тасин олип кетсин,— деди Собит оға қувлик билан менга қараб жилмайиб. Унинг бу гапида: «Қалай, сарбола, чарчамай келаётибсанми?»— деган оҳанг ҳам йўқ эмасди. Мец нонлож жилмайиб, дедим:

— Албатта бориб айтаман...

Укинч

Олмаотадан қайтиб келганимдан кейин анча вақт ўтган бўлса ҳам Ойбек домлани учратолмадим. Чунки домла ёзлик боғига кўчиб кетган, шаҳарга камдан-кам тушар эди. Уша кезларда Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг Хадича Сулаймонова кўчасидаги эски биноси залида ёш ёзувчилар семинари бўлаётган, семишарда Ойбек домла, Ғафур

ака, Абдулла акалар ёшлар билан учрашиши лозим эди. Нима ҳам бўлди-ю, Ойбек домлани боғдан олиб келиш вазифаси менга юклатилиб қолди. Машинада боққа чиқиб бордим. Машина товушини эшитибми, у бирор иш биланми, бахтимга Ойбек домланинг ўзлари қаршимиздан чиқиб қолдилар. Устиларида оқ кўйлак, йўл-йўл кўкиш пижама-шаравар, оёқларида шиппак, қаттиқ ишлаганларидан бўлса керак, сочлари хурпайган, кўзларида жиндек ҳорғинлик. Одатда салом-алиқдан сўнг Ёзувчилар союзи раҳбарлари тайинлаб юборган гапни айтдим. Домла бажонидил рози бўлдилар. Сўнг ўрни келиб қолиб, Олмаотага борганимни айтдим, ўртоқларнинг саломларини топширдим. Домланинг кўзлари катта-катта очилиб, юзларига нур югурди.

— Ҳа-а, бордингизми?..

— Боровдим, домла,— дедим мен унинг хушнуд кайфиятидан фойдаланиб.— Сизга Собит оға салом айтдилар. Анови... тоғдаги оға совға қилган юмалоқ тошни олиб кетар экансиз.

Ўша юмалоқ тош кўз олдига келди шекилли, домла шундай хахолаб кулдики, юзларигача қизариб кетди.

— Ҳа-а, тош, тош...

У киши нуқул шундай деб кулар, назаримда устознинг оғзидан вулқондек отилиб чиққан шу бир оғиз сўзда унинг ўз дўстига меҳр-муҳаббати шундоққина кўриниб турар, бундан уч йил муқаддам кўрган ўша ажойиб тошни ҳам, гўзал Медев атрофидаги уни мафтун этган сеҳрли табиат манзараларини ҳам кўз олдига келтириб, дўстининг: «Тошни олиб кетсин!» деган гапидаги беғубор ва нозик юморни ҳам ҳис қилиб турар эди.

* * *

... Буни қарангки, кейинчалик Олмаотага сел келиш хавфи туғилиб, сув йўлини тўсиш мақсадида Медевдаги сойнинг икки томонини портлатганларида Ойбек домлани беҳад севинтирган ўша юмалоқ тош кўмилиб кетганини эшитиб, ниҳоятда хафа бўлдим. Бирор ёққа сафарга чиқсам ҳаминша фотоаппарат олиб юрадиган одам, бу гал фотоаппаратсиз борганимга, аввалига ҳазил тариқасида бошланиб, кейинчалик ўша икки буюк инсоннинг, икки буюк адибнинг, икки буюк қардошнинг ажойиб дўстликлари рамзига айланиб кетган ноёб тошни суратга олиб қўйганим учун ҳали-ҳали ўкинаман.

ТУЕНА

Олмаотага сафаримнинг охириги кунлари, Гўзал Медев, Олатов бағридан тенгқур ёзувчи дўстларимнинг меҳрибон даврасидан ҳозиргина меҳмонхонага қайтиб, юмшоқ креслога ўзимни ташладим. Мана, сафар ҳам қариб қолди. Эртага қайтишим керак. Самолётга билет олганманми, олганман. Дўстларим билан хайрлашдимми, хайрлашдим. Энди фақат нарсаларимни йиғиштириб чамадонга солиш қолибди, холос.

Шу ўйлар билан ўтирганимда тумбочка устидаги кофе-ранг телефон қисталанг жиринглаб қолди. Трубкани кўтардим:

— Алло.

— Ай, Носир, сенмисинг?— деган хирилдоқ товуш эшитилди. Дарров танидим.

— Менман, Собит ога!

— Ай, сарбола, сен қайда журсин? Боядан бери телефон сўгаберип...

— Болалар билан тоққа чиққандик...

— Маъқул, эндеше кел бери.

Ростини айтсам, жуда чарчагандим, ҳеч қаёққа боргим йўқ эди. Лекин у кишининг гапини ерда қолдириб ҳам бўлмасди. Шундай, бўлса ҳам ботиниб:

— Жуда чарчаб келгандим, Собит ога. Бир оз ётиб дам олсам дегандим,— дедим журъатсизроқ.— Зарур гапингиз бормиди?

— Жигитсан-ғўй, шаршадим дегени уялмайсинба?— деди у киши. Товуши боягидан баландроқ чиқди.— Кел мунда! Марям женгейнинг эт осип, саған қарап ўтир!

— Хўп, хўп бораман...

Оғанинг гап оҳангида пўписа бор эди. Телефон трубкасини аста жойига қўйдим. Бунини қаранг, пўписа билан айтилган гапда ҳам меҳрибонлик, одамнинг бошини силаганда юз берадиган яхши кайфият ҳисси ҳам бўларкан.

«Э, нима бўлса бўлди,— дедим ўзимча товушимни чиқариб.— Ўнгиштириб ололмайдиган нима бор шунча? Бир қатор кийимлариму ёзувчи ўртоқларим эсдалик учун ёзиб берган китоблар. Тагин нима? Бўлди! Қелиб жойларман чамадонга».

Хонамин беркитиб, пастга тушганимда, соат кечки еттилар эди. Шаҳарнинг энг гўзал, энг гавжум жойига тушган «Олмаота» меҳмонхонасининг олди яна ҳам очилиб кетган, шаҳарга оқшом салқини тушгани учунми, меҳмонхона эшиги олдида одамлар сероб: биров келаётган, биров кетаётган, хиёбонларда сайр қилиб юришган. Фавворалар осмонга сапчишда бири биридан ўзаман, дейди.

Мен аста юриб, Абай номидаги опера ва балет Катта театри майдонига чиқиб олдим. Шу ердан тахминан икки кўча ўтиб, чап томонга юз метрча юрсам, Собит оғанинг уйида бўламан. Муқон Тўлебоев кўчаси. 125/129.3 кватира.

... Иккинчи қаватга кўтарилиб, қора дерматни қопланган икки тавақали эшик четидаги кўнғироқ тугмачасини босдим. Кўп куттирмай эшик очилиб, Марям опа кўринди. Тўғри ошхонадан чиқиб келяпти шекилли, олдига қизил гулли пешбанд тақиб олган, иссиқдан юзлари қип-қизариб кетган эди.

— Айналайин сарбола, кел, кел...— у бир чеккага ўтиб йўл бераркан, орқасига ўгирилиб деди.— Собит, келди сарболанг! Кел, кел!

— Ассалому алайкум...

— Ваалейкум...— деб ичкаридан Собит оға чиқиб келди. Ишлаб ўтирган экан шекилли, эгнида йўл-йўл пижама, бошида қора духоба тақия.— Қалай, сарбола, зерикпедингбе? Анав шайтандар сени зериктирмейди-ғўй. Қане, тўрге ўт. Минна диванга ўтир. Анов пўстектинг устине шигин тепкилеп-тепкилеп ўтир. Ангиме бор, кейин айтам,— деб менга бир қараб қўйди.— Мен қазир...

Собит оға шундай деди-да, чап қўл томондаги эшикка кириб кетди. Иши бўлса керак-да. Мен аста диванга келиб ўтирдиму беихтиёр оёғимнинг тагидаги пўстакка қарадим. Каттакон қора айиқнинг териси. Юнларининг ўсиқлиги нақ бир қарич келади, тўрт оёғи тўрт томонга тарвақайлаб кетган, гўё бошини гиламга қўйганча уйқуга кетгандай чўзилиб ётарди. «Оддийгина айиқ териси. Нега Собит оға тепкилаб-тепкилаб ўтир, деди? Гап бор, кейин айтаман, деди-ку! У қанақа гап экан?— деган фикр ўтди хаёлимдан. У ёқ-бу ёқни томоша қила бошладим. Каттакон зал. Зал ўртасида устига яшил мовут қопланган катта-

гина стол, атрофида стуллар териб қўйилган. Поллар силлиқ паркет. Аста ўрнимдан туриб, деворларга илиқлик суратларни томоша қила бошладим. «Мана буниси аква-релда, ҳув анавиниси мойли бўёқда чизилибди... Ҳаммасидан ҳам бурчакда тургани жонли чиқибди, кимда чизилган экан-а? Ие, кашта-ку бу! Во ажабо! Қайси санъаткорнинг иши экан? Мўйқаламда ҳам бунчалик жонли чиқмас. Қаранг, Собит оғанинг худди ўзи: устида қозоқи жун чакмон, бошида сувсар телпак, кўзларини сал қисиб, жиндек қувлик билан кулиб турибди. Қимнинг иши бўлса ҳам иш қилиб қўл-кўзи дард кўрмасин-да!»

Залдаги қарийб ҳамма суратлар Собит оғага юбилей кунлари совға қилинган, аксари санъат асарлари эди. Томоша қилиб туриб, кўнглим фахр ҳисси билан тўлиб кетди. Қаранг-а, ёзувчига шунча ҳурмат, шунча иззат-иқром! Булар орасида оддий китобхоннинг ҳам, эътиборли ташкилотларнинг ҳам... Собит оғага қилган тортиқлари, дил сўзлари бор. Ёзувчига бундан ортиқ мукофот борми? Музейга айланиб кетибди бу зал.

Чап томондаги жавон устида турган каттакон пахта гулли вазага кўзим тушиб қолди. Бейхтиёр: «Ие!— деб юбордим. Гўё узоқ юртда бир танишимни учратиб қолгандай ҳаяжонга тушдим. Шубҳасиз, бу Тошкент чинни заводининг маҳсулоти бўлса керак. Аста юриб, жавон олдига бордим. Ҳа, худди ўзи. Вазага Собит оғанинг кулиб турган сурати ишланган, гўё пахта чаноқларидан гулчамбар ясаб, ўраб қўйилгандай... Мен энди бўйимни чўзиб, вазанинг бўйнига ҳуснихат билан битилган олтинранг ёзувларни ўқимоқчи бўлаётгандим, ичкаридан Собит оға чиқиб қолди:

— Шароф Рашидовдинг сийи,— деди у фахр билан.— Усинда бир жийналисқа келгенде...

У ҳам вазага бир оз тикилиб қолди. Юзларида мамнунлик аломати, чамаси, Шароф ака у кишига вазани топширган ва етмиш йиллиги билан табриклаган ҳаяжонли дамни кўз олдига келтирди, чоғи, дили яна ҳам ёришиб кетди. Ундаги бу кайфият аллақачон менга ҳам юққан, вазага ҳавас билан қараб турар эдим...

— Жур, сарбола,— деди бир пайт елкамга қўллни ташлаб,— женгейингдинг эти-де пискен шиғар.

Биз кетма-кет бошқа хонага кирганимизда, ташқарига аллақачон оқшом қоронғилиги тушган, ичкари эса биллур қандил нуридан чароғон, Марям опа стол устини яшнатиб қўйган эди. У ошхонадан ҳазил қилиб чиқди:

— Бул сарболанг келгели бери салеми беруди билмейди, Қиздар мен жургеннен аманба?

— Сўлай шифар,— деб қувлик билан кулди Собит оға ҳам.

Мен бу гаплардан сал қизариб кетдим шекилли:

— Қани, сарбола, қизарма,— деб столга таклиф қилди Марям опа,— мен қазир тамақ олиб келем...

Стол устида ҳамма нарса бор эди. Биз қази деб фақат ичакка тиқилган йилқи гўштини тушунамиз. Лекин мана бу столда турган қази бўлакча. У ичакка тиқилмаган, ёғи тўрт энлик десам лоф бўлмас, олтиндай қулф уриб турибди. Оғзингга солсанг, эриб кетаман, дейди. Мана буни ҳақиқий қази деса бўлади!

Марям опа буғини бурқиратиб бир лаган бешбармоқ олиб кирди...

... Овқатдан сўнг мен эртага Тошкентга учишимни, нарсаларим ҳали йиғиштирилмаганини айтиб, рухсат сўрадим.

— Эртеге қай вақтда ушасин?

— Ўн иккиларда.

— Уҳ-ҳў,— деди Собит оға чўзиб.— Вақтинг кўп экан. Сен мунда қол.

— Бул сарболанг номерине қиздарди шағирип қўйган бўлар,— деб тағин ҳазил қилди Марям опа.

Қолмасликнинг иложи бўлмади. Қолдим. Анча маҳалгача у ёқдан-бу ёқдан гаплашиб ўтирдик. Аҳён-аҳёнда Собит оғанинг бояги: «Пўстакнинг устига чиқиб тепкилаб-тепкилаб ўтир... Гап бор, кейин айтаман» дегани эсимга тушар, уни сўрашнинг мавридини тополмасдим. Вақт алламаҳал бўлгач, Собит оға ўрнидан турди:

— Ол, сарбола, мен жатарда кўшени бир айланиб келетин адетим бор. Борнинг келсе, жур. Борнинг келмесе, анов диванга жатип дем ол,— деди бурчакда турган дастаси болтанусха қора ҳассасини қўлига олиб.

— Мен ҳам...— дедим шайланиб. Чол одам сайр қиламиз деб турганда қандай қилиб диванда чўзилиб ёта оласан?— Кетдик!

Кечки соат ўн яримлар чамаси Муқон Тўлебоев кўчасида аста юриб боряпмиз. Бир яхши жойи, бу кўчадан транспорт юрмас экан. Сердарахт хиёбон, ҳукумат кишилари, санъаткорлар, ёзувчилар турадиган кўча бўлгани учунми тинч, осуда экан. Атрофни неон чироқлари сутдек ёритиб турибди, у ер-бу ерга креслосимон чиройли скамейкалар қўйилган, кеч бўлиб қолгани учун одамлар сийрак, фақат унда-бундагина бир-иккита одам қўлтиқлашиб юришар, скамейкаларда ўтириб суҳбатлашишар, ҳордиқ чиқаришар эди. Биз хиёбон бўйлаб бир-бир босиб кетяпмиз, бе-

тон ариқчалардаги сувнинг майин жилдираши қулоққа ёқимли эшитилади.

Кўча бошига чиқиб орқамизга қайтдик. Собит оғанинг уйидан бу ергача чамаси икки чақиримча келар экан. Оғанинг айтишича, ҳар кун и кечқурун ётиш олдидан шундай сайр қиларкан. Яхши одат. Қани энди биз ҳам шундай қилсак. Ё қунтимиз йўқ, ё аҳамият бермаймиз. Ишқилиб, иккисининг бири... Ярим йўлга келганимизда бояги пўстак ҳақидаги гап эсимга тушиб қолди. «Ҳозир аини пайти; сўрасаммикан?»— деб ўйладим. Ахири журъат қилиб ўша гапни эслатдим:

— Собит оға, бояги пўстак...

Собит оға бу гапни эшитиб, бирпас йўлидан тўхтади. Фикрини йиғиштириб олиш учун бўлса керак, бирпас жим қолди-ю, атрофга аланглади. Сўнг дарахт тагидаги скамейкага кўзи тушиб:

— Жур, анда ўтирамиз...— деди-да, ўша томонга юрди. Мен унга эргашдим. Скамейкага бориб ўтирганимиздан сўнг аста гап бошладим:

— Упўстак...

* * *

...«Учқудуқ» яйловининг оқшоми гўзал бўлади. Кундузлари аксинча, қуш учса қаноти, тулпор юрса туёғи қуяди. Эҳтимол, яйлов қум ўртасига жойлашганидандир, балки бошқа сабаби бордир ё эса бу жойларнинг табиати ўзи шундайми, иссиқ билан салқин худди тун билан кун алмашингандек алмашиниб туради.

Кундузги нафас қағ' арувчи иссиқ тафтидан бир оз ороми қочган қўйлар ҳозир шох-шаббадан ясалган четан қўра ичида ҳузур қилиб, бирининг устига бири бош қўйиб ётибди. Аҳён-аҳёнда қўра атрофидаги итларнинг ҳуришларини, чирилдоқларнинг бир-бирига гал бермай чириллашини ҳисобга олмаганда, теварак-атроф жимжит. Ердан қўра осмон ёруғроқдай. Негадир юлдузлар бугун ҳар кунгидан ёруғ порлаётгандай. Ёшгина чўпон Дўнан қўра четидаги пастаккина қўлбола сўрида жимир-жимир қилаётган юлдузларга боқиб, хаёл суриб ётибди. Афтодаҳол. Четан қўрадан сал нарида иккита ўтов қорайиб кўриниб турибди; бири амакиси — Бекмурод оғаники, иккинчиси — ўзиники. Икки ҳафтадирки, у ўтовига бош суқмайди, бош суқишга юраги дов бермайди. Кечалари шу сўрида ётади. Нега эканини ўзи билади, икки ҳафтадирки, кўнглига қил ҳам сиқмайди. Хаёл сургани-сурган: уҳ тортади, амакиси билан

явгасига билдирмай холлроқ жойда кўз ёши ҳам қилиб олади...

Бугун ферма мудирини Бўронбой ога райондан анча-мунча хабарлар олиб келди, газеталар ташлаб кетди. У олиб келган хабарлардан биттаси шу эдики, совхоз маъмурлари бу ердаги чўпон-чўлиқлар ихтиёрига битта кажавали мотоцикл берадиган бўлишбди. «Ана шунақа, — деди ўзича Дўнан. — Ҳамиша шундай бўлади. Бир кори ҳол юз бермагунча улардан бир нарса униши қийин. Энди мотоциклинни пишириб есин. Бўлар иш бўлиб, бўёғи сийганда мотоцикл берармиш-а! Ҳэ, ўргилдим!..» Бўронбой ога олиб келган газеталарнинг хабар қилишича, олтинчи ёшга тўлиши муносабати билан районга таниқли ёзувчи Собит Муқонов меҳмон бўлиб келармиш. Газетада унинг каттакон портрети босилибди, область қаламкашларининг у ҳақдаги анчагина мақола ва табриклари эълон қилинибди. Эртага келармиш, катта тантана бўлармиш. Бўронбой оганинг гапига қараганда, район раҳбарлари: «Собит Муқонов келса, одамлар райком биноси ёнидаги клубга сиймайди» дейишиб, унинг тўйини район марказидаги очиқ майдонда ўтказмоқчи бўлишибди. «Жуда тўғри ўйлашибди, — хаёлидан ўтказди. Дўнан ҳамон чалқанча ётаркан, — шундоқ катта ёзувчи меҳмон бўлиб келади-ю, жиндек клубга одам сийгармишми?.. Эҳ-ҳ... Қалдирғочим, сен шўрлик Собит Муқоновнинг асарларини севиб ўқирдинг. Айниқса, «Бўтакўз» романини қўлингдан қўймасдинг, унинг қаҳрамонларининг сенинг қадрдон кишиларингга айланиб кетган эди... Қалдирғоч, жонгинам, мана, эртага ўша сен яхши кўрган Собит Муқонов районимизга меҳмон бўлиб келяпти... Қани сен! — Дўнаннынг ҳалқумига бир нарса тиқилгандай бўлди, анчагача жим ётди... сўнг бир гап эсига тушди шекилли, мийиғида кулган бўлди. — Ой-кунинг яқинлашган кезлари эди, сенинг бу гапларинг бир умр эсимдан чиқармиди, жонгинам. Ярим кечаси эди, сен бўлажак фарзандимиз суйрингдан туртаётганини ҳис қилиб бағримда эриб ётардинг. Мен ҳам ўзимча бу бахтдан маст эдим. Шунда сен уйда иккаламиздан бошқа ҳеч ким бўлмаса ҳам, худди ёиров эшитиб қоладигандай қулоғимга: «Дўнан ога, агар қиз кўрсак, исмини — Бўтакўз, ўғил кўрсак — Асқар¹ қўямиз» дединг. Мен сени шунда бағримга маҳкамроқ босдим. Бу рози бўлганим эди...»

Ҳозиргина Дўнаннынг кўз ўнгида чарақлаб турган юл-

¹ «Бўтакўз» романинг қаҳрамонлари.

дузлар аввалига бир жимирлади-ю, сўнг аста-секин хира тортиб кетди, кўзининг қийиғидан икки чаккасига иссиқ ёш қуйилди, ҳалқумига бир нима келиб тиқилди. У ўзини эплаёлмай юзтубан ўгирилиб, тагига тўшоғлиқ айиқ терининг ўсиқ юнларини қаттиқғижимлаганича елкалари силкиниб анча ётди...

— Ҳой, Дўнан, ухлаб қолганмисан?!— деган товушдан Дўнан сакраб турди. Бундай қараса, бошида Бекмурод оға фонус кўтариб турибди. У фонусни юқорироқ кўтариб, Дўнанга тикилди.— Ие, тентак, бу нимаси? Арт, кўзларингни! Шунга ҳам кўз ёшими? Бўлди, борасан. Қўйларни бир кунга ўзим эплаб турарман. Лекин бола, кечқурун қайтиб келасан.

— Хўп,— деди Дўнан кулгидан ўзини зўрға тийиб. Ўзи шундай бир аҳволда турмаганида борми, думалаб-думалаб кулган бўларди.

— Ҳа, шундай бўлсин.

У қўйлардан хабар олиш учун бўлса керак, қўлида фонус, четан қўранинг ортига ўтиб кетди. У кетгач, Дўнан пиқ этиб кулиб қўйди: «Мен нима гамда-ю, у нима деб тушунди? Уни қара-ю, ҳа, майли, ҳар қалай, худодан бўлибми, қайсарлигидан бир оз тушай деди. Рухсат тегиб турганда борсам бориб кўриб келай, Қалдирғоч, сен учун ҳам кўриб келай...»

Гап шунда эдики, кундузи ферма мудирин Бўронбой Собит Муқоновнинг районга меҳмон бўлиб келиши ҳақидаги хушxabарни олиб келганда, Дўнан шаҳарга тушиб уни кўриб қайтиш учун амакисидан рухсат сўраган, аммо у турли баҳоналарни рўкач қилиб, Дўнанга рухсат бермаган эди. Мана, ҳозир уни афтодаҳол бир ҳолатда кўриб, дийдаси эриб кетди шекилли, рухсат бериб юборди.

Бекмурод оғанинг гапи астойдил экан. Дўнан эрталаб турса, ягона тўриқ қашқа эгарланиб турибди. Буни кўрган Дўнан эътироз билдирган бўлди:

— Оға, тўриқни минмайман, ўзингиз яёв қоласиз. Пиёда юриб ўрганиб қолганман,— деди.

Унинг гап оҳангида нимагадир шама ҳам бор эди. Бекмурод оға буни дарров илғаб олди, бир ўқрайиб қаради-ю, лекин индамади. «Пиёда юриб ўрганиб қолганман» дегани сал қўпол чиққанини Дўнаннынги ўзи ҳам сезди, аммо узр сўрайман, деб ҳозирги юмшаб турган муносабатни бузиб қўйишдан қўрқиб, миқ этмай тураверди. Бекмурод оға ичида «астафрулло» келтириб, тўнғиллади:

— Уттиз беш чақиримга яёв бормоқчимисан? Тентак!

Кечаси Бекмурод огадан жавоб теккач, Дўнан эрта-лабгача тўлганиб ўйлаб чиқди. Нима совга қилса экан? Тўғри-да, шундай ихлос қўйган ёзувчининг олдига қуруқ қўл билан бориб бўларканми? Айниқса, Қалдирғоч яхши кўрадиган ёзувчининг олдига-я! Йўқ, нимадир олиб бориш керак. Нима олиб борса экан-а? Нима олиб борса, Қалдирғочнинг руҳи шод бўлади? Нима?

У оппоқ тонггача ўйлай-ўйлай ахири бир қарорга келди: мана шу пўстакни олиб бориб совга қилади. Собит огага! У ўзининг бу фикрдан мамнун бўлиб, дарҳол ўрнидан турди-да, каттакон айниқ терисини юмалоқлаб ўрай бошлади, сўнг икки буклаб, каноп қопга яхшилаб жойлади. Бекмурод ога кўриб қолиб қаршилик қилмасин дедими, уни кўздан панароқ жойга яшириб ҳам қўйди.

Дўнан Бекмурод огадан миннатдор бўлиб отга минди, сўнг оганинг кўзини шамғалат қилиб, қопга жойлаган омонатини хуржунга жойлади-да, жўнаб қолди.

Шундай нисик кунда ўттиз беш чақирим йўл юриш ҳазилакам гап эмас: от ҳам терга тушиб кетади, одам ҳам лоҳас бўлади. Дўнан мана шундай бир аҳволда район марказига яқинлашганда, очик майдонда тўпланган гиж-гиж одамга кўзи тушди. «Бошланиб кетибди-да!» деган ўй келди дафъатан унинг хаёлига. У отини қистаб одамларга яқинлашди. Қараса, ўзидан бошқа отлиқ йўқ экан, хижолат тортди. Кейин отининг бошини буриб, нарироқ борди-да, бир ҳовли дарвозаси олдида тўхтади. Шундоққина дарвоза ёнидаги симёғочга отини қантариб боғлади. Бу ерга от боғлаш мумкинми, йўқми, буни ўйлаб ҳам ўтирмади. Сўнг хуржундаги каноп қопга ўроғлик нарсасини олди-ю, ўзини одамлар тўдасига урди...

Дўнан умри бино бўлиб бунақа тантанали йиғилишни кўрган эмасди, оғзи очилиб қолди: илгарилари бир-икки бор байрамларда совхоздаги мактаб болалари билан келиб кўргани — ўша ёғочдан ясалган каттакон минбар. Унингчини битирадиган йили Май байрамида Дўнан билан Қалдирғоч бу ердан ёнма-ён ўтишган. Фақат фарқи шуки, бу ерда илгари байрамларда район катталари ясантусан қилишиб тикка туришар, олдиларидан саф-саф бўлиб ўтаётган район меҳнаткашларини, ишчилару зиёлиларни, қўлларидан алвон байроқлару турли-туман транспарантларни кўтариб, қий-чув қилиб ўтиб кетаётган мактаб болаларини енгилгина қўл силкишиб қутлашар, аҳён-аҳёнда ораларидан кимдир баланд товушда ўртага қандайдир

бир тантанали шиорни ташлар, унинг сўзлари тугамаёқ шиорнинг охири болаларнинг «Ура-а!» деган қийқириқларига кўмилиб кетар, андак фурсат ўтиб бу ҳол яна такрорланар эди. Йўқ, ҳозирги йиғин илгариги йиғинларга сира ҳам ўхшамасди. Ойда-йилда бир кўришиб қоладиган район казо-казолари билан бирга уларнинг ўртасида севган ёзувчиси Собит Муқонов ҳам ўтирибди. Дўнан бошқаларнинг қай ҳолатда ўтирганини айтиб беролмаслиги мумкину, аммо севган ёзувчисининг ҳозирги ҳолатини изоҳлаб бера олади: ўтириши худди ўзининг қандайдир бир китобида берилган суратига ўхшарди. Китобдаги сурат бир оз жиддий, эгнидаги кийими ҳам бошқа, қора костюмда, галстук таққан, чап кўкрагида депутатлик нишонӣ... Йўқ, бу ерда у бошқа кийимда: эгнида оқ шойнданми... ишқилиб, оқ матодан енгилгина халат, бошида яшил тақия, олдидаги столга тирсақларини таяганича мамнун бир қиёфада минбардаги бийрон-бийрон сўзлаётган нотикқа эмас, ўзининг ҳурмати учун тўпланиб, шундай саратон қуёшида миқ этмай нотикнинг гапларини эътибор билан тинглаётган одамларга қараб ўтирар эди. Ана, бир ғалатиноқ гап бўлди шекилли, одамлар аввалига гурр этиб кулишди, сўнг қарсакбозлик бўлиб кетди. Собит оға ҳам маза қилиб, бутун гавдасини силкитиб кулди. Кулганда аслида қисик кўзлари яна ҳам қисилиб кетар эди.

Дўнан беихтиёр олдинга, минбар ёнига қараб юрди. Қўлтигидаги бесўнақай ўралган каноф қоли одамларга тегиб кетар, баъзилар унга «қайси тўқайдан келган қозоқсан?» дегандек ўқрайиб кўяр эди. У олдинги қаторга бориб қолганида, кимдир унинг билагидан аста тортди:

— Қанақа одамсан, ўт орқага!

Дўнанинг жаҳли чиқиб кетди. Қанақа одам бўларди? Одамдақа одам-да! Гапини қара-ю! У бундоқ қараса, минбарда Собит оға ўзига тикилиб турган экан: шундоқ-қина самимий, илиқ. Бу ҳолат Дўнанга ҳам кўчди. Собит оға ҳамон Дўнандан кўзларини олмас эди. Чамаси, унинг қиёфасида ўзининг ёшлигини, чўпонлик, етимлик чоғларини кўрди, шекилли. Ҳар ҳолда, шунга яқинроқ бир ҳис туйгани аниқ. Бўлмаса нега жилмаяди, нега кўзларини олмайди? Еки бошқа нарсага кулаётгандир?

Дўнан шу хаёлда аста, билдирмайгина ўзининг уст-бошига қаради. Об-бо! Кийиб келган уст-бошини қаранг-у! Қўй боқишга киядиган кийимлари! Овсар бўлмаса, яп-янги куёвлик эгни-боши: қора костюми, оппоқ нейлон кўйлагини галстугини билан докага ўралганича ўтов керагасида

илиғлик турган эди-ку. Бекмурод оғаси-ку майли, Улбика янгасига нима бўлди, бир оғиз эслатмабди-я! Ҳа, бунақа ишларга Қалдирғоч ҳушёр эди. Бирор ёққа борадиган бўлса, дарров тоза уст-бошини кийдирадди, киймаса зўрлаб кийдирадди шўрлик. Уни хўрликка ўхшаганроқ бир туйғу бўғгандек бўлди. Юзлари аламданми, ё ҳаддан зиёд иссиқданми, ё эса уятданми, ишқилиб, қизариб, бўртиб кетди. Энди орқага чекинмоқчи бўлиб қўзғалганида, бояги одам тагин жеркиди:

— Маданият деган нарса борми сенда!

Дўнан бу ёқимсиз одамнинг башарасига қаттиқ тикилиб қолди. Қани энди у мана бундай йиғинда эмас, ўзларининг яйловида бу гапни айтса-ю, Дўнан боплаб унинг башарасига туширса. У ўзини босди.

— Йўқ, фақат сизда бор маданият!— деди-ю, орқасига бурилди.

Ҳалиги одам бу гапни эшитиб, турган жойида қотиб қолди. Дўнан бир чеккада чордана қуриб ўтирган одамларнинг олдига бориб, қопини тагига қўйиб ўтирди. Назарида, минбарда Собит оға ҳали ҳам ўзига қараб тургандай эди. Эҳтимол, шундай туюлгандир. Минбар анча узоқ бўлса, ўзига қараб турибдими, йўқми билиб бўлармиди. У тагин ўша ёққа тикилди. Ҳа, рост, қараб турибди!

Гулдурос қарсақлардан Дўнан ўзига келди. Қараса, ҳамма ўрнидан туриб кетибди. Минбардагилар ҳам. Собит оға қўлида қора ҳасса, аста юриб олдинга чиқди. Райкомнинг биринчи секретари унинг елкасига ёқаси ва этаги заррин нақш билан безатилган қизил бахмал тўн ёпди, бошига шу рангда тақия... Қий-чув, шовқиндан райком секретарининг нима деяётганини эшитиб бўлмас, одамлар, хурсандчилигини, ҳаяжонини яшириша олмас, ҳамма ўз билгича бир нималар деб, мажлисни бозорга айлантириб юборган эди. Райком секретари гапириб бўлиб, Собит оғани қучоқлаб ўпмоқчи бўлувди, қучоғи етмади. У яна нималардир деди. Овоздан ҳам худо берган экан, бурнининг тагидан чиқмайди-я, жонивор! Бари бир одамлар унинг нима деяётганини ҳаракатидан билиб туришар эди. Ана, у, бир чеккага ишора қилиб, Собит оғага қўлидаги қамчинни тутқазди. Ҳаммаёқни қийқириқ, чапак босиб кетди. Дўнан ҳалиги райком секретари ишора қилган томонга қараган эди, у ерда иккита йиғит (бири—боя Дўнанны маданиятсизликда айблаган йиғит) бир отни жиловидан ушлаб туришибди. Асти қўяверасиз, тулпормисан тулпор! Нақ осмонга сапчийман дейди.

Собит оға аста юриб, отнинг ёнига келди. Ҳалиги йи

гитлар уни қўлтигидан олишиб миндиришди. Собит оға қамчинини осмонга кўтарди. Теварак-атрофни тағин қий-чув босиб кетди. Чаққон суратчилар унинг ўнг томонида ҳам, чап ёнида ҳам аппаратларини чиқиллатишяпти. Кино-чилар ҳам бор экан. Бир кўзларини қисганича аппаратла-рини Собит оғага тўғрилаб ғир-ғир айлантиришади. «Мана тўёна-ю, ана тўёна! Ана ҳурмату, мана иззат! Овсар бўл-масанг, тентак бўлмасанг, шундоқ таниқли ёзувчининг тў-йига пўстак олиб келасанми?! Дўнан ўзининг бу фикри-дан ҳам уялиб, ҳам қизариб, одамлар орасидан аста сир-ғалиб чиқа бошлаганда, қулоғига Қалдирғочи: «Тўхта, Дўнан, уялма, олиб келган совғангни топшир,»— дегандай бўлди. У беихтиёр тўхтади, орқасига қаради. Қараса, ҳа-лиги от бир чеккага боғланибди, йиғилиш тугаган шекил-ли, одамлар ўринларидан кўзғалиб қолишибди. Бироқ тарқаб кетолмай, Собит оғани яқиндан бир кўриб қолиш орзусида бўлса керак, тикка-тикка туришар, ниманидир қутишар эди. Шу пайт унинг тирсагидан биров туртгандай бўлди. Бундай қараса, бояги жеркиган йигит.

— Ҳа, тағин нима гапинг бор?— деди Дўнан қўрслик билан.

— Юр, сени Собит оға сўраяпти.

Дўнаннынг бутун аъзои бадани жимиралиб кетди.

— Масхара қилма!

— Юр, кутиб турибди,— деди у кулиб.— Қанақа бола-сан ўзинг...

— Мени танимайди-ку у киши.

— Билмасам. Қоп қўлтиқлаган болани чақир, деди.

Дўнан бир ишониб, бир ишонмай унинг олдига тушди.

— Қопингни шу ерга қўйиб кетсанг ҳам бўларди.

Дўнан унга бир ўқрайиб қаради-да, индамай кетаверди. Ҳақиқатан ҳам Собит оғани одамлар ўраб олишган, унинг яқинига йўлаш амримаҳол эди. Район катталари бир чек-када нотаниш кишилар билан чақчақлашиб турибди. Ҳой-наҳой, Собит оға билан бирга пойтахтдан келган ёзувчи ва шоирлар бўлса керак-ов! Собит оға бўлса, одамлар олиб келган китобларга эсдалик дастхати ёзиб берар, келувчи-ларнинг аксари ёш йигитлар, қизлар эди. Дўнан уларга яқинлашиб бирпас тўхтаб қолди. Ҳалиги одам олдинга ўтиб, аста Собит оғанинг олдига борди-да, секин нимадир деди. Собит оға Дўнан томонга бир қаради-да, «тура ту», болам» дегандай ишора қилди. Бу — дастхат ёзиш туга-син, сўнг гаплашамиз, дегани бўлса керак-да.

Бир муддат ўтгач, Собит оға Дўнан томонга ишора қилди.

— Болам, бери кел.

Дўнан қўлида қопи, ийманиброқ унинг олдига борди. Собит оға унга қараб жилмайиб, бир оз қараб турди.

— Ассалому алайкум.

— Ваалейкум...— деди оға Дўнанга синчковлик билан бошдан-оёқ қараб.— Боядан бери пайқаб турибман... Бир гапинг борга ўхшайди, а, болам.

«Ё товба, қаёқдан билибди-я— дея хаёлидан ўтказди Дўнан.— Ё... Э, бу киши ёзувчи-ку, ёзувчилар одамнинг ичйдагини дарров билиб олишади, деганлари рост экан-да!»

Дўнандан садо чиқавермагач, Собит оғанинг ўзи уни ўсмоқчилай бошлади:

— Қаердан келдинг, болам?

— «Учқудуқ»дан.

— Ким бўлиб ишлайсан?

— Қўйчиман. Амакимга қарашаман.

— «Учқудуқ» бу ердан узоқми?

— Ўттиз беш чақиримча келади.

— Шунча жойдан бекорга келмагандирсан?

— Йўқ...— деди Дўнан тутилиброқ. Сўнг олиб келган совғасини беришнинг пайти келди, деб ўйлади-да, қопини олдига олиб, оғзини еча бошлади. Собит оға гап қўшмай жим турар эди. Дўнан қоп ичидан айиқ терисини куч билан суғуриб олди-да, ўрнидан туриб ёйди. У яхши ошланган, аммо ҳали яхши қуримаган, қандайдир бир ёқимсиз ҳид келиб турар эди.— Собит оға, мен шуни... сизга... тўёна қилиб...

Қаёқдан пайдо бўлганини ким билсин, район катталаридан икки киши етиб келиб, болага ўдағайлади:

— Хўй, сен бола нима қиляпсан ўзи?

— Шарманда қилди-ку, бу бола!

Собит оға уларга жиддий боқиб:

— Бизларни бирпас ҳоли қолдиринглар, илтимос,— деди.

Ҳалиги катталар орқасига қарай-қарай, ўзларини шарманда қилган бу болани еб қўйгудай бўлишиб, нарироққа кетишди. Улар кетишгач, Собит оға айиқ терисига бир оз тикилиб турди. Сўнг атрофига аланглаб кимнидир чақирди. Бояги Дўнанни жеркиган йигит кўз-қулоқ бўлиб турган экан, учиб келди.

— Чироғим, мана шу терини эҳтиёт қилиб қўй,— деди унга.

У, хўб, дегандай бош силкиди, сўнг Дўнанга бир ўқрайиб қаради-да, терини ижирғаниброқ бир чеккасидан кўтариб нари кетди.

Собит оға боланинг гапи борлигини — юзида алам, кўнглида ҳам сояси борлигини бояёқ пайқаган, шунинг учун уни олдига чақиртирган эди-ю, аммо айиқ терисини совға қилишини, бу совғада қандай сир борлигидан беҳабар эди. Уни суриштиришга жазм қилди. Район катталари бир жойга зиёфат тайин қилган, мажлисдан сўнг Собит оғани олиб, ўша ерга боришлари керак эди. Собит оға буни билар эди. Шундан бўлса ҳам кутаётганларга «бирпас сабр қилинлар», дегандай ишора қилди-да, аста ўрнидан туриб Дўнанинг елкасига қўлини ташлади. Улар чеккага чиқиб, скамейкага ўтиришди. Собит оға гапни нимадан бошлашни ўйлаб бир оз жим қолди. Дўнан ҳам ҳаяжонда, нима дейишини билмас эди.

— Қани, гапир, болам,— ниҳоят бу оғир сукунатни Собит оғанинг ўзи бузди.— Хафароқ кўринасан?

— ...

— Қачондан бери қўй боқасан?

— Икки йилдан бери.

— Урта мактабни битирганмидинг?

— Ҳа. Уқишни битирганимиздан сўнг совхозда қолишга қарор қилганмиз.

— Яхши. Уйланганмисан?

Бу савол. Дўнанинг ярасини яна янгилаб юборди. Юзига лоп этиб қон югурди-ю, бўғзига бир нима келиб тиқилди. Гапирай деса йиғлаб юборишини билиб, индамай тураверди. Собит оға унинг ҳолатини кўриб, уяляпти шекилли, деб ўйлади-ю, кўнглини кўтариш учун ҳазил қилди:

— Уни ҳам олиб кела қолмабсан-да.

— Қимни?

— Қимни бўларди? Келини-да!

— У... у, йўқ энди...

Собит оға ҳеч нарсага тушунмай шошиб қолди. Товушни қаттиқроқ чиқди:

— Сен бола, менга қара, нега йўқ бўлади? Аниқроқ қилиб айтгин...

— Бир бошдан айтмасам тушунмайсиз, оға... Вақтингизни олмайманми?

— Айтавер.

— Майли,— деди Дўнан чуқур тин олиб.— Мен Қалдирғоч билан...

...Дўнан билан Қалдирғоч совхоздаги ўрта мактабни муваффақиятли битиришгач, ўз совхозларида қолишди.

Дўнан ота-онасидан эрта айрилгани учун амакиси Бекмуроднинг қўлида катта бўлган эди. Бекмурод оға эсини

танибднки, қўй боқади. Қиш ўтиб, офтоб йилт этиб чиқса бас, кўч-кўронини аравага юклаб, у яйловдан-бу яйловга, у адирдан-бу адирга кўчгани-кўчган. Чорвадан бошқани тан олмайдиган, ўз ишидан бошқани билмайдиган ўлғудай қайсар, ўжар одам. Хотини Улбика янга шу вақтгача эрининг чизган чизигидан бир энлик ҳатлаб ўтган эмас, бўш-баёвгина аёл. Эрининг феълни яхши билгани учун: «Сизники тўғри!»— деб қутулади. Бекмурод оғага қолса, совхозда бувисиникида ётиб ўқиётган катта ўғли Бозорбой билан қизи Руқияни ҳам яйловга олиб келиб мол боқдирарди-я! Афсуску, иложи йўқ-да! «Нима, ўқиб амалдор бўлармиди?»— дейди у икки гапининг бирида. Гўё одам амалга мнниш учун ўқийдигандай...

Мана, икки ҳафта бўлдики, Бекмурод оғанинг навбагдаги қайсарлиги жудаям қимматга тушди: у ўтган йили ёзда оталиқ қилиб жияни Дўнан билан Қалдирғочнинг бошини қўшиб, элу юртга тузуккина тўй берди. Узи қайсар бўлса ҳам бунақанги расм-русмларга қўли очиқ экан. Тўй тўйдек бўлиб ўтди. Бундан яқин-йироқдаги дўст-ёрлар, қавм-қариношлар ниҳоятда хурсанд бўлишди. Ҳаммадан ҳам келин-куёвнинг хурсандчилигини айтмайсизми? Ахир, улар еттинчи-саккизинчи синфдан бери бир-бирига кўнгила қўйишган, юлдузи юлдузига тўғри келиб, аҳд-паймон қилишган эди-да! Улар бу бахтли кунни кутиб, қанча-қанча кунлару тунларни бедор ўтказишган. Эҳ-э...

Шундан сўнг Дўнан амакиси билан бирга қўй боқди, Қалдирғоч эса уй юмушларига қарашди, қўрада қий супурди, қўй-эчкиларни соғишди. Хуллас, оёқ-қўли чаққонгина экан, Улбика янганинг ўтидан кириб сувида чикди...

Сўнгги кунларда Улбика янганинг назарида Қалдирғочнинг ой-куни яқинлашиб қолгандай эди. «Энди келини районга, дўхтирхонага жўнатмасак бўлмас. Умримда бировга доялик қилмаганман... Биладиган дўхтирнинг қўлида кўзи ёригани маъқул», деб ўйлади. Бу фикрини аста, ётиғи билан Қалдирғочга айтиб, маъқуллашди. Сўнг унга, бундан буён оғир ишларни камроқ қил,... иложи бўлса, қилмай қўя қол, унча-бунча иш ўзимдан ҳам ортмайди, деб тайинлади. Кечқурун овқатдан сўнг Қалдирғоч билан Дўнанлар ўз ўтовларига чиқиб кетингач, Улбика янга Бекмурод оғага кундузи ўйлаб қўйган фикрини ётиғи билан айтди. Ҳадеганда эридан садо чиқавермагач:

— Ҳўш, гапиринг,— деди у эрининг оғзига тикилиб.

— Қайси қозоқ хотини дўхтирга бориб туғибди,— деди тўнғиллаб у.— Шундай долзарб пайтда қаёққа боради? Эртага жун қирқинни бошлай деб турган бўлсак...

— Бир кун минг кун бўлармиди? Мулла бола дўхтирга ташлайди-чиқади,— деди Улбика янга фиғони ошиб. У Дўнани мулла бола деб атар эди.— Қанча ишингиз бўлса келиб қилаверади.

Бекмуроддан садо чиқмади. Сукут аломати ризо, деб тушунган Улбика янга гапини улаб кетди:

— Шундай қилинг, барака топкур. Йўқ деманг, ҳа, шундоқ тўриқ қашқа билан ташлайди-чиқади.

— Нима-а!— хотинининг гапини эшитиб, унинг қайсарлиги тутди-қолди.— Тегмайди тўриқ қашқага! Кетаверишсин яёв. Улмайти ёш нарсалар...

Улбика янга қайсар эрининг феълини яхши билади. Гап тамом, вассалом! Шундан кейин у чор-ночор, келин бола кундузи иссиқда қийналиб қолмасин, деб эртасига кечқурун салқин тушиши билан Дўнан икковини йўлга солиб юборди..

Эгри-бугри, пасту баланд сўқмоқдан зим-зиё қоронғида ўттиз беш чақирим йўл босишнинг ўзи бўладими? Айниқса, оғироёқ одамга! Яхшиямки, булар дала болалари. Бошқа одам бўлганда қоронғи кечада ҳар гиёҳ бўри-ю, ҳар ўт олабўжи бўлиб кўриनावериб, қўрқувдан ўтакаси ёрилган бўлар эди. Бари бир йўл азоби ўз ишини қилди. Ярим йўлга келганда Қалдирғоч толиқиб қолди. Бунинг устига негадир жуда сувсади. Йўлга чиқиш олдидан ейилган сур гўштли шилпилдоқданми ё йўлда эрмак бўлади деб чўнтакларига солиб олган қуртни йўл-йўлакай сўриб келгани учунми, ҳар қалай Қалдирғочнинг томоғи жуда ҳам қуруқшаб кетди. Улар бир каттакон туп жингил тагига ўтиришди. Жингил таги ниҳоятда салқин, баргларида қандайдир хушбўй ҳид таралар, атроф жимжит, тепада юдузлар жимир-жимир қилиб имлаётгандай бўлар эди.

— Қани энди бир пиёла сув бўлганда...

Дўнан индамади. Буни қарангки, эсидан чиқдими, ё амакисига жаҳл қилибми, ё эса бошқа нарса сабаб бўлибми, сув олволиш эсларига келмабди.

Улар шу тарзда бир-бирларига суянишиб бирпас ўтиришди. Чанқоқлик тобора исканжага оларди. Шу маҳал қаердадир ит ҳуригандай бўлди. Дўнан ўтирган жойида қулоғини динг қилди. Ана, иккитаси бараварига ҳуриди. У ўрнидан туриб, ит товуши чиққан томонга қаради. Олисда кучсизгина бир чироқ милт-милт қилиб турар, ҳамон итлар бесаранжом ҳуришар, аҳён-аҳёнда қандайдир одамларнинг «Ҳайт!» деган бўғиқ товуши узоқдан эшитилар эди.

— Овул,— деди суюниб Дўнан.— Бу орада овул йўқ эди-ку?!

— Кўчиб келгандир-да,— деди Қалдирғоч ҳам суюниб.— Чўпонлар бугун бу ерда бўлса, эртага бошқа ёққа кўчиб юришини билмаган одамдай гапирасан-а.

— Ҳа, дарвоқе,— деди Дўнан.— Менга қара, Қалдирғоч, сен шу ерда ўтириб турсанг, мен чопиб бориб сув олиб келсам...

— Майли,— деди Қалдирғоч.

— Ё, сен ҳам борасанми?

— Майли, бориб кела қол. Мен сал чарчадим. Сен келгунча дам ола тураман.

— Бўпти.

Дўнан ҳалиги чироқ милтиллаб кўринган томонга қараб жадал юриб кетди. Сал нарига борганда нима учундир кўнгли алагда бўлиб, орқасига қараб-қараб, кўнглида ўша катта туп жинғилни мўлжалга олиб қўйган бўлди. Чироқ худди сув ваъда қилаётгандай милт-милт қилиб ўзига имлар, итларнинг товушлари тобора яқиндан эшитилар эди. Дўнан қоқиниб-суриниб зудлик билан борар, йўл-йўлакай тартибсиз ўсган жинғиллар, чангаллар чолвори почасини юмдалар, баъзан болдирларини жиз этказиб чизиб ўтар эди. Одамларнинг нимадандир безовта говур-ғузури шундоққина яқингинадан эшитилиб турар, итлар эса ниманидир қувиб овулдан узоқлашиб кетган эди. Дўнан сал наридан бу ерда иккита уй тикланганини, нарироқда уч-тўртта туя чўкиб ётганини, қўйлар нимадандир ҳуркиб, бир жойга ғуж бўлиб тўпланиб турганини, одамлар эса ўтов олдига йнгилишиб ниманидир муҳокама қилишаётганини тобора аниқ кўра бошлади. Уларнинг олдига яқинлашиб қолганда:

— Ассалому алайкум,— дея салом берди Дўнан.

Тўпланиб турганларнинг гаплари таққа бўлинди. Улар гўё «бу бола ердан чиқдимми, кўкдан тушдимми?» деган каби анграйиб қолишган эди. Соқоли селкиллаган биров дарадан чиқиб келиб, Дўнанга қўл чўзди:

— Ва алайкум... қароғим, кел,— деди ҳайрон бўлганини яширолмай.— Кечлатиб нима қилиб юрибсан?

— Сувсин¹ керак бўлиб қолиб...

Дўнан бор гапни уларга айтди. Тўпланиб турганлар гўё «Эси борми бу боланинг? Шундай зимистонда йўлга чиқадими!» дегандай тикилиб туришар эди. Шу пайт қуйруғидинг, бўйни ола, каттакон қора ит ҳалиги соқолли чол-

¹ Сувсин — чанқовбосди ичимлик.

нинг олдига келиб, гингшиб этакларига сурканди, сўнг Дўнанга кўзи тушиб қолиб, тишларини иржайтириб прилади,
— Ёт, Олапар,— деб жеркиди чол. Ит думини қисганча ўтов орқасига ўтиб кетди. Сўнг Дўнанга ўгрилиб деди:— Ҳозиргина молларга айиқ чопса бўладими!

— Айиқ?!

— Ҳа. Кечагина кўнгандик бу ерга. Кечадан бери тинчлик бермайди, лаънати! Бошқа яйловга кўчиб қутуламиз шекилли.

— Э, тонг отсин-чи,— деди кимдир,— кунини кўрсатаман ҳали!

— Кўрсатиб бўлсан,— эътироз билдирди бошқа биров.

— Нега экан энди? Менда бир милтиқ бор. Нариги яйловдаги Қирғизбой мерганни ҳам чақирамиз.

— Шундай қилиш керак,— деди бояги соқолли одам.— Ҳой, манови меҳмонга сувсин беринглар. Идшинг борми, қароғим.

— Йўқ эди. Бир шиша бўлса ҳам бўлаверади.

— Бир шиша топиб, сув куйиб беринглар,— деди чол кимгадир қичқириб.— Сен бола... жуда бемаҳалда йўлга чиқибсан. Кўриб турибсан, ҳаммаёқ алғов-далғов. Яхши-си, бориб келинни олиб кел шу ерга. Тонг отгач, кетасанлар. Маъқулми?

Шу пайт ёшгина қизча бир шиша сув олиб чиқиб Дўнанга узатди. Дўнан унга раҳмат айтиб, чолга жавоб қилди:

— Уйлашиб кўрайлик-чи.

— Шундай қилинглар, қароғим. Тагин нима деб бўлади.

Дўнан уларнинг олдида сир бой бермаса ҳам бу гапларни эшитиб юраги така-пука бўлиб кетди. Шиша қўлига тегиши билан оёғини қўлига олиб келган томонига югурди. Шошганидан бир қултум сув ҳам ичиб олмабди. Тили оғзига сиғмай, ўпкаси шишиб, ҳарсиллаб қолди. Сал секин юради-да, тагин чопади. Оёқлари толгач, юриши яна секинлашади. Ниҳоят, бояги кўнглида мўлжаллаб кетган катта туп жингил кўринди. Кўнгли бир оз таскин топгандай бўлди. Уша жингилни қорага олиб жадал кетаётиб, нимагадир қоқилиб кетди. Ўзини ўнглаб олиб бундай қараса... У кўзларига ишонмай яна энгашиб қаради-ю, бир зум қотиб қолди. Қай кўз билан кўрсинки, оёғининг тагида Қалдирғочи қип-қизил қонига беланиб ётар эди. Уст-боши дабдала бўлиб кетган, шўрлик анча жойгача судралиб келибди. Эғнидаги кўйлаги оқмиди ё бошқа рангдамиди билиб бўлмас эди. Дўнан ўзини Қалдирғочнинг жасади устига отди.

— Қалдирғоч!!!

Бу ҳайқирӣқ мудҳиш тун бағрини ларзага солди. Дўнан телбаларча дод солиб, ўзини қаерга қўйишни билмасди. Сал нарида шўрхоқ тупроқ устида ҳозиргина олиб келган шиша оғзидан ерга сув култ-култ тўкилар эди.

— ...Бор гап шу, Собит оға.

Бийдай далада юз берган фожнанинг таъсириданми ё мана шундай фожиа юз берган районда тўйи ўтаётганидан хижолат бўлибми, ҳар қалай Собит оғанинг юзларига гам-ташвиш соя ташлаган, кўзларида милт-милт ёш, Дўнанга тикилганича миқ этмай ўтирар эди.

— Кейин,— Дўнан оғир тин олиб гапига яқун қилди,— кейин... эрталаб ўша мен бориб сув олиб келган овул йигитлари билан Қалдирғочни совхозга олиб бордик, бутун қариндош-уруғлар тўпланишди, дафн этдик... Индинига қўлимга милтиқ олиб, ўша қонхўр айиқнинг изига тушдим. Қирғизбойлар ҳам... Уни ўзим отдим, терисини Қирғизбой оға шилди,— у бир оз сукут қилиб яна гапини улаб кетди.—... Сизга тўёна қилиб олиб келганим ўша айиқнинг териси, Собит оға. Илоё мингга киринг! Бир умр шу пўстакнинг устига чиқиб тепкиланг, шунда менинг хуморим ёзилади, оға...

Дўнан бошқа гапиролмади, ўзини тутолмай Собит оғанинг кўксига бош қўйди. Собит оғанинг қисиқ кўзлари баттар қисилиб, йигитнинг елкасини силаб юпатмоқчи бўлар, бироқ ўзининг кўз ёшларини қандай тўхтатишни билмас эди...

* * *

Собит оға гапини тугатди. Мен бу фожиа таъсирида ерга қараганча миқ этмай ўтирардим.

— Сўдан бери ўн жил ўтти,— деди Собит оға елкага қўлини ташлаб.— Уйге қўноқ келсе бўлди, устине шифа-рип тептирем, ўзимде тепем.

— Шундан кейин Дўнандан хабарингиз бўлмадими?

— Нега бўлмасин. Мунда алип келип ўқитдим. Институтни битирди. Қазир совхозинда зооветсеринар. Бироқ али уйленгени жўқ,— деди у ҳассасига суяниб ўрнидан оғир тураркан.— Жур, сарбола, энди дем олайиқ.

Вақт тунги ўн иккилардан ўтиб кетган, кўчада ҳеч ким қолмаган, ҳаммаёқ жимжит. Мени гўзал бир жувоннинг бошига етган, наинки бир жувоннинг, ҳатто унинг туғлажак фарзандининг: ўғил бўлса—Асқарнинг, қиз бўлса—Бўтакўзининг ҳам умрига завол бўлган, Дўнандек беғубор йигитнинг бахтини, орзусини поймол қилган ёвуз айиқнинг териси устида қандай дам оларканман, деган ваҳима босиб, Собит оғанинг кетидан оғир қадам ташлаб борардим...

ТАНИШУВ

(Устоз Абдулла Қаҳҳорга)

Сунбула тушиб сув совиган, мактабга ана борамиз, мана борамиз, деб юрган маҳаллимиз эди. Бу вақтларда биз болаларнинг кўча чаңгитишдан, қишлоғимиз четидаги Қарсақли сойга калла ташлашдан қўлимиз бўшамасди. Шундай кунлардан бирида кимдир биров: «Мактабга китоб олиб келишибди!»—деб қолди. Бу гапни эшитиб, аланг-жалаңг қилиб қолдим.

— Қанақа китоблар экан?

— Уқиш китоблари шекилли...

— Тағни?

— Тағни... Ишқилиб кўп китоблар.— Ҳалиги бола олиб келинган китобларни номма-ном айтолмади.

Шу дақиқадан бошлаб, қанақа китоблар олиб келинганини билишга қизиқиб қолдим. Нега деганингизда, дала жой. Уйнайдиган дўстларим кўп бўлса ҳам ўйинларнинг бир хиллигидан жуда зерикар эдик. Пионер лагери бўлмаса! Катталарнинг ишларига қарашиб юборишга ё кучимиз етмас, ё бўйнимиз ёр бермас эди... Китобларимиз йўқ эмас, бор эди: улар «Гўрўгли», «Равшанхон», «Авазхон»... Буларни қайта-қайта ўқийвериб ёд бўлиб кетган.

Мактабга китоб олиб келишгани тўғри бўлиб чиқди. Завхозимиз Абдурасул ака таниш эди, атрофида хира пашшадек айланиб, китоб сўрадим.

— Э бола, тишинг ўтмайди бу китобларга,— деб у яқинига йўлатмади.

— Жон амаки, биттасини бера қолинг, тишим ўткир...

У сал юмшагандай бўлди.

— Тишингнинг ўткирлигини биламан,— деди у мийиғида кулиб.— Ахир бу китоблар сенга оғирлик қилади.

— Булар оғир бўлса, юпқароғидан, беринг,— дедим бурнимни тортиб.— Юпқароғи енгил бўлади...

Абдурасул ака бир ўқрайиб қаради-да, қўймадинг-қўймадинг-да, дегандай тахлан б турган китоблардан битта

юпқасни олиб берди. Кейин орқамга—юмшоқ жойимга бир урди:

— Бор энди жўна! Хира пашша!..

— Раҳмат, амаки!

Китобни бағримга босганимча кўчага отилдим. Нарироққа бориб, бундоқ қарасам, дағал, кўк муқовали юпқа китобча экан. Устига: Абдулла Қаҳҳор, ундан пастроғига: «Қанотсиз читтак», муқованинг қуйи томонига эса: «Ўздавнашр» деб ёзиб қўйилган эди. Шу кетганимча Қарсақли сойининг бўйига бориб, мукка тушиб ўқий бошладим. Менга алам қилган жойи шу бўлдики, китоб бирпасда тугаб қолди. Қайта бошдан ўқий бошладим...

Кечқурун сандал атрофига жам бўлиб, овқатдан сўнг чой ичиб ўтирганимизда ҳар галгидек, амаким:

— Қани, мулла Носирбек, бир китоб ўқиб бермайсанми?— деб қолди.

— Хўп.

Ўрнимдан учиб турдим. Амаким ҳайрон, мени таъқиб қилиб турар эди. Нега деганингизда, одатда у киши илтимос қилганда мен ўрнимдан эриниброқ турар эдим. Китоб ўқишни истамас эдим. Таниш дostonларни ўқийвериб жонимга тегиб кетган эди-да. Амакимнинг уларни эшитиб зерикиб кетмагани-чи? Ҳар куни эшитса ҳам энгашиб олиб, бошини чайқаб тинглагани-тинглаган. Мен бояги китобни олиб келиб, сандал четига жойлашиб ўтириб олдим-да, ўқий бошладим. Амакимнинг қулоғи:

Қуён юрмас жойлардан қувалаб ўтиб боради,
Тувалоқ юрмас жойлардан тумалаб ўтиб боради..

каби сўзларга ўрганиб қолган эмасми, бир оз кўзларини катта-катта очиб, бўйинини чўзиб ҳайрон бўлиб қараб турди-да, юзига илиқ бир табассум ёйилди. Мен ўқишда давом этдим. Аввал сой бўйида икки марта ўқиб, баъзи жумлалар ёд бўлиб қолгани учунми, бу гал қоқилмай-суринмай, ҳатто баъзи жумлаларни алоҳида таъкидлаб, ургу билан ўқирдим. Амаким аввалги галгилардек бошини қуйи солиб, худди бир мунгли куй эшитаётгандек чайқалиб ўтириб эмас, бошини кўтариб мийнғида кулиб, баъзи жойларига келганда: «Ҳим-м!», «Об-бо хумпар-эй!» деб, бу ёнбошидаги ёстиғини у ёнбошига алмаштириб, хурсанд бўлиб тинглар эди. Ҳикоя ўқилиб бўлгандан сўнг амаким:

— Бу китобни қаёқдан топдинг?— деб сўраб қолди.

— Абдурасул амаким берди.

— Анави завхозми?

— Ҳа-да.

Амаким бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Нима учун кулганини амаким ҳам айтмади, мен ҳам сўрамадим. Китобни эҳтиётлаб жойига олиб бориб қўйдим...

Эртаси куни оқшомда мени қўшнимиз Маткарим аканинг кичкина ўғли сўраб кириб қолди. Кечаги ўқиган китобимни олиб чиқармишман. Китобни олиб чиқсам, сандал атрофида етти-саккизтача киши чақчақлашиб ўтиришар, уларнинг орасида менга китоб берган завхоз — Абдура-сул ака ҳам бор эди.

— Келинг, кичкина мулла,— деди уй эгаси Маткарим ака кулиб.

— Бизнинг Носирбек бир ажойиб китоб топибдида,— деди мийғида кулиб амаким.

— Узимиз топиб бердик-да,— деди Абдурасул ака мақтаниб.

— Қани, эшитайлик бўлмаса,— деди ўтирганлардай бири.

Бу гаплардан, умуман, китоб ўқиб, одамларни хурсанд қиладиган бўлиб қолганимдан оғзим қулоғимда. Сандал устида ўнинчи лампа хира нур таратиб турар эди. Худди мадрасада таҳсил кўравериш беллари букчайиб қолган кекса муллалардек мукка тушиб ўқий бошладим. Бошлаганимдаёқ ўтирганлар қиқир-қиқир кула бошлади. Мен, бошлайман шекилли, деб ўқишда давом этавердим. Китоб ўргалашиб қолганида:

— Тўхта, бу китобни ким ёзган?— деб сўраб қолди Абдурасул акам.

Бундай қарасам, аввал амакимлар билан баб-баравар кулишиб ўтирган Абдурасул аканинг рангида қон қолмабди, мен ҳайрон бўлиб амакимга қараган эдим, у, ўқийвер, дегандек ишора қилди. Абдурасул акага тагин бир қараб олиб, ўқишда давом этдим. Яна тинглаб ўтирганлар: Вой азамат-эй», «Жуда учар эканми-а», «Анойилигини қаранг-а!» деган сўзларни айтиб, кўзларининг ёши чиққунча кулар эдилар. Бироқ негадир Абдурасул акамнинг авзойи бузуқ, нимадандир шубҳада ўтирар эди. Ҳикояда Набигулнинг: «Албатта, мен буни яхши демайман»,— деб такрор айтадиган гапи бор. Бу гапни у гўё ўз қилмишларини билади-ю, бироқ бу ишларни ноиложликдан қилишини, қилаётган ишларининг ёмон эканлигини ўзи ҳам тушунган, билган бўлиб айтади. Шу жойга келганда ўтирганлардан бири ўзини тутолмади:

— Худди ўзи-я, вей..— деб Абдурасул ака томонга имо қилди. Мен ҳам ўқишдан тўхтаб анграйиб қолдим.

— Нега анграйиб қолдинг, ўқи!— деди амаким кўзла-

рининг намини артиб. Яна ўқий бошладим. Ҳикоя қаҳрамони Набигулнинг винони таърифлаган жойига келганда ўтирганлар тагин қийқиришиб кулишди-ю, унинг амакиси ҳикоянинг иккинчи қаҳрамони Қодирга попоп машина билан тикилган қора баҳмал рўйжани алдаб пуллаган жойига келганида Абдурасул акам: «Э, бўлди-е!»— деб ўрнидан шиддат билан турди-да, этагини бир силкиб чиқиб кетди. У чиқиб кетганидан кейин шундай кулги портладикки, худди уй деворлари дарз кетаёзди. Мен ҳеч нарсага тушунмас эдим. Хуллас, ҳикоя тугади. Ўқиганим учун ҳаммаси раҳмат айтишди, қанд-қурс сийлов қилишди, мулла бўлиб қолибсан, деб мақташди.

Чиқиб кетдим: «Нима учун улар қотиб-қотиб кулишди? Нима учун Абдурасул акам жаҳл қилиб ўрнидан туриб чиқиб кетди? деган гаплар кўнглимда тугун бўлиб қолди. Ахири амаким уйга қайтиб кирганида сўраб билиб олдим: ҳикоядаги Набигул худди Абдурасул акага ўхшар экан. Ёзувчи уни қаердадир кўриб, билиб ёзган эмиш. Бу ҳам худди Набигулга ўхшаб, бир ишни охиригача қилолмас экан. У қишлоқда табелчи ҳам, бригадир ҳам, омборчи ҳам, дўкончи ҳам бўлиб ишлаган экан. Охири шаҳарга тушиб, шаҳар билан қишлоқ ўртасида чайқовчилик ҳам қилиб кўрибди. Бари бир омади юришмай қишлоққа қайтиб чиқиб, мактабимизда завхоз бўлиб ишлаб юрган пайти экан. Амакимнинг айтишига қараганда, китобни менга атайлаб ўқиттирибди.»

Бу гапларни эшитиб, ўшанда: «Ёзувчи Абдурасул акамни қаерда кўрган экан? Ё бизнинг қишлоққа келганми-кан?»— деган хаёлга ҳам борган эдим.

Эртаси куни қишлоғимизга келадиган катта йўл чеккасида ўртоқларим билан ўйнаб юрган эдим. Улар йўл четигадаги қалин мой тупроқдан қулиқ топиб олиб, (тупроқда кичкина воронкага ўхшаш чуқурча қилиб, ичида яшириниб ётадиган ҳашарот) оёқларига эзиб-суртиб ким ўзарга чопишар эди. Болаларнинг айтишига қараганда, қулиқ суртиб чопган бола тез югурар эмиш!

Шу маҳал бизлар томонга қишлоқ тарафдан бир эшаклик йўловчи кела бошлади. Яқинлашганда танидик: Маткарим ака экан.

— Ҳа, болакайлар, нима қиляпсизлар?— деб сўради у, эшак устида туриб.

— Ким ўзишмачоққа ўйнаяпмиз.

— Ким ўзди?

— Салоҳ ўзди, Салоҳ!— деб чувиллашдик ҳаммамиз. Орамизда бир синфда икки йил ўқиган найнов бола бор

эди. У ўз тенглари билан сира ўйнамас, тенгқурлари орасида ҳоким бўлиб юришни афзал кўрар эди. Ҳалиги гапимиздан сўнг унинг қулоғи оғзида, бурнини кир-чир бўлиб кетган оқ сурп кўйлагининг енги билан артиб, Маткарим акага қараб тиржайди. Маткарим ака бир кўзини қисиб, Салоҳга аянч билан қараб турди-да:

— Ораларингда энг чопағони мана бу!— деб мени кўрсатди.

Ҳамма ҳайрон бўлиб қолди.

— Бу чопгани йўқ-ку,— деди Карим деган бола.

— Чопмаса ҳам шу ўзади,— деди Маткарим ака.

— Қандай қилиб?!

— Сенлар китоб ўқишни биласанларми? Носирбек китобни шариллатиб ўқийди. Китобни яхши ўқийдиган бола ўзмай, бир синфда икки йил қолган бола ўзадими?

Шу гапдан кейин Салоҳнинг қовоғи тушиб кетди. Маткарим ака бошқа ҳеч нарса демай, эшагини ниқтаб жўнаб қолди. Мен ўзимда йўқ хурсанд эдим.

Афсуски, хурсандчилигим узоққа бормади. Орадан ярим соатлар ўтар-ўтмас шаҳар томондан бир отлик йўловчининг қораси кўринди. Бундай қарасак, завхоз ака-миз! У бизларнинг олдимизга яқинлашганда негадир отининг жиловини тортиб, қўлини пешонасига соябон қилиб, бир оз қараб турди-да:

— Ҳой, сорибола, бери кел!— деди.

Мен чопиб унинг олдига бордим. Юзлари бир оз қизарган, ичиб олгандек кўринди менга.

— Тагин китоб ўқийсанми?— деб сўради у паст овозда.

Мен тагин шаҳардан китоб олиб келяпти шекилли, деб хуржунига тикилдим.

— Ўқийман.

— Мана ўқийсан!!!

Орқамдан бир нарса чақиб олгандай жиз этиб кетди. Довдираб қолдим. Ўзимни ўнглаб олиб қочаман дегунимча, яна бир марта қамчи шарт этиб урилди. Додлаб болаларга қараб қочдим. Абдурасул ака отда қувлаб юриб урарди:

— Ҳали мен ҳақимда китоб ўқийдиган бўлдингизми! Ҳў сенга китоб ўқишни ўргатгани.. Тўхта! Мана!.. Ҳў, лаънати!

Мен болалардан айланиб қочиб, йиғлаб юриб:

— Ўзингиз бердингиз-ку...— дердим нуқул.

— Мана бердим! Ҳў, оқпадар, китоб ўқиган тилларингни узиб олмасамми!..

Болалар ҳам довдираб қолишган. Фақат Салоҳ бир

чеккада, хўп бўлди, ажаб бўлди, дегандек илжайиб турар эди. Абдурасул ака ура-ура чарчади шекилли, ҳансирай-ҳансирай отининг бошини бурганча жўнаб қолди. Унинг қораси кўринмай кетганида мен ҳам алам билан пиқ-пиқ йиғлаб, уйга қараб кетдим...

* * *

Устоз Абдулла Қаҳҳор билан биринчи марта мана шундай ғойибона танишган эдим.

Устознинг китобларини ўқиганимда, у билан учрашганимда ўша кўнгилсиз воқеа эсимга тушади. Эсга тушганида аста кулиб қўярдим у ўзимча Абдурасулнинг бу қилмишини кечиролмасам керак, деб юрардим. Тошкентга келиб ўқиб юрган кезларимда бир ношуд танқидчи газетада устозни қайсидир асари учун дўппослаб қолди. Шундан кейин, Абдулла аканинг менга ўхшаган ташвиқотчиларигина, мухлисларигина эмас, баъзан ўзлари ҳам калтак еб турар эканлар, деган хаёлга бориб, Абдурасулнинг гуноҳидан ўтдим.

Ёзган асари билан кимларнидир қувонтириб, кимнидир ташвишга сололмаган ёзувчи — ёзувчи бўлибдими?

КЕНГЛИК

Қишнинг рутубатли кунларида ним қоронғи бўлиб турадиган нашриётнинг тор коридорлари баҳор келиб ҳаёо юришиб кетгач, анча ёруғ тортган, неон чироқларига ҳам ҳожат қолмаган эди. Нашриёт ходимлари эрталаб ишга шўнғишади-ю, соат ўн бирлар чамасида бири чекиш, бири чигилини ёзиш учун коридорга чиқишади, баъзилари қора дерматин қопланган кўҳна диванда ўтириб, бирпас чақ-чақлашишади. Ёши бир ерга бориб қолган, биров билан иши йўқ, нашриётнинг катта редактори Баҳодир ака эса бу диванни ўзиники қилиб олган. Ишдан толиқди дегунча коридорга чиқади-ю, диванга ўтириб устарада тақир қирдирилган бошини эгганча узоқ хаёл суради, хаёл сура-сура чарчайди шекилли, оғир уҳ тортиб, ўрнидан базўр туради-да, хонасига кириб кетади. Бу ҳол ҳар куни такрорланади. Нашриёт ходимлари унинг бу одатига кўникиб кетишган. Нега бундай? Нима учун узоқ хаёл суради? Нега ўзидан ўзи уҳ тортаверади? Бунини ҳеч ким суриштирмайди.

Баҳодир ака кеча ишдан қайтатуриб яқиндагина нашрдан чиққан Абайнинг таъланган асарларини харид қилди. Уйига бориб бир оз дам олгач, овқатдан сўнг диванга чўзилиб, ўғли почтадан олиб кирган газеталарни кўздан кечирди. Сўнг боягина сотиб олган китобни қўлига олди. У бежиримгина кўк муқовали китобчани варақлаб ўтириб, китобнинг ўртарағидаги бир шеърга кўзи тушди. Бир ўқиб чиқди, сўнг яна ўқиди. Негадир мияси зирқираб кетди. У шеърни яна бир бор ўқиди:

Кучук асраб ит этдим,
У болдиримдан қопди!
Милтиқ бердим, мерган бўлиб
Нақ кўкрагимдан отди!..

У: «М-мм», деди-ю, ёнбошидаги ёстиққа ўзини ташлади. Кўз олдига беихтиёр Ойбек домла келди: у тўзғинган сочлари кўҳна дўпписини тагига сиғмай турар, ёқавайрон, ёзиш-

дан ҳориган, тим қора катта-катта кўзларида мунг бор. Гўё Баҳодир аканинг тепасига келиб: «Кучук асраб ит этдим...»— деб тургандай бўлаверди. Баҳодир ака гужаная бўлиб олди. Нариги хонадаги болаларнинг қий-чуви ҳам, телевизорнинг овози ҳам унинг қулоғига кирмас эди. Ҳаёлида ҳалиги гап-у, кўз ўнгида Ойбек домланинг ҳорғини қийёфаси...

Баҳодир ака ҳам бир маҳаллар ҳикоялар ёзган, кейинчалик илмга ўтиб кетган, диссертация ёқлаш учун ҳаракат бошлаганди. Ёш эмасми, наздида ундан билагон, ундан зўр одам йўқдай кўринди. Сўнг осилсанг баланд дорга осил, қабилида иш тутиб, Ойбек домланинг «Навоий» романини диссертациясига мавзу қилиб танлади. Замонанинг зайлиданми, ё ўзининг майлиданми, ё эса «... вич-вич»ларнинг «Машҳури жаҳон бўлай десанг, бузруқларни ур!» қабилидаги пичинглари сабаб бўлибми, бир мўтабар газетада Ойбек домлани айблаб чиқди. Эмишки, роман қаҳрамони Тўғонбек отда туриб қимиз сипқарганмиш, «Сипқарди» деган сўз қардош халқ вакили учун ҳақорат эмиш! Шу гапни айтиш учун бир ярим подвал мақола ёзиш шарт эканми?!

Шундай қилиб, Баҳодир ака 1953 йилнинг баҳорида юксакликка тош отди. Тош отди-ю, негадир омади кетди, одамларнинг кўзига тик қараёлмайдиган бўлиб қолди. Назарида одамлар унга қўлини бигиз қилиб: «Тош отган ана шу!» деяётгандай бўлаверди. Уч-тўрт жойга ишга кириб, охири нашриётга келиб тўхтади. Бу ерда ҳам унинг жойи қора дерматин қопланган кўҳна диван бўлиб қолди. «Галварс бўлмасанг, келиб-келиб шундоқ одамга тош отасанми? Ахир ҳикояларингни у кишидан ўрганиб машқ қилмаганмидинг? Мақолаларингни ўша кишининг илмий асарларини ўқиб ёзмаганмидинг? Ит бўлиб қолиб, мерган бўлиб отмаганингми бу! Ҳа, хом сут эмган банда-я! Ўз кўнглингда шунчалик билагон бўлиб кетганмидинг. Мана, ўйламай қилган ишининг азобини етти йилдан бери тортасан. Етти йилдан бери бошинг ҳам. Бу дардни, бу ўкинчини етти йилдан бери кўтариб юрибсан... Бундай мард бўлиб бўйнингга ололмайсан. Олгинг келади-ю, аммо журъатинг етмайди, қўрқасан... Мана энди машҳури жаҳон эмас, расвойи олам бўлиб ўтирибсан...»

Етти йилдирки, у ўйламай юксакликка отган жиндай тош харсанг бўлиб бошига келиб тушади... Ҳа, бу тош зарбидан унинг боши эгик...

Ёш редакторлардан Аъзамжон билан Қудратуллалар ҳам бирпас дам олиш учун коридорга чиқишди. Ўша кўҳ-

на диванда ҳар галгидай Баҳодир ака ўйчан ўтирар эди. Аъзамжон сигарет чеккани дераза томонга ўтди, Қудратилла Баҳодир аканинг ёнига бориб ўтирди.

— Ҳорманг, ўтирибсизми, ака,— деди у ҳол сўраган бўлиб.

— Ҳа, ўтирибман, ука,— деди у ғалати бир оҳангда.

Қудратулла унинг жавобидан ҳайрон бўлиб қараб қўйди.

— Сиздан илтимос, ука, Ғайратий домла келиб қолсалар менга айтсангиз. У кишида гапим бор эди.

— Майли, агар келсалар...

— Илтимос...

Баҳодир ака шундай деди-да, ўрнидан туриб хонасига кириб кетди. Қудратилла ҳайрон бўлиб елкасини учирди. Аъзамжон сигаретини босиб-босиб чекиб, қолдиғини корзинкага ташлади-да, келиб Қудратилланинг ёнига ўтирди.

— Мана шу одамни тушунмадим. Қачон кўрсанг хаёл сургани-сурган.

Қудратилла унинг гапига жавоб бергиси келмадим, ўрнидан аста туриб, дераза олдига борди.

— Қара дўстим, дарахтларнинг барги сичқон қулоқ бўлиб қолибди. Биз бўлсак, диққинафас хонада димиқиб корректура ўқиб ўтирибмиз.

— Увол дўстим. Увол бу ўтиришимиз...— деб қўйди Қудратилла унинг гапини қўллаган бўлиб.— Айниқса, сизга уввол, дўстим. Шоир одамсиз. Гуллар, лолалар, қишлоқ либосини ташлаган қизлар...

— Сизга уввол эмас...— деди Аъзамжон мийиғида кулиб. Шу маҳал коридорда қўлида ҳасса, оқсоқланиб, зўрға нафас олиб келаётган домла Ғайратийга кўзи тушиб қолди.— Э, мана домланинг ўзлари ҳам келиб қолдилар. Ассалому алайкум, домла. Бардамгина бормисиз.

— Шукур...— Ғайратий домла ҳассасига суяниб, аста диванга ўтирди.— Уҳ-ҳ. Учинчи қаватга чиққунимча нафасим оғзимга тиқилиб қолди... Қалай, тинч-омон юрибсанларми?

— Раҳмат, домла,— деди Қудратилла.— Баҳодир ака Хизирни йўқласалар бўларкан. Ҳозир сизни сўраб турувдилар-а.

Ғайратий домла «нима иши бор экан?» дегандай Қудратиллага бир қараб қўйди-ю, ижикилаб ўтирмади.

— Бошлиқлар борми?—деб сўради у кулиб.— Бир шартномага қўл қўйишим керак эди. Эрталаб уйдан чиқиб нашриётга етиб келаман дегунимча, бошлиқлар тушликка кетиб қолган бўлади.

— Бир оз кутсангиз келиб қолншар, домла.

— Ана айтмадимми?— деб кулди домла.— Энди уларни кутаман десам уйга етолмайман.

Домланинг бу гапига Аъзамжон билан Қудратилла мириқиб кулишди.

— Унда, ярим кечаси йўлга чиқсангиз ўз вақтида етиб келасиз, домла,— деди Аъзамжон ҳазил қилиб.

— Энди шундай қиламан шекилли...— Ғайратий домла ҳам қоринни силкитиб кулди.— Мулла Баҳодирнинг менда нима иши бор экан?

— Ҳа, айтгандай мен чақирай у кишини.

Қудратилла Баҳодир аканинг хонасига кириб, уни бошлаб чиқди. Баҳодир ака гавдасига ярашмаган бир тарзда қаддини букиб домланинг қўлини олди.

— Ассалому алайкум. Саломатмисиз, домла. Тинч-омош юрибсизми?

— Шукур...

Баҳодир ака жавдираб Қудратилла билан Аъзамжонга қаради. Йигитлар унинг домлага айтадиган бир муҳим гапни бор шекилли, деб ўйлаб, домладан рухсат сўраб кетишди.

— Утиринг,— деди домла ҳоли қолишгач Баҳодир акага...

Баҳодир ака домланинг ёнига оғир чўкди. Ғайратий домла унга саволомуз қаради.

— Энди, домла, ўзингизнинг хабарингиз бор...— Баҳодир ака бундан етти йил аввал Ойбек домланинг романини ноўрин танқид қилганини, шундан бери иши юришмай, одамларнинг кўзига балодек кўриниб қолгани-ю, ўзининг қийналиб кетганини — ҳамма-ҳаммасини домлага батафсил гапириб берди. Ғайратий домла унинг гапларини тинглар экан, асаблари таранглашиб бораётганини ҳис этар, бироқ қаттиқ гап айтиб юборишдан ўзини аранг тийиб ўтирар эди. Бир маҳал коридордан Аъзамжон зипиллаб ўтиб қолди. Домла Баҳодир аканинг гапини бўлиб, Аъзамжонга мурожаат қилди:

— Аъзамжон, ука, битта чекишингдан бер.

— Марҳамат, домла,— у дарҳол чўнтагидан сигарет чиқариб домлага узатди-да, гугурт чақди. Домла сигаретни тутатиб, ютоқиб ичига тортди.

— Раҳмат, Аъзамжон.

Аъзамжон бу гапни рухсат деб тушуниб, йўлига кетди. Домла бўлса сигаретини мириқиб тортаркан, Баҳодир аканинг гапларига жавоб беришга шошилмас, «Ҳар ҳолда бу боланинг виждони тилга кирибди-ку... Ойбек шўрликни

дўппослаган фақат буми? Қани энди бошқаларнинг виждони ҳам тилга кирса!»— деб ўйлар, аммо ҳали унинг асл мақсади нима эканидан беҳабар эди. У Баҳодир акага қаради.

— Энди...— деди Баҳодир ака журъатсизгина,— Домлажон, пичоқ бориб суякка тақалди, бу ёнига чидаёлмайман. Ҳар ҳолда Ойбек домла ўртоғингиз... Мени олдиларига олиб борсангиз. Узр сўрасам...

Ғайратий домла узоқ вақтгача бу гапга жавоб беролмай ўтирди. Баҳодир ака бу сукунатни «олиб боришни истамаяпти», деб тушуниб, ялинганнамо:

— Йўқ деманг, илтимос, домла,— деди хомуш.

Унинг бу гапини эшитиб Ғайратий домланинг раҳми келиб кетди.

— Ука, олиб бор десангиз олиб боравераман-у...— деди у.— Аммо билшимча, сиз Ойбекнинг назаридан эмас, унинг мухлислари назаридан қолгансиз. Ойбек бир паршонхотар одам. Ҳатто у сизни танимаслиги ҳам мумкин. Бориб бу гапларни айтсак, эски ярасига туз сепиб қўймасмикинмиз? Шундай ниятингиз бор экан, яхшиси ўша ўзингиз «ваъз» айтган газета орқали кўпчиликдан узр сўрасангиз қандай бўларкин? Менимча шундай қилсангиз тузук бўлар. Нима дедингиз?

— Бу мен учун жуда оғир...

— Ушанда, танқид қилганингизда енгил бўлганмиди?

— Замон шунақа эди-да...

Сигарет тутуниданми ё жаҳли чиқдимми, Ғайратий домланинг кўзлари қизариб кетди.

— Замон-замон дейсиз,— деди у товушини бир баҳч кўтариб,— замонга нима бўлибди? Замонни гул-гул яшнатадиган ҳам, бадном қиладиган ҳам сиз билан бизга ўхшаган одамлар. Нима, сиз Ойбекни танқид қилмаганингизда замон ағдар-тўнтар бўлиб кетармиди? Замон шунақамис-а!..

Баҳодир ака чурқ этмади. Ғайратий домла диваннинг пружиналарини ғичирлатиб ўрнидан тураётганида ҳам нидамади, бошини эггачича ўтираверди...

* * *

Баҳодир ака уйига қандай келганини, нима ичиб, нима еганини, қандай ётиб, қандай турганини эслаёлмайди. «Энди Ғайратий домладан умид йўқ. Эгилган боғни қилич кесмас, дейишади-ку, ўзим бориб, Ойбек домланинг оёқ-

ларига йиқилиб узр сўрасам... у киши кечирармикинлар...
Ойбек домла кечирсалар бошқалар ҳам кечирар...»

У эрталаб уйдан ишга отланиб чиқди-ю, аммо негадир йўлни тўғри Ойбек домланикига қараб солди.

У Ойбек домланинг олдида гуноҳкор! Йўқ, Ойбек домланинг нуқсонларини айтиб бўлмайди, у киши нуқслардан бутунлай холи, демоқчи эмас. Аммо ноўрин айтилган сўзи учун, бу сўз фариштадай бир одамнинг; домласининг, устозининг соғлигига, асабига заҳмат етказгани учун узр сўраши керак. Албатта узр сўраши керак!

Бугун кун кечагидан чароғонроқ, феруза осмон артилган шишадек тиниқ. Атрофда ҳаёт қайнайди: одамлар ишга шошилишади. Трамвай, троллейбуслар тирбанд. Эрта баҳорнинг муаттар бўйи кишини маст қилгудек тароватли. Хиёбонлардаги дарахтларнинг яшил либосга буркана бошлаган шохлари майин тонг шабадасида эрка қиздай чайқалади. Қушлар нағмаси авжида. Баҳодир ака буларнинг ҳаммасидан бебаҳра: ё пайқамайди, ё юрагига сиғмайди. Бир маҳал у трамвай ғилдиракларининг киши ғашини келтирувчи чинқириғидан ўзига келиб бундай қараса, у тушган трамвай ишчилар шаҳарчасига — охирги бекатга етиб қайрилайётган экан. Трамвай тўхтагач, одамлар туша бошлашди. Вагонда унчалик одам кўп эмас-у, аммо бекатда одамлар кўп; улар тушувчиларнинг олдини тўсиб туришар, худди трамвай ҳозир кетиб қоладигандай вагонларга ёпирилишар эди. Баҳодир ака одамлар орасидан бир амаллаб сирғалиб чиқиб олди-ю, нарироққа бориб тўхтаб қолди. У ур-йиқит қилиб вагонларга чиқаётган одамларни томоша қиляптими ё Ойбек домланинг уйига киришга юраги бетламаяптими, буни билиб бўлмас эди. Сал ўтгач, бир қарорга келди шекилли, йўлга тушди. Бир оз қадди букилган, асабдан бўлса керак бўйин томирлари бўртган, пешонасидаги ажинлар яна ҳам чуқурлашган, қадам ташлаши сует... Қуёш терак бўйи кўтарилганда у Кисловодская кўчасидаги қўш табақали кўк дарвоза олдига келиб тўхтади.

Ойбек домланинг ҳовлиси!

У дарвоза кесакисидаги қўнғиздеккина қўнғироқ тугмачасига тикилиб қолди. Боссамикин, ё?.. У қўнғичи тугмачага олиб борди-ю, негадир шу заҳотиёқ шашт билан тортиб олди. «Қайси юз билан!..» Унинг қўллари титраб эди. Шу алпозда анча иккиланиб турди. Бир кўнгли: «Мард бўлиб келдингми, қўнғироқ тугмачасини бос» деса, бир кўнгли: «Қайси юз билан?!» дерди.

Қулоғининг тагида Ғайратий домланинг гапи жаранглаб кетгандай бўлди. «Эски ярасига туз сепиб қўймасми-

кинмиэ?» Баҳодир ака кўпгироқ тугмачасини босишга журъат қилолмади. Боши эгик, энгагини ушлаганча ўзича вазиятни салмоқлаб кўриб, энди қайтмоқчи бўлиб турганида ичкаридан қорачадан келган, ўрта бўйли, қуюқ қора жингалак сочли йиғитча портфель кўтариб чиқиб қолди.

— Ассалому алайкум, келинг...— деди у Баҳодир акага қўл узатиб.

— Ассалому алайкум...— деди Баҳодир ака шошиб унинг қўлини оларкан. Ўзи ҳам сезмаган ҳолда:— Домла бормилар,— деб юборди.

— Борлар, марҳамат...— йиғит шундай деб орқасига қайрилди-да, дарвозанинг бир қанотини очиб:— Ада-а! — деб чақирди.

Баҳодир ака нима қиларини билмай гарансиб қолди. Ичкаридан Ойбек домла чиқиб келди. Кўҳна дўпиниси тагидан сочлари тошиб чиқиб кетай деб турибди. Эгинда йўл-йўл оқ кўйлак, кўйлак сиртидан ихчамгина нимча, нимчанинг олд тугмалари солниммаган, кулранг шаравар, оёгида енгил шиппак.

Ҳалиги қорачадан келган йиғит ўгли экан. Шундоққина Ойбек домладан нусха кўчиргандай. У: «Сизни сўраяптилар», деди-да, нишга кетаётган шекилли, жўнаб қолди. Ойбек домла юзларида табассум билан Баҳодир акага қўл бериб саломланди, сўнг гўё у кишини кўндан кутаётгандай тутилиб, ҳаяжонланиб:

— Келдийизми? Кемсиз...— деди. Кейин меҳмоннинг жавобини ҳам кутиб ўтирмай мулозамат қилди.— Юрнинг...

Ойбек домла олдинга тушди. Баҳодир ака гаранг бир аҳволда домланинг кетидан эргашди. Унинг юраги зарб билан урар, аъзойи бадани ҳаяжондан титрар, ҳовлида нима бор, нима йўқлигини пайқаш, ҳозирги ҳолатини мулоҳаза қилиш қобилиятидан маҳрум бўлиб қолган эди. Улар ҳовли ўртасидан ўтиб, кунгай томондаги хоналардан бирига кириб дераза олдига қўйилган юмалоқ стол атрофига ўтиришгач, Баҳодир ака сал ўзига келиб, хона ичига разм еолди: рўнарада диван, устига кўрпача тўшалган, бош томонда иккита ёстиқ. Ёстиқ устида қандайдир бир китоб очик ҳолда тўнкарилиб ётибди. Кўрпача устида қизил папка, унинг ёнида бир даста қўлёзма тартибсиз ётибди. Диссертацияга ўхшайди. Домланинг ўқиётган қўлёзмасини кўйиб, унинг олдига чиққан шундоққина биллиниб турибди. Очик турган эшикдан нариги хонадаги шифтгача тақалган китоб жавони, ундаги тирбанд китоблар кўзга ташланиб турар эди.

Домла ўрнидан туриб даҳлизга чиқди-ю, эшикдан бошини чиқариб кимгадир қичқирди:

— Чой...

Сўнг келиб жойига ўтирди.

— Так... Сами, сами... Юрибсизми?— деди кучаниб. У оддий сўзларни ҳам куч билан, тутулиб, зўрға ифода қилар эди.

— Раҳмат, домла...

Шундан кейин яна гап узилиб қолди. Бир оз ўтгач, Зарифа опа гуллик гардин чойнакда чой кўтариб кирди, стол устига қанд-курс, нон, сарёғ қўйди. Чой қўйиб аввал Ойбек домлага, сўнг Баҳодир акага узатиб, мулозамат қилди:

— Қани, дастурхонга қаранг.

— Ҳа-а, оли-инг,— деди Ойбек домла ҳам.

Баҳодир ака чойдан бир-икки ҳўплаган бўлди-ю, бошини қуйи эгганча индамай ўтираверди. Орага ноқулай жимлик чўкди. Бу орада Зарифа опа уларни холи қолдириб, эшикка ҳам чиқиб кирди. Аммо аҳвол ўзгармади. Шундан кейин Зарифа опанинг ўзи гап очишга мажбур бўлди.

— Қелинг... Домлангизда бирор ишингиз бормиди?

Баҳодир ака ерга қараганча қўлларини бир-бирига ишқаб, зўрға гап бошлади:

— Ойбек домла... мен ўша...

У тутила-тутила бор гапни айтди. Айтганда ҳам гуноҳкорлигини бўйнига олиб, кечирилмас хато қилганидан пуншаймон бўлиб айтди. Сўнг вазиятни билиш учунми ё «бор гап шу» дегандайми, бошини кўтарди. Ойбек домланинг кўзлари косасидан чиқиб кетаёзганди, нима учундир столни асабий чертар, Зарифа опанинг бўлса аслида билинарбилинмас титраб турадиган қўллари деярли қалтирар, бояги мулозаматдан, меҳр-оқибатдан асар ҳам қолмаган, меҳмон яна бир гап айтса, портлаб кетгудай аҳволда ўтирар эди. Охири у аёл кишилигига борди. Чидаёлмай:

— Шунча гаплардан кейин домлангизнинг олдига қайси юз билан келдингиз!..— деб юборди.

Унинг овозига титроқ инган, ўзини босишга қанчалик ҳаракат қилмасин, товуши қаттиқроқ чиққан эди. Ойбек домла буни дарҳол фаҳмлаб ўзига ярашмаган бир ҳаракат билан ўрнидан сапчиб турди.

— Ҳў, ҳў! Сен чиқ. Чиқ!..

Зарифа опа Баҳодир акага бир ёв қараш қилди-ю, индамай ҳовлига чиқиб кетди. У чиқиб кетгач, яна оғир сукунат бошланди. Ойбек домла ҳамон столни асабий чертар, Баҳодир ака гўё суд ҳукмини кутаётган жинояткордай бошини қуйи эгганча миқ этмай ўтирарди. Бирдан кутил-

маган ҳодиса юз берди: Ойбек домла шартта ўрнидан туриб, Баҳодир аканинг биллагидан шаппа ушлади:

— Юринг!..

Домланинг қўли ногирон бўлгани билан миқти экан, бармоқлари билан унинг қўлини шундай сиқдики, Баҳодир аканинг эсхонаси чиқиб кетди. Домла Баҳодир акани шиддат билан ҳовлига етаклаб, деярли судраб чиқар экан, унинг хаёлида фақат битта фикр ҳукмрон эди: «Тамом! Ҳозир мени эшикка олиб чиқиб, орқамга бир тепади-ю, шу билан адоён тамом бўламан».

Иўқ, ундай бўлмади. Домла уни ҳовли бурчагига олиб борди. У ерда бир оху боласи шафтолининг пастаккина шоҳига бўйинини ишқар, ундан нарироқда эса иккита каклик кикир-кикир қилиб, бир-бирига эркаланиб, суйкалишар эди. Баҳодир ака карахт бир аҳволда турса-да, кўнглидан: «Боя кириб келаётганимда бу жониворларни нега кўрмадим экан?!» деган фикр йилт этиб ўтди. Ойбек домла уларга ишора қилиб:

— Ана! Иноқ, иноқ!— деди. У кўнглидаги бир дунё гапни битта сўз билан ифодалаган; Баҳодир акага бўлган ўпка-гинаси ҳам, унга айтмоқчи бўлган таъна-дашноми ҳам, борингки, панд-насихати ҳам ўша бир оғиз сўзга жойланган эди. Ойбек домла бу гапни қайси маънода айтган бўлса, Баҳодир ака ҳам худди ўша маънода тушунди. Аммо жавоб қилмади. Кейин Ойбек домла уни ташқарига қандай бошлаб чиққан бўлса шу кўйда уйга бошлаб кириб, бояги жойига ўтқазди. Тагин илгаригидай даҳшатли сукунат бошланди. Зарифа опа қайтиб бу хонага кирмади. Орадан анча вақт ўтгач, Ойбек домланинг ўзи гап очиб қолди:

— Ё-ёқладизми?

Баҳодир ака унинг бу гапини «диссертациянгиз нима бўлди? Ёқлаб олдингизми?» деган маънода тўғри тушунди.

— Иўқ, домла, рухсат беришмаяпти.

— Ким?

— Академиядагилар.

Ойбек домла безовта бўлиб, ўрнидан турди. Бир оз «да-а!» деб уёқдан-буёққа юрди-да, ичкари хонага кириб кетди. Орадан сал ўтгач, қўлида бир варақ қоғоз билан чиқиб келди.

— Манг, беринг...

Бу қанақа қоғоз? Кимга беради? Нима учун беради?

Баҳодир ака қоғозни аста қўлига олиб, кўз югуртирди. Домланинг хати. Қийналиб ёзгани ҳарфларнинг қинғир-қийшиқлигидан шуindoққина билиниб турарди:

«Тил ва адабиёт институтининг директорига!
Ушбуни элтувчи Баҳодир Умаровнинг диссертациясидан
хабарим бор. Анча меҳнат қилган. Кам-кўстларига ёрдам
бернишга тайёрман. Тезроқ ёқлаб олишига
кўмаклашишингизни илтимос қиламан.

Камоли эҳтиром ила ОЙБЕК»

Баҳодир аканинг қўллари ҳаяжондан титрар, гўё қоғоз унинг қўлларини куйдириб юбораётгандай бир чеккасидан авайлаб ушлаб турар, нима дейишини билмас, тилига тузукроқ сўз келмас эди. У бошини эгиб миннатдорчилик билдирган бўлди. Ойбек домла уни хурсанд қилганидан мамнун бир қиёфада турар, унинг бу ҳолати Баҳодир акага ҳам кўчган эди. У шу тасалли билан уйдан сирғалиб чиқди. Ойбек домла уни дарвозахонагача кузатиб қўйди.

Баҳодир ака оғир дарддан халос бўлган одамдай қадамлари енгил тортган, кўнглига қандайдир нур инган эди. Бир кўча айлангач, нима учундир дийдаси бўшаб кетди. Етти йилдан бери қийналиб, иши юришмай, ҳар кимдан дакки эшитиб ҳам кўзига нам келмаган одам ҳозир ҳалқумига нимадир тиқилиб, аламданми, қувончданми, ич-ичидан ўкирик келиб, ҳиқ-ҳиқ йиғлаб борарди. Кўз ёшлари юзларини ювган, йиғи аралаш битта сўзни қайта-қайта такрорларди:

— Домла кенглик қилдилар... Домлажоним кенглик қилдилар...

У бу хушхабарни бошқаларга ҳам етказиш учун қанот боғлаб учиб борар эди...

26.III.1979 й.

ЯХШИЛАРГА ЁНДОШИБ..

Одам умрида рўй берадиган хайрли ишларга кимлардир сабабчи бўлар экану, сўнг ўша яхшилик кўрган одам уни бир умр олқаб юрар экан. Собит ога билан Миртемир ака меннинг таржимонлик фаолиятимга сабаб бўлганлардан. Шунинг учун мен уларни ҳар гал чуқур ҳурмат ва фарзандлик меҳри билан эслайман.

1952 йил. САГУда ўқиб юрган кезларимиз эди. Бир бахтли тасодиф бўлиб, қўлимга Собит оганинг «Менинг мактабларим» деган китоби тушиб қолди. Қозоқ тилини унча-мунча билишим қўл келиб, китобни ўқий бошладим. Китоб-автобиографик роман бўлиб, тахминан ўттиз беш-қирқ босма тобоқча келарди. Ўша пайтлардаги студентликнинг ўзига хос риёзатларига, дарс ва конспектларнинг кўпчилигига қарамай, китобни икки кунда ўқиб чиқдим. Ўнҳоятда енгил, ширали тилда ёзилган бу китоб муаллифининг бошидан кечирганлари, кўрган-билган воқеалари, ҳаётда мулоқотда бўлган кишилари ҳақида ҳикоя қиларди «Ёзувчи бўлиш учун бой биографиянинг, кўрган-билган нарсаларнинг кўп бўлиши керак. Ана шунда ёзган асарларнинг самимий ва ростгўй чиқади...» деган гапларни ўрта мактабда муаллимлардан ҳам, кейинчалик университетда олимларнинг маърузаларидан ҳам талай-талай марта эшитганимиз, мақодаларидан ҳам кўп ўқиганимиз. Менда: «Баъзи ёзувчи бўлишни ҳавас қилиб юрган ўртоқларимизнинг бир ҳовучгина биографияси бор-у, тагин ёзувчиликни даъво қилиб юришибди. Шу асар ўзбек тилига таржима қилинса, ана шу ўртоқларга дарс бўлмасмикин?..» деган бир хомаки фикр тугилиб қолди. Аммо бу фикримни кимга айтишни, ким билан маслаҳат қилишни билмасдим. У пайтларда китоб ёзиш бу ёқда турсин, ёзилган асару қилинган таржимани қаерга олиб бориш, ким билан гаплашишни ҳам тузукроқ билмас эдик. Собит огани Гафур ака билан дўст, сирдош деб эшитган эдим-у,

аммо у пайтда Гафур Фулом-дек улкан шоир билан гаплашишга юрагимиз унчалик дов бермас эди.

Кунлардан бир кун Собит оғанинг қалин китобини қўлтиқлаб, ҳамшахаримиз Миртемир аканинг олдига бордим. У вақтларда бир-биримизни танимас эдик. Мен ўзимни таништирдим. Мақсадимни айтдим. У киши бир оз сукут қилди-да:

— Яхши ўйлабсан, иним,— деди.— Бироқ... бироқ сал кичикроқ асардан бошлаш керакмиди? Бу жуда катта асар, бошловчи таржимонга сал оғирлик қилар...

Мен индамай ўтирардим. Индамай ўтирганимни у киши қайсарликка йўйди шекилли:

— Ҳай, бўлмаса эртага нашриётга кел. Мен ҳам бо-раман, ўзимнинг ҳам ишларим бор эди. У ердаги ўртоқлар билан бир гаплашиб кўрайликчи?— деди.

— Нашриёт қаерда?— деб сўрадим Миртемир акадан. У киши пиқ этиб кулиб юборди.

— Э, ҳали нашриётнинг қаердалигини билмай, ёстиқдай романи кўтариб юрибсанми, бўтам. САГУ — Карл Маркс кўчасида. Уша кўчадан сал берига юрсанг, Карл Маркс кўчаси билан Киров кўчаси муюлишида эшигининг тепасига катта қилиб «ЎЗДАВНАШР» деб ёзиб қўйибди.

Нашриёт шундай биқингинамизда бўла туриб, уни билмаганим учун қизариб, Миртемир ака билан эртага қайси вақтда учрашишимизни келишиб олиб, ётоққа қайтиб келдим. Миртемир ака билан танишганимдан, озгина бўлса ҳам ишим юришай деганидан бошим осмонда эди.

Эртасига дарсдан чиқиб, соат учларда нашриётнинг олдида борсам, Миртемир ака эшик олдида кутиб турган экан. Боришим билан мени ичкарига олиб кириб, қорачадан келган, сочлари қуюқ бир киши билан таништирди. Чамаси илгарироқ келиб, бор гапни у кишига айтган шекилли, аслида камгапни ё у кишига ҳам китоб каттароқ кўриндими, столни чертиб бир оз индамай ўтирди. Миртемир ака гаплашаверинглар, дегандай бошқа хонага чиқиб кетди. Ҳалиги қуюқ қора сочли, эгнига янги йўл-йўл қора костюм кийиб олган чорпаҳил киши китобни қўлига олиб аста варақлар экан, қошларини чимирди.

— Талаба экансиз-да... Қайси курсдасиз?

— Иккинчи.

— М-да... Таржимага биринчи қўл уришингизми?

— Энди... Ҳали қўл урганим йўқ, домла,— дедим нима-пиброқ.

Талабалик йиллари ўзимиздан каттароқ кишиларни

кимлигини суриштириб ўтирмай «домла» деб чақиринга одатланиб қолган эдик.

— Мен бу китобнинг ихчамлаштирилган русча нусхасини кўрган эдим,— деди нашриёт ходими бояги ҳолатини бузмай.— Бу китоб бизга ҳам, сизга ҳам катталик қилар. Авторга бир хат ёзмайсизми?

— Нима деб?

— Мана шу китобни ихчамлаштириб бера оласизми, деб-да?

— Қайдам.

— Бир ёзиб кўринг. Бизнинг фикрларимизни ҳам айтинг. Агар хўп десалар планга киритамиз.

Маслаҳат шунга келиб тақалиб, мен у киши билан хайрлашиб коридорга чиқдим-да, кейинги келганимда адашмай деб эшигига қарадим. Эшикда «бўлим мудирини Шукур Саъдулла» деб ёзиб қўйилган эди. «Шукур Саъдулла деган шоир шу киши экан-да». Ўрта мактабда ўқиб юрганимизда у кишининг шеърларини талай марта ёд олганмиз, пьесаларини саҳналаштирганмиз.

Таниш адибларим биттага ортганидан хурсанд эдим. Чамаси, Миртемир ака мен ҳақимда дуруст фикр айтган шекилли, яхши муомала қиларди. Шу хурсандчилик билан дарҳол қўлимга қалам олиб, Собит оғага хат ёздим. Хатда бояги гапларни батафсил айтдим, у кишининг розиликларини сўрадим. Собит оғанинг аниқ адресини билмаганим учун Чеховнинг Ванкасига ўхшаб: «Олмаота шаҳри, Қозғистон Ёзувчилар Союзи, ёзувчи Собит Муқоновга» деб ёздим-у, почта кутисига ташладим.

Бировни нитизорлик билан кутини, айниқса хат кутинининг қанақа бўлишини яхши биласиз. Бир ҳафталардан сўнг ётоқхонага почтальон аёл телеграмма кўтариб кириб келди.

— Фозилов қайси бирини?

— Мен.

— Телеграмма. Мана бу ерига қўл қўй...

Қувонччи ҳаяжондан қўлларим титраб, почтальон аёл кўрсатган жойга имзо чекиб, телеграммани олдим. Собит огадан!

«Ҳурматли Носир Фозилов. Хатингизни олдим. Тез кунда «Менинг мактабларим»нинг қисқартирилган вариантини юбораман. Миртемирга мenden салом айтинг. Собит Муқонов».

Бирпасда ётоқдош дўстларим атрофимни ўраб олишди. Улар менинг ниятимдан беҳабар эдилар. Бир бошдан гапириб бердим. Сўнг телеграмма қўлдан-қўлга ўтиб кетди.

Узимда йўқ хурсандман, бунинг устига курсдошларим олдида бирпасда обрўйим ошиб кетди. Уша куннёқ телеграммани нашриётга Шукур Саъдуллага олиб бориб кўрсатдим. У киши ҳам хурсанд бўлдилар. Қандайдир папкани очиб, «С. Муқонов. «Менинг мактабларим» деб қайд қилиб қўйдилар-да:

— Энди қўлёмани кутамиз,— дедилар.

Шу орада ҳовлиқиб телеграммани Миртемир акага ҳам олиб бориб кўрсатдим. Хурсанд бўлдилар.

Орадан тахминан икки ойча муддат ўтганида, дарсдан чиқиб ётоққа кирсам, каравотимнинг устида қандайдир бир қоғоз ётганини кўриб қолдим. Бундай қарасам — извещение. Шу заҳоти почтага қараб чопдим. Кўпдан зориқиб кутганим қўлёмма экан. Анча қалингина, салмоқлигини. Йўл-йўлакай у ёқдан-бу ёққа урилавериб, сиртига ўраб боғланган қалин сарққ қоғознинг бурчак-бурчаклари титилиб, йиртилиб, қўлёманинг бурчлари очилиб қолган, устига уринмасни учун қўйилган қаттиқ картонларнинг бурчаклари ўралган қоғозни йиртиб чиқиб турар эди. Ётоқда кела солиб, сабрим чидамай бандеролни очдим. Қўлёмма устида бир варақ қоғозда саломнома, кейин асар. «Собит Муқонов. «Ҳаёт мактаби» повесть». Негадир «Менинг мактабларим» «Ҳаёт мактаби», қилиб ўзгартирилган эди. Унда яна Миртемир акага самимий салом йўллаган, негадир у кишини «жйян» деб атаган эди.

Яна Шукур Саъдулланинг олдига ҳовлиқиб кириб бордим. У киши қўлёмани варақлаб, чамалаб кўриб:

— Ун листча келар. Анча ихчамлашибди. Энди бошласангиз бўлаверар,— деди.

Шундай қилиб, енг шимариб таржимага киришиб кетдим. Ўқиб юрган кезларимиз. Вақт қайда дейсиз. Кечалари ётоқда чироқни ёқиб қўйиб, баъзи ётоқдошларнинг жонига тегиб ишлардим. Улар, чироқни ўчир, ухлаймиз, дейишади. Мен ўчиргим келмайди. Бир куни курсдошлардан бири келиб, «Қани, нима қилиясан ўзи?» деб таржимани ўқиб кулиб юборди.

— Сен ўзи таржима қилиясанми ё кўчириясанми?

Жон-поним чиқиб кетди.

— Бу нима деганинг?

— Оғайни, жаҳлинг чиқмасин-у, таржима бундай бўлмайди-да,— деди босиқ оҳангда. Устимдан куляпти, десам йўқ, жиддий,— Таржима деган...

У унча-бунча шеър-пер ёзиб, матбуотда тез-тез кўришиб турар, гапларида анча жон бор эди. Қулоқ солишга тўғри келди. Таржима дегани жумлама-жумла кўчириши

эмас, балки ўша жумланинг негизида ётган маънони ўзбекчалаштириш, ўзбекчалаштирганда ҳам сайратиб, ўқувчи қоқилмайдиган, роҳат қилиб ўқийдиган асар қилиб беришдан иборат эканини тушундим. Бир кун у тагин ярим кечада ўрнидан туриб:

— Ҳа, ўтирибсанми, таржимон?— деб қолди кўзларини уқалаб.

— Ўтирибман...

— Менга қара, таржимон,— деди у уйқу аралаш эсаб.— Миямга бир фикр келиб қолди.

Мен ёзишдан тўхтаб бошимни кўтардим.

— Биласанми, тунов кунгидан анча қўлинг келиб қолди,— деди у бир муҳим нарса айтаётгандай овозини пастлатиб.— Теварак атрофда бошқа болалар хуррак отиб ухлашар эди.— Таржимангдан «Пионер» журнаliga бир парча бермайсанми?

— Қандай қилиб?

— Қандай қилиб бўларди? Таржимангнинг қизиқроқ жойидан саккиз-ўн бетча танлайсан. Кейин яхшилаб машинкада кўчиртирасан-да, редакцияга олиб борасан.

— Танимайман-да.

— Сен мен айтгандай қилиб танла. Эртага ўзим сени бошлаб бораман. Машинистка билан ҳам шу ерда гаплашамиз. Зуҳра опа деган «во» машинистка бор. Пулдан борми?

— Нимаиди?— дедим ҳайрон бўлиб.

— Бостирганинг учун ҳақ беришинг керак-да, овсар,— деди у ўрнига чўзилиб.— Бўлди қил энди, ухлаймиз.

Бу ҳозирги таниқли ёзувчи Жонрид Абдуллахонов эди.

Мен барибир шундай олиб боргани кўнглим бўлмади. Миртемир акага Собит огадан келган хатни кўрсатдим. Сўнг таржимамни ҳам бир кўрсатиб олишни лозим топдим. Уйларига олиб борган эдим, ўз ишларини йиғиштириб қўйиб, таржимамни кўрди, маслаҳатлар берди. Баъзи жонларини таҳрир ҳам қилди.

— Нега Собит ога сизни жиян, дейди?— деб сўрадим Миртемир акадан.

— Кейинги онам қозоқ-да,— деди кулиб.— Шуни билди-да.

* * *

...Инднига Жонрид иккаламиз узун-қисқа бўлиб «Пионер» журнали редакциясига кириб бордик. У Карл Маркс кўчасида кўримсизгина, икки қаватли бинога жойлашган

экан. Кўўнагина ёгоч эппани гичирлатиб, иккинчи қаватдаги хоналардан бирига кирганимизда, каттагина қора «Ундервуд» деган ёзув машинкаси олдида ўтирган ўнг юзида нўхотдай холи бор, барвастагина жувон бизларни очиқ чехра билан кутиб олди.

— Э, келинг, Жоиридвой.

Жоириднинг редакцияда анча обрўси бор экан. Дарроз иш пишди. Зуҳра она икки нусхадан қилиб эртага босиб қўядиган бўлди. Кейин:

— Юр, Гани акамларнинг олдига,— деди Жоирид. Унинг ҳаракатларида қандайдир ўктамлик, гап-сўзларида редакцияга яқинлик, эркалик бор эди. Шубҳасиз, бу менинг ҳавасимни келтирарди.

Индамай унга эргашдим. Билсам, «Пионер» журнали «Ленин учқуни» газетаси қошида эндигина ташкил этилиб, ҳар иккаласига Гани Жаҳонгиров муҳаррирлик қилар экан. Муҳаррир хонасига кирганимизда шундай катта одам ўрнидан учиб туриб, бизларни ўтқазгани жой тополмай қолди. Кўз олдимда Жоирид яна бир баҳя ўсиб кетгандай бўлди. Кейинчалик билсам Гани аканинг одати шундай, катта-кичikka бирдай муомала қилар экан. Жоирид редакцияга анча эркатой бўлиб қолган эканми, тортинмай ниятимизни унга айтди. Мени у кишига Миртемир аканинг жияни деб таништирди. Гани ака яна ўрнидан туриб кетди.

— У-ў, Собит ога... Миртемир ака... Олиб келинг, Носирвой. Албатта, босамиз!

Редакциядан қўлим олтига-ю, оёгим саккизта бўлиб чиқдим...

Хуллас, орадан уч ой ўтганида «Пионер» журналида Собит оганинг «Ҳаёт мактаби» қиссасидан каттагина парча яхшигина безаклар билан босилиб чиқди. Уша пайтда қувонганларимни кўрсангиз эди! Биринчи таржимангиз республика матбуотида босилиб чиқади-ю, қувонмай бўладими?

Ана шунда кимгадир журнални кўрсатиб мақтангим келарди. Хуллас, журнални қўлтиқлаб Миртемир аканинг олдига олиб бордим. У киши мени яхши қабул қилиб, таржимамни ўқиб, у ер-бу ерига яна қалам урди-да, таржимонлик ишимга ривож ва омад тилаб, маслаҳатлар берди. Сухбатимиз тугаб, домланинг уйларидан чиқиб кетаётганимда:

— Ҳа, айтгандай, мулла Носирбек...— деб қолди Миртемир ака.

Тўхтадим. Ина дер экан, деб қараб турибман.

— Журналдан бир-иккита нусха топиб, Собит огага жўнат, хурсанд бўлади.

Бу фикр менга маъқул бўлди. Хўп бўлади, деб у киши билан хайрлашиб ётоққа жўнадим. Уша куннёқ «Пионер» журналичан икки нусха топиб қўйдим. Жўнатишга келганда иккиланиб қолдим. Хўп, жўнатдим ҳам дейлик. Собит ога ўзбекчани тушунадими, йўқми?

Орадан бир-икки кун ўтгач, Езувчилар союзида қандайдир мажлис бўлиб, Зумрад опани учратиб қолдим. Уша пайтда Зумрад опа катта таржимон, таниқли адиб Мухтор Авезовнинг машҳур тетралогиясининг биринчи китобини ағдариб кўзга тушиб қолган эди. Негадир, қозоқ адабиётидан таржима қилиб юргани учунми, опа қозоқ адибларининг ҳаммасини беш қўлдай билса керак, деган ўй келиб, мурожаат қилишга журъат этдим. Ганафус пайтида уни коридорнинг холироқ жойида учратиб, ийманибгина салом бердим. Узимни таништирдим-да, мақсадимни айтдим.

— Яхши билман Собит огани,— дедилар Зумрад опа.— У кишини таржима қилганингиз яхши бўлибди. Шу чоққача бирор йирнк асари таржима қилинмаган эди.

— Таржимамдан бир парча чоп эттирган эдим. Миртемир ака Собит огага жўнат,— деб маслаҳат бердилар...

— Жуда хурсанд бўладилар.

— Бироқ... у киши ўзбекчани ўқий олармиканлар, деб...

— Менмча тушунади.— деди Зумрад опа ишонарли қилиб.— Самарқандда ўқиган-ку, нима бўпти тушунмай? Тушунмаса, хотинлари ўзбекча-ку, ўқиб тушунтириб берар.

Гапимиз шу билан тугади.

Собит оганинг «Самарқандда ўқигани» ва «хотинларининг ўзбекча»лиги мен учун янгилик эди.

Уша куннёқ Собит огага хат ёздим. Хат тахминан шундай мазмунда эди. Салом-алиқдан сўнг, таржимани бошлаганимни, ишим яхши юришаётганини, Миртемир «жиян»лари ҳам яхши кўмак бераётганини айтиб, охирироғида «бир ўқиб кўрарсиз, ўзбекчани тушунарсиз, деб эшитдим. Мабодо тушунмасангиз, янгам ўзбекча экан-ку, ўқиб тушунтириб берар», деб ҳам қўйдим. Сўнг хатни журналлардан бирининг орасига солиб бандероль қилдим-да, почтадан жўнатиб юбордим.

Бу гал Собит огадан хат ҳадеганда келавермади. Орадан икки ойдан ортиқ вақт ўтди. Бизлар иштихонларни топшириб, каникулга ҳам чиқиб кетдик.

Каникул кунлари таржима устида қаттиқ ишладим. Ниҳоят уни тугатиб, Тошкентга тушдим-да, тўппа-тўғри

«Ленин учқуни»даги ўша таниш Зухра опанинг олдига келдим. Қўлёмани босиб беришини илтимос қилган эдим, опа бир оз иккиланиб қолди.

— Икки юз эллик бетдан ошади, ука,— дедилар опа сал тайсалланиб.— Ўзингиз биласиз... Редакциячилик, иш кўп...

Бахтимга шу пайт эшикдан лоп этиб Фани ака кириб келса бўладими! Фани ака гап нимада эканлигини дарров илғаб олди-да, Зухра опанинг оғизларини очирмади:

— Йўқ деманг, опахон, — деди аввал илтимос оҳангида. Сўнг ярим ҳазил буйруқ қилди.— Мен редакторманми? Босинг! Ахир бу улуғ одамнинг асари-я, Собит Муқонов! Таржимони Миртемир аканинг жиянлари бўладилар-а!

Фани ака шундай деб кулиб юборди. Зухра опа ҳам. Бу илиқлик менга ҳам ўтди.

— Ҳа, майли...— дедилар Зухра опа юмшаб.

— Мана бу бошқа гап,— деди Фани ака.— Носирвой қачон келсинлар?

— Ҳафтанинг охирларига.

— Қелишдикми, келишдик.

Редакциядан хурсанд бўлиб чиқдим. Зухра опа ҳафтанинг охирларига улгуриши турган гап эди. Чунки жуда уста машинистка. Ёнида ўтирган киши билан бемалол гаплашиб ўтириб босаверади, ўнта бармоғи бирдай ишлайди, жуда кам хато қилади.

«Ленин учқуни» редакциясидан чиқиб, тўғри «Ўздавнашр»га кирдим. Аввал мўлжаллаб кетган эшигимга — Шукур Саъдулланинг хонасига қарасам, у киши тўладан келган, икки бети қил-қизил, ўрта бўйликкина бир одам билан гаплашиб ўтирган экан. Мени кўришлари биланоқ, киринг, дегандай имо қилди. Кириб салом бердим.

— Ишларингиз қалай кетяпти?— деб сўраб қолди Шукур ака.

— Тугатдим. Ҳозир машинисткага бериб келяпман.

— Зўр-ку,— деди Шукур ака мийиғида илжайиб. У киши тўғри маънода айтдимки бу гапни ё истехзоми, билолмай қолдим.— «Пионер»га парча берган экансиз. Кўрдим, таржимангиз ёмон эмас. Ҳа, айтгандай, сизлар таниш эмас-мисизлар? Бу киши ёш таржимонимиз Носир Фозилов. Миртемирнинг жияни. Илёсвой, Носиржоннинг таржимасини ўзингиз кўрасиз.— У киши шундай деб менга қаради.— Бу киши Илёс Муслим. Сизга редакторлик қилади.

Бу шоир ҳам менга ўз шеърлари билан ўрта мактабдаёқ таниш бўлиб кетганди, бироқ шахсан танимас эдим. Кейин у киши мени ўз хонасига таклиф қилди. Анча вақт.

суҳбат қилдик. Гап-сўзларидан жуда сахий, жуда самимий, одамохун бўлиб кўринди менга.

— Қўлёмани тезда олиб келинг,—деди у хайрлаша-ётиб,—машинкадан олганингиздан кейин устидан бир яхшилаб кўриб чиқинг. Собит оғани бир хурсанд қилайлик.

Шу вақт ичида Собит оға масаласида кимга учрашмай, ким билан гаплашмай, ҳаммаси уни қаттиқ ҳурмат қилар, Собит оға деганда ҳамма жойда эшиклар ланг очиқ, қўллари кўксида эди. Менинг мурғак ақлим бир нарсани тушунишдан ожиз эди: хўш, шундай экан нима учун шу пайтгача Оғанинг бирорта асари ўзбек тилига таржима қилинмапти? Назаримда, ё ҳеч ким журъат этолмаган, ё эса ҳафсала қилмаган. Ҳар ҳолда кейингиси тўғрироқ бўлса керак-ов!

Шу хаёлда келаётиб, ётоққа бир кириб ўтиш фикри туғилиб қолди. Ётоғимиз бир кўча нарида — Ленинград кўчаси, 18-уйда эди. Бурилдим. Каникул пайти эмасми, ремонт қилинаётган экан. Ҳаммаёқ остин-устун, оҳақ, бўёқ ҳиди анқийди. Ичкарига кириб, ўзимизнинг қадрдон хонамизга бош суқиб қараб турсам, коридордан бир шарпа эшитилди. Қарасам, ўзимизнинг комендант аёл. Узи рус. Шу вақтгача унинг исм-шарифийи ҳеч ким билмас, болалар уни «мамочка» деб кетишган эди. Худди она-бола кўришгандай сўрашиб кетдик. У бир сўзини русча, иккинчи сўзини ўзбекча қилиб гапираверарди.

— Слушай, Фазилов, сенга хат бор. Сейчас, ҳозир...— деб зудлик билан орқасига қайтди ва зум ўтмай қайтиб чиқди.— Вот, Олмаотадан!

— Раҳмат, мамочка.

Хат Собит оғадан эди. Момочка билан хайрлашиб кўчага чиқдим-да, сабрим чидамай дарҳол хатни очдим. Катта бир липанинг тагига бориб ўқий бошладим. Собит оға хатни «Уртоқ Носир» деб бошлабди. Назаримда мени ёши улўроқ одам бўлса керак, деб ўйлабди шекилли. Кейин одатдаги салом-аликдан сўнг, областларга ижодий командировкага кетиб қолган сабабли кечикиброқ жавоб бераётгани учун узр сўрабди. «Таржимангизни зўр қизиқиш билан ўқиб чиқдим,— деб ёзибди Собит оға хатининг давомида,— таржимангиз энгилми ё ўзимнинг асарим бўлгани учунми, тўла тушундим. Менинг услубим кам-кўстсиз сақланганидан хурсанд бўлдим. Шу услубдан оғишмай давом эттирсангиз жуда ҳам миннатдор бўлар эдим. Ҳа, айтгандай, Миртемир жиянга мenden дуо деб қўйинг. Ердам бергани учун катта раҳмат!»

Мақтов кимга ёқмайди дейсиз. Шу ўринга келганда

хурсандчилигимдан ҳаво етишмай қолиб, бирпас нафас ростладим-да, сўнг яна ўқнида давом этдим. Хатнинг охирироғидаги гапларни ўқиб, аввалига уятдан терлаб кетдим. Яна қайта бошдан ўқий бошладим:

«Ҳазил: Уртоқ Носир! Ҳозирча янгангиз қозоқ қизи. Исми Марям. Агар мабодо оғангизнинг тўшагини ўзбек қизи билан янгиламоқчи бўлсангиз, у ҳолда қаршилим йўқ!»¹ дебди.

Епирай, Зумрад опаси тушмагур, «Оганинг аёли ўзбекча» деган эди-ку! Бу қанақаси бўлди?! Шунақаям лақил-латадимни одамни? Билмаса, нима қиларкан ёлгон гапириб! Тағин Самарқандда ўқиганмиши-а! Тавба.

Кўчада бораркацман, бу гаплар ҳазил экани энди таъсир қилди шекилли, мийингимда кулиб, бошимни чайқаб қўйдим. Бир-икита йўловчи: «Бу одамнинг эси жойидами?» дегандай қараб-қараб ўтиб кетишди...

Бу гапларни нчимга сиздиrolмай, тағин Миртемир аканинг олдига бордим. У киши олдин хатни ўқиб таажжубда бош чайқадиди-да, унинг ҳазил эканини тушуниб, роса мирриқиб кулди. Миртемир аканинг айтишича, Собит оға ҳазил-мутоибага суяги йўқ, одамохун, хушчақчақ, камтарин бир инсон экан.

Шу-шу мен Миртемир ака билан бамисоли ота-боладай яқин бўлиб кетдим. У кишининг оғалик марҳаматларидан кўп баҳраманд бўлганлардан бири сифатида бир умр миннатдорман...

¹ Собит оганинг бу хати, умуман, 10–15 хати менда сақланиб турибди.

ОҒАЖОН

Ажойиб ёз кунларининг бири эди: теварак-атрофда саратоннинг нафасни қайтарувчи тафти, асфальтдан қайноқ ҳовур кўтарилади. Хиёбондаги дарахтларнинг япроқлари қилт этмайди, қушлар ҳам ин-инига уриб кетишган... Иссиқдан бугриқиб, нашриётнинг олдига келиб қолганимда ичкаридан Миртемир ака чиқиб қолди. Нашриёт Полиграф кўчасидаги 76-уйда эди¹.

Миртемир ака кўтариб олган папкасини у қўлидан-бу қўлига олиб, бўйинларини дастрўмол билан артди-да, гўё иссиқдан нолигандай бўлди.

— Йе, мулла Носир, нима қилиб юрибсан шундай иссиқда?!

Мен чўнтагимдан қоғоз олиб, у кишига кўрсатдим:

— Чақиришибди.

Миртемир ака қўли банд бўлгани учун кўзойнагини тақш ноқулай бўлди шекилли, ҳалиги қоғозни узоқроқ ушлаб ўқиди:

— «Пионер» журналига... Яхши-ку! Жой бор эканми?

— Саида опа бўшаётган экан.

Саида опа деётганим — шоира Саида Зуннунова, мазкур журналда адабиёт бўлимини бошқарар, кейин у киши бўшамоқчи бўлиб қолиб, ўрнига мени ишга тақлиф қилинган эди. Миртемир аканинг юзи ёришиб кетганини пайқадим. Қўлидаги папка оғир шекилли яна у қўлидан-бу қўлига олди.

— Майли, кириб чиқ. Сенга омад тилайман, — деди мен билан хайрлашаркан. Мен у кишини бир оз орқасидан кўзатиб турдим. Бир маҳал орқасига қайрилиб қарагандай бўлди. Дарвоқе, қўлини кўтариб чақирар эди. Зипиллаб олдига бордим. — Бўш бўлсанг, уйга келсанг-чи, Маслаҳатли гап бор.

¹ Ҳозир бу кўча Усмои Юсупов номига ўзгартирилган, нашриёт биносида Офсет фабрикаси жойлашган.

— Майли,— дедим.— «Пионер»дагилар нима дер экан, билайчи. Сўнг... кечроқ борарман.

— Кел, кутаман.

Миртемир аканикига кириб борганимда аллақачон оқшом салқини тушиб, атроф нимқоронғи тортиб қолган эди. Ҳовлида Миртемир ака атиргулларга сув сепиб юрар, садарайҳоннинг тароватли бўйи ҳовлини тутиб кетган, гулларнинг баргларига сепилган сув тонгги шудрингдай тидиқ йилтиллер, ҳовлига аллақандай бир гўзаллик бахш этар эди. Миртемир ака мени кўриши билан қўлидаги резина шлангни шундоққина атиргуллар жўягига тўғрилаб қўйди-да, пешвоз чиқди.

— Кел, мулла Носир.

— Ассалому алайкум.

Одатдаги салом-аликдан сўнг ўртадаги каттагина пингпонг ўйнайдиганга ўхшаш столга таклиф қилди.

— Марҳамат. Хўш, бояги гап нима билан тугади?— деб сўраб қолди Миртемир ака ток шохда илғилқ турган сочиққа қўлини артаётиб. Эғнида кўкиш финка, пижаманинг жигарранг йўл-йўл шаравари; почалари сув текканидан ҳўл бўлиб, шалвираб турар эди.— Ишга кирадиган бўлдингми?

— Кирадиган бўлдим шекилли,— дедим сал дудмалроқ қилиб. Миртемир ака ҳайрон бўлиброқ қаради. Мен гапимга аниқлик киритдим.— Ўн беш кунлардан кейин борадиган бўлдим.

— Нега?

— «Қарағанда» романининг таржимасини битириб, машинкага берган эдим. Шунга биратўла тугатиб, устидан кўриб, нашриётга топшириб олай деб...

— Шунга рози бўлишдими ахир?

— Кутамиз, дейишди-ку. Рози бўлгани шу бўлса керак-да.

— Яхши,— деди Миртемир ака ниманидир ўйлагандэй бўлиб.

— Боя келгин, бир маслаҳатли иш бор, деганингизга келувдим,— дедим ўртадаги сукутни бузиб.

— Ҳа, айтгандай,— деб Миртемир ака уйга йўл олди.— Мен ҳозир...

Негадир ҳовлида Миртемир аканинг болалари кўринмас, келин ойнимиз ошхона томонда кечки овқат билан куйманар, менинг келганимдан беҳабар эди. Ҳовлида қандайдир таомнинг иштаҳани қитиқловчи ҳиди райҳон ва атиргулларнинг бўйига омухта бўлиб кетган, ҳозиргина сепилган сувдан атроф қўнғир салқин тортиб, одамга ором

бахш этар, бу манзара менга — эндигина университетни тугатиб, адабиёт деб аталмиш сеҳрли гулшанга қадам қўйишни мўлжаллаб юрган мулла қуруқ бир бола учун жаннатнинг гўзал бир парчасига ўхшаб кўринар эди.

Хаёл билан бўлиб Миртемир аканинг чиқиб келганини ҳам пайқамай қолибман. У киши столга поп этказиб қандайдир оғир папкани қўйганида ўзимга келдим. Қарасам, бояги таниш қизил папка! Ҳайрон бўлиб Миртемир акага қардим.

— Мулла Носир, сени чақирганим...— деди жиддий тортиб.— Менга бугун мана бу асарини беришди. Мухтор оғаники, «Абай»нинг иккинчи жилди. Шунинг таҳрири қилиб берасан, дейишди.— Менга бу асарининг нима алоқаси бор экан, деб ҳайрон бўлиб ўтирдим. Миртемир ака бир оз сукутдан сўнг сўзида давом этди.— Биринчидан, бу менинг ишим эмас, бунақа катта асарини ҳеч қачон таҳрир қилмаганман. Иккинчидан, Некрасовни қўлга олганман. «Кому на Руси жить хорошо»ни таржима қилишим керак,— деб менга тикилиб қолди. Орага бир оз жимлик чўкди.— Олмасликнинг иложини бўлмади. Сен ҳам нима учун олдинг, деб сўрама. Кейин мавриди билан айтарман. Сенинг анча қўлинг келиб қолди. Собит оғани таржима қилиб бердинг. Таржиманг маъқул. Ғабиден оғанинг «Қараганда»сини ағдардинг. Ишончим комилки, бу ҳам жойида бўлади. Мухтор оға ижоди билан ҳам яхши танишсан. Қолаверса, шу китобнинг биринчи жилдига тақриз ёзгансан. Тақризинг «Қизил Ўзбекистон» дек мўътабар газетада босилиб чиқди. Одамларга маъқул. Ғанининг қисқаси: шу асарининг таҳририга бир қараниб юбор...

Нима дейишимни билмай қолдим. Анча вақтгача ийдамай ўтириб:

— Бу иш менинг қўлимдан келармикан?— дедим мингиллаб.

— Келадин!— деди Миртемир ака ишонч билан.— Мана қозоқча оригинали. Таржима билан оригинални солиштириб, маъно бузилган жойларни бўлса бемалол тузатаверасан. Ҳали ўн беш кундан кейин ишга кираман, дедингми? Иложини бўлса шу ўн беш кун ичунда кўриб берсанг. Ўзининг қўлёзмагини, ёш нарсасан, ишлаб юриб кўрсанг ҳам бўлаверадин.

— Майли,— дедим сал чўчиброк.

Чўчишимнинг босси бор эди албатта. Университетни эндигина тугатганман, шаҳарда тураржой йўқ, онамиз шаҳардан олтинчи чақирим нарида Вревский (ҳозир Олмазор) деб аталади) деган жойда истиқомат қиларди. Мен

энди қўлэзма билан оригинални олиб ўша ёққа кетиб ишлаш ниятида ишончсизроқ гап қотдим;

— Унда беринг қўлэзмани...

— Олиб кетмоқчимисан?! Йўқ, буни бериб бўлмайди. Зумрадхоним сал тихирроқ таржимон. Мендан тез-тез хабар олиб турмоқчи,— деди Миртемир ака.— Яхшиси, шу ерга келиб ишлай қол. Мана бу уйга жой қилиб бераман,— у киши дарвозадан кираверишдаги — ўнг қўлдаги кичкина уйга ишора қилди.— Бемалол ишлайверасан. Зумрадхоним келиб қолгудай бўлса, кўринмасликка ҳаракат қил...

Миртемир ака шундай деб қорнини ушлаб қотиб-қотиб кулди. Мен у кишининг гапига кўндим: эртадан бошлаб келиб ишлайдиган бўлдим.

— Тўраш!— деб чақирди Миртемир ака. У киши нимагадир келинойимни шундай деб чақирарди. Ваҳоланки, келинойимнинг оти Ёрқиной эди.— Бир чой ичайлик.

Ҳаммамиз дастурхон атрофига жам бўлдик...

“

* * *

Уқишни эндигина тугатган, наздимда ҳеч қандай иш мендан қочиб қутулолмайдиган, ҳали ялқовлик нима эканини билмайдиган, ишлаб толмайдиган вақтим эмасми, ўн кун ичида романнинг учдан бир қисмини шариллатиб кўриб ташладим ўзимча. Қанчалик таҳрир қилдим; сифати қанақа бўлди — бу бир худонинг ўзига маълум. Ўзи таҳрирга муҳтож одамнинг таҳрири нима бўларди дейсиз? Миртемир ака аҳён-аҳёнда олдимга кириб, таҳрирнинг у ер-бу ерини кўриб: «Ҳа, баракалла!»—деб кўнглимни кўтариб қўяр, баъзан ғалат кетган жойларини қалам билан чизиб: «Бунинг ўхшамабди, мана бундоқ десак тузук бўлар», деб далда берар эди.

Шундай иш қизгин кетаётган кунларнинг бирида дарвоза эшик одатдагисидан қаттиқроқ тақиллаб қолди. Эшикни ҳовлида куйманиб юрган келинойим бориб очди. Дарвоза олдида бўлаётган гаплар мен ўтирган хонага бемалол эшитилиб турар эди. Келинойим қандайдир бир аёл киши билан салом-алик қиларди. Негадир у аёлнинг товуши менга танишдай туюлиб, ўрнимдан туриб аста деразанинг олдига келганимда, ҳалиги меҳмон бўсаға ҳатлаб кириб келарди. Дарров танидим: Зумрад опа! Об-бо!

Секин лип этиб коридорга ўтдим-да, катта уй орқали Миртемир ака ишлаб ўтирган хонанинг эшигини тақиллатдим. Иш билан қаттиқ бандлиги учунми ё қулоғи сал оғирроқ бўлгани учунми, ҳадеганда жавоб бўлавермаганидан

шартта эшикни очиб, ичкарига кирдим. Миртемир ака ўтирган жойида кўзойнаги тепасидан менга «нима гап?» дегандай қараб турарди.

— Зумрад опа!— дедим мен сирли қилиб.

— Ие,— деди Миртемир ака саросимада кўзойнагини олиб столга қўяркан. У ўрнидан туриб, эшикка йўналди.— Мен ҳозир... Сен шу ерда ўтиратур.

Миртемир ака чиқиб кетгач, кўнглимга келган биринчи гап шу бўлдики: «Столдаги қўлёмаларни йиғиштирмабман ҳам. Кўриб қолса нима бўлади?» Бир оз саросимага тушиб турдим-да, кейин: «Э, нима бўлса бўлар!»— деб Миртемир аканинг ижодхонасини томоша қила бошладим. Бу хонага биринчи бор киришим эди. Италиян нусха катта дераза олдига улкан, бежирим ёзув столни қўйилган. Стол усти ниҳоятда бетартиб: қўлёмалар сочилиб ётар, бир чеккада гижимланган варақлар... Столнинг ўнг томонида русча-ўзбекча лугат очилганича турибди. Некрасовнинг учтўрт томи бетартиб тахланиб қўйилибди. Уртада ҳозиргина битилган ёзувлар. Энганиб қараб, ҳеч нарсага тушунолмадим, араб алифбесига юмшоқ қора қалам билан ёзилибди. Назаримда, бутун сатр йўқдай: ўчирилибди, қайта ёзилибди, баъзи сатрлар стрелка билан юқорига пастга олинган, ҳошиясига кўндалангига ёзиб ташланган ва ҳоказо... Араб алифбеси менга нотаниш бўлгани учун столнинг ўнг томонига — деворга қапиштириб қўйилган китоб жавонини томоша қила бошладим. Китоблар, китоблар, китоблар!.. Зич қилиб тахлаб ташланган. Жавон ўнг томондаги деворни шундоққина энлаб турарди. Шунда, менда бир ширин орзу пайдо бўлди: «Менинг ҳам шундай жавоним, китобларим бўлармикан?»

Орадан тахминан ярим соатларча вақт ўтгач, Миртемир ака жилмайганча кириб келди. Авзойидан хурсанд эди.

— Ҳамма иш жойида,— деди у олдимга келиб.— Сенинг дастхатингни танимади. Меникига ўхшатди.

Миртемир аканинг гап-сўзидан шу нарса маълум бўлдики, Зумрад опани мен ишлаб ўтирган хонага таклиф қилибди. У стол устида ёйилиб ётган қўлёмаларни, таҳрирни кўрибди. Эътироз билдирмабди чоғи. Айниқса, у ўн кунча вақт ичида романинг учдан бир қисминини «кўриб улгургани» учун Миртемир акадан мишпатдор бўлибди, бу ёғига у кишига сабр-тоқат тилаб, жўнаб кетибди. Миртемир ака афтидан бир оз чўчиб турган экан, йўқ, дастхатни таниёлмагани учун, таҳрирга унчалик эътироз билдирмагани учун хурсанд бўлиб кетиб, уни наридан-бери кузагиб қўйибди-ю, олдимга кирибди.

У менинг стол устига тикилиб турганимни кўриб:

— Некрасов аъло ҳазратлари,— деди мамнун бир қиёфада.— «Русияда ким яхши яшайди»ни ағдариб бўлиб қолдим. Бу кетишингда бирга тугатамиз шекилли...

Миртемир ака қувлик билан қотиб-қотиб кулди. У кишининг қайфияти менга ҳам ўтди. Иккаламиз мириқиб кулишдик. Мен Некрасовнинг сариқ супер жилдли бир томини олиб, томоша қила бошладим: 1950 йили чоп этилибди, асарларининг тўлиқ наشري экан. Менинг томоша қилаётганимни кўриб, хаёлига бир гап келди шекилли Миртемир ака жавондан Некрасовнинг ҳамма томларини ола бошлади, кейин уларни стол устига қўйиб, шеърин томларини ўзига қолдирди-да, пьесаларни, хатлақ, публицистикалари, турли ёзишмалари, биографиясини тўлдирадиган баъзи материаллари, тугалланмай қолган романлари ва умуман, прозаси кирган томларини ажратиб менга берди.

— Мана бу олти том, сенга, мулла Носир. Мендан эсдалик.

— Ўзингизга керак бўлмайдими?— дедим ҳаяжондан шошиб қолиб.

— Керагини олиб қолдим. Менга кераги поэзияси-да. Некрасовнинг олти том асарларини қўлтиқлаб, Миртемир аканинг ижодхонасидан мамнун қиёфада чиқдим. Сўнг ҳовлидаги столга тушлик чой ичгани ўтирдик. Бу маҳалда Миртемир аканинг болалари ҳам бирин-кетин кўчадан қайтиб кира бошлаган пайт эди.

Кеч кирди. Мен бугунги фаолиятимни тугатиб, уйга қайтиб келяпман. Ҳа, дарвоқе «уйга қайтиб келяпман, дедим. Менда уй қайда дейсиз? У пайтларда бедананинг уйи йўқ, қайга борса битбилдик» деганларидай тўғри келган жойда тунаб кетаверар эдим. Уқиб юрган кезларимда Пушкин кўчасидаги Дархон ариқ бекатида бир қариндошимизникида истиқомат қилиб юардим. Бу гал ҳам «нишдан» сўнг вақтинча ўша қариндошимизникида яшаб туришга тўғри келди. Уй деётганим ўша ер эди. Йўлда кетяпман-у, бугунги воқеалар сира кўз олдимдан кетмасди. Айниқса, Зумрад опа келиб қолиб, Миртемир аканинг хижолат бўлгани-ю, менинг қўрққаним...

Бу ҳолатларнинг ўзига яраша сабаблари бор эди, албатта. Миртемир аканинг хижолат бўлиши сизга маълум: таржимани ўзи кўриши ўрнига мени ҳашарга чақиргани учун. Бунинг устига эллигинчи йилларнинг захри ҳали кетганича йўқ эди. Менинг қўрққанимнинг боиси шу эдики, биришчидан, сир очилиб қолиб, Миртемир ака хижолат

бўлса — менинг хижолат бўлганим эди. Иккинчидан, каминга 1951 йили ўша романинг биринчи китоби ўзбек тилида босилиб чиққанида «Қизил Ўзбекистон» газетасида «Абай» романининг таржимаси ҳақида» сарлавҳаси билан таржимонини бир оз чимдиб ўтган эдим. Унга Абдулла Қаҳҳор редакторлик қилган эди. Ёш, бушнинг устига ғўр «билагон» эмасмизми, таржимонни ҳам, муҳаррирни ҳам қозоқ тилини билмасликда айблаб, талай гаплар айтганман. Шайхзода домла айтганларидай, шу пайтгача бирорта ёзувчи ё таржимон «мени танқид қилганинг учун» деб ош дамлаб берган эмас. Танқид кимга ёқадн дейсиз? Энди келиб-келиб ўша одам мазкур романинг иккинчи жилдини таҳрир қилиб ўтирса, таржимонга ёқармиди? Албатта, ёқмайдн-да!

Ҳай, ҳар ҳолда кўнгилсизлик рўй бермади. Мен ҳам хурсанд, Миртемир ака ҳам, Зумрадхоним ҳам. Менинг хурсандчилигим икки ҳисса эди. Некрасовнинг олти томини совга тариқасида олган эдим. Бу мен орзу қилган китоб жавонимнинг дастлабки китобларини эди. Уйга китобларини қўлтиқлаб хурсанд кириб келдим...

* * *

Атрофга куз нуқси уриб, ҳамма костюмга ўтган, япроқларининг ранги сарғайиб, қушларнинг чуғури камайган пайт эди. «Пионер» журналида иш бошлаб юборганимга икки ойлар чамаси бўлган. У пайтларда журнал нашриёт биносининг ўнг қанотида, биринчи қаватда эди. Тушликда журнал ходимлари билан Тахтапулдаги «Чоллар чойхонаси»га тамадди қилгани борардик. Энди тушликдан қайтиб, хошамда ишлаб ўтирсам, Миртемир ака кириб келди. Чамаси, нашриётга бир иш билан келган-у, буёққа тушган. Ўша маҳалда журналнинг редактори Эркин Жабборов эди. Ҳазил-мутобибага суяги йўқ, бағри кенг одам. Бирпас Миртемир ака билан чақчақлашиб ўтирдик. Миртемир аканинг бугун негандир кайфи чоғ кўриди. Билмадим, ҳақиқатан ҳам кайфи бормиди ўшанда? Ҳар ҳолда менга шундай туюлди.

— Бизга мулла Носир керак эди-да!— деди у бир оз гурунглашганимиздан сўнг.

Мен ялт этиб редакторга қарадим.

— Мана мулла Носирингиз,— деди Эркин ака шўхлик билан.

— Бирпас кечикса койнмайсиз-да...— деди Миртемир ака.

Бу рухсат сўрагани эди.

— Бамайлихотир. Бугунга рухсат. Аммо-лекин кўп ичиб қўймасин...

Енгил кулишдик. Менинг ичмаслигимни ҳамма биларди. Бу гап шунга ишора эди. Бирпасда столимнинг устини йиғиштириб, Миртемир акага эргашдим. Нашриёт эшигининг олдига чиққанзимизда мени у киши хибондаги дарахтнинг тагига бошлаб борди-да, чўнтагидан бир даста пул олди.

— Ма, мана буни олиб қўй,— деди ҳалиги пулларни менга қўзиб.

Мен шошиб қолдим. Ҳар пулларки, шапалоқдай-шапалоқдай келади. Нукул юз сўмлик, эллик сўмлик... Бир даста! Эски пул-да, чўғи кўп!

— Ол, олавер,— деди Миртемир ака ҳамон мени қис-таб.— Қўрқма, бу сенинг ҳаққинг.

Мен умрим бино бўлиб бунча пулни кўрмаганман. Уни қўлимга олишдан чўчирдим.

— Қанақасига меники бўлади?!— дедим мен орқага тисарилиб.— Қўйинг, Миртемир ака.

— Олаверсангчи ахир, булар сеники дедим-ку... Анави таҳрирингга. Ҳозир беришди. Ма!

— Майли, ундоқ бўлса бўлишамиз.

— Ол дегандан кейин олавер-да. Бу пуллар сеники-ку ахир.

— Йўқ, иккаламиники,— дедим мен сал бўшашиб,— ахир мен... буни нашриёт сизга берган-ку ахир. Таҳрир ҳам сизнинг номингизда, қанақа қилиб меники бўлсин. Мен сизга қарашиб юбордим, холос.

— Ҳа, хўп, мана бўлмаса,— деб Миртемир ака ҳалиги қўлидаги бир даста пулдан учта юз сўмлигини олди-да, қолганини менга узатди.— Мана, ўзимга тегишлигини олдим. Яна эллигини Қассобовга ҳам бердим. Бош буголтир-да, пулни беради-ю, қўлингга тикилади. Бир нарса бермай кетолмайсан.

Мен пулни худди чўғ ушлагандай авайлаб олиб, ён чўнтагимга солдим. Пул турган жой бамисоли ёндириб борарди. Хижолатдан юзларим ёниб, худди ўғирлик устида қўлга тушгандай Миртемир акага тўғри қараёлмасдим. У бўлса менинг эгни-бошимга қараб бошини чайқарди. Нимага эканини ким билсин? Балки костюмининг тирсагидаги бир парча ямоққа кўзи тушиб қолгандир. Эҳти-мол...

Мен қаёққа, деб сўрамадим, у киши ҳам айтмади. Катта йўлга чиққанзимизда қандайдир бир машинани тўхтатиб, чиқиб олдик. Машина ишчилар шаҳарчасига қараб

зувиллаб борарди. Боя машина эгасига нимадир дегандай бўлувди, мен нима деганини англамовдим. Қарасам, машина зувиллаганча Миртемир аканинг уйи олдидан ўтиб кетди. Ҳайрон бўлдим, қаёққа кетянимиз деб. Бир маҳал машина ҳозирги Миконд заводининг олдига бориб тўхтади. Миртемир ака кира ҳақини тўлади. Иккаламиз бошлашиб, кўчанинг нариги томонига ўтдик. Кичкинагина бир мато дўкончаси олдига борганимизда Миртемир ака, юр, дегандай ишора қилди. Кирдик. Дўкончи билан яхши таниш шекилли, қуюқ сўрашиб кетишди. Пировардида:

— Олиб қўйдингизми, мулла?— деб сўради.

Дўкончи бошини лиқиллатиб, ичкарига кириб кетди-да, қоғозга ўроғлиқ мато олиб чиқиб, пештахта устига қўйди. Шундоққина қоғознинг очиқ жойидан кўриниб турибди: тўқ кўк жўн материал, ўзидан чиққан майда йўлли... Афтидан, чет элдан олиб келинган мато бўлса керак. Ялтларди. Миртемир ака мени дўкончига кўрсатиб, бир нима дегандай бўлди. Сал матога ҳушим кетиб қолган шекилли, ўзимга келдим. Дўкончи менга бошдан-оёқ тикилиб:

— Бу болангизга уч метр бемалол чиқади,— деди.— Берайми?

— Маъкул, беринг,— деди Миртемир ака,— бу мулла болаям бир костюмлик бўлиб қолсин.

Мен ҳайрон бўлиб турардим. Ҳаш-паш дегунча ҳалиги дўкончи яна қоғозга ўраб ҳалиги материалдан олиб чиқди.

— Қанча бўлади?— Миртемир ака дўкончининг жавобини кутмасдан бояги олиб қолган уч юз сўмни олиб пештахтага ташлади. Дўкончи керагини олди-да, озроқ майда қайтим берди. Мен чўнтагимдаги пулдан олиб беришни ҳам унутиб, бақрайиб турардим. Чатоқ бўлди!

— Раҳмат сизга,— деди Миртемир ака дўкончига.

— Келиб турсинлар,— деди дўкончи икки қўлини кўксига қўйиб.

Иккаламиз қўлтиқларимизда ўроғлиқ мато билан йўлга тушдик. Менда уш йўқ. Чамаси, бугунги воқеалардан гаранг эдим чоғи.

— Уйга борамиз,— деб қолди Миртемир ака кўчанинг бериги бетига ўтганимизда,— костюмларни ювмасак бўлмайди энди.

Кўча бўйлаб аста келаётганимизда кун ботай-ботай деб қолган, атрофга оқшом салқини тушган-эди. Келиноним худди бизнинг келишимизни олдиндан билгандай ҳозлини чинидай қилиб супуриб, сув сепиб қўйган, ўртадаги катта столда дастурхон ёзиғлик турар, болалар ҳовлини бошига кўтаришиб, бир-бирларини қувлашиб, қийқиришар

эди. Уроғлик матоларни столнинг бир четига қўйиб, крантдан қўлни ювиб келгунимча Миртемир ака уйга кириб, ечиниб, қўлида икки рюмка, бир ғалати графин кўтариб чиқиб келарди. У графин ва рюмкаларни столга қўяркан:

— Кавказ коньягини кўрганмисан?— деб сўраб қолди.

Мен графинга тикилиб турардим. Жуда антиқа: ўнгдан чапга бураб қўйилгандай, оппоқ, нафис. Биллур бўлса керак. Тиқини ҳам дид билан ишланган эди.

— Оқ коньяк!

Мен оқ коньяк у ёқда турсин, ҳали қизилига ҳам ишим тушмаган.

Мени унинг ичидагисидан кўра, сиртидаги идиши мафтун қилиб қўйган эди.

— Тўраш,— бир ниманг борми газакка!— деди Миртемир ака ошхона томонга қараб.

Келинойим келиб мен билан сўрашди-да, «ҳозир» деб уйга кириб кетди. Унгача Миртемир ака қадаҳларга ичимлик тўлдириб қўлига олди.

— Қани, мулла, ишларимиз ҳамниша ўнгидан келаверсин. Ол.

Нима бўлса бўлар қабилда қадаҳдаги ичимликни ютиб юбордим-да, кўзимни очдим. Ҳаммасини ичдим, деб ўйловдим, йўқ бир энлик қолибди. Назаримда томоғимдан ошқозонимгача нимадир ўртаб бораётгандай бўлди. Келинойим бир тарелкада яримта қазн, яхна гўшт, иккита нон олиб чиқиб қўйди. Енида дандон сопли пичоқ ҳам бор.

— Қани, тўгра,— деди Миртемир ака.— Ҳарҳолда ёшроқсан.

Мен тақсимчани олдимга олиб тўграй бошладим. Негадир дармоним қуриб, аъзойи баданим бўшашиб борарди. Фалокат-да, бир қалтис ҳаракат қилиб, чап қўлимнинг кўрчаткич бармоғига пичоқ теккизиб олдим. Сўнг уни Миртемир акадан беркитган бўлиб, пичоқни чап қўлимга олдим. Чап қўлда, бунинг устига эплай олмаётганимни кўриб қолиб:

— Э, ўзларни чапақаймилар?— деди. Бир тўграм қазини қўлига олиб туриб, менга жиддий қаради.— Йе, мулла, мана бу нима?!

Қазининг бир четига жиндек қон юқи илашган эди.

— Сал қўлимни...— дедим ғулдираб.

Миртемир ака олдимда турган қадаҳни нарироққа суриб қўйди. Ҳароратим сал ошганидан бўлса керак, «нега?...» дегандай Миртемир акага қарадим.

— Буни ҳам ичсанг, мени сўйиб юборасан,— деб қадаҳ тағида қолган коньякка ишора қилди-да, ўзининг гапи

Ўзига нашъа қилди чоғи, қоринни ушлаб қотиб-қотиб кулди. Бу кулгига чор-пачор мен ҳам қўшилдим. Ўрнимдан туриб ошхона томондаги умивальникда қўлимни ювгани борганимда ойнага қарасам, юзим лоларанг бўлиб кетибди. Столга келиб ўтирганимда Миртемир ака бир-икки қадаҳ бенавбат ичган шекилли, жуда кўнгилли, сергап бўлиб қолган эди. Қизариб кетганимни кўриб кулар, деб ўйлаган эдим, йўқ, аҳамият бермади.

— Мен сенга бир гап атай,— деб гап бошлади Миртемир ака. У анча жиддий тортиб қолди. Афтидан, айтадиган гапи муҳим шекилли.— Энди айтсам ҳам бўлаверади. Қап-катта йигитсан, дунёнинг пасти-баландини тушунадиган бўлиб қолдинг.

Мен миқ этмай у кишига тикилиб ўтирардим. Энди мени уришса керак, деб ўйладим. Чунки, «кап-катта йигит бўлиб қолганимни, дунёнинг пасти-баландини тушунадиган бўлиб қолганимни» юзимга солаётган оҳангда гап бошлаган эди.

— Хабаринг бор, бир маҳал мени союз аъзолигидан ўчиришган эди. Нима учун ўчиришганининг сенга кераги йўқ,—деди у чуқур тин олиб. Сўнг қўлида айлаштириб томоша қилиб ўтирган қадаҳини сипқориб юборди.— Энди мени союзга қайта тиклаши учун мен уларнинг бир шартини бажаришим керак эди. Яъни, «Абай» романини таҳрир қилиб беришим керак эди. Бу ишда сен менга тенги иўқ хизмат қилдинг. Мен сендан жуда миннатдорман. Бугун мен жуда хурсандман. Союз аъзолигига қайта тикландим...

Май таъсириданми ё эса кап-катта бир шоирга, бегуноҳ бир инсонга машъум шарт қўйилгани таъсир этдими, ҳарқалай дийдам бўшаб, кўзимга филт-филт ёш келиб, ўзимни идора қилолмай қолдим. Шартта ўрнимдан туриб бориб Миртемир аканинг юзларидан ўпа бошладим. У киши ҳам кўнгли бўшаб кетди чоғи маҳкам бўйнимдан қучиб:

— Баъзан шундай ишлар ҳам бўлиб тураркан, мулла Носир, начора...— деди. Унинг товушига ҳам титроқ йнган; кўзлари ёшланган эди.

Бенхтиёр графиндан қадаҳимга коньяк қуйиб, отиб юбордим.

— Уҳў, зўрсан-ку...

Келинойим олиб келган шилпилдоқдан тортинмай туширдим. Алламаҳалда кетиш учун руксат сўрадим.

— Майли, борақол, Ҳалиги гаплар сир, а?

— Ишонаверинг...— дедим кўрсаткич бармоғимни лабларимга босиб.

— Айтгандай, мато шу ерда қола қолсин. Бир устам бор. Қўл текканда олиб бориб иккаламиз ҳам тиккизиб оламиз.

— Майли....

Миртемир ака билан хайрлашиб кўчага чиққанимда теварак-атрофга қоронги тушиб қолган эди. Кўрмаган жойнинг ўйдим-чуқури кўп деганларидай, қоқилиб-суришиб борар эдим. Оёқларим одатдагидан енгилроқ ҳаракат қилар, кўнглимда тушуниб бўлмас бир мавҳум галаён бор эди: «Наҳотки шундоқ одамга шунақа машъум шарт кўйишса?! Наҳотки...»

Ишга кирган кунимнинг эртасигаёқ Жоғрид Абдуллахопов иккаламиз бир рус опласининг ҳовлисидан бир хоналик, олди равонлик уйини ижарага олган эдик. Бу шундоққина ишчилар шаҳарчасидаги ўнниччи трамвайнинг охириги бекатига яқин, «Шухрат» кинотеатрининг ёнгиласида эди. Уйга кириб борсам, Жоғрид каравотга чўзилганича китоб ўқиб ётган экан. У мени кўриши билан:

— Ҳа, қаёқларда санқиб юрибсан?— деди.

— Юрибмизда даврингда, — дедим илжайиб.

Товушимдан билдими ё қизариб кетганимни кўрибми, китобни раинги ўчиб, кир-чир бўлиб кетган кўрпасининг устига қўйди-да, ўриндан туриб ўтирди.

— Янгиллик-ку... Эҳ-ҳе, — деди чўзиб. — Отбдилар-да!

— Нима бўпти, — дедим бўш келмай.

— Дард бўпти, бало бўпти! Ҳали уйининг хўжайини кирди. Икки ойлик ижара ҳақини тўлаб қўйишлар, деб. Сен бўлсанг, кайфи-сафо қилиб юрибсан...— деди у жиғибийрон бўлиб.

— Тўлаймиз. Тўрт ойлигини ҳам тўлаймиз, — дедим мен парво қилмай. Сўнг чўнтагимдан бир даста пул олиб, ўртадаги стол устига отиб юбордим. — Тўламаган номард...

Жоғрид анграйиб қолди.

— Қаёқдан ўмардинг бу пулларни, овсар?!

— Жим. Бу сир!

* * *

Ҳа, ҳурматли ўқувчим. Бу айтиб бўлмайдиган сир эди. Бу сирни мен йиғирма беш йилдирки, кўксимда кўтариб келардим. Бу сир кўнглимнинг бир чеккасида гоҳ кир бўлиб табнатимни хира қилар, гоҳ бир нурли хотира бўлиб кўнглимни ёритиб юрар эди. Ҳарқандай сир йиғирма беш йил ўтгач, ўз кучини йўқотади, деган гап бор. Ҳаётда шунақа ҳодисалар ҳам бўлиб турар экан. Мен сизларга кўнглимни бўшатдим, холос.

Хуллас, шунақа гаплар...

АСФАЛЬТДА УТОВ

Ҳаво дим. Қўғирчоқ театри орқасидаги шинам хнёбон гавжум. Дарахтлар тагида, соя-салқинда дошқозонлар ўрнатилган: лағмон билан манти кўчада, ош билан мастава кўчада, кабоб билан сомса кўчада, одамлар кўчада, палаткаларда. Яқингинамизда мотор овози гуриллайди, кучанади, чиранади... Тушлик қилиб бўлган одамларнинг кўпчилиги шу ерда — Ленинград кўчаси билан Ленин кўчаси кесишган жойда. Бир баҳайбат танк у девордан бу деворга шўнғийди; устида сап-сарик тупроқ, синик тўсин, чирик хода, қамишларни илаштириб нариги деворга бориб урилади. Девор гуп этиб қулайди, тагида қолган танк худди индан чиқаётган тошбақа сингари олдинга ўрмайди. Эгни-боши чанг солдатларда тиним йўқ, у ёқдан-бу ёққа чопишади, танки олдига кўндаланг туриб қолган тўсинларни кўтариб бир четга олиб чиқишади...

Бузилаётган бу бино «Искра» кинотеатри эди. Бу томошохонага кириб, унда фильм кўрмаган одам камдан-кам гопилса керак Тошкентда. Эҳ-ҳе, не-не йигит-қизларимиз етаклашиб келмаган бу жойга! Мапа, у энди ўжар табнатнинг бир бебошлиги туфайли вайрона...

Одамлар жиддий. Баъзиларнинг юзида ачиниш, бу бинонинг ўрнига ўн чандон кўркавроқ, замонавийроқ кинотеатр қурилишини яхши биладиган одамларнинг кўзларида эса, ачинишдан кўра таскин ҳисси бор. Ораларида шунчаки томоша қилаётганлар ҳам йўқ эмасди...

Тўсатдан орқага бурилиб, бир нарсага кўзим тушди-ю, юрагим жиз этиб кетди. Ленинград кўчасининг ўртасида, асфальтда тўрт қанотли қозоқи кигиз ўтов турарди. Ажабо, шаҳри азимнинг қоқ ўртасида ўтов?!

Бирпасда ҳаёлимни қардошлар меҳри қуршаб олди.

* * *

... Биз тушган самолёт Тошкент осмонида бир айланиб, тўғрига учиб кетди. Фафур ака билан Қозоғистон ёзувчилари съездига меҳмон бўлиб кетяпмиз. Фафур аканинг

Ёнида қуш қалдирғочдай икки қиз ўтирибди: бири — қизлари Тошхон, иккинчиси — жиянлари Нодирахон. Зилзила ташвишларидан, уйқусизликдан бўлса керак, Ғафур ака бир оз ҳорғин, кўзлари қисилган, ўйчан. Нималар ҳақида хаёл сураётганикин? От чопишган қуда-қудагайлари билан учрашуви ҳақидами? Ё орқада қолаётган шаҳарнинг ташвишлари ҳақидами?.. Ҳарқалай, мен сураётган ўй ҳам бу эҳтимолдан нари эмас эди. Бир ўртоғим бизларни кузтаётиб: «Осмонга чиқиб олганларингдан кейин ердаги ташвишлар эсларингдан чиқиб кетади», деган эди. Бу башорат унча тўғри эмаслигини парвозимиз давомида яққол сездик.

Пассажирларга тикиламан: ҳув анави, катта портфелини маҳкам ушлаб, терлаб-пишиб ўтирган семиз одам мансабдор бўлса керак. Анависи қийиқ кўз, қозоққа ўхшайди, Тошкентдаги қариндошларидан хабар олгани келган бўлса ажаб эмас... Анча хотиржам кўринади. Чап биқинимида ўтирган рус аёли паришонроқ. Юзларида ваҳм сояси ҳам йўқ эмас.

Патнисда ширинлик улашиб юрган стюардессанинг чиройли турмакланган сочига кўзим тушганда беихтиёр жилмайиб қўйдим. Ахир, баъзи диндорларнинг зилзила сабабларини сочни турмаклашга йўйганига кулмай бўладими!

Миш-мишлар-чи, миш-мишлар?

— Ерни кўтариб турган ҳўкизнинг шохини синиб кетганмиш...

— Иссиқ сувни олавериб шаҳарнинг таги бўшаб қолганмиш...

— Ёшлар бузилиб кетганмиш, диёнат қолмаганмиш...

Не-не гаплар бўлмади!

«Правда Востока» газетасида бир хабар босилди ўша маҳалларда. Сарлавҳаси: «Ўн балл учун ўн беш сутка!» Ўн балл қимирлайди, деб ваҳма қилгани учун ўн беш сутка жазо! Бундай қараганда кишига бир оз кулгани туюлса-да, жуда тўғри!..

Хаёл билан бўлиб, анча вақт ўтиб кетибди.

... Олмаотага қўндик. Қозоқ ёзувчилари Абдулла Тожибоев, Асқар Тўқмағамбетов, Мухтор Жангаллин, Жардем Тилековлар пешвоз чиқишди. Улар ўз кўзларига ишонмаётгандай, қучоқлаб ўпиб кўришганлари етмагандай, қўли билан у ер-бу еримизни ушлаб кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашарди:

— Ғафур, боврим, амансинба? Бала-шағанг аманба анав баледеи?

— Омон, омон...

— Эситип заремиз кетти! Сарбола, сен тинишпирин?

— Раҳмат...

— Уй, айайналайин бовирларим, қани, машинага ширингиздар. Қалғанин кейин сўйлесемиз...

— Мина қиздарнинг адемисин қарашин,— дейди Нодири билан Тошхонга қараб Асқар оға.— Узимизнинг қозоқ қиздари сиякти типти... Қабагин қарашин, айналайин...

— Қўй, ай, сўзди кўбейтпе,— дейди Абдулла оға,— ўздери шаршап келган...

Ғафур акани икки қизи билан Абдулла оға машинасига олди. Бизлар Асқар оғанинг машинасига ўтирдик. Шаҳарга жўнадик. Биринчи машина қорасини кўрсатмай кетди.

— Тошкент жуда вайрон бўлиб кетди деб эшитдик. Ростми шу?— сўрайди йўл-йўлакай Асқар оға.

— Унчалик эмас.

— Навоий театрига ҳеч нарса қилмадимиз?

— Айрим нақшлари тушиб кетди.

— Тошкент меҳмонхонаси-чи?

— Дарз кетган жойлари бор.

— Чилонзор-чи?

— Бевозта бўлди.

— Одамлар қизик,— дейди Асқар оға ўзича гапириб,— кўрмаган нарсаларини кўргандай қилиб, ваҳма қилишадик. Ҳалиги бинолар култепага айланган, деб эшитиб, кайфимиз учиб кетган эди. Буни қаранг-а!

— Кулаганлари ҳам бўлди. Хом гишт мол эмас экан.

— Довул ҳам бўлди деб эшитдик?

— Ҳа, силкиб ўтди.

— Зилзила Тошкентга имтиҳон бўлибди,— деди Асқар оға ўйчан.

— Зилзиласи имтиҳон бўлса, бўрони зачети экан-да!

— Тўғри айтасан, сарбола, ҳалиги гапларингга қараганда, Тошкент ҳар иккаласидан ҳам қоқилмай ўтибди.

Кунга қаратиб солинган яп-янги «Қозоғистон» меҳмонхонасига етиб келдик.

— Хўб энди, сарбола, зилзила машмашаларидан чарчагандирсан. Яхшилаб дам ол,— деди Асқар оға хайрлашаётиб.— Ҳали сен билан кўп гаплашамиз.

Шиннамгина хонага жойлашиб, Ғафур аканинг қайси хонадалигини билиш ниятида пастга тушдим.

— Оқсоқолимиз нечанчи хонада, айтиб беролмайсизми?— сўрадим навбатчи аёлдан.

— Фамилияси?

— Гуломов. Тошкентдан. Ҳозир келдик..

— Э, шундоқ демайсизми? Оқсоқолингизни тоққа, Министрлар Совети боғига олиб кетишди.

Хонага кириб, ювиниб, дам олгани чўзилдим.

Кечқурун бизларни Серик Қўйрабов деган йигит уйига чақирди. Филология фахлари доктори. Жуда дилбар, камсухан... Ёзувчилар союзининг яқинда қурган мухташам биносида туршар экан. Менга маъқули, уйнинг хоналари кенг, шифти баланд, поллари ярқираб турибди! Ёзувчининг ижодхонаси билан кутубхонаси — алоҳида-алоҳида бўлма. Иккаласининг бир бўлмада бўлиши маъқулмасмиш. Врачларнинг гапи. Нега десагиз, китобларнинг чапиги бўларкан. Хоналардаги саранжомлик, нарсаларнинг дид билан ўрнига қўйилиши мени жуда завқлантирди. «Қиройи яшаганингдан кейин мана шундай уйларда яшаб, ижод қилсанг-да», деган хаёл билан ўтирганимда, Серик нариги уйдаги дастурхонга таклиф қилди.

Ичкаридан, чамаси олтимшларда, аммо ҳали юзининг чўғи ўчмаган кампир чиқиб келди.

— Ойим бўладилар,— деб таништирди Серик.

Кампир ҳаммамиз билан кўришиб чиқиб, сўрашди:

— Болаларим омонмисизлар? Тошкент омонми? Талай-талай қозоқларга бошпана бўлган шаҳар эди. Қут-барақа шаҳар эди. Зилзила бўлганини эшитиб, роса хафа бўлдик, болам...

Серикларникида оқшом жуда файзли ўтди.

* * *

Эртаси Қозоғистон Ҳукумат уйининг мажлислар залда съездга тўпланаётганлар орасида Собит оғани учратиб қолдим. У кишининг танишини ҳам, саволлари ҳам Тошкент зилзиласи ҳақида эди:

— Мусо тинчми?

— Тинч.

— Миртемир жияи қалай?

— Чопқиллаб юрибди.

— Абдулла қалай? Иззат-чи? Раҳматулла омонми?

— Абдулла Қаҳҳор ҳам, Иззат Султон ҳам, Уйғун ҳам омон... Адибларнинг ҳаммаси соғ.

Мана шундай узуқ-юлуқ, қисқа савол-жавоблардан сўнг, гапдан гап чиқиб, кеча Серикнинг онаси айтганларни Собит оғага гашириб бердим.

— Тошкент талай-талай қозоқларга бошпана бўлган

эди, дейди кампир. Бунинг боиси нима?— Собит оғанинг юзига тикилдим.

— Кампир шундай деган бўлса, тўғри айтибди. Минг тўққиз юз йигирма саккизинчи-ўттизинчи йиллари далада мол боқиб юрган жамики қозоқ борки, молларини тортиб олиб, ўзларини ўтроқлаштирмоқчи бўлишди. Қозоғистон тарихида буни «перегиб» даври дейишади. Ушанда Олмаота зиёлиларининг олтмиш пойизи демай қўя қолай, эллик пойизини Тошкент асраб қолган. Кампирнинг гапи тўғри. Уша йиллари Сакен Сайфуллин Дўрмонда ижод қилган, Тошкентдаги халқ маорифи институтида дарс берган. Илс Жонсуғиров бўлса Тошкентда чиқадиган «Оқ йўл» газетасида корректорлик қилган. Узингнинг Утебой оған Турманжонов ўзбек профессори Абдулла Авлоний билан бирга САКУда профессор эди, дарс берарди. Мухтор Аветов САКУ аспирантурасида ўқиган, СССР халқлари адабиётидан дарс берган. Уҳ-хў... Айтаверсам адоғи йўқ. Тошкентда қозоқ тилида чиққан «Оқ йўл», «Тонг», «Жас қайрат» газеталарининг ўзида юздан ортиқ қозоқ зиёлиси ишларди. Бу-ку тарих, ҳозир-чи? Ҳозир ҳам Тошкент олий ўқув юртларида таълим олаётган талабалар, унинг нон-тузини татиб, одам бўлган қозоқ болалари камми? Кампир шўрликнинг эсига мана шу гаплар тушиб, кўз ёши қилган бўлса ажабмас. Ҳа, Тошкентнинг бошига мусибат тушибди, унинг яхшилигини билмаган кўрнамак бўлади!..

Утовнусха солинган Ҳукумат уйининг мажлислар залига делегатлар ёпирилиб кира бошлади. Собит оға: «Кейин бафуртча гаплашамиз», деди-да, ўрнидан турди.

Қозоқ адиолари съезди ҳар икки соатда йигирма минутдан танаффус қилиб турди. Шу танаффуслардан биринда ҳамкасблар билан бир чеккада гурунглашиб турган эдик, нарироқда кулги кўтарилди. Бу кулги кўтарилган жойнинг «эпицентри» Фафур ака билан Абдулла ога Тожибоев атрофида эди. Бизлар ҳам беихтиёр ўша томонга юрдик. Борсак, ўртада Фафур ака, атрофида Берди Кербобоев, Собит Муқонов, Леонид Соболев, озорли танқидчи Маноф Сулаймонов, татаристонлик адабиётшунос Ҳасан Хайрий, қалмоқларнинг алап шоири Довид Кугильтинов, бошқирд шоири Назар Нажмий... Назаримда, уларни Фафур ака қандайдир бир қизиқ гап айтиб, кулдирган кўринади. Кимдир, суҳбатга жиддий тус бергиси келди шекилли, сўради:

— Фафур оға, ўша ер қимирлаган кун ўзларингизни қандай сездинглар?

— Жуда хотиржам сездик,— деди Ғафур ака.— Уша кунни ҳеч нарса бўлмагандай, союзимизнинг ёрилган биносига кириб, белорус оғайнилар билан адабиётларимиз ҳақида фикрлашдик. Эсингизда бўлса, ўша кунни белорус адабиёти ва санъати декадасининг охирги якунловчи кунни эди...

— Хўш, Тошкент қалай?— деб сўрайди Леонид Сергеевич.

— Патресающий... — деди Ғафур ака. Ҳамма гурр этиб кулиб юборади.

— Але қимирлап турма жер?— сўрайди Собит ога зўрға кулгидан тўхтаб.

— Қивирлаб турибди.

— Ник бўлай бўла? Ғажап!?—елкасини қисиб ҳайрон бўлади Назар Нажмий.

— Бизда, Ашхабад-да кўп вах гимирлаб дуран,— дейди Берди ога.

— Гардашлар саг ўлсин,— дейди Маноф Сулаймонов.

Сухбат бора-бора жиддий тус олади. Ғафур ака уларга Тошкентнинг истиқболини гапириб беради. У гапининг охирида бир қўлини Собит оганинг, иккинчи қўлини Леонид Сергеевичнинг елкасига ташлаб:

— Хуллас, дўстлар, қаторимизда сизларга ўхшаган норларимиз бор. Юкимиз ерда қолмайди,— дейди фахр билан.

Собит ога Қозоғистоннинг Тошкент шаҳрида бир квартал уй-жой қуриб беришидан ташқари, зилзиладан озор кўрган тошкентликлар учун Олмаотанинг бир чеккасидан бир ярим мингта квартира ҳозирлаб қўйилганини, тошкентлик болалар учун серманзара Олатов бағрида лагерь очилганини, чимкентлик дўстларимиз Тошкентга юз эликта ўтов тайёрлаб юборишини айтди.

Съезд қатнашчиларини Ғафур ака ҳам табриқлади. У маданиятларимизнинг тарихий илдизлари, уларнинг азалий тақдирлари бир эканлиги ҳақида гапириб келиб, бундай деди:

— Жонажон Тошкентимизнинг бошига кулфат тушиб турган бир вақтда биз ўзимизни ҳеч қачон ёлғиз демаймиз. Биз билан елкама-елка қозоқлар, қирғизлар, туркманлар, тожиклар, руслар, украинлар, белоруслар турибди. Биз гўзал Тошкентимизни қайта қураимиз. Унинг энг серманзара жойларидан бирида қозоқ дўстларимиз битта квартал тиклаб беришмоқчи. Бу квартални ё Қозоғистон, ёки Олмаота деб атаймиз!..

Қарсақлардан зал ларзага келадн. Ана шу дўстлар олқини юрагини ёқимли ҳислар билан тўлдириб юборди. Мен ҳам Қозогистон фарзандиман. Қозоқ оғаларич менн жиян ҳам дейишади. Нағачиларимнинг бу ҳимматидан кўксим тоғу бошим мағрур. Кўксим қанчалик тоғу, бошим қанчалик осмонда бўлмасни, сенинг хотамтойлигинг олдыда қўлим кўксимда-ю, бошим таъзимда, меҳри дарё оғалар!

Танаффус пайтида Ғафур ака билан яна учрашдик. У кекса оқин Кенен Азирбоев билан гаплашиб турган экан.

— Қалай?— деди. Бу Ғафур аканинг «чакки гаширмадимми?» дегани эди.

— Беш балл, Ғафур ака, — деб беш панжамни кўрсатдим. Оқин бобой бошқача тушунибди шекллли, қарс уриб қолди:

— Уйба-ёв, минов сариболанг не дейди? Жер тағи-да қиймилдади, дейме?

— Ҳа, отахон, бугун кечаси яна беш балл бўлибди,— деди қувлик билан кулиб Ғафур ака.— Шундай, оқсоқол, сал қимирламай қолса, зерикиб қоламиз.

Чол бошини сарак-сарак қилди.

Ҳақиқатан ҳам ўша кезларда деярли ҳар кунн Тошкентга телефон қилиб, хабар олиб турардик. Тўрт балл, беш балл қувватнда ер қимирлаб турган пайт эди.

Тошкентга қайтаётиб, яна бир хушхабар эшитиб қолдим: Қозогистон ҳукумати ўз имкониятларини чамалаб кўриб, Тошкентга яна битта квартал уй-жой ҳадя этибди!

Фахр ҳисларига гарқ бўлиб қайтдим. Тошкентга келишим билан яқин бир ўртоғим ҳазиллашдимн, ё кўнглидагини айтдимн:

— Хўш, Олмаотага бориб нима битириб келдинг?— деб қолди.

Мен тугилмай жавоб бердим.

— Яна битта квартал олиб келдим!

* * *

Келган кунимнинг эртасига кўча айландим. «Искра» кинотеатрининг ўрни теп-текис бўлиб қолибди. Ленинград кўчасининг ўртасида, асфальтда тўрт қанотли қозоқи кигиз ўтов мағрур турарди. Худди Ленинград кўчасининг юраги мисол...

БУРОНЛИ ТУНДА

(Ғ. Мусреповдан)

Қайсар бизникига шошилиб кирди-ю, ҳовлиқиб гапир а бошлади:

— Ҳалиги, қайнота бўлмай кетгур Бекберген Куранг қашқамни сўратиб киши юборибди!— у нафаси бўғзига тиқилиб тўхтаб қолди. Афтидан, у жуда хижолат бўлган, бўлажак қайнотасининг бу юзсизлигидан куйиб кетган эди.

— Ие, бу нима қилгани! Эси жойидами?!— деб дадам ҳам ҳайрон бўлиб қолди.

— Беш яшар ўғлининг суннат тўйида, бола бўлмай бўрдай тўзгурдан, нима нарса хоҳлайсан, деб сўраган экан, менинг Куранг қашқамни айтибди. Буни қарангки, боласининг кўнглига худо солганмиш. Уша Куранг қашқасини берсин, қолган қалин молини олмайман, кечдим, дебди. Қолгани нима бўларди? Фақат икки бузоқли сигир...

Қайсар сўзининг охирини бўлажак қайнотасининг авлоди-аждодини сўкиш билан тугатди.

Унинг қанча қалин сўраганини биз овул болалари яхши билар эдик. Бироқ қизи Куранг қашқага арзийдим, йўқми,— буни ҳеч ким билмас эди.

— Ҳўш, қайнотангга сен нима деб жавоб қилдинг?— деб сўради отам.

— Алжирамасин,— деб жавоб бердим,— деди Қайсар. Озгина сукутдан сўнг жаҳлидан тушди шекилли қўшиб қўйди.— Нима, пешонамдаги ёлғиз отимни унга бериб, қизини пиёда бориб, олиб келаманми?.. Беролмайман, дедим. Нотўғри айтибманми?

— Ҳўш, энди нима қилмоқчисан?

— Эртага тундан қолдирмай қизини олиб қочиб келганим бўлсин!

Отам, у бундай қилса оқибати чатоқ бўлишини, икки овул ўртасида дов-жанжал чиқишини тушунтира бошлаган эди, у ўз қарорида қатъий эканлигини айтди.

— Агар шунинг дов-жанжалидан чўчийдиган бўлса—

ларинг уй-уйларингда тинчгина ўтираверинглар. Мен қизини олиб қочаман-у, ўзимни ўрисларнинг орасига ураман. Қани, шундан кейин менга тегиб кўрсин-чи?— деди Қайсар қатъий қилиб.

Орага бир нафас жимлик чўкди. Отам ишга ярамайдиган бўлиб қолган. Қайсар бўлса овулга дов-жанжал бошлаб келмоқчи бўлиб турибди. Баъзан бундай ишларнинг оқибати қўшалоқ жанжал билан тугаши ҳаммага аён. Отам шуни ўйлаб, ноплож индамай ўтирар, Қайсар ундан узил-кесил жавоб кутар, мен эсам, унинг довиораклигига қойил қолиб турар эдим. Унинг қийиқ қора кўзларидан учкун сачраётгандай эди.

— Қани, эртага бир болангизни ёнимга қўшиб бера-сизми, йўқми?— деди Қайсар.

— Қайси болани қўшаман ёнингга? Каттаси Имин бойнинг эшигида... Мана бу мишиқи эса бўшангроқ,— деб отам кўса няги билан мени кўрсатди.

— Менга мана шу мишиқингиз ҳам бўлади! Уғлингизни қўшдингизми, бас, бошингиз балога қолди деяверинг. Жанжал қиладиганлар, аввало, сизнинг уйингизга келишади,— деб Қайсар хахолаб кулди.

Ҳожатга яраб қолганимдан ичимда севиниб, чалваримнинг боғини сиқиброқ боғлаб, бурнимни тортиб қўйдим. Қайсар кулганича чиқиб кетди.

— Мабодо жанжал чиқиб, муштлашиш бошланиб кетса, яқинига йўлама!— деб насиҳат қила бошлади отам.

Қайсар яккаю ёлғиз, қариндош-уруғлари йўқ йигит эди. Пешонасида фақатгина Куранг қашқа оти-ю, кейин Кўк довул деган бир ити ҳам бор, ўзи росмана тойдек келади, кўкимтир-сур, елкасидан сағрисиғача чўзилган қора йўли унинг қандайдир тоза зотли ит эканини билдириб турар эди. Гўё Қайсарга мана шу икковидан бошқа анави сигирлари ҳам, бузоқлари ҳам, озгина қўй, эчкилари ҳам ярашмаётгандек эди.

Куранг қашқа билан Кўк довул овулимизнинг обрўси. Баъзида овулимиз «Куранг қашқа» овули деб ҳам аталар эди. Овулдаги хотин-халаж Куранг қашқанинг олдида кўндаланг кесиб ўтган эмас. Ёз кунлари Кўк довул иссиқлаб уй олдига чўзилгудай бўлса, уни ҳеч ким, нари тур, демайди.

Қишининг шундай қаҳратон кунларида ҳам иссиқ уйга тумшугини суққан эмас. Қўранинг бир чеккасида алоҳида, тагини тахталаб устига хашак тўшалиб қўйилган уйи бор, ўша ерда ётади. Субҳи-саҳар ўрнидан барвақт туриб, овулни айланиб чиқади, мабодо бўрнининг ҳидини олгудай,

нзини сезгудай бўлса, қўра олдига келиб, «Ҳауп!» деб қўяди. Кейин Қайсар Куранг қашқасига эгар ура бошлайди. Қарабсизки, ўша куни Куранг қашқанинг устига тумшуғи мажақланган бир бўри кўндаланг ташланиб овулга кириб келади.

Шундай бўлгандан кейин, бўлажак келин Куранг қашқага арзийдими-йўқми? Кўк довулдай ит борми-йўқми дунёда?..

Қайсарнинг онаси Баден хола жуда сўзамол, гапирганида одамни эритадиган аёл:

— Куранг қашқа билан Кўк довулдан бўри зоти қутулиб кетган эмас. Кўк довулга тулки деган нима бўпти? Сичқондай...— дер эди у.— Фақат оппоқ думини демаса, ўзи нима деган гап!— деб сўзини улаб кетарди Баден хола.— Қайсаржон-ов, болаларга аҳён-аҳёнда бериб турадиган кампитларим ҳам адоқ бўлиб қолди, шаҳарга йўлинг тушса, тагин бир халтасини олиб кел-чи!— деб ўзича хотамтойлик қилиб ҳам қўярди гап орасида.

Ҳақиқатан ҳам Баден хола биз, болалардан борини аямас эди. Бизлар қиш бўлса, у кишининг ўтинини ёриб беришга, ёз келса, бузоғини ҳайдаб келишга талашишар эдик. Бордию Куранг қашқани сойга олиб тушиб ювиб келиш лозим бўлса борми, талашишиб, баъзан муштлашиб ҳам кетардик...

Эртасига Қайсарларни кига келсам, ўнтача йигит терлаб-тепчиб, қизариб-бўртиб чой ичиб ўтиришган экан.

— Мана бу ҳам қиз олиб қочишга борадими? Қўйинглар, тагин бирон жойда адашиб қолиб кетмасин!— деб мени мазах қилишиб, кула бошлашди.

— Қизни олдинга ўнгариб берсак, овулга олиб кела оласан-ми?

— Отинг қанақа? Анави гўрқилдоқ биями?

— Ҳа...

— Афсус, Бекберген бораётганимизни биянинг гўрқ-гўрқидан билиб қоладиган бўлди-да!..

Баден хола йигитларни жеркиб берди:

— Боради. Жиллақурса, Қайсар оғасининг отини ушлаб туришга ярайди-ку! Узи Қайсар оғасини яхши кўради. Ораларингда битта қувлик-шумлиги йўқ гўдак борса, фалокатдан холи бўласизлар, йўлларнинг ёруғ, бехатар бўлади. Боради! Кел, болам, чойга кел, ўтир,— деди.

Саҳар пайтида, мен билан ўнтача йигит отга миндик. Баден хола бир кап кампит билан уч-тўртта аччиқ қурт олиб чиқиб, қўйинимга солиб қўйди.

— Уйқинг келса, аччиқ курт е, қоринг очса каминг е!..

Лайлак қор ёғар, кун унча совуқ эмас эди. Батъззи кучсиз шамол қаёққа қараб эсишини билмай эсноқ тутгандай уфуради... Гўё қайси овул беғам ўтирганини билмоқчидай!

Йигитлар овулдан чиқишлари билан чуваб йўлга тувинишди. Қирчанғи бияши гўрқ-гўрқ этказиб, охирида мен ҳам келянман. Борадиган жойимиз олти чақиримгина ер экан, тез етиб келдик.

Овул даралар орасига беркинган... бирорта уйдан чироқ кўринмас эди. Итлари бундай совуқ, бўронли тунда қўраларига тикилиб, пашалаб ётган бўлишса керак, товуш чиқаришгани йўқ.

Йигитлар икки тўпга бўлинишиб, Бекбергеннинг уйига ниёда борадиган бўлишди. Бир тўп йигитнинг отини битта йигит билан мен қоровуллаб қолдик. Қайсар бошлиқ иккинчи тўп овулнинг иккинчи тарафига чиқиб кетди. Қизнинг ота-онасини боглаб ташлаб, ўзини ташқарига олиб чиқишлари билан «От!» деб қичқиршса, биз отларни уларга етказишимиз керак эди.

Одатда Сибирнинг бўрони бир эдимни, бас, овулни қорга кўммасдан тинчнмайди. Ҳозир ҳам бўрон қутуриб кетди; қор бўралаб, кўз очирмайди. Тонг отса бас, яна авжига мишиб, изгиришга айланниш турган гап.

Анча вақтгача йигитлардан дарак бўлмади. Қирчанғи бия одати бўйича тек турмай, ердан нималарнидир тимирскиланиб, кавшанар эди. Оти ўтлаганида унга қарши турган қозоқ боласини учратганмисиз, мен унинг сувлигини олиб қўйдим. Қирчанғи бия ўт қидириб оёғи билан қор кавлагани сари эгар-тўқими елкасига сурилар эди. Ўтласа ўтлай қолсин, деб мен ҳам уни ихтиёрига қўйиб бердим.

Бир маҳал овул ўртасидан қандайдир бир аёл товушн эшитилиб қолди. Қизнинг товушига ўхшамайди, кексароқ аёлнинг товуши!

— Ярамаслар, бебошлар!..— деб қаргагани элас-элас эшитиларди.

— Қўйиб юбор...— деб бақирди кимдир. Бу Қайсарнинг товушига ўхшар эди.

— Ушла! Ушланглар!.. Уғри...— деган товушлар бутун овул бўйлаб янгради. Овул чеккароғида икки марта милтиқ отилди.

— Отларга! Отларга!..— деб бақиринди кимлардир.

Шундагина мен ўрнимдан туриб, биянинг оғзига сув-

лиқни солиб, елкасига тушиб кетган эгар-тўқимини тўғри-
лаб, айилни тортаётганимда, ёнимдаги йигит отларни
етовга олиб:

— Тез бўл!— деди-да, жўнаб қолди.

Овулнинг ҳар жой-ҳар жойидан чопа жўнаган йигит-
ларни зўрга илгаб қолдим.

Овулнинг у ёқ-бу ёғидан:

— Бу ёққа! Нарёққа!— деган товушлар эшитилиб қо-
лади.

Мен отимни ўша товуш чиққан томонга қараб бураман.
Узимизнинг овулимиз қаёқда эканини боя қирчанғимни
ўтлатиб турганимдаёқ эсимдан чиқариб қўйганман. Энди
бўлса, товуш чиққан томонга қараб чопиб кетяпман.

— Бу ёққа!— деган товуш баъзан ўнг томонимдан, баъ-
зан сўл томонимдан эшитилиб қолади, отимнинг бошини
бурибоқ, ўша ёққа қараб чопаман... Нима бўлса ҳам бояги
овулга яқинлашмасам дейман.

Бир маҳал қарасам, одамларнинг қий-чуви эшитилмай
қолди. Адашганимни энди фаҳмладим. Елғиз ўзим... Зим-
зиё туз, бўрон увиллайди... Қулоғимга алланималарнинг
товушлари қўрқинчли эшитилади. Мен биладиган, менинг
хаёлимдаги олам назаримда аллақаёққа кўчиб кетаётган-
дай. Инсон боласининг ҳис-туйғулари мана шундай даҳ-
шатли тунларда арзимаган ун ё товушни жин-париларнинг
товуши қилиб эшиттириси, бунинг нимаси ажабланарли?

Мен ҳам ўшанда ҳеч ажабланганим йўқ, қўрққаним
ҳам йўқ. Қирчанғи биям қорни ўмрови билан ёриб, қаёққа-
дир, бўронга бетма-бет кетиб борар эди... Мен унга қар-
шилик кўрсатмадим. Унга ишонар эдим. Йўл-йўлакай қуз-
рай, тўбилғиларнинг бош-бошларини чилпиб ер эди. Аччиқ
қуртдан биттасини оғзимга солдим-у, бияни ўз ихтиёрига
қўйиб бердим.

Бир пайт бия бечора таққа тўхтади. Олдимдан бўри
чиқиб қолдимикан, деб қўрқиб кетдим. Йўқ, қудуқ экаи.
Қаққайиб турган кўтарма ёғочидан танидим. Бизнинг
овулимизда бунақа қудуқ бўлмас эди. Биянинг туёғи тақ-
туқ қилиб, тақир ерга тегди, овул ҳиди анқиб кетди. Кўл
юрмай, овулга ҳам кириб келдим.

Овулимизда ҳамма уйлар бир-бирига ўхшайди: даҳлиз-
дан кириб тўғрига юраверсанг, уй эшигига рўпара келасан.
Эшак хиргойи қилиб очилди.

— Ҳой, бу ким?— деди ичкаридан биров. Уй ичи қорён-
ғи, товуш эркак одамники эди.

— Мен...

— Мен деганинг ким?

Мен отимни айтдим. Мени қаёқдан билсин у. Албатта билмайди-да! Отамнинг отини айтдим.

— Ие, қаёқдан?..

— Овулдан...

— Нимага келдинг?

— Шундоқ, ўзим...

— Шундоқ бўронда-я!

— Ҳа...

— Манови боланинг эси жойидами ўзи!..— деб ҳалиги одам ўрнидан туриб, кийина бошлади. Товуши ёш йигитларникидай эди.

Тўр томондан кексароқ одамнинг овози чиқди:

— Ким у, Асилхон? Ким бўлса ҳам, бери олиб келсангчи. Тур, ҳой хотин, чироқни ёқ.

Тўр томондаги хонада чироқ ёқилди. Ҳалиги Асилхон дегани шу уйнинг йигити бўлса керак, мени елкамдан итармалаб, тўрдаги хонага олиб кирди. Қайсар билан тенгқур бўлса керак, мўйловларни сабза уриб, икки томон мийғига чўзилиб қолибди.

Эллик ёшлар чамасидаги бир киши чироқ ёруғига кафтини соявон қилиб, менга қараб турар эди. Елкасига гулли чопонини ташлаб олган. Асилхоннинг отаси бўлса керак: иккаласининг ҳам бурни пастроқ, икаласи ҳам рангпарроқ.

Нарироқда кўрпа тагида икки бола ухлаб ётар, иккалови ҳам кўрпаларини бошларига тортиб олишган эди. Эшик олдида кексароқ бир аёл турарди.

Мен уй эгасига салом бердим.

— Ҳм, кимнинг боласисан?

Мен яна отамнинг отини айтдим.

— Қаёқдан келяпсан?

— Овулдан...

— Нима қилиб юрибсан?

— Шунчакн...

— Шундай бўронда ҳам шунчаки юрар эканми?

Отаси ўглининг сўроқларини сўзма-сўз такрорлади. Мен ҳам ўз жавобимда туриб олдим. Аммо бу пайтларда бировга, айниқса, катта одамларга ёлғон гапириб ўрганмаган пайтим эмасми, у кишининг сўнгги сўроғига рост жавоб бердим:

— Ану... бир қизни олиб қочиш учун келган эдик...

— Қайси овулдан?... Кимнинг қизини?...

— Қайси овулдан эканини билмайман, бироқ... Бекберген деган кишининг қизиниш...

— Бекберген деган кишининг қизи?

— Ҳа, Бекберген деган кишининг...

Тўрда тўшакда ётган болаларнинг кичикроғи каттароғини туртиб, кулиб юборди. Оғзига кўрпа тишлади шекилли, қиқирлагани аранг эшитилди.

— Ундай бўлса, қизни олиб кетган бўлсаларинг керак?

— Билмадим... Мен отларга қоровул бўлиб қолган эдим.

— Хўш, бу овулга нимага келдинг?

— Адашиб...

— Бу бола жуда ҳам чаптаст қиз ўғриси бўлиб чиқди-ку. Кишанлаб ташламасак бўлмас!— деб. Асилхон дўқ қилди. Аммо товушида унчалик жаҳли чиққанлиги сезилмас эди.

— Ота-онанг омонми, чирогим? Диннинг тани-жони соғми?— деб кексароқ аёл сўраб қолди. Айниқса онамнинг отини эшитиб, кўнглим бўшашиб кетди. Уй эгасининг юзида ҳам илиқлик пайдо бўла бошлади. Ҳалиги кўрпа тағида ётган боланинг кичиғи қиқирлаб кулиб, бошини кўтарди. Қўш ўрим сочи худди эчкининг думидайгина қиз бола экан. Каттароғи ҳали ҳам қўзгалгани йўқ. Баъзан-баъзан кўрпанинг силкиниб қўйишига қараганда кулиб ётарди. Ҳойна-ҳой у ҳам қиз бола бўлса керак. Ҳалиги ёшгина қиз менга бир тикилиб қаради-да, мазах аралаш кулиб, тагини кўрпа тағига кириб кетди.

— Углим, энди ечин. Утириб маслаҳат қилайлик... Ҳой хотин, сен чой тайёрла! Ҳой, қизлар, сенлар ҳам ўринларингдан туриб, меҳмонга жой беринглар!..— деди уй эгаси.

Бояғи ёш қиз ўрнидан учиб турди. Каттаси бўй етиб қолган экан, у аста туриб тескари қараб ўтириб, кийини бошлади. Ўрим сочлари йўғон, қоп-қора.

Мен ечинмай деб белбоғимни бўшатган ҳам эдимки, қўйнимдаги ола, қизил конфетларим ерга тушди, аччиқ қурғларим анча жойгача юмалаб кетди.

Ҳалиги қизча мени итара-итара «кампит!» деб бир қиқирди-ю, ҳаммасини териб олди.

— Вой, мана буниси аччиқ қурт экан?— деб тагин қиқирди. «Ёз кунлари кўл бўйида учраганингда борми, юмшоқ тол чивёқ билан савалаб-савалаб, хумордан чиқардим...» деб қўйдим ичимда.

— Мана бу жуда эркаланиб кетди-ку!— деб Асилхон мийнгида кулди.

— Биттаси сенга, биттаси менга! Биттаси сенга, биттаси менга!— деб опаси билан конфет бўлиша бошлади. Опаси эса, сир бой бермай:

— Қўйсанг-чи, Қамар!— деб қўйди. Менга қараб бир

кулимсирагандай бўлди. Келишган, истараси иссиқ қиз экан.

— Ма, аччиқ қуртнинг ўзингга!— деб ҳалиги қизчаен тушмагур қуртларни қўлимга тутқазди. Олмай дедим-у, бўлмади, қўлимга шайтон қиз бенхтиёр ушлатиб қўйса бўладими? Ўзим ҳам қулоғимгача қизариб кетган бўлсам кераг-ов!

Қизлар тўшақларини йиғиштириб, бир-бирларига қараб, илжайишиб даҳлизга чиқиб кета бошлашди. Каттароғининг бошида икки боғлам уқпар тақилган бўрк, эғнида қизил бахмалдан енгсиз камзул, қўш этак пуштиранг кўйлак, оёғида махси. Унчалик сулув бўлмаса-да, хушбичим, новчадан келган экан.

Уй эгаси мени ёнига ўтқазиб олиб, қайта бошдан сўрай бошлади:

— Нима учун Бекбергеннинг қизини олиб қочмоқчи бўлдинглар?

— У ёмон киши экан... Куёвининг ёлғиз отига оғиз солибди. У ёз бўйи пойгада ҳеч кимни олдига туширмайдиган, қишда бўри зотига қирон келтирадиган от-ку! Қизи Куранг қашқага арзийдими-йўқми?— деб жавоб бердим.

Нега эканини ким билади дейсиз, уй эгаси тўшағининг бош томонида думи ерга қаратиб осиб қўйилган бўри терисига бир қараб олди.

— Мана бундай бўри терилари Қайсарнинг оմборхонасида уюлиб ётибди,— дедим мен. Мен сал ошириб юборсам юборгандирман-у, аммо ёлғон айтмаган эдим.

— Э, шундайми? Куёв қалай? Яхши йигитми ўзи?

— Йигитларнинг сиртлони. Овулимизда унақа йигит йўқ.

— Яхши йигит бўлса бўлажак қайнотасини хафа қилармиди?

— Йўқ, у хафа қилгани йўқ. Фақат... эртага қизини берса, нима, пиёда олиб келаманми, депти холос. Нима, нотўғрими?

Бу гапдан уй эгасининг ноқулай аҳволга тушгани биллинмади, қайтанга Қайсарнинг жавобидан мамнундай кўринди.

Чойни олиб келишди. Икки қиз самоварнинг икки томонига ўтиришиб олиб, чой қуя бошлашди. Менга ҳам лабига зарҳал берилган битта пиёла сузилди. Чамаси, мен кимларгадир унайбошлаган эдим. Бояги қизча қўлимга пиёла лани бераётиб, туртиб қолди. Буниси бояги қуртни бераётгандаги мазахга ўхшамас, қандайдир бошқачароқ, мойилликка ўхшаганроқ бир туртки эди.

— Шундай қилиб, Қайсардай йиғит йўқ дейсанми, ўғлим?— деб уй эгаси бироз сукут қилди.—Отсиз қолсам, қайлиғимни пиёда бориб олиб келаманми, дегани жуда ўринли!— деб уйдағиларга бир-бир маъноли қараб чиқди.

— Гапни ҳам жуда чўзасиз-да, دادаси, айтадиганингизни лўнда қилиб айтинг-қўйинг-да! — деб жеркиб берди уй бекаси. Қизча менга ўғринча қараб, жилмайиб қўйди-да, лабини бурди. Мен тағни ичимда, кўл бўйида бир дуч келармидинг, деб қўйдим.

Уй эгаси хотинининг гапига аҳамият бермай, сўзида давом этди:

— Ўғлим, чамаси, сен ҳеч нарсанинг фаҳмига бормай ўтирганга ўхшайсан. Бекберген менга амакивачча бўлади... Ишим. Мана бу чой қуйиб ўтирган қиз ўша инимнинг қизи — Камен... Яхши кўрадиган болам, — деб катта қизга қаради.— Келишларингни сезиб қолиб, Каменни бизникига юборибди, — деб яна сукут қилди.

— Овулларингда Зағифа деган бир гийбатчи аёл бор-ку, ўша хабар берибди, яшшамагур!— деди хотини гижиниб.

— Қайсарнинг ёлғиз отига оғиз/солгани учун биз ҳам қаттиқ ранжидик. Эртага фарзандинг келин бўлиб борадиган жойни шип-шийдам қилмоқчимсан, деб койидим. Билагада кучи бор, топиб олади, деб гапимга қулоқ солмади...— деди уй эгаси.

— Гапни чўзавериб нима қиласиз! Қани энди қиз олиб қочадиганларнинг бирортаси дуч келиб қолса-ю, отининг орқасига Каменжонни мингаштириб юборар эдим, деб гижиниб ўтирганингиз қани? Гапни кўлам чўзавермай, шу болаининг отига мингаштиринг юборинг-да!— деди хотини гапни калта қилиб.

Шу пайт Камендай ҳаёли, ифбатли бир қизни қирчанги биямга мингаштириб кетиб бораётганим кўз олдимга келди! Бундай қараганда ҳеч ярашмайдиган, ақлга синамайдиган ҳолиса-ку, бу! Ёш қиз яна пастки лабини менга қараб қийшайтирди.

Каменнинг кўзига ёш келди, гўё бу билан уй бекасига миннатдорчилик билдирар эди.

Бу орада уй эгаси бир қарорга келди шекилли:

— Асияхон чирогим, иккала отни эгарла-да, Каменжонни Баден қудагайининг уйига олиб бориб қўйиб кел. Тонг отгунча етиб келишга ҳаракат қил. Бекбергендан келган бало бўлса кўрармиз, — деди.

Камен хурсандчилигидан кўзларига севинч ёшлари тўлган, уй эгаларига мамнун боқар эди. Менга ҳам қандай-

дир бир меҳр билан қараб қўйди. Чой ичилиб бўлингач, уй эгаси қизга оқ фотиҳасини берди:

— Борган жойнинг ўт бўлсин,— бало-қазо йўқ бўлсин, бахтли бўл, қизим!

Камен уқпарли бўрки устидан қизил ола шол рўмолини ўраб, қизил мовут пўстинчаси устидан кўк бахмал чопон кийиб, уйдагилар билан хайрлашаркан, киприкларнда ёш ҳалқаланди, овози титраб:

— Қодир оға, мен бу аҳволда чиқарман деб хаёлимга ҳам келтирмаган эдим... Мендан у-бу гап ўтган бўлса кечиринг. Элим йўқ, қариндош-уруғим йўқ, демайман. Раҳмат, ўз қўлингиз билан оқ фотиҳа бериб жўнатаяпсиз. Пўлингиз тушса, шу ерда ҳам бир фарзандим бор, деб хабар олиб туринг. Энди менинг отам ҳам, онам ҳам сизларсиз. Қелин бўлиб чиққан уйим — ота маконим шу жой!—деди.

Дона-дона гаплари, ёқимли, мулоим товуши, ҳар бир ҳаракатининг ўзига ярашиб турганини кўриб, бу қиз мўнг Куранг қашқага арзир экан, деган қарорга келдим.

Уй эгаси қизни юпатиб:

— Чирогим, тунда кўз ёши қилма, ёмон бўлади,— дерди-ю, аммо ўзининг кўз ёшларини қандай тўхтаганини билмас эди. Ёш қиз эса ҳўнграб йнглай бошлади. Ёнимдан ўта туриб, оч биқинимга туртиб қолади. Тентак қиз!..

Катта тўриқ отга Асилхон, пастаккина миқти қора отга Камен минди. Ўзимнинг қирчанғи биямга минаятгаимда ҳалиги шайтон қизни тушмагур яна биқинимга туртиб қолди.

Асилхон олдинда, ўртада Камен, унинг кетида мен, жўнадик.

— Иўл йўқ, орқамдан юраверинглар,— деди-ю, Асилхон отини йўрттириб кетди. Камен ҳам унинг кетидан отини елдирди. Қирчанғи биям қандай йўргалаб кетганини ўзим ҳам пайқамай қолибман...

Қор ҳамон бўралар, бўрон ҳам тинмаган, ҳамроҳларим олдинма-кетин илгарилаб боришяпти. Мен улардан қолмай деб лопиллаб чопиб келяпман.

Бир маҳал Камен отининг бошини тортиб, мен томон бурилди:

— Укажон, отинг сал ёмонроқ кўринадн, тизгинини менга бер-у, қамчи босиб орқамдан юравер,— деб қўлимдан чилвирини олди.

Янги тушган келинчаклар овул болаларига ўзича бир от қўйиб олишди: «Тентагим», «Эрка бола», «Кенжатоё» ва ҳоказо... Овулимизда биринчи бўлиб Камен менга от қўйди. «Укажон» деди-я! Нақадар илиқ бу сўз!

Шундай қилиб юриб, овулимизга ҳам етиб келдик. Асилхон Камен билан хайрлашди-да, унинг отини етакка олиб, жўнаб кетди. Қайсарларнинг эшиги учта тиргавуч билан маҳкам қилиб беркитилар эди. Мен деразани тақиллатдим. Қайсар ухламаган экан шекилли:

— Ким у?— деди.

— Мен...

— Мишиқимсан?

— Ҳа, мен... Эшикни оч.

— Эсон-омон келдингми, мишиқи? Бор энди уйингга! Ота-онанг сени йўқлаб, йиғлаб, ўтиришибди...

— Эшикни оч дейман! Ёнимда одам бор...

— Бу мишиқи нима дейди?

Қайсар эшикни очди. Камен икковимиз индамасдан уйга кирдик. Баден хола чироқни ёқди.

— Чирогим-ов, сенмисан? Келдингми эсон-омон! Кечаси билан чарх уриб тополмай, тонг отгач тагин қидирмоқчи бўлиб турувди Қайсар оғанг. Вой, айланай сандан, эсон-омон овулни тониб келдингми, а?..

Баден хола мени ўйиб, ечинтираётиб ёнимдаги Каменга кўзи тушди-ю, ҳайратдан қичқириб юборди:

— Вой, айланай сандан, Каменжопмисан? Вой, айланай... Ердан чиқдингми, кўкдан тушдингми? Чироқдинам...

Аёллар бир-бирини қучоқлашиб, йиғлаб туриб кулишиб, кулиб туриб йиғлашиб, кўриша кетишди...

Қайсар бўлса, мени юлқилаб:

— Ҳей, сен-а?..— дейди.

— Мен,— дейман.

— Вой мана шу мишиқини қара-я!

У худди бояги-тентак қизга ўхшаб бир мени юлқилар, бир орқамга уриб қолар эди. Унинг гаплари қулогимга кирмас, уларнинг ҳаммаси бир-бирига қовушмаган, поймапой сўзлар эди...

Баден хола Қайсарга қараб:

— Энди Куранг қашқангйи мана шу мишиқига бера-сан!— деди.

— Ҳей, сен ўзинг қандай қилиб?..— дерди Қайсар ҳали ҳам жўялик бир гап тополмай. Камен билан қандай қилиб гаплашишни ҳам билмасди. Камен қайнонасининг қучоғидан аранг чиқиб, ҳазил қилди:

— Кўриб туриб, сенмисан-эй, деганингиз нимаси? У бўлмай ким бўларди! Шунча йиғит қуруқ чўчитиб учун осмонга отилган милтиқ товушидан кўрқиб қочиб қолганларингда ёлғиз шу иним кўрқмабди. Яширинган жойимдан уйга қайтиб келаётган эдим, бу иним дуч келиб: «Камен

янгамсиз, қани, отга мининг!» деб бақирди. Қўрққанимдан нима қилишимни билмай, орқасига мингашдим-у, келавердим, вассалом! — деди у. — Энди Куранг қашқангизни бермасангиз бўлмайди!

— Сен бер десанг, бермай иложим йўқ! Бор, берганим бўлсин!— деб юборди Қайсар.

Шундай қилиб, чоғ ичилиб бўлгунча Куранг қашқа меники бўлди-қолди. Чиндан ҳам Қайсар отидан айрилиб қоладими, деб қўрқиб боряпман. У от Қайсардан бошқа одамга ярашмайдигандай туюларди. Борди-ю, Куранг қашқа отамнинг қўлига тегсами, ундан олиб бўпти! Тумоғининг орқа томонини сал қайтариб олиб, Куранг қашқага минади-да, овулма-овул кезишга тушиб кетади.

Шуни ўйлаб, нима қилишимни билмай турганимда, Қайсар тўсатдан:

— Отингни сотмайсанми? — деб қолса бўладими.

Камен орага тушиб, ҳазил қилди:

— Эсинг бўлса, сотма, укажон! Узинг мин!..

— Сотаман,— дедим мен.

— Хўш, эвазига нима сўрайсан?

— Ёзда бир қора қунон олиб берасиз!

— Бўпти, қўлингни бер!

Иккаламиз қўл бериб келишдик. Мен уйга қайтдим. Камен янгамиз овулимиздан биринчи боланинг бетини ўпар экан, яна:

— Укажоним...— деб қўйди. Унинг меҳр тўла бу гапидан яйраб кетдим.

Баден холам тагин қўйнимга бир ҳовуч кампит солиб қўйди...

ОҚБУТА

(Шашкиндан)

Бу воқеани менга Гулмизанинг ўзи айтиб берган эди.

Ҳикояни бешлашдан олдин бўз ерликлар орасида достонга айланиб кетган ақлли ва суюкли Оқбўтани қандай излаб топганимни қисқача айтиб берай.

Редакциянинг топшириги билан Баяновулдан Павлодарга кетиб бораётиб, йўл-йўлакай бир неча жойда Оқбўтанинг номини эшитиб қолдим.

Шу атрофда қуш билан ов қилиб ном чиқарган, ўз вақтида Мусадан қарчигай солишни ўрганган, таниқли «Кўкбўйин» деган қушнинг эгаси мен билан бир машинада келаётиб, Оқбўта ҳақида тўлиб-тошиб гапириб берди. Мен бу чолни қанчалик қистамай, барибир у ўзи ҳақида ломим демади, баъзи бир чоллардек ўзини мақтамади, кўпинча элини, ўзи туғилиб ўсган овул азаматларини, уларнинг тилга олса арзигулик ишларини фахр билан ҳикоя қилиб берди чол.

Ҳавода булут бор эди. Эрталаб ёққан ёмғирдан ёр лойгарчилик, машина қийналиб зўрға юриб келяпти. Бироздан сўнг булутлар бузилиб, қуёш чиққанда одамларнинг кўнгли анча сергиди.

Соат ўн иккилар чамасида «Коммунизм йўли» кўлхозига зўрға етиб келдик. Овчи чолнинг гапига қараганда, Оқбўта шу ерда яшар экан.

«Оқ кўл» бўйига қатор тушган совхоз иморатлари фақат битта узун кўчани ташкил қиларкан. Бир четидан кириб келдик. Иморатларнинг баъзилари ёғочдан, баъзилари ғиштдан бўлса ҳам бир текисда тушган, тартибли, озода экан. Овулга яқин жойда худди қирқаётганда қолиб кетган бир тутам от ёлидай, бир тўп қарагай ўсиб турибди.

Туш пайти. Кўчада қимирлаган жон йўқ, уйлар худди эгасиз қолгандай.

Шофёр четроқдаги уйнинг ёнига келиб машинани тўхтатди-да, ҳовлига кириб кетди. Тагида кигиз тўшалган, қў-

лида тасбеҳ, нималарнидир пичирлаб ўтирган кампирдан йўл сўради, Оқбўтанинг қаерда туришини аниқлади.

— Гулмизани сўраёпсизларми? — деди кампир.

— Йўқ, Оқбўта керак эди бизларга, — дедим мен.

— Шу Гулмиза-да, ҳалиги ўзимизнинг Болтавойнинг қизи, — деди кампир жилмайиб. — Ҳозир уйда йўқдир-ов.

— Унда Гулмиза билан Оқбўта бир кишими?

— Шундай чироқларим. — Кампир менинг ажабланаётганимга парво ҳам қилмади. Чунки у бу сўроқни мендан аввал ҳам кўп марта эшитган кўринади.

— У кишини қаердан топсам бўлади?

— У туя боқади. Уйи ҳу, ана. — Овулниг иккинчи томонига қўли билан ишора қилди кампир. Бироз сукутдан сўнг гапини улади. — Эри уйда бўлса, эҳтимол...

— Гулмиза овулниг бир чеккасида, «Фин уйи» деб аталадиган чиройлик ёғоч бинода яшар экан. Уйнинг ташқариси сир билан сирланиб, атрофи панжара билан ўралган, топ-тоза, бирорта ортиқча нарса кўзга чалинмас эди.

Мен зинага кўтарилиб, эшикни тақиллатдим. Ҳеч ким товуш бермади. Эшикни итариб ҳам кўрдим, берк.

Эшикни тақиллатаётганимни эшитиб, қўшниси чиқди. У Гулмизанинг уйда йўқлигини, эрининг мактабда завхоз бўлиб ишлашини ва бир иш билан район марказига кетганлигини айтди.

На чора, кутишга тўғри келди...

Гулмиза пешинларга яқин келди. Урта бўйлидан келган, хипча жувон экан. Унинг икки кўзи ёниб турар, бу кўзлар одамни беихтиёр ўзига тортар эди. У бизга кулимсираб қараганда, худди орқасидан биров чироғ ёқиб юборгандай, юзлари яшнаб кетди. Қараганинг сайин қарагинг келади, ажабо, бу қандай фазилат эканига тушунолмадим. У дастлаб сал тортиниб турди-ю, кейин юзлари ял ёниб, қўл беришиб кўришди.

— Менда ишларингиз бормиди? — товуши кумушдай бегубор жаранглаб кетди. Бу жувон ёши анчага бориб, юзларига ажин тушиб қолган бўлса ҳам суйқумли, гўзал эди.

Уйига кирдик. Уч хоналик, ошхонаси алоҳида экан. Хоналари озода, ҳамма нарса жой-жойида, тартибли. Одатда қозоқ уйларида сандиқ, кажава, олача, гилам, гулдор наматлар тўлиб ётади. Йўқ, бу уйда ҳечам ортиқча нарса йўқ. Бекорга уни ақлли аёл деб аташмаган экан.

Ҳол-аҳвол сўрашганимиздан сўнг, мен атайлаб уни қи-

дириб келганимни, у ҳақда Павлодар области чегарасидан ўтганимдан кейинноқ эшита бошлаганимни айтганимда, у сал жилмайиб:

— Мен сиз ўйлаганингиздек ажойиб одам эмасман. Мол боқиб юрган оддий аёллардан бириман, холос!

— Камтаринлик ҳам мақтанчоқликнинг бир тури, дейишади руслар... Нима десангиз денг-у бироқ, Оқбўта ҳақидаги гаплар халқ орасида дoston бўлиб кетган, — деган эдим, Гулмиза кулиб юборди. Чиройли кулар экан, худди учиб қўнган қушдай бирдан тина қолди.

— Оқбўта дедингизми? У Оқбўта деганингиз менинг туям.

— Йўғ-э...

— Рост. Тилларда дoston бўлиб юрган мен эмас, Оқбўта! Мана эшитинг.

Гулмизанинг кўзлари ҳам кулиб турар эди. У гўё бир нарсани эслагандай, юзлари яна ҳам яшнаб кетди.

— Бу воқеа уруш тугагандан сўнг, сал вақт ўтмаёқ юз берганди... Мен колхозда бўзоқ боқардим. Рансимиз Эрден деган одам эди. У одамга ҳам, молга ҳам шафқатсиз, қўрс, ниҳоятда ўжар, бесўнақай одам эди. Узи бадқавоқ, баджаҳл, нақ жаҳл чиқса сарғиш сийрак қошлари тикка-тикка бўлиб кетарди, шунинг учун аёллар уни «Қирпи» деб атаб кетишган.

Овулда эркак зоти кам, кўпчилиги фронтдан қайтмаганди. Эрден бўлса, худди товуқ қувламоқчи бўлган кўпол хўроздай хурпайиб, аёлларга сизир қараш қилиб, кун кўрсатмасди. Колхоз ишларини ҳам ёлчитмасди, фақат: «Давай, давай!» дейишнингина биларди. Шундоқ қилиб, колхозни ерга чўктириб, худди бўш қолган печкадай шалдиратдида қўйди! Колхозни йўлга солиш ўрнига «давай, давай» деб, одамларни худди эчки қувгандай қувлаб тинкасини қуритди. У билан орамиздаги келишмовчилик худди мана шундан бошланди...

Гулмиза гўё буёғини ҳам айтайми ё шу стадими, дегандай бир пас жим қолди.

— Мен у кишини урушдан авваллари ҳам билар эдим: қўшни овулдан. Мен саккизинчи сифда ўқиб юрганимда, у овул советда секретарлик қиларди. Орқамдан қолмай югуриб юрса ҳам қарамаганман. Павлодардан келган бир ювош, мўмин йиғитга сўз бериб, апил-тапил тўйимизни ўтказиб юбордик. Эрден буни сезмай ҳам қолди. Шундан кейин Эрден бизлардан кек олиш йўлига ўтиб олди. Билмадим, уруш бўлмаганда бу ишнинг оқибати нима билан

тугарди!.. Эрим қирқ биринчи йили урушга кетиб, Москва остонасида ҳалок бўлди...

Эрден колхоз тизгинини қўлига олган кундан бошлаб, менинг муҳаббатимни овлаш ниятида, йўлимни тўса бошлади. Мен кўнмадим, ҳатто, парво ҳам қилмадим. Эрден ундан баттар жонни чиқиб, босган қадамимга ҳам хўжайинлик қила бошлади. Салгина ишга ҳам мени мажлисга қўяр, муҳокама қилар, ҳатто меҳнат кўшимни камайтиришигача борди. Нима қилса ҳам гинг демай юравердим. Бу гайри муомаласи билан иш чиқара олмагач, бошқа йўлга ҳам ўтиб кўрди: юзма-юз гаплашиб, сирлашмоқчи ҳам бўлди. Аммо рўйхуш бермадим, индамай тиккасини қуртдим. Кейин мени у бузоқ боқишдан олиб, чўн чопаетганларга қўшиб қўйди. «Бузоқ боқиш — сенинг ишинг эмас, уни камширлар ҳам эплэйверади, куч-қувватинг бор, чўл чопасан!» деди.

Ғанимга тегса ҳам лом-мим демадим. Ялинади, кечирим сўрайди, уйига чақириб меҳмон қилади, деб ўйласа керак-да. Мен индамай, ишлаб юравердим. Мени кўрганда лаблари гезариб, ранглари оқариб кетарди.

Тонгин отқизиб, кунни ботқизиб, жазирама иссиқларда, жалаларда чўп чопиб юравердим. Узи муштдай бўлса ҳам, «Қирпи»дан қўрқмаганини қара, деб ҳайрон қолган дугоналарим ҳам йўқ эмасди. Нима қиласан унинг юзига тик қараб, барибир бир кунни бошингга етмай қўймайди. Ундай кўра кўна қол, кафтида олиб юради, деб жонни ачиганлар ҳам топилди.

Мен парво қилмадим, жонимни латтага тугиб олиб, ишлайвердим. Ҳамма нарсадан ҳам менинг жонимга теккан нарса, аравага қўшиб юрганым сариқ туя эди. «Чўҳ!» десаи бас, бақириб ётарди-да қоларди. Оёгини босгиси келмасди, обдан ишлатавериб, даққи бўлиб қолганди. У бечорани ҳам шу аллозга солган одамларнинг ўзлари: ёзиқсиз уринадди, очдан-оч аравага қўшишадди. Молга ҳам одамгарчилик керак. «Минна олмаган йиғит от бузар» дейишадди-ку ахир.

Сариқ туя — она эди, бўтаси сал кўздан нари бўлса, юрмас, урсанг бўзлаб ётиб қолар эди. Уни қайта турғазини амри маҳол... Оқбўта жуда ювош, суйкимли бўлиб ўсди. У мени онасидан ортиқ кўрса кўрардики, кам кўрмасди. Онаси бирор ёққа иш билан кетиб қолгудай бўлса, айланиб менинг атрофимдан кетмасди. Қорни очса, илгичка, маъсум товуши билан онасини йўқлаб чақирар, товуши нақадар мунгли, жон-жонингдан ўтиб кетарди...

Оқбўта деса дегудай эди. Юнглари худди укипардай, юмшоқ, силаган сайин силагинг келар, аялч тўла қора кўзлари жовдираб назарингни тортарди. Кўриниши худди қўлда ясаган қўғирчоқдай, ҳавас қиладиган даражада чиройлик: тирсақлари ҳам, ўркачлари ҳам, бўйинлари ҳам... Мен ана шу Оқбўтани боламдай ардоқлаб, эҳтиётлаб парвариш қилдим. Парвариш қилганим сайини сумбатли бўла бошлади. Уруш йиллари одам у ёқда турсин, моллар ҳам қийналди: кунни-туни аравага қўшилган сариқ туя сут бермади. Оч бўлсам ҳам оғзимдаги чайнаб турганимни бўлиб Оқбўтани асрадим. Ана шундай пайтларда гўё у қўлларимни ялаб, орқамга суйкалиб миннатдорчилик билдирар эди.

Ана шу бўтани Эрден ёмон кўриб қолди. У пичанчилар олдига келганда одамларнинг жонига тегиб, қилдан қийиқ чиқарар, менга ҳам кун бермасди. Буни гўё Оқбўта ҳам билар, уни ёқтирмай, боши билан орқасидан итариб: «Кет! Нега келдинг?» дегандай бўлар, унинг бу ҳаракатидан изза бўлган Эрден қўлига нима тушса, шу билан аямай савалар эди.

— Йўқат, мана бунингни, бўлмаса уриб кўзини чиқараман!— дерди.

Шу тахлид бир йил ўтди. Оқбўта ўсиб тойлоқ бўлди, ақли кирди. Шундай бўлса ҳам менинг олдимдан кетмади, боламдек, қаерга борсам ҳам, орқамдан эргашиб юрди.

Оқбўта ҳам инсофли, ҳам сипоҳи жонвор, ўз улушини олганидан сўнг бошқаси билан иши бўлмасди, берганиннга қаноат қилиб юраверарди. Бир кунни сут соғувчилар сут қуядиган бидонни юлмаганми, ё сут ириб кетганми, ҳарқалай, бир ўзгача тамп бор экан. Еб ўтирган нонимни бўлиб бериб, хурмачадаги сутдан берган эдим, Оқбўта аввал ҳидлаб кўриб, жийраниб, танави билан пуфлаб, сутни устимга сачратиб юборди.

Менинг жаҳлим чиқиб:

— Йўқол, аҳмоқ!— деб қичқириб юборганимни билмай қолибман. Шундай орқа томондан йўғон бир товуш эшитилиб қолди:

— Ҳа-а, кўпроқ эркалат! Жаззанг, шу Оқбўтангни гўштга топшириб юбораман, бундай қилаверса,— деди. Бу Эрден эди, кепкасини юқори кўтариб кийиб олган, қўлидаги тўбилғи сопли қамчисп билан хром этигининг қўнжигга шақ-шақ уриб турарди. Қўрқиб кетдим. Қўлимдаги сутли коса ҳам тушиб кетди. Оқбўта бошини кўтариб:

«Яна келдингми?» дегандай Эрденга қаради. У, негадир, бирдан муомаласини ўзгартириб:

— Гулмиза, агар сен хоҳласанг Оқбўтани бутунлай сенга бераман,— деса бўладими?

Жон ҳолатда:

— Бу меники бўлмай кимники?— дедим.

— Нега сеники бўларкан?— деди ранс қовоғини солиб.

— Меники бўлди нима-ю колхозники бўлди нима, нима фарқи бор?— дедим кулиб.

Эрден нима дейишини билмай қизариб кетди. Бу одамнинг уялганини шунда кўрдим. Терлаб кетди. Бошидан кепкасини юлиб олиб, дастрўмоли билан пешоналарини артди.

— Гулмиза, сен менинг жонимни қийнайверма... Эшинг-япсанми?— деди ялиниб. Мен ажабланиб унга қарадим. Қарасам, ҳар кунни кўриб юрганым, кўпол, ўжар, кўрс рансдан ном-нишон ҳам йўқ, олдимда уялчоқ, содда эркак турарди.

— Гулмиза, сен муштдай бўлганинг билан мендан кутли чиқдинг. Мен сени бўйсиндириб хотин қилмоқчи эдим, кучим етмади... Мана, энди мен сенинг қулингман, нима десанг айтганингни қиламан. Эсингда бўлсин: бахтинг ўз қўлингда. Тағин учириб юборма!..

— Ов-вора бўляпсиз, Эрден оға. Мендан сизга наф йўқ!— дедим рўйхуш бермай.

— Уйлан десанг уйланай... Мақсадингни айт?

— Менинг сизга бўлган муносабатимни ҳалиям яхши билмас экансиз... Эркак бошингиз билан нима қиласиз қайта қайта ялиниб.

— Гулмиза... Ахир қулоқ сол...—у гапини айтиб улгурмаган ҳам эдики, Оқбўта орқасидан билдирмай келиб, кепкасини қўлидан олиб, чайнай бошлади.

Мен кулиб юбордим. Эрден қўлидаги тўблани сопли қамчисини ўқталиб Оқбўтага қараб иштилди.

— Қўлингизни тортинг!— деб ўртага тушгунимча, у бўтанинг боши-кўзи аралаш бир урди. Бироқ қўлини қайта кўтара олмади, ерда ётган кепкасини қўлига олиб айлантириб кўрди-ю отиб юборди. Сўнг орқа-олдига қарамай жўнаб қолди.

Шу кунни эртасига Эрден: «Оқбўтани аравага қўйсин!» деган буйруқ берди. Албатта, Оқбўтанинг меҳнатда тарчамаслигига ишончим комил. Бироқ, кимнинг қўлига тушадди? Мана шуниси бор! Борди-ю, баджаҳл одамнинг қўлига тушса, ёзиқсиз савалайбериб, жонига тегиши турган гап.

Бизларга бригадирлик қилиб юрган чол келиб қолди. Мен уни қайнаға дердим, ўзи сал мақтов севадиганроқ, оқкўнгил, анча ёшни уриб қўйган бўлса ҳам енгилроқ киши эди.

— Гулмиза, Оқбўтанг билан хайрлашавер,— деди у анча жойда келаётиб.— Қизингни эрга берадиган бўлди.

— Сизгами?— дедим кулиб. Бу гап чоли тушмагурнинг номусига тегди шекилли, кўзлари милт-милт қилиб, товуши қаттиқроқ чиқди:

— Ҳуморим қонгунча бақиртирииб минаман! Узи ҳам семизгина, юмшоққина... Урган сайин роҳат қилсан!..

— Қайнаға, Оқбўтани уриб сизга нима фойда? Қайтага ғамхўр бўлинг... Бу бечоранинг тили йўқ ахир!— дедим ялниниб.

Пичанзор чеккасида ўтлаб юрган Оқбўтага яқинланиб қолганимда, мени кўриб қолиб, тайранглаб олдимдан чиқди. Кела, эркаланиб қўлларимни ялади. Мен бўйинни кучдидим.

— Ақлли, бўл, бўтагинам!

Шу маҳал ўзимнинг болалигим эсимга тушиб кетди: дадамга эргашиб биринчи марта юмушга чиққаним, хашак тузлайдиган ўра қазиганим, ёнимдаги одамнинг мени жеркиб кўнглимни қолдиргани — ҳаммаси-ҳаммаси кўз олдимдан бир-бир ўта бошлади...

— Қани кетдик!— деб лўкиллашиб жўнаб қолди. Назаримда, Оқбўта бошқа одам етаклаб кетаётганини сезмади чоғи, индамай эргашиб кета бошлади. Салдан кейин менинг орқада қолиб кетганимни билди шекилли, бўйинни чўзиб силтаб юборган эди, ҳеч нарсадан ҳабарсиз келаётган чолнинг қўлидан ип суғурилиб чиқиб кетди.

— Ҳой, ҳой, ушланглар!— дегунча бўлмади, Оқбўта тайранглаб чопа жўнади. Унга ким ета оларди?

— Бор Гулмиза, тутиб кел!—деб чол менга ялниниб бошлади.

— Етаолмайман қайнаға, унинг оёқлари менинг оёғимдан икки ҳисса узун.

— Ҳай, бормасанг ўзингдан кўр... аммо тутиб олсам борми, аямайман!

— Фақат саваламанг, қайнаға. Узи олдимга қайтиб келади,—деган эдим, чолнинг баттар жаҳли чиқиб кетди.

— Үзи қайтиб келади деб қараб ўтирарканманда... Бўйнига қил чилвир солиб бақиртириб олиб келмасам, отимни бошқа қўяман!

Бу мақтанчоқ чол ёшлигида отга миниб, кўпкар чопгани, улоқ олганини эшитганман. Бироқ бу ёшлигида бўлиб ўтган гаплар-ку. Ҳозир қаёқдан Оқбўтага етиб, уни бақиртириб олиб келади! Аввало, етиб кўрсинчи...

Оқбўтанинг чопқирлигига ишончим комил.

Чамаси ярим соатлар ўтганда, чол сариқ отни миниб, ёнида қуриғини судратиб етиб келди. Мен нима қилар экан, деб чўмаланинг устига чиқиб қараб турдим. Чол анчайин мол қайтариб юрган бўлиб, Оқбўтанинг олдидан ўтатуриб, қуриғини силтаб юборди. Ҳали бўйнига қуриқ тушиб ўрганмаган Оқбўта бу тасодифдан осмонга сапчиб юлқинманда, чолни қуриқ-туриғи билан от устидан ағдариб ташлади-да, қуриқни судраганча лўкиллаб қочиб қолди.

Пичанчи аёллар далани бошларига кўтаришиб кулишди. Масхара бўлган чол жон ҳолатда отига миниб, колхозга қараб чона жўнади. Туш пайтида раис билан бухгалтерни, ҳисобчини эргаштириб келди.

Мен, гўё билмаган киши бўлиб, яна чўмаланинг устига чиқдим. Эрден бригадирнинг сариқ отига миниб, яна Оқбўтани қува бошлади. Қаёқдан етарди дейсиз! Оқбўта гўё калака қилгандай, тайранглаб, орқа оёқларини кўтариб шаталоқ отиб, Эрденнинг жаҳлини чиқарди-да, тўғрига қараб чопди. Бирпасдан кейин унинг қораси кўринмай кетди...

Ўзимда йўқ хурсанд эдим. Одатда туя тайранглаб, бесўнақай чопади-ку. Йўқ, буники шундай силлиқ, шундай суйкимлики, ер бағирлаб чўзилиб чопади, худди тоздай...

Ҳалиги қувлаб етолмаганлар менинг олдимга қайтиб келишди.

— Агар сен уни бизларга тутиб бермасанг, Оқбўтангни отиб ташлаймиз... Тагин айтмади, дема!— деди ўдағайлаб Эрден.

Мен уни масхара қилиб кулдим.

— Нега куласан!— деди чол Эрденлар кетгандан сўнг. Эрденнинг одатини биласан-ку.

— Қўлидан келганини қислин!— дедим. Дейишга дедим-у ўйланиб қолдим: «Отиб ташлайди-да, ўзи ўлди, деб ветеринар врачга акт қилдирадн... Бу изини Эрденнинг қўлидан келмайди деб бўлмайди. Нима қилсам экан?!»

Уша кун идорага — рансинг олдига бориб, биринчи марта юкиндим, Оқбўтага шафқат қилишларини сўрадим. Менга беринг, ўзим ўргатиб, аравага ўзим қўшай, дедим.

Эрденнинг қовоғидан қор ёғиб ўтирар, унда сас-садо йўқ эди. Унинг қарашларидан: «Ҳа, ялинмас экансан!...» деган маънони уқдим. Шундай бўлса ҳам чидашга қарор қилдим.

— Майли, — деди у бошини кўтариб. — Аммо, қуруқ қошиқ оғиз йиртади, деганлар... Эвазига...

Мен унинг бу муомаласидан жирканиб, индамай чиқиб кетдим.

Эртасига Оқбўтани излаб тополмадим. Учди-қуйди йўқ бўлди! Қаёққа кетди экан-а? Ё бўрига ем бўлдимикин? Сарик туяга мшииб, атрофини кезиб чиқдим. Қирдан ошиб ўтаётиб, ўтган йилги онаси икковини ўтлатган жойим эсимга тушиб қолди, тўғри ўша ёққа қараб кетдим. Агар бўлса, ўша ёқда бўлади.

Тахминим тўғри чиқди. Уша яйловда ёвшан кавшаб, ёлғиз ўзи бўзлаб юрган экан. Ё мени излаб юрибдими, ким билади. Узоқдан танидим. Қизиқ бўлди: Оқбўта мени кўриши билан тайранглаб, чопиб келди-да, тумшуги билан туртиб, қўлларимни ялаб, худди қувончидан сакраган боладек ўйноқлаб, ўзида йўқ хурсанд бўлди-қолди! Афсус тили йўқ. Тили бўлса: «Яхши бўлди келганинг, раҳмат!» деган бўлармиди? Онасига ҳам қарамайди, эси-дарди менда...

Оқбўтани колхозга олиб қайтдим-да, эртасига эрталаб аравага қўшдим. Ёнида мен бўлгандан сўнг, қинғирлик қилмай аравани тортабошлади, бўталогим. Ёнига бошқа биров келса ҳам, ҳуркиб, ўдагайлаб қолади.

Колхознинг қишлик учун жамғарган хашаги тугаб, молларни боқиш қийинлашиб қолди... Март ойида деярлик бир ҳафта ичи бўрон туриб, ҳамма ташвишга қолди. Сигирлар очликдан бир-бирларини сузиб, овўлни бошларига кўтаришди.

Ранс оёғида тик турар жон борки, ҳаммасини идорага йиғиб олиб:

— Яйловдаги пичанни ким олиб келади? — деди қовоғини солиб.

Эркаклардан садо чиқмади.

— Нега индамайсанлар! — деди қисик кўзларини одамларга қадаб. — Мол қирилиб кетаверсинми!

— Мен бораман! — дедим. Четроқда ўтирган эдим, ўрнимдан турдим.

— Хўш, — деди Эрден парво ҳам қилмай. Бу муомала-

сидан кўриниб турибдики, мен айтмасам ҳам рўйхатига киритиб қўйган экан.— Яна ким?

Ҳеч чим чурқ этмади.

— Бўпти, ундай бўлса мендан эшитинглар: чўмаланинг қаерда эканлигини биладиган одам бориши керак. Бригадир боради, яна сен!— раис қўлини бигиз қилиб оқсоқ чўпонни кўрсатди.

Ҳеч ким қаршиллик кўрсатмади. Тушдан кейин учовимиз учта чена билан йўлга тушдик. Бригадир «сен бошла!» дегандан кейин мен Оқбўтани олдинга солдим.

Бўрон босилмади. Кўз олдингдаги нарсани ҳам кўролмайсан. Совуқ, туяларнинг жуни сумалак бўлиб қотиб қолган, кўзларини очиб юролмасди.

Мен олдинда Оқбўтани нўхтасидан ушлаб, етаклаб келаяпман, сал бўшроқ ушласам, колхоз томонга қараб йўлдан чиқади. Ун километрча йўл юришимиз керак эди. Аммо, етишимиз жуда қийин бўлди. Узоқлашиб кетганми, билмадим, ҳарқалай етишимиз жуда қийин бўлди.

Охири қор тагида қолган чўмалани топиб, ченаларимизга ортиб, қайтдик. Энди сариқ туя билан бригадиримизнинг ўзи олдимизга тушди. Оқбўтадан кўра сариқ туя кўпи кўрган-ку, ҳарқалай, адашмай колхозга олиб борар, деган умидда эдик, умидимиз пучга чиқди. Қайтиб келаётганда кўрган ташвишимиз олдида бояги бораётганда кўрган қийинчиликларимиз ип эшолмай қолди: сариқ туя адишиб кетиб, увиллаган бўронда кечаси билан бир жойдан айланаверибмиз. Совуқда чена олдида буришиб ўтириб, қайнагамиз сариқ туянинг бир ёқ тизгинини тортаверибди. Эгасига ўрганиб қолган жонвор чапга қараб бурила-бурила кечаси билан бир жойдан айланаверибди.

Ченадан сакраб тушиб, Оқбўтанинг тизгинини қўлимга олдим-да, оппоқ момик қорни ўмбалаб олга қараб юрдим. Ёнидан ўтиб кетаётиб, қайнағамга кўз қиримни ташласам, ченасининг устида мудраб ўтирибди, отини атаб қичқирсам ҳам миқ этмайди. Менинг товушимни эшитиб оқсоқ чўпон ҳам етиб келди. Икковлашиб чолни зўрға уйғотдик, қулоқ-буриини совуқ чалиб кетмасин деб қор билан ишқалаб зўрға эпақага келтирдик.

— Узингизни бардам тутинг, қайнага!— дедим қулогига қичқириб.

— Биз адашдик,— деди у товуши титраб.— Тонг отгунча сабр қилайлик.

— Йўқ, тонг отгунча бир жойда туриш хавфли, ухлаб қолиб, музлашимиз мумкин. Нима бўлса ҳам олдинга интилганимиз маъқул.

Олдинга интилганда қаёққа юрамиз — бу муаммо эди. Бригадир чап томонга юрайлик деса, оқсоқ чўпон ўнг томонни кўрсатади. Мен тўғри олдинга юришни маъқул кўраман. Охири: «Оқбўта бошласин, шунга ишонайлик! Борди-ю у ҳам тополмаса, тақдирга тан берамиз — далада музлаймиз!» деган қарорга келдик. Оқбўтанинг кўзларини артиб, жунларига қотиб қолган сумалакларини олиб ташлаб, бўйнидан бир қучдим-да, тизгинини силтадим:

— Чўх, Оқбўтам! Тангри мададкор бўлсин, бошла овулга...

Бўтагинам «тушундим!» дегандай боши билан елкамни бир туртиб, момиқ қорни ўмбалаб кечиб, чап томонга қараб юрди. Қайноғамнинг тусмоли тўғри чиқди шекилли. Бироқ бу йўл топдик, деган сўз эмасди. Эҳтимол, Оқбўта колхозни топа олмас... Тиззасидан келадиган оппоқ қорни зўрға кечиб йўл очиб боряпти бўтагинам. Мен ченанинг устига миниб, тизгинини бўш қўйдим.

Бўрон борган сайин авжига чиқади. Қор олдиндан бўралаб, нафас олгани қўймас эди. Бир маҳал Оқбўта гул этиб бир чуқурга тушиб кетди. Қўрққанам шунчаликки, «Вой дод, ўлдик!» деб бақириб юборибман. Оқбўтам суриниб бориб, олдинги оёқларини тикиб турди-ю, қайта чўқди. Мен чена устидан сакраб тушиб, Оқбўтанинг олдига бордим-да, уни турғизмай биров дам олтирдим.

— Шошма бўтагинам, сен кучликсан. Биламан, ҳозир ўрнингдан сакраб турасан!—деб ўзимни-ўзим юпатсам ҳам юрак-юрагимнинг тубида қандайдир бир шубҳа бор эди: «Оқбўта эски қудуққа тушиб кетиб туролмаётибдими ё оёғи синдимми?» Дарров туя ётган жойнинг қорни келлаб қарасам, ўрага ўхшаган чуқур экан.

Оқбўтани нўхтасидан силтаб борган эдим, ўрнидан учиб турди-ю қайта чўқди. Бор товушим билан қичқириб шерикларимни чақирдим:

— Қайнаға, қаёқдасизлар, буёққа келинглар!

Қичқирганимни эшитдими ё тўхтаб қолганимдан кейин ўзи фаҳмладими, ҳарқалай оқсоқ чўпон этиб келди. Икковлашиб туриб бўтани ўрнидан турғазиб олди-да, бригадирдан хабар олмоқчи бўлиб, кетдик:

Вой мақтанчоқ қайнағам шўрлиг-ей! Шу куни унинг бизларга кўрсатган ташвишини айтинг... Оқбўта колхозга беҳато бошлаб келмаганида, ким билади, балки тирик қолмасмидик?

Ёз ўтиб, қор совуғи билан ёмғирини, бўрони билан қо-

рини бошлаб куз келди. Ёзда чўпни ташиб улгиролмай, кузга қолиб, совуқ, ёгин-сочин демай ишлаб, шамоллаб, бир куни аъзойи баданим сирқираб, ётиб қолдим. Биз маҳал кўзим уйқига кетган экан, қизим йиглаб югуриб кириб келди:

— Ойинжон, Оқбўтани калтаклаёпти!..

Кўйлакчанг кўчага отилиб чиқдим. Ҳовлимизнинг ёнида оламон, Эрден Оқбўтани қамчиси билан савалаётибди. Боши демай, кўзи демай, аямай савалаётибди. Шўрлик бўтагинам!.. Оқбўта чўкиб ётибди, қимир этмайди, фақат икки кўзининг ёши тирқираб оқяпти. Қамчи теккан сайин худди одамдай хўрснади..

Одамлар тўпланишган. Ачинишади-ю бироқ гап қотишга, орага тушишга кўрқиншади, гўё қамчи ўзларига силтанаётгандай, ғазабда эди.

Ўзимни йўқотиб қўйган бўлсам керак, одамларни ёриб ўтиб, кўйлакчан, Оқбўта билан Эрденнинг орасига тушдим. Икки қўлимни юқорига кўтариб:

— Урадиган бўлсанг мени ур, номард!— дедим қичқириб..

Эрденнинг қўли кўтарилганча қолди..

Шунда у Оқбўтани нима учун урибди дегн? Ҳовлимизнинг ёнида кўндан бери тахталар уюлиб ётар эди. Шунинг раис аравага ортиб уйига олиб бормоқчи, қўра ясамоқчи экан. Аравага Оқбўтани қўшса, кўпроқ ортилганми, тортолмабди. Раис унга кўмаклашиш ўрнига савай бошлабди. Унинг бу қўпол муомаласи Оқбўтанинг гашига тегибди-ю индамай чўкиб ётаверибди..

Оқбўтанинг қонга бўялган бошини кучоғлаб йиглаб юбордим. Бошқа аёллар ҳам ўзларини тутишолмадилар.. Шу кундан бошлаб Эрден билан кўрашишга қасам ичдим..

Эртасига Оқбўтани аравага қўшиб районга бордим. Бригадиримизга касалман, докторга бораман, деб қўяқолдим. Тўғри район партия комитетининг секретари олдига кирдим. Бўлган гапларнинг ҳаммасини оқизмай-томизмай батафсил айтиб бердим: колхозимизнинг нима учун орқада судралиб келаётганини, бунинг сабаби нимадан эканини, раиснинг аблаҳликда қай даражага етганини.. ҳаммасини айтдим. Секретаримиз ақлли киши эди, жим ўтириб сабр билан эшитди.

— Докторга бориб учрашинг,— деди у.— Мен сизни навбатсиз қабул қилишларини илтимос қиламан,— у телефон трубкасини кўтарди.— Бугун районда қолинг, эртага колхозга бирга чиқамиз.

Эртасига секретаримиз:

— Қани машинага чиқинг,— деди.

Мен раҳмат айтиб, ўзимнинг аравамга чиқдим. Секретарь тушунди шекилли, майли дегандай машинасига ўтирдди. Машина аравадан узоқлашиб кетмай аста юрабошладди. Мен ҳам Оқбўтанинг тизгинини силтаб, йўрттирдим. Фақат овулга яқинлашгандагина сал орқада қолдим. Колхоз идорасига яқинлашганда сездим: тумонат одам, ўртада секретарь билан Эрден.

Бурилиб кетай дегандим, кимдир қичқирди:

— Гулмиза, бу ёққа келиб кет!

Мен уларнинг олдига яқинлашган эдим, биров Оқбўтани нўхтасидан ушлаб етаклаб секретарининг олдига олиб борди.

— Халиги айтган бўталарнинг шуми?— деди секретарь бўтадан кўзини узмай.— Қомати кўрkingа лойиқ экан!

Мен ҳам аравадан тушиб, эшик олдига яқинлашдим, Оқбўта ҳам гўё: «Нега шунча қарайсанлар?» дегандай, атрофида турган одамларга бир-бир қараб чиқди-да, бировга узоқ тикилиб қолди. Бундай қарасам, унинг қараб тургани — раис экан. Эрден унинг тикилганига бардош беролмай, орқасига чекинди. Шу маҳал Оқбўта оғзидаги оппоқ кўпигини тўплаб, Эрденнинг башарасига қараб қаттиқ пуфлади.

Одамлар чўчиб орқага чекинишди. Раис ҳам Оқбўтанинг яна тўфиришидан кўрқди шекилли, юзини қўли билан беркитиб чекиниб ичкарига кириб кетди. Бирок Оқбўта унга иккинчи марта қарамади ҳам. Гўё уни менсимагандай бошини баланд кўтарди.

Одамлар чувиллашиб кулишди. Секретарь ҳам... Мен ҳам Оқбўтанинг бўйинини кучиб кулдим.

Шу кўни бошимдан ўтган хурсандчилигимни таъриф қилиб беролмайман...

Райком секретари колхозчиларнинг умумий мажлисини чақиртириб, раиснинг отчетини тинглади. Биринчи бўлиб мен гапирдим. Кеча секретарга гапирган гапларимнинг ҳаммасини яна такрорладим. Мендаң сўнг бошқалар ҳам сўзга чиқишиб, раиснинг золимлигини, колхозини чўктириб қўйганлигини, одамларнинг қадрига етмаслигини шартта-шартта юзига айтишди.

Мажлис охирида секретарининг ўзи гапирди:

— Туя-ку — мол. Туя ҳам башарасига туфлаган раисни раис деб бўлмайди!— деди у.

Эрден раислик вазифасидан озод қилинди...

Биз Гулмиза билан тонг отгунча суҳбатлашдик:

— Ҳозир Оқбўта қаерда?—деб сўрадим мен бир маҳал.

— Эрден калтаклагандан сўнг анча вақтгача касал бўлиб, бир кўзи оқиб тушди. Шундай бўлса ҳам ишдан қолмади. Менга шерик бўлди. Кейин бўталади... ўзидан ҳам чиройли, суйқумли... Уларни ҳам парвариш қилдим. Узи бундан икки йил аввал бўталоқларини бўридан асрайман деб, ҳалок бўлди.

Бор гап шу...

Мен Гулмиза билан хайрлашиб, жўнаб кетдим. Кетдим-у Павлодарга келгунимча унинг кумушдек янгроқ товуши қулоқларим тагидан кетмади.

Шундай қилиб Оқбўтага мен ҳам ошиқ бўлиб қолдим...

ҲОЖИ БУВА

Сумбула кириб, ҳавога куз нуқси уриб қолган кунларнинг бирида колхоз оралаб юрган мухбир йигит пиджагини елкасига ташлаб қовун полизга келди. Бу пайт полизда ҳамма иш билан банд; кеч кириб қолгани учун одамлар пушталарга уйиб қўйилган қовунларини четга, тарозибон олдига ташиб чиқишар, полиз ўртасида саралаб қовун узиб юрган чол қичқириб, йигитларга нималарнидир буюрар эди. Ҳожи бува деганлари шу киши бўлсалар керак, деб ўйлади мухбир йигит. Сўнг бирпас полиз четига эътиборсиз қараб турди-да, пиджагини четроқдаги чайла ёнидан чиқиб турган шохга илиб, ўртага тушди. Қовунларини қопларга солиб, бир-бирларига орқалатаётган йигитлар ҳазиллашишар эди:

- Ҳа, думалаб жўна, бўриқалла!
- Ичинг тушмасин, босволди!
- Ҳали хомаксан-да, огайни, хомаксан.
- Амирига ўхшаб белингни ушлаб туришингни қара, кўтарсанг-чи.
- Ҳожи бувам келяптилар... Ҳоуп! Қоч!..

Ҳожи бува булар томонга кела бошлаганда ҳалиги йигитлар қопларга ярим-ярим қилиб солган қовунларини орқалашиб, палаклар орасидаги сўқмоқдан жадал кетишди. Ҳожи бува уларнинг кетидан қичқириб қолди:

— Ҳой, секинроқ, заха ейди!— деди-да, қўлини пешонасига соябон қилиб, мухбир йигитга қаради.— Қай бола-сан, ҳой!

— Ассалому алайкум,— деди мухбир йигит чолнинг истиқболига юриб.— Меҳмонман, бува.

— Ие, келинг болам, келинг,— деди Ҳожи бува.— Мен сизни анави ишёқмаслардан бирими, девдим. Кўрмайсизларми, буларга гап бўлса, ўйин бўлса.

«Бечоралар югуриб-елиб қовун ташияптилар-у, шундан ҳам норози бу чол»,— деб ўйлади мухбир йигит.— Раиснинг ғайратли чол деганича бор экан».

Салом-аликдан сўнг Ҳожи бува бу йигитнинг оддий

меҳмон эмаслигини, бир-икки оғиз гап билан иши битмаслигини билди.

— Меҳмон, бирпас сабр қиласиз-да, энди. Ишни тугатиб, йиғитларга жавоб бериб юборай, кейин отамлашаверамиз.

— Майли.

— Бўлмаса сиз полизди оралаб туринг,— Ҳожи бува қўлини кўксига қўйиб узр сўраган бўлди. Негадир муқбирнинг сурнайпоча шимига қараб жилмайиб қўйди.— Ҳай, томоша қилиб туринг-чи.

У кетди. Мухбир шимига қараб елкасини қисди-да, Ҳожи буванинг орқасидан жилмайганча қараб қолди.

Мухбир йиғит полиз ўртасига қараб юрди. Ариқ ичидан биққидек семиз бир типратикан йўргалаб чиқди, «сен бу ерда нима қилиб юрибсан?» деган каби мунчоқ кўзларини йилтиратиб, бир зум қараб турди-да, яна яшил палаклар ичига шўнғиб кетди. Палакларга қараб туриб мухбир йиғит ҳайрон бўлди: одатда бу пайтда палаклар сарғайиб, полизга хазонрезлик нуқси уриб қолар эди. Қаранг, баъзи сув қийналиб чиқадиган дўнг жойлардаги палакларни демаса, пастки, канал бўйидаги, қулоқ бошидаги палакларнинг ҳали ҳам авжи баланд, кўм-кўк, осмонга сапчий деб турибди. Ҳали ҳам гули, найчаси бор. Энгашиб, палакларни титиб қарасанг, туғунак, сапча, хомаклар қийгос... Тўрга кирганлари билан ранг олганлари палак орасидан ёриб чиқиб, манамен деб кўкрагига мушглаб ётибди. Нариги пайкал тарвуз полизи экан. Ҳар тарвузлар-ки, йўлбарсдай! Тарғил, худди голланд сигиридай ола. Қўқон арава гупчагидай чўзинчоқ қўзивойлар уфққа ёнбошлаб, ботаётган қуёш нурларидан пешоналари ярқ-ярқ қилади....

Мухбир йиғит, чоли тушмагур буларни қандай парвариш қилди экан деб ҳайрон эди...

Қуёш ботиб, салқин тушди. Полизнинг тароватли, ҳандалак, босволди бўйини уфурган файзли оқшоми бошланди. Мухбир йиғит салқиндан эти жунжикди шекилли, канал бўйидан аста пастга тушиб, чайла томонга юрди. Бу пайт полизда шовқин-сурон тиниб, Ҳожи бува қовун ташувчи йиғитларга рухсат бериб юборган, пайкалда фақат учтўртта чол билан шофер йиғитларгина қолган эди. Мухбир йиғит чайла ёнига илиб қўйган костюмини олиб кияётганида Ҳожи бува келиб қолди.

— Қалай, томоша қилдингизми, ўғлим?

— Раҳмат.

— Ҳа, салқинладингизми?— деди бува кулиб.— Кечаси бундан ҳам салқин бўлади. Хўн, мана энди қулоғим сизда. Жадалламасак, мана, пахта терими ҳам бошланиб қолди, эрта-индин мошин танқис бўлиб қолади.

— Гаплашадиган гап ҳам йўқ... Ўзим шундай полиз оқшомини бир кўрай деб келувдим,— у қалам дафтарини олиб, чолни чўчитиб юбормасликка, иложи борича жўн гаплашшига, гап тизгинийи кўпроқ чолнинг ўзига қўйиб беришга ҳаракат қилар эди.— Бирор гап чиқиб қолса кейин сўрарман, ота.

— Шундоқ денг. Ундоқ бўлса...— деди Ҳожин бува соқолини тутамлаб,— бугун полизда қоласиз. Оқшом энди бошланади. Мана бу кийимларингиз бўлмайди, ўғлим. Ечиниб, чайлада неварамди пуфайкасиминан шими бор, кийиб олинг.

— Ўзи-чи?

— Тошкентда, ўқинида.

— Майли, шу ҳам бўлаверади.

— Йўқ-йўқ, кийиб олинг, ўғлим. Бу сурнайпоча шимда кийилиб қоласиз,— деб кулди чол.— Оқшомда оғанаб ётиб кўриш керак... Ҳу ўртадаги супага жой қиламан. Қани, бу ёққа юринг, бир тамадди қилиб олайлик. Ҳу анави қовунди олволдинг... Бу жой сизники,— деди чол йиғитга буклама каравотни кўрсатиб.— Мана бу кўрпани ҳам ёшинг. Тонгга яқин салқинроқ бўлади.

Улар ечиниб жой-жойларига ёнбошлашиди. Мухбир йиғитнинг бутун ҳасли оқшом гўзаллигида, полиз гашти-ю, табиат сеҳрида эди. Чол буни сездн шекилли, бир оз фурсат ўтгач, сўради:

— Қалай?

— Гўзал,— деди юлдузларин томоша қилиб ётган мухбир. У аслида гапини инмадан бошлашни билмай ётган эди. Шу баҳона бўлиб сўради:

— Қачондан бери қовун экасиз, ота?

— Пенсияга чиққанимдан бери.

— Пенсияга қачон чиққасиз?

— Тўртинчи йил. Ишлаб ўрганиб қолганмиз ўғлим: Қараб ётолмадик. Уч-тўртта чол маслаҳатни бир жойга қўйиб, раисга арз қилдик. Қовун экамиз, дедик. Раис аввалига кўнмади. Нима қиласиз ўзингизни уринтириб, Парпи бува, невараларингизди даврида юринг ялло қилиб, деди. Қаёқда, кўнмадик. Мана, кўриб турибсиз, бешта чол беш гектар ерни айлантириб ётибмиз.

— Парпи бува деганингиз ким?

— Мен-да, Парпи бува.

— Ие, сиз Ҳожи бува эмасмисиз?!

— Бу номди анави чоллар қўйишган, ҳазил қилишиб. Аввалги йил денг, қовунларимиз бир битиб берди. Донғи нақ Московга етди. Ранс боламиз пишиқ-да, бир арва қовунди саралаб ўшаққа, кўргазмага жўнатибди. Кўргазмадагиларга маъқул бўлиб қолибди шекилли, қовун экканди ўзи келсин, дейишибди. Ранс қўярда қўймай бир қанча одамлар билан мени ҳам оборди Московга. Мен сизга айтсам, қовунимизга берган шаҳодатномани ўз қўлим билан колхозимизга олиб келдим. Шу-шу ҳажга бориб келган Ҳожи бува аталдим-кетдим. Аммо, бу йил ҳам қовунимиз чакки эмас. Московга икки мошин қовун саралаб жўнатдик. Бошқа чолларимиз ҳам Ҳожи бува бўлиб қолса ажабмас...— деди кулиб Ҳожи бува.

Бу гаплар мухбир йигитни ўйлантириб қўйди: «Қаранг, ҳар қишлоқдан шунча чол чиқиб қовун экиб турса, оламга қовун сиғадими? Мана сизга тўкинчилигимизнинг боиси!»

Ҳожи бува бир нафас сукутдан сўнг:

— Соатингиз қанча бўлди, ўғлим?— деб сўради.

Мухбир йигит гугурт чақиб соатига қаради.

— Ун ярим..

— Ун ярим? Ие, концертни ўтказиб юборибмиз-ку,— чол ёстиғи тагидан кичкина «Селга» радиоприёмнигини олиб, мурватини буради. Концерт ниҳоясига етай деб қолган экан.— Неварамди совғаси. Олтин тўйимизда қилган.— Чолнинг овозида озгина ғурур, озгина фахр бор эди.

— Набиранингиз қаерда ишлайди?

— Ҳали Тошкентда ўқишда, демадимми? Мактабди битириб, бир-икки йил ёнимда ишлади. Кейин ўқишга кетди. Бугун сентябрди ўними? Ун икки кун бўлди кетганига, кеча қовун ортган мошинда тушиб кўриб чиқдим.

— Ун кун ўтмасдан-а?

— Э, кампирн тушмагур қўймади-да, бўлмаса тушармидим шаҳарга.

— Нима, шаҳар ёмонми?

— Шаҳар-ку, яхши!.. Бозорди кўриб хафа бўлиб кетсан-да.

— Нега?

— Полизди оралаб чиқдингиз-а?

— Ҳа.

— Ҳўш, нима сездингиз?

— Ҳеч нарса.

— Қовунларди ўз қўлимиз билан экканмиз-у, бозорди кўриб, бир нуқсонимиз очилиб қолди, ўғлим. Памлаган бўлсангиз, қовунларимизди хили асосан ҳандаланг-у, тўрлама қизилуруғ минан ананас. Худонинг қудрати, бозорда ҳам мана шунақа қовунлар... Ўзбекистон қовунди макони, буни биласизми? Шундоғ бўлгандан кейин амири, чўғири, обиноввот, гулоби, кўкча, ундан сўнг десангиз бузоқ-боши, бегизот, бўрикалла, хўш деганингиздан қўйбош, ичкизил, тилими тилди ёрадиган шакарпалак... Э-ҳе, юз хил қовунларимиз бор-а, ўғлим.

— Уч юз хил деб ёзишадик-ку олимлар.

— Балли, ана ўша қовунларди кўпчилиги йўқ-да.

— Нега?

— Нега бўларди, ўғлим, сирти ялтироқ бўлишини ўйлаймиз-да! Ичиминан ишимиз бўлмайди. Энди экаман, шу гал тушганимда тўртта-бешта қовун олиб чиқдим уруғликка. Бошқа ёқдан обкелишган экан. Бизнинг қовунларимизга ўхшамайди. Ундан кейин мен сизга айтсам, харидорлар ҳам жуда инжиқ бўлиб кетибди. Ҳа, ношукур бўп кетипти! Тилладай сарғайиб, ҳиди анқиб турган бўлса ҳам «Хом эмасми»? Дори солилмаганми?» деб бармоғи билан эзиб кўради денг. Шунақа демасин, деб қовунди ўзим саралаб узаман. Ҳалигиндақа гаплар жуда оғир ботади, ўғлим. Харидор қовунди босса, нақ пешонамда бармоғининг изи қоладигандай қийналаман. Тарвузларди кафтларига олиб қисганларида виждоним сиқилаётгандай бўлади... Тўғри, баъзи бир инсофсиз деҳқонлар бор, дори солиб қовунди сулув қиладиган. Шуларди касопатига қоламиз бизлар ҳам. Қовунди ҳадеб бир жойга экаверса ҳам бўлмайди. Ер кучсизланиб, шумғия чиқиб кетади. Бу йил иккинчи жой алмаштиришимиз. Нуқул бўз ер қидирамиз. Икки йил экиб, сўнг еримизди пахтага бўшатиб берамиз...— деб бир оз осмонга қараб ётди чол.

Қовуннинг яхши бўлиш сабаби шунда экан-да, деб ўйлади мухбир йигит.

Чол бирпас тин олиб, сўради:

— Гап нимада тўхтовди?

— Харидорларда.

— Ҳа, бугун мундоқ бозор оралаб келаётсам, тузукки-на иккита йигит, сизникидай сурнойпача шим кийган.. бориб қовун олди.

Шундоққина супанинг ёнгинасида қўққисдан бир нарсаси қарс этиб ёрилди. Қаттиқ қарсиллади. Мухбир йигит чўчиб тушди.

— Ҳа-а, акангди қовун!— деди Ҳожи бува, кейин

хихилаб кулди.— Қаранг ёрилишини! Кўкча. Узиям асал. Дорн солинган қовун бунақа ёрилмайти, ўғлим.

Чол яна жимиб қолди. У гап нимада тугаганини ўйлармиди ё бошқа мавзу қидирармиди, қоронгида билиб бўлмас эди. Мухбир йигит чолни мавзудан четга чиқиб кетмасин деб савол берди:

— Бояги менга ўхшаб сурнайпоча шим кийган болалар нима бўлди?

— Ҳа, айтмоқчи,— гапини давом эттирди чол.— Тагин ўғлим хафа бўлманг сурнайпоча деганимаг.

— Йўғ-е.

— Улар олган қовунларини бир чеккага олиб чиқишди. Биттаси зўрға энгашиб, қовуннинг дум берган томони у ёқда қолиб, тескарн томонига пичоқ солса бўладими? Қараб туриб нафсониятим қўзиб кетди: экиб бердим, обкеб бердим, ке энди сўйиб ҳам берай, дедим. Бориб қўлидан пичоқди олдим. Қовунди бу ёғидан мана бундай қилиб сўяди, ўғлим, дедим, Қаққайиб турганининг номуси келди шекилли: «Пулимизга олганимиздан кейин қанаққиб сўйсак барибир эмасми, отес», деди. Индамадим. Ростини айтсам, жаҳлим чиқди. Сўйиб бердимда, бўёғроққа келиб турдим. Қовунди ҳам худди кемшиё кампирлардай чала-чулпа еб кетишди. Биз деҳқонмиз, тенгини топсак текин берамиз, ўғлим. Ҳалиги кўрнамакларнинг нописандлик билан чала егани бизга ҳурматми? Тозалаб еса жонимиз киради. Ўз пешана тери билан топган пули бўлса шундай қилармиди? Жуда кўнглим хира бўлди. Катта мактабга бориб, неварамди кўрдим-да, тез қайтиб чиқа қолдим... — Ҳожн бува шу ерда гапини тўхта-тиб, мухбир йигитга қараган эди, у асабийлик билан босиб-босиб сигарет чекаётган экан. Чол уни хафа қилиб қўйдим шекилли деб ўйлаб, сўз қотди:— Қовун сўйиб берайми, ўғлим?

— Раҳмат, ота. Эрталаб.

— Майли, қовун есанг саҳар е... деганлар. Ҳу анави ўқариқ бўйида битта яхши ҳандалагим бор. Эрталаб кўриб, бир кунлигинг бор-ов, деб қўйган эдим. Худо хоҳласа эрталаб ўшани сўйиб бераман,— деди Ҳожн бува. Меҳмоннинг мухбир эканлиги энди эсига тушди шекилли, бошини сал кўтариб, сўради:— Хўш, ўғлим, энди гапингиз бўлса сўранг?

— Раҳмат, отахон,— деди мухбир йигит кулиб,— менга керакли гапларнинг ҳаммасини айтиб бердингиз.

Ҳожн бува ҳайрон бўлиб қолди. «Қизиқ, аввалги мух-

бирлар қоғоз-қаламини олиб, сўроқ қилавериб, бошингни қотирар эди-ку? Чакки гап гапирмадиммикин?»

Ҳандалак бўйини аста уфуриб, ўтган дайди шабада палаклар оромини бузди. Чол «Селга»нинг товушини бир баҳя кўтарди. Оромбахш «Чўли ироқ» полизнинг сеҳрли оқшомига яна ҳам файз киритди. Қаердадир йилқичи қуши «от йўқ, от йўқ» деб чўзиб-чўзиб сайрар, осмондаги юлдузлар эса имлаб, нимадир дегандай бўларди...

Супа ёнидан бир нима шитирлаб ўтди. Мухбир йигит чўчиб, ўрнидан сакраб турди.

— Ҳе, текинхўр кирпичи-ку. Қовунди сарасини излаб юрибди,— деди чол хихилаб.— Ётаверинг, ўғлим.

Атроф туннинг сирли либосига бурканган. Қанал томонда қурбақаларнинг аҳён-аҳёнда қуриллаши, чўпонларнинг ўтовидан итларнинг ҳуриши эшитилади.

Мухбир йигит Ҳулкар тиккага келганида кўзи илинди-ми ё Чўлпон туғилганидами, буни билмайди. Эрталаб бошини кўтарганида ҳали қуёш чиқмаган, тонгги шудрингдан кўрпаларнинг усти ҳўл бўлиб қолган эди. Ҳаво танани жунжиктирадиган даражада салқин. Қовун юкланган машиналар кўринмас, чол аллақачон ўрнидан туриб, қовун полиз оралаб юрарди. Бир маҳал чол мухбир йигитни чақириб қолди. У ўрнидан туриб, қалин фуфайкани елкасига ташлаб, чолнинг олдига борди.

— Мана буни қаранг!— деди чол қалин палакни икки қўли билан айириб.— Кечаси сизга ваъда қилган ҳандалагим...

Худди кесилган коптокка ўхшаб, ҳандалакнинг ярми йўқ, ичи эса бир текисда қиртишланиб, тозалаб ейилган эди.

— Текинхўрнинг иши. Тозалаб ебдими, қандини урсин!— деди Ҳожиде бува кулиб.

Чол кирпичининг бу ишидан ниҳоятда хурсанд эди.

АДАШМАНГ, АДҲАМЖОН

Кўчада ногаҳон бир танишроқ башарани учратиб қолдим. У мен томонга тез-тез юриб келарди. Қовоқлари осилган; кўринишидан жаҳл устида, қўлида қандайдир бир кичкина китобча, ҳадеб мижиглайди. Дарров танидим, Қодиржон! Ҳа, ўша мен билан бир синфда ўқиган Қодиржон! У ҳам мени кўриб тўхтади-ю, негадир салом беришни унутгандай:— Сенмисан?!— деди. Унинг бу сўроғидан мен: ё отимни унутган, ё эса менинг бу тасодифан тўқнашувим унга ёқмади, деб ўйладим.

— Ҳа, ўзимман,— дедим илжайиб. Агар унутиб қўйган бўлса эсига солиб қўяқолай, деб отимни ҳам илова қилдим:— Ўша сен билан бир партада ёнма-ён ўтириб ўқишган дўстнинг Нарзулла!

— Э, бормисан дўстим?— деди у мени кўпдан бери қидира-қидира энди топгандай.

— Раҳмат. Хўш, омонмисан, ишларинг қалай?

— Худога шукур...

«Худога шукур»... деган жавобни мен унинг ёшидаги кишиларга муносиб кўрмаганим учунми, ялт этиб юзига қарадим. Назаримда, у нимадандир норози, менинг олдимда қанчалик илжаймасин, барибир ясамадек туюлди. Кейин ундан:

— Хўш, йўл бўлсин? Қўлингдаги қанақа китоб?— деб сўрадим.

— Союзга,— деди у аввалги жиддийлигига қайтиб,— ёзувчилар союзига.

— Ҳа, союзда нима қиласан?

— Ҳе, кўрмайсанми? Қандайдир бир Завқий деган шоир тоғамни қоралаб ёзибди. Мен унга қанақа ёзишни кўрсатиб қўяман...— деди у қўлидаги китобчани баттар мижиглаб.— Союздан ўчиртирмасам Қодир отимни бошқа қўяман!..

Мен ҳайрон бўлиб қолдим. Масала ҳам жиддий, ҳам

мавҳум эди. Мақсадини равшанроқ тушуниб олиш ниятида мен уни Скверга етакладим. Хиёбонлар орасидан ўтиб, соя-салқинда турган скамейкага ўтирганимиздан кейин сўрадим:

— Қайси тоғангни танқид қилдишибди?

— Раҳмон тоғамни-да,— деди у. Кейин менга кўрсатмоқчи бўлиб қўлидаги китобчасини варақлай бошлади.— Мана, «Абдирахмон шайтон» деб қўйибди.

— Тоғангнинг оти Раҳмон эди-ку?

— Ие, қизиқмисан? Биринчидан, Раҳмонни Абдирахмон қилиш қийин эмас, олдига «Абди» қўшса бўлади-қўяди. Иккинчидан, яхшиси ўқиб бера қолай. Мана... мана бу ерида:

«Хира иблис каби беномус, беор кетсанг-чи!»— дебди. Хўш, бу нима дегани! Мен бунга мутлақо қўшиллолмаман!»— деди у куйиб-пишиб. Кейин у негадир бироз жим қолди, ниманидир эслади. Менга қараб бир хўрсинди-ю, гапида давом этди:— Тўғри, илгарни тоғамнинг бироз хираллиги, беномуслиги, беорлиги, бор эди. Масалан, битта ўртоғи билан Жиззахдан тенг шерикликка ўрис шупурги, иннайкейин, яна магиз олиб келиб сотиб, фойдасини бермай кетган... Агар зўр шоир бўлса, шуларни ёзсин эди! Мана буни қара:

«Хонатлас деб сотиб бўз-у»... депти. Хўр, қачон менингтоғам бўзни хонатлас деб сотибди? Билмас экан, нега биладиганлардан сўрамайди? Жуда сўрагиси келмаса, Олой бозорига бормайдими? Секин четроқда туриб, харидорларга қилаётган муомаласини кўрмайдими?

Мен унинг бундай куйиб-пишиб гапиршидан ғалаги вазиятда қолдим: ҳазил қиляптими десам,— жиддий кўринади. Тоғасини ҳимоя қиляпти десам,— ҳаккам-дуккам гаплар. Кулай десам,— дўстим. Боплаб уришай десам,— ўзи ғалати аҳволда турибди. Мен аста унинг қўлидаги китобчани олдим. Шу содда мисраларни ҳам тузукроқ тушинолмаган кўринади; кимдир қалам билан мисралар четига шоир демоқчи бўлган фикрларни лўнда-лўнда қилиб ёзиб чиқибди. Айниқса шеърдаги:

«Шаётин, уммисибён тарқалур дунёга наслингдини»,— деган мисра ёнига: «Рост, қизлари ҳам ўзидан қолишмайдиган даражада шайтон, расво!» деб ёзиб қўйибди. Кейин Қодиржондан сўрадим:

— Тоғангнинг нечта қизи бор?

— Тўртта.

— Турмуш қилганми?

— Ҳа.

— Катта қизи кимда?

— Танимайсан. Карим Охун деган бир кишида ошпаз.

— Сендаги қайсиниси?

— Кенжаси эди,— деди у ерга қараб.

— Бу нима деганинг?

— Айнитиб опкетиб қолган.

— Қизиқ, дадаси бунга индамайдими?

— Ҳаммаси один чўрт!

— Опасининг эри-чи?

— Бир неча марта айтганман, ҳеч нарса қилолган эмас. Ўзи яхши одам-у, бироқ у онлада ёлғиз, гапи ўтмайди..

— Нега?

— Бир-икки марта тоғам унинг бошига ҳам шу кулфатни солган; қизини ундан чиқариб олиб, бошқага бераман дсб қўрқитган.

— Қизини чиқариб олиб, қайта олиб бориб қўйиш тоғанинг касби-кўрига айланибди-да, унда...

— Уртанча қизини ҳам яқинда шундай қилди. Меникини ҳам энди Адҳамжон деган йигитга суйкаб юрганмиш. Менга вафо қилмаган унга вафо қилармиди?

Қодиржон бор гапни тўкиб солди. Мен ҳам пайтдан фойдаланиб дедим:

— Шундай экан, нега Завқийни ёмонлаб союзга бормоқчисан?

— Ҳар ҳолда тоғам, ўз бармогингни ўзинг кесолмас экансан...— деб йиғламсиради Қодир.

У бояғи вожоҳатидан бутунлай тушган, бошини қуйи солиб ўтирибди. Мен яна сўрадим:

— Хўш, энди нима қилмоқчисан? Хотинингни қўймоқчимисан?

— Йўқ.

— Келин бола нима дейди?

— Авваллари туппа тузук эди... Кейин айниди.

— Айтишингга қараганда ёш кўринади, тарбияласанг бўлмасмиди?

— Қуш уясида кўрганини қилади дейишади...

— Э, йў-ўқ, бу фикрингга қўшилломайман,— дедим мен. Яна сўрадим:— Тоғанг нечи марта уйланган?

— Ўзининг айтишига қараганда менинг қайнонам бешинчиси экан.

Кулиб юборай дедим-у, ўзимни зўрға босдим. Ачиниб кетдим. Назаримда у жуда қийин бир аҳволда қолган кўринади бечора, калавасини йўқотиб қўйибди.

... Қодирда ун йўқ эди. Мен яна китобчадаги чизилган мисраларга тикилиб хаёл сурар эдим: «Ўз фарзандлари-

нинг бахтига гов бўладиган қанақа ога-она бу? Наҳотки улар бу ножўя қилиқлари билан бундан кейинги фарзандларининг тақдирига ёмон таъсир кўрсатаётганини, уларни элу юрт назаридан қолдираётганини, бадбахт қилаётганини ўйламасалар? Энди қайси «мард» йигит ўйламай-немай бу ноқутлуғ остонага қадам қўяди?.. Бу ҳодисаларни кўра била туриб маҳалла-кўй, жамоатчиликнинг бефарқ қарагани нимаси? Қизиқ!..»

— Дўстим Қодир,— дедим ниҳоят унинг елкасига қўлимни ташлаб,— эсингдами, саккизинчи синфни битирай деб қолганимизда сен ўқишни ташлаб кетмоқчи бўлдинг-а?

— Эсимда.

— Шунда бутун синф кетишингга қарши эди. Ҳаммамиз кетма деб сенга ялинганимиз эсингдами?

— Эсимда... Шунда ҳам тоғамнинг гапига кириб ўқишни ташлаган эдим.

— Йўқ, шунда ҳам сен бошингни ишлатмаган эдинг. Мана, орадан саккиз йил ўтибди, ҳамон ўша Қодирсан. Ўзинг қатори ўқиган болаларга бир қара: бири олим, бири токаръ, бири ўқитувчи, агроном, аспирант... Сен-чи? Сен бўлсанг нима деётганингни ўзинг ҳам билмайсан. Қачонгача бировларнинг гапига кириб иш қиласан? Мен шайтон тоғангни яхши биламан: ўта кетган савдогар одам. Унга пулинг, дунёнг бўлса Қодиржонсан! Бўлмаса одам ҳам эмассан. Сендан ўтгани учун қизини берган, ўтмай қолгани учун қайтиб олган. Унинг учун қизи бир буюмга ўхшаган нарса; хоҳласа сотади, камроққа савдо бўлган бўлса қайтиб олади. Мана, қайтиб олибди-ку ахир. Агар Адҳамжонга суйкаб юргани рост бўлса, мана кўрарсан, шайтон тоғанг уни ҳам сенинг куйингга солади!.. Ҳаммасидан ҳам қизини шундаки, дунёда сенинг шайтон тоғангдан бошқа тоғалар ўтмаганми?

— Бунақаси бўлмаган...

— Э, бўлмаса бўлмасин. Менга деса тухуми билан қирилиб кетмайдими! Лекин гап унда эмас, гап сенинг савиянга! Шу келишда шоир Завқийни союздан ўчиртирмоқчи бўлиб келяпман, дединг. Бу латифа-ку ахир! Наҳотки Завқийнинг қачон туғилиб, қачон вафот этганини билмасанг?

— Улгаң?!

— Ҳа,— дедим, кейин мен унинг ўзи тагига чизиб қўйган «Абдирахмон шайтон» шеърининг остига ишора қилдим,— Мана буни ўқи!

— 1912—1913 йиллар ёзилган... Наҳотки?! — деди у зўрға.

— Ҳа, мен ҳам ўшанга ҳайронман. Шаҳотки саккизинчи синфда, адабиёт тарихида ўтилган Убайдулло Солиҳ ўгли Завқийни унутилган бўлсанг. Ахир сен эмасмидинг унинг: «Юзингни кўрсатиб аввал, ўзингга бандалар қилдинг», деб бошланадиган ғазалига басталанган ашулаки доимо хиргойи қилиб юрадиган? Яхшиям менга учраб қолдинг, бўлмаса буни эшитган одамлар роса кулишар эди...

У индамай тинглаб ўтирар эди. Бироз ўтирганимиздан сўнг яна жимликни буздим:

— Ҳозир қаерда ишляяпсан?

— Бўшман...

— Энди нима қилмоқчисан?

— Бошим қотиб қолди...

— Ҳа, ҳақиқатан ҳам бошинг қотиб қолибди, Қодиржон. Бошинггина эмас, тушунчанг, ақлинг ҳам қотиб қолибди. Яхшиси, биронта жойга ишга кир, қотган бошингни ишга сол!

У икки тиззаси ўртасига чўкиб кетган бошини аста кўтариб, дастрўмоли билан кўз ёшларини артди. Кейин хош ва титроқ товуш билан деди:

— Худодан умиди йўқ, шайтон!

— Сен ҳаётдан умидвор одамсан, у ноумид, — дедим. Сўнгра ўрнимдан турдим. Мен билан у ҳам биргалашиб турди. — Шундай қил, дўстим. Агар бирор маслаҳатга керагим бўлиб қолса, уйга кел. Бажонидил хизматингда бўламан.

Хиёбон бўйлаб кўчага бирга чиқиб, у билан самимий хайрлашдим. У маънос йўлга тушди. Мен анча жойга бориб қолганда орқасидан қичқирдим:

— Қодиржон, китобчанг қолиб кетибди-ку!

У орқасига қайрилиб қаради-ю, қўлини бир силтади. Чамаси энди китоб керак бўлмай қолган кўринади. Турган жойимда уни анча жойгача кузатдим. У союз кўчасига ўтиб олгач, Олой бозорига қараб жадал кетди. Энди у бирор иш-иш топиб кирадимми, йўқми, билмадим. Аммо, шу кетиши бўлса ё ўлгудай ичади, ё эса уни шу кулфатга солган Раҳмон шайтонни тутиб олиб ўлгудай дўшослайди...

...Ана, кўрдингизми Аҳмаджон, аввалгисига вафо қилмаган ёр, кейингисини ҳам бахтиёр қилолмайди. Адашманг!

БОЛАЛАРГА АТАГАНЛАРИМ

ТОШ

Уғлим Соғиндиқнинг қистови билан ота-оналар мажлисига вақтидан эртaroқ келиб қолибман. Қуёш аллақачон ботганига қарамай, мактаб атрофи чароғон. Ичкаридан, спорт залидан болаларнинг қийқириқлари, тошларнинг шақ-шуқи, коптоқларнинг дўп-дўпи бемалол эшитилиб турарди. Сигарет чекиб бўлиб мен ҳам аста ўша ёққа кирдим.

Зал ичини неон чироқлари худди кундузгидай ёритиб юборган. Болалар бири кўк, иккинчиси қора форма кийиб олишган, ким гантель ўйнаётган, ким тош кўтармоқчи бўлиб чиранаётган, кимдир девордаги нарвонга чиқиб тушаётган...

Бир маҳал девор ёнидаги стенд олдида, узун оёқли стулда турган, тагига қизил бахмал кўрпача солиб қўйилган ўттиз икки килолик тошга кўзим тушди. У тозалигидан ярақларди. Тошнинг тутқичига бир парча картоп қоғоз осилган бўлиб, унга қуйидаги сўзлар ёзилганди: «Бу тош 1944 йили, эрта баҳорда...»

Яқин ўтмиш хотираси мени ўз оғушига олди...

...Шом пайти, Эшмат акам иккаламиз икки от қўшилган шотник аравада шаҳардан келяпмиз. Ерда арава гилдираклари гупчагигача ботадиган қор бор. Осмон туташ булут. Майда қор учқунлаб турибди. Бошимда дадамнинг катта қулоқчини, эғнимда ўзимга чоғлаб тиктирилган почча пўстин, қўлимда тўқилган жун қўлқоп, оёғимда кигиз этик. Шаҳардан олиб кетаётган нарсаларим хуржунда, икки буклаб тагимга солиб олганман.

Боядан бери индамай, даммини ичига ютиб келаётган Эшмат акам орқасига ўгирилиб:

— Мана, темир йўлдан ошдик. Бояги гап — гап-а? — деди.

— Майли... — дедим истар-истамас.

Эшмат акам отларнинг тизгинини тортди.

— Қани, берироқ ўтир-чи. Ҳа, яна, — деди мени араванинг олдига суриброқ ўтказиб.— Кейин қўлтиқтаёгини олиб аравадан авайлаб тушди.— Қистамай ҳайдайвер. Бу ёғига ўзлари олиб боради жониворлар, қани, чуқ, де!

Эшмат акам бир-икки қадам чекинди, қўлтиқтаёғи уланган еригача қорга ботиб кетди. Мен отларнинг тизгинини силкидим. Отлар бурунларидан оппоқ буғ чиқариб, аравани тортиб кетди. Кўнглимда озгина қўрқинч, аини пайтда бутун бошли арава ихтиёримга теккапидан ғурур ҳам йўқ эмас эди.

Сал юрмай чорраҳага яқинлашиб қолдим. Аравани ўнг томонга бурмас бгс, қишлоғимиз йўлига тушиб олдим деган сўз. Чап томонга бурилса, «Чапаев» колхозига олиб боради. Ҳали чорраҳада бир нарса қорайиб кўрингандай бўлган эди, бундай қарасам, бир баҳайбат одам! Эғнида қора трикодан яланг қилиб тиктирилган халат билан шим, бошида қора духоба дўппи, оёғида ағдарма этик. Ўзи барзангидай. Бадбашара! Ростини айтсам, сал қўрқиб кетдим. У аста алпанг-талпанг юриб араванинг олдидан чиқди.

— Тўхта!

Капалагим учиб кетди. Шунақа ҳам дағал товуш бўладими! Оддий одамникига ўхшамайди...

— Қаёққа кетяпсан?

— Қишлоққа... — дедим зўрға.

— Қайси қишлоққа? — тагин овозини дўриллатиб сўради ҳалиги барзанги. Мен ўзимни йўқотиб қўяёзган эдим. «Бу ҳалиги эртақларда айтиладиган дев бўлса-я!» деган фикр келди миямга.

— Кўктеракка... — дедим. Товушим чиқдимни ё йўқми, ўзим ҳам эшитолмадим.

— Бўлмаса мени «Чапаев»га олиб бориб ташлайсан!

— Кеч қоламан-да.

— Ҳечқиси йўқ, болакай.

Нима қилишимни билмай қолдим. Бир хаёлим: «Қочин керак! Отларга қамчи боссам етолмайди. Шундай қўпол гавдаси билан етиб бўпти!» — дейди. — «Чапаев»га олиб борсам қишлоққа қачон бораман? Бир ўзим қўрқаман. Бунинг устига бу барзанги дев мени соғ қайтарармикан?»

Шу хаёлда иккиланиб турганимда ҳалиги барзанги аравага чиқмоқчи бўлиб шотини ушлади. Мен таваккалига шартта ўрнимдан туриб отларга қамчи ўрдим. Қамчи зарбига чидаёлмаган отлар бирдан олдинга қараб куч билан сапчиди-ю, лекин арава негадир жойидан қўзғолмади.

Қайрөн бўлиб орқамга қарасам, шотининг олдинги томони кўтарилиб кетибди, орқа томонини эса ҳалиги киши маҳкам ушлаб турибди.

— Қаёққа! — деди у менга яқинлашиб. — Ҳали қочмоқчимисан? Отларингнинг кучи етса, қочақол.

— Қўйворинг! — дедим йиғламсираб. У эса парво қилмас, ҳамон шотини маҳкам ушлаб турарди. Арава турган жойида бир қарич ҳам жилмас, отлар эса хўрс-хўрс қилишиб олдинга интилар, бироқ кучи етмай қорга чўккалаб қолар эди. «Айтмадимми, бу оддий одам эмас, деб. Бу — дев!» Рангимда ранг қолмаган бўлса керак. Унга ўгринча қарадим: у ҳануз тиржайганича бир қўли билан шотини ушлаб турарди. Бир маҳал у хахолаб кулиб юборди. Кулгиси ҳам оддий одамнинг кулгисига ўхшамайди: «Ҳа, бу росмана одам эмас, бу — дев!».

— Қани, кетдикми, болакай?

Индамадим. Қандай қилиб индай? Нафасим ичимга тушиб кетганди. У менинг илтифотимни кутиб ўтирмай, араванинг устига чиқди, икки шоти оралиғига қўйилган тахталар чирсиллаб кетди. Аста оёқ учида юриб келиб, ёнимга ўтирди.

— Қани. «Чапаев»га бур!

Бейхитёр отқарининг бошини чапга бурдим. Қўрққанымдан орқамга қараёлмайман. Эшитиб келяпман: ҳалиги дев гур-гур қилиб нафас олар, аҳён-аҳёнда қимирлаб қолганида араванинг тахталари ғирчиллаб кетарди. Назаримда, араванинг бели қайишиб кетгандек. У бир нимани сезди шекилли, менга қараб:

— Болакай, сен қўрқма! — деди дўриллаб.

Менга қараб гапирганида илғаб қолдим: терлаб кетибди. Шундай совуқда-я! Тағин устида қалпн кийим бўлса ҳам майли эди.

Назаримда у менга қараб жилмайгандай бўлди.

— Отанг борми?

— Бор... — дедим. Боягидан сал ўзимни босиб олган эдим.

— Қаёқда?

— Аскарликда...

Шу гапдан кейин у индамай қолди. Ғалати! Саволларни ҳам ўзига ўхшаган дағал, бир-бирига қовушмасди. У ўз хаёли билан бўлиб кетди. Мен эса, бу балодан қандай қилиб қутулсам экан, деб ўйлаб келяпман.

— Уқийсанми? — деб сўраб қолди у тағин кутилмаганда.

— Уқийман.

— Нечанчида?

— Олтинчида.

— Қулоқчининг несиқ экан.

Индамадим-у, бироқ ичимда: «Қулоқчинингдан айрилдинг, Ҳожимурод!» — деб қўйдим. Энди унинг бошимдан қулоқчинимни юлиб олишини кутиб анча ўтирдим. Бироқ у тегмади. Отлар ҳамон бир маромда одимлар, кун борган сари қоронгилашиб, совиб борар, майда қор учқунларди.

— «Чапаев»гача қанча қолди, болакай?

— Ярмига келдик...

— Тўхтат-чи!

Отларнинг тизгинини тортиб, қўрқа-писа орқамга қарадим. Ҳалиги дев нима учундир чўккалаб орқага қараб турар эди. Узоқда, бир нима қорайиб кўрингандай бўлди. У тобора яқинлашиб келарди. Ана, яқин келиб қолди. Бир от қўшилган тарантос экан, жадал келяпти. Мен уни кўриб ўзимни босиб олдим. Ҳар ҳолда ёлғиз эмас эдим. Тарантос аравамингга ёнма-ён келиб тўхтади. Барзанги ўрнидан туриб ерга тушди. Тарантос устидаги ёлғиз одам:

— Ия, Ҳожи ака?! — деб сакраб ерга тушди. Кичкина жуссали, кўнғиз мўйлов йиғит экан. Эғнида поча пўстин, бошида кундуз теллак, оёғида ағдарма кўнжли этик... Анча олифта кийинаркан, деб ўйлаб турганимда, ҳалиги барзанги секин унинг олдига бориб сўради:

— Ҳа, қаёқларда санқиб юрибсан?

— Бугун «Коммунизм»га борамиз, деб ўйлаб...

— «Чапаев»га ваъда берганимиз эсингдан чиқдимми?

— Ҳожи ака... — деб қиқирлаб кулди кўнғиз мўйлов.

— Ҳали ичиб ҳам келдим. дегин...

— Ҳожи ака... Ҳи-ҳи-ҳи...

Барзанги унинг бу қилиғига чидаёлмади чоғи, қўлидан қамчисини шитоб билан тортиб олиб: «Мана сенга, Ҳожи ака!» — деб бир урди. Кўнғиз мўйлов қиқирлаганча қочиб тарантоснинг панасига ўтди. Барзанги ҳам алпанг-талпанг қилиб ўша ёққа ўтди. Кўнғиз мўйлов эса, қиқир-қиқир кулиб, тарантосдан айланиб қоча бошлади. Барзанги унга зарб билан қамчи силтар, ҳар силтаганида: «Манави мени совуқда куттириб қўйганинг учун! Манависи мени алдаганинг учун! Манави ичиб келганинг учун!»... дерди. Кўнғиз мўйлов эса, ҳамон тарантосдан айланиб, қиқирлаб: «Айланай Ҳожи ака, айб менда. Жон Ҳожи ака, кечиринг!» деб пилдираб қочар эди. Мен аллақачон уларнинг эсидан чиққан эдим. Худди шу пайт вақтни ғанимат билиб, отларнинг бошини орқага бурдим. Бирортаси индармикан десам, хайрият, ҳеч қайсиси индамади. Орқа-олдим-

га қарамай, отларга қамчи босдим. Орқамдан ҳеч қайсиш қичқирмади. Анча жойгача қўпғиз мўйловнинг ёлворган товушини эшитиб бордим...

Кўктеракка хуфтонда етиб келдим. От аравани қўрага олиб кириб, Мирзараҳмат отбоқарга топширдим-да, хуржунни елкамга ташлаб уйга кетдим. Кўрганларим ҳақида биронта кишига лом-мим демадим. Айниқса, оймга! Гапирганим билан биров ишонармиди?

...Эртасига эрталаб Қўчқорвойнинг ўзи кириб келди. Жилдини елкасига осиб олибди, мактабга кетаётиб кирган бўлса керак. Чойимни ичиб ҳозирланиб турган эдим, жилдимни олиб кўчага чиққанимда:

— Яхши бўлди кирганинг, — дедим йўл-йўлакай. — Кеча кеч келиб, чиқиб айтолмаган эдим: даданг шаҳарда қолдилар. Ишлари бор экан.

— Қелдилар-ку, — деди у тиржайиб.

— Қачон?!

— Эрталаб. Шаҳарга Ҳожимуқон полвон келибди.

Мен ялт этиб унга қарадим.

— Ишонмайсанми? Дадам айтдилар, — деди у қувониб. — Дадам-чи, ўша Ҳожимуқон полвоннинг томошаларини кўриш учун шаҳарда қолган эканлар.

— Кўрибдиларми?

— Йўқ, кўролмабдилар. «Чапаев»га кетиб қолган экан.

Мактабдан қайтаётганимизда, одамларнинг оғзидан қишлоғимизга Ҳожимуқон полвон келармиш, томоша кўрсатармиш, деган гапларни эшитиб қолдик. Кечқурунларга бориб, Ҳожимуқон йигирматта йигитни елкасига миндириб айлантлармиш, билакдай келадиган темирни арқондай эшиб ташлармиш, икки пудлик саккизта тошни бирваракайга отиб ўйнармиш... У фақат томоша кўрсатиш билан кифояланмай, фронтдаги жигарбандларимизга иссиқ кийимлар ҳам йигиб юрган эмиш, деган овоза тарқалди.

Орадан икки кун ҳам ўтмай Ҳожимуқон тарантосда, қайси кунги қўпғиз мўйлов йигит билан қишлоғимизга кириб келди. Бунақа пайтларда болаларда жон қолади, дейсизми? Ҳамма болалар унинг атрофига ёпирилишди. Мен ўзимни сал четга олдим. Қайси кун қочиб қолганимни юзимга солармикан, деган андиша ҳам йўқ эмасди кўнглимда.

Кечқурун ҳамма мактабимизнинг ним қоронғи клубига тўпланди: ёқ-яланг, хотин-халаж, чолу кампирлар, битта-яримта Қўчқорнинг дадасига ўхшаб аскарликдан майиб бўлиб қайтган йигитлар... Хуллас, клуб лиқ тўлди. Биз болалар энг олдинга бўйра тўшаб ўтириб олдик. Баъзи одам-

лар қўл фснус кўтариб келишган. Клубнинг ўнг ва чап деворида ўнинчи лампа хира нур таратиб турибди. Ҳамма-нинг кўзи саҳнада. Бир-бир босиб саҳнага Ҳожимуқон полвон чиқиб келди. Сўнг ўзини оддий ва соддагина қилиб:

— Ҳожимуқон Мунгаитпасов, — деб таништирди.

Одамларда жонланиш пайдо бўлди. У ер-бу ерда кантир қанот қоққандай чапак бўлди. Шу билан ўйин бошланди. Кечаги миш-мишларнинг ҳаммаси рост экан. Ҳожимуқон уларни шу кўримсиз саҳнада такрорлади. Айниқса, унинг кейинги кўрсатган томошаси ҳам хатарли, ҳам қизиқ бўлди: у бошига тўртта пишиқ гишт тахлаб, устидан оғир боға билан урдирмоқчи бўлди. Ҳеч ким журъат қилолмади. Охири аскарликка кетиб оғидан яраланиб келган Жуман исмли йигит ўртага чиқди.

— Қаттиқ урайми, Ҳожи ака?— деб сўради у полвонни аяб.

— Фашистни қандай урган бўлсанг, шундай ур, — деди дўриллаб Ҳожимуқон.

— Сиз фашист эмассиз-да.

— Тўғри, мен фашист эмасман. Фараз қил...

— Ундай бўлса...— деб Жуман ака оғир болгани юқорди кўтарди. Оғир болга куч билан шарақ этиб гиштга теги. Тўртгала гишт ҳам чилпарчин бўлиб ерга тўкилди. Полвон бир зум жойида қимир этолмай ўтирди-да, кейин секин ўрнидан турди. Болалар аввалига нафасларини ичига ютиб, «хў-ў» дейишди-ю, полвонга ҳеч нима қилмаганига кўзи етиб, чапак чалишди.

Полвон Жуман аканинг қўлини қисди.

— Қўлингда кучнинг бор экан. Ҳамма йигитларимиз ҳам фашистни сенчалик урса, ҳолига вой деявер, — деди у иккинчи қўлини Жуман аканинг елкасига ташлаб. Сўнг одамларга қараб, овозини бир баҳя кўтариб мурожаат қилди: — Биродарлар! Агар жанг майдонида ҳам йигитларимизнинг қўли мана бу йигитникидай бақувват бўлсин, десак, уларга қўлимиздан келганча ёрдам берайлик. Уларнинг тилагини қилайлик...

Полвон шунга ўхшаш анча гапларни гапирди. Клубда бирпас жимлик чўкди. Бир маҳал ёшгина жувон аста ўрнидан туриб, бармоғидан узугини авайлаб чиқарди-да, оёқ учинда саҳнага қараб юрди. Қўнғиз мўйлов кўз илғамайдиган даражада чаққонлик билан саҳна четига каттагина чорсини ёзди. Ҳалиги жувон чорсига узугини авайлабгина қўйиб, кетига қайтди. Ҳамма жим. Бироз сукутдан сўнг битта-битта, иккита, учта бўлишиб, бири фуфайкасини, иккинчиси калта пўстини, учинчиси қўлқонини,

Зирагини олиб чиқиб чорси устига қўя бошлади... Йиғилган нарсалар уюлиб кетди. Энг охири мен чиқдим. Бошимга кийиб юрганым, дадамларнинг қулоқчинини ҳалиги тўпланган буюмлар устига қўйдим.

— Ҳой, сен кечаги қочоқ боламисан? — деди полвон менга. — Отинг нима эди?

— Ҳожимурод.

— Баракалла, ўғлим. Сен хафа бўлма. Қайси кун манавундан сал хафа бўлиб... — деб саҳнанинг бир чеккасида турган қўнғиз мўйловга қараб. Сўнг энгашиб мени кучди-да, икки қўлида даст кўтариб: — Қўнглиннга олмайсанми? — деди.

— Йўқ, — дедим аста.

— Яша, болакай! — деди у мени секин ерга қўйиб. Сўнг саҳнанинг бир бурчагидаги ҳозиргина кўтариб ўйнаган тошлар олдига бориб, биттасини олиб келди. — Мендан сенга, мактабларингга ёдгорлик бўлсин. Полвон бобонгдай бўлинглар!

Жилмайиб Қўчқорга қарадим.

Томоша тарқагандан кейин Қўчқор иккаламиз тошнинг тутқичидан таёқ ўтқазиб базўр кўтариб кетдик...

* * *

Елкамга тушган оғир қўл зарбидан ўзимга келдим. Угирилиб қарасам, Қўчқор полвон экан.

— Ҳа, сенмисан?

У ҳозирги хаёлларимни юзимдан ўқигандай:

— Шу воқеага ҳам ўттиз йил бўлибди-я! — деди.

Иккаламиз ҳам бир нафас жим қолдик. Ёшгина бир муаллима олдимизга келиб:

— Қани, марҳамат қилинглар. Ота-оналар йиғилиб қолди. Олтинчи «Б» синфига! — деб чиқиб кетди.

Қўчқор иккаламиз аста ўрнимиздан қўзғолдик...

МЕНИНГ ҲУСНИМ

Ҳайдар иккаламиз икки эшакда шаҳардан қишлоққа қайтиб келяпмиз. Қуёш тикка кўтарилиб қолган. Жавзо. Қўланкаларимиз иссиққа дош беролмагандай борган сари бағримизга тикилади... Эшаклар арава изи ўйиб ташлаган чуқур йўлда сап-сарик мой тупроқни бир маромда поп-пуп босиб, ялқовгина қадам ташлайди. Йўл четидаги шувоқ ва янтоқларнинг чангдан ранги билинмайди, саратонда сарғайиб занг босган симдай қовжираб қолган. Иккаламизда ҳам сас-садо йўқ. Иккаламиз ҳам бир

муҳим нарса ҳақида бош қотириб келяпмиз: боя шаҳардан чиқаверишда темир йўл четидаги шлагбаум тушиб, йўл бекилиб қолди. Узоқдан пәезднинг ҳорғин қичқирғи эшитилди. Пәезднинг ўтиб кетишини кутиб турдик. Сал ўтмаёқ у «оҳ-ух» қилиб олдимиздан ўтиб, станцияга кириб кетди. Кўз узмай қараб турибмиз; қизил вагонларда қўли, оёғи боғланган, қўлтиқтаёққа таянган ярадор солдатлар... Баъзилари турибди, баъзилари ўтирибди. Оқ дока билан бошини боғлаб, устидан чучвара қалпоғини бостириб кийиб олган солдатнинг гарможкеси авжида... Вагонлар шақир-шуқур ўтди-кетди. Шлагбаум кўтарилганда пайқаб қолдим: Ҳайдарнинг кўзларида ёш!

— Нега кўзингга ёш олдинг?

— Ўзинг-чи?— дейди, кўзларини артаркан кулиб.

Нега кўзимизга ёш олмайлик? Менинг дадам, Ҳайдарнинг икки акаси фронтда-ку, ахир!

Темир йўлдан ўтиб, шундай йўл четида, иккита ёғочга ўрнатиб қўйилган суратни кўриб, иккаламиз ҳам ҳайратда қолдик. Каттакон матога бир оқсочли аёлнинг сурати чизилибди. У олдинга жиддий боқиб, қўлини бигиз қилиб турибди. Қарашларида катта бир сеҳр бордай. У ёққа ўтсанг ҳам сенга қарайди, бу ёққа ўтсанг ҳам. Сурат тағига катта ҳарфлар билан: «Сен фронтга қандай ҳисса қўшдинг?» деб ёзиб қўйилган. Ҳайдар иккаламиз эшакда суратнинг бир у ёғига, бир бу ёғига ўтдик. Бари бир, ҳалиги аёл бизлардан кўзларини олмай, қўлини бигиз қилиб турарди: «Сен фронтга қандай ҳисса қўшдинг?»

Шаҳардан чиқганимиздан бери шунини ўйлаб келяпмиз. Мана, йипирма беш чақирим йўлнинг ярмини босиб ўтдик. Ҳали ҳам ўша ўй! Уй билан бўлиб, йўл четидаги чигирткаларнинг орқа оёқларини силтаб училларига ҳам, сўфитўрғайларнинг ҳавода муаллақ қанот силкиб, саратон дастидан қилаётган нолаларига ҳам эътибор қилмаймиз.

Бир пайт ёнгинамиздан шаҳарга бир йўловчи ўтиб қолди: шу саратонда ҳам чакмон кийиб белини боғлаб олган. Бошида қалпоқ. Устларига бир қоп-бир қоп нарса юкланган иккита эшакни ҳайдаб кетяпти. Ҳайдар бирпас йўловчининг орқасидан тикилиб турди-да, менга қараб жилмайди:

— Кўрдингми?

— Нимани?! — дедям ҳайрон бўлиб.

— Қишлоқда нима кўп, эшак кўп, — деди у кулиб.

— Нима бўпти?

— Йиғиб, анавиндай қилиб бугдой ташисак-чи? — деди у йўловчига ишора қилиб. — Загатовка!..

Мен унинг мақсадини дарров фаҳмладим.

— Қойил! Бироқ қишлоқдагилар кўнишармикан?

— Кўнишади. Холиқ бобога айтамыз, ўзи гаплашади вакил билан.

— Бўпти.

Қишлоққа яқинлашганимизда йўлни тўғри «Қолғон кўл»даги хирмонга қараб солдик.

Ҳаммаёқни димоқни қиитиқловчи янги, хушбўй бугдой ҳиди тутиб кетган. Уроқнинг энди бошланган маҳали, иш қизгин. Бугдой ўрилиб, сап-сарик онгиз бўлиб қолган пай-калларда мактаб ўқувчилари бошоқ териб юришар, нариги томонда бричка аравалар устига бошларини рўмол билан маҳкам тангиб олган қиз-келиндяклар паншахада ғарам ортишар эди. Узоқдан таниб келяпмиз: Холиқ бобо яланг оёқ хирмон совурапти. Устида тердан ранги билинмай кетган яхтак, белини шартта боғлаб, белбогига чувда¹ қистириб олган... Бошида қозоқи қигиз қалпоқ, қайирмасида жуволдиз санчиғлиқ. Чанг, қипиқ босган юзидан бир-икки томчи тер пастга чизиб тушибди. Ғир этган шамол бўлмаса ҳам Холиқ бобо ёғоч курак билан ҳавода бугдой шопиради...

Бирданига тўртта хирмон тушибди бу жойга. Биттасига Холиқ бобонинг кичик набираси пол босяпти. Катта набираси Ғаниш эса нариги хирмонда тўрт-бешта отни қатор боғлаб, ўзи бирига миниб олиб хайдаб юрибди. Бу чеккадаги хирмон ҳали янги кўринади. Устма-уст аравада ғарам олиб келиб ташлашапти.

Салом бериб, эшакларимиздан тушдик.

— Катта йигит бўлинглар,— деди Холиқ бобо бизларга парво қилмай. Бизлар индамай унинг бугдой совуришига қараб турардик. Қип-қизил бугдой тепа бўлиб уйилиб ётибди. Топ-тоза! Хирмон этагида ўраб-чирмаб қўйилган сочиқ, унинг ёнида хурмача, ичига қошиқ солинган заранг... Нарироқда иссиқдан худди резинка копток палласига ўхшаб қовжираб қолган ҳандалак косасининг пўчоғи.

Иккаламиз ҳам боя йўлда ўйлаган ўйимизни тезроқ Холиқ бобога айтсак, деймиз. Бироқ у курагини қўя қолмайди. Биз бир-биримизга қарамаймиз. Ниҳоят у бирпас ишдан тўхтаб, қалпоғи тагидаги рўмолчаси билан юзларини артди-да, курагига суяниб бизларга қаради:

— Қани, Ҳайдар, мана бу бугдойнинг орқасига ўт-чи. Ҳайдар уйиб қўйилган бугдой орқасига ўтди.

¹ Жундан эшилган ип, унда қопларнинг оған тикилади.

— Қарагин-чи, мен кўринаманими?— деб сўради Холик бобо.

— Йўқ, кўринмайсиз, бобо!

— Илоҳим кўринмай кетай, бўтам,— деди Холик бобо хурсанд бўлиб. Кейин билсак, Холик бобо ҳосилни ўлчаётган экан.

Шундан кейин бизлар Холик бобонинг хурсандлигидан фойдаланиб, мақсадимизни айтдик. У гўё бир нимани эслагандай, «дарвоқе» деб соқолини тутамлаб, бироз ўйга толиб турди-да:

— Полномош¹ бола, ҳай пономош бола!—деб қичқирди.

Чеккароқдаги янги хирмон соясида нималарнидир ёзиб-чизиб ўтирган киши бу ёққа ялт этиб қаради. Урндан аста туриб, бобонинг олдига келди. У ўрим-йигим пайтида райондан қишлоғимизга биркитилган вакил эди. Бошида оқ коломенка кепка, эгнида оқ кўйлак, белини ингичка белбоғ билан боғлаб олган, попугини ёнига осилтириб қўйибди. Галифе шим, этик. Яқинлашганда кўрдим: худди бурнининг тагига қўнғиз ёпиштириб олгандай мўйлов...

— Хўш, оқсоқол?— деди у; Холик бобонинг ёнгинасига келиб. Кейин «нима гап?» дегандай, бизларга бир-бир қараб қўйди.

— Бир гап чиқиб қолди...— Холик бобо бизларнинг режамизни ўзимиздан ҳам зиёд қилиб айтиб берди.—Хўш, бунга нима дейсиз?

Кўриб турибмиз, бу фикр вакилга жуда ёқди: оғзининг таноби қочганда қўнғиз мўйловчасининг ярми ўрмалаб бурнига кириб кетгандай бўларкан. У гўё: «Қайси бирингдан чиқди бу ақл?»— дегандай иккаламизга қараб қўйди.

— Ҳозироқ раис билан гаплашиб керак. У киши ҳам йўқ демайди, биламан,— деди қўлларини уқалаб.— Яшаворинглар! Шу бугуноқ бўш эшакларни тўпланглар. Аъло фикр! Ингирмата эшак йиғилса, ўрта ҳисобда эллик килодан ғалла юкланса... Уҳ-ҳў, бу деярли бир тонна ғалла деган сўз. Ҳар кун!.. Хўш, нечта бола керак бўлади?

— Бешта эшакка битта бола етади.

— Баракалла!

Шу куннёқ тўпланган эшакларнинг сони йиғирмадан ошиб кетди. Болалардан Ҳайдар, мен, Розик, Аъзам, Холик бобонинг набираси Ғанишлар борадиган бўлдик.

Шу-шу бўлди-ю, «Эшак карвон» аталиб кетдик. Эшитшимизга қараганда, бу ташаббусни бошқа қишлоқдагилар ҳам маъқуллашибди. Уч-тўрт кундан сўнг заготзерно

¹ Уполномоченный — (вакил) сўзининг бузилгани.

эшиги олдида бошқа қишлоқлардан келган «Эшак карвон» ларни ҳам кўрдик.

Огзимиз қулогимизда. Илгариларни йўл чеккасида турган суратдаги аёл ҳар ўтганимизда: «Сен фронтга қандай ҳисса кўшдинг?» деб таъна қилса, энди гўё: «Фронтга сен ҳисса кўшяпсан!» деб бизларни, фақат бизларни кўрсатиб тургандай бўларди.

Кундуз кунлари жун қопларга буғдой солиб, оғзини тикиб, тайёрлаб қўямиз-да, саҳарда—Чўлпон юлдузи турган маҳалда қопларни эшакларга юклаб, йўлга тушамиз. Битта эшакнинг юкини сал енгил қилиб, устига чўққайиб миниб оламиз-у, тўртта-тўртта эшакни етаклаймиз. Баъзан йўлда Розик деган бола уйқуни қочириш учун галати қўшиқлар, латифалар айтиб беради.

Шундай қилиб, заготзернога етиб келганимизни ҳам сезмай қоламиз. Ҳар кун шу аҳвол: шаҳарга эрталаб келамиз. Буғдойни топшириб, туш маҳалда қишлоққа етиб борамиз. Йўлда, Қорачиқ сойига келганда чанг босган уст-бошларимизни қоқиб-силкиб, чўмилиб, афти башараларимизни ювиб оламиз...

Бир кун тўққиз юз қирқ кило, деб олиб келган галламиз заготзернода тўққиз юз ўн саккиз кило чиқиб қолди. Қоплар у ёқда ҳам, бу ёқда ҳам тарозига кўтарасига қўйилди. Бақбақаси осилиб тушган, хўппа семиз, башарасидан ёғ ҳиди анқиб турадиган тарозибондан шубҳалана бошладик. Барн бир кам! Нима бўлди ўзи?!

Ғаллани топшириб бўлиб, жун қопларимизни қўлтиқлаб кўчага чиқсак, орамизда Розик йўқ. Тўполонда унинг бор-йўқлигини ҳам пайқамабмиз. Анча кутдик. Бир маҳал қўлтиғида ўроғлиқ каноп қоп, ёнида бир новча ороқ болди, бозор томондан тиржайиб келяпти. Негадир унинг бу иши ёқинқирамади бизларга.

— Аммамнинг ўғли,— деб тиништирди Розик ёнидаги болани. Манглайига бир парча соч қўйиб олган бу бола бизлар билан бир-бир қўл бериб кўришаркан «Эрик!» деб бош силкирди. Шаҳарлик учар болалардан эканлиги кўриниб турарди. У бизларни катта йўлгача кузатиб қўйиб, кетига қайтди...

Қорачиққа келиб сув ичиб, чўмилиб, яна йўлга тушдик. Бир оз юрмасимизданоқ Розик қоринини чангаллаб вой-войлаб бошлади.

— Нима бўлди?— сўраймиз атрофнинг ўраб.

У зўрға:

— У-рик...— дейди.

— Урик?! Э, ўрик еб, совуқ сув ичса ич огрийди, дейишарди,— дедим мен.

— Урикни қаёқдан олиб ейқолувдинг?— деди Ҳайдар, бир нарса сезгандай.

— Аммамнинг ўғли...— дейди-ю, қўлтигидаги ўроғлиқ нарсани баттар бағрига босади.

— Бу ёққа бер,— деди Ҳайдар, ўроғлиқ қопга қўлини чўзиб.— Нима, еб қўярмидик? Ўзи нима аҳволда-ю, бағрига босади тагин?!

— Нима экан ўзи?

Ҳайдар каноп қопдаги ўроғлиқ нарсани ушлаб кўриб, Розикнинг башарасига тикилди.

— Этикми? Қаёқдан олдинг?

— Аммамнинг ўғли...

Ҳайдар каноп қопни тортиб олиб, ерга ағдарди: бир жуфт кирза этик гурс этиб ерга тушди. Қопнинг бурчак-бурчагидан икки сиқимча буғдой тупроқ устига дув тўкилди...

Ҳамма нарса аён бўлди. Розик йўл-йўлакай «заҳартанқиб қолган» бўлиб, орқада қолар экан-у, каноп қопга буғдой солиб, «аммасининг ўғли» га оширар экан. Кейин ҳаммамизнинг қопимиз кўтарасига тортилганда, унинг айби ёпилиб қолаверар экан. Шу заҳотиёқ уни карвончилар сафидан бўшатдик. У айбига иқрор бўлиб, бу гап шу ерда қолишини ялиниб сўради. Иккинчи бундай қилмайман, деб ёлворганидан сўнг бошқа нндамадик.

Карвонимиздан ҳайдалгандан сўнг Розик хирмон атрофида ишлан бошлади: сув олиб келади, чувда эшади, буғдой қоплашади... Бора-бора отга миниб қўриқчи ҳам бўлиб олди. Бизларни кўрса хўмрайиб, салом ҳам бергиси келмайди.

Шу кунларда ёш болалар ҳам бошоқ терар, уч марта хирмонга тўкиб, бир марта ўз уйларига олиб кетишга ҳақли эдилар. Кеча Ҳайдарнинг кичкина синглиси ўз улушини уйига олиб кетаётган экан, Розик отда орқасидан қувлаб бориб, қўлидаги халтасини тортиб олибди. Бечора қиз чирқираганча қолаверибди. Шу билан у Ҳайдардан анови иши учун ўч олибди гўё...

Шаҳардан қайтиб келаётиб, у билан бир очиқчасига гаплашиб, таъзирини бериб қўймоқчи бўлдик. Нима, бизлар кўпчиликмиз, у битта. Ферма мудирининг ўғли бўлса ўзига! Тинч юрсин-да...

Тушда хирмонга етиб келсак, хайрият у бор экан. Бир нимани сезгандай, Холиқ бобога шошилинич нимадир деди-ю, отига мина бошлади. Икки марта сакраб зўрға миц-

ди. Мен аста бориб, отнинг жиловини ушладим. Ҳайдар хотиржам унинг ёнига бориб:

— Қани, бу ёққа туш!— деди.

— Нимага?

— Гап бор.

— Нима гапинг бор, айтавер...—Розиқнинг ранги докадек оқариб кетди.

— Туш деяпман сенга!— деб, уни Ҳайдар юлқиб юборди. Розиқ қулаб тушай деди сал бўлмаса. Ог жиловини ушлаб туриб, бир ғалати нарсага кўзим тушиб қолди: Розиқ от ёлини қучиб пастга энгашганда ўнг оёғидаги кирза этиги қўнжидан шув этиб буғдой тўкилди. Жаҳлим чиқиб кетди! От жиловини чаққон Ғанишга тутқаздим-да, бир сакраб, уни отдан ағдардим. Бирпасда тўполон бўлди-қолди. Жаҳл устида Ҳайдар йиқилиб ётган Розиқни икки марта тепди. Қаёқдандир, қўлида кураги, Холиқ бобо этиб келди.

— Ҳой, бўталоқларим, нима бўлди сенларга? Ҳой, жинкарча, бас!

Ҳамма четга чиқди. Уртада сўппайиб Розиқ қолди. Шу вайт вакил йигит ҳам этиб келди:

— Нима гап ўзи?

— Этигини ечсин, нима гаплигини биласиз... Еч этикни!

— Сенга айтяпмиз?— деди Ҳайдар. Шунда ҳам Розиқ ўртада безрайиб тураверди. Холиқ бобо билан вакил йигит ҳали ҳам ҳайрон. Ҳайдар шахт билан бориб Розиқни итариб юборди. У гандираклаб бориб ўтириб қолди. Мен осонгина унинг ўнг оёғидаги этигини суғуриб олиб ерга тўнкардим... Анчагина буғдой тўкилди ерга.

— Уйноқлаган тойлоқ ўт босмайин қўймайди. Уйноқлаб, уйингга тез-тез бориб келишингдан қўрқувдим. Бундан чиқди, ҳар уйингга борганингда шунча буғдой кетаркан-да! Қани, еч этикни, ферманинг арзандаси, саллот этигини ҳаром қилма!— бобомнинг соқолларигача титраб кетди.— Ҳалолнинг қадами олти қулоч-у, ҳаромники бир қарич... Еч!

Розиқ чап оёғини ҳам аста этикдан суғуриб олди: шув этиб бир кафт буғдой тўкилди ерга.

— Ҳар куни неча марта бориб келардинг уйингга?— сўради вакил астагина.

— Шу эди холос...— деди Розиқ йиғламсираб.

— Ростингни айт!

— Рост, мана Қабирдан сўранг, ишонмасанглар...— деб ёнида турган укасига қаради.

— Тулки ўз думини гувоҳликка чақиряпти,— деди ким-дир.

Бирдан кулги кўтарилди.

— Бор энди, туёгингни шиқиллатиб қол!— деди Ҳайдар.— Иккинчи хирмонга яқинлаша кўрма!

Розиқ аста ўрнидан турди-да, худди ўгри мушукдек орамиздан сирғалиб чиқиб, орқа-олдига қарамай жўнаб қолди. Холиқ бобо астойдил хафа бўлиб, вакилга қараб деди:

— Мана, кўриб қўй, полномош бола, қўли эгри бола-ни! Тагин бу ферма мудирининг ўғлимиш-а!

Розиқ анча жойга бориб қолганда Ҳайдар орқасидан кичқирди:

— Аммангнинг ўғлига салом деб қўй ..

* * *

Мана, шундан бери, гйигирма икки марта бугдой ўрилди. У вақтларда эшак ҳам жуда зарур эди. Ҳозир эса эшак у ёқда турсин, ҳатто арава ҳам машина замонасига тушган ямоқ бўлиб қолди. Баъзан ўйлаб кетаман: «Уша вақтларда кечани кеча, кундузни кундуз демай қилган меҳнатларимиз, биримиз отамиздан, биримиз оғамиздан айрилиб чеккан машаққатларимиз эвазига эмасмикан бу бахтли ҳаётимиз? Ҳозирги эътиборимизнинг, қадр-қийматимизнинг, ҳаётни севиб, қадрига ета олишимизнинг муқаддимаси эмасмикан ўша ташвишли йиллар?..

Баъзан Розиқни эслаб кетаман. У шундан бери менга бир-икки марта хат ёзган бўлди. У ёзган хатларида нуқул менинг тинч-омонлигимни табиатнинг энг нозик жойларидан сўраб туради... Ҳа, айтгандай, яқинда Розиқнинг ўзи меҳмон бўлиб келиб кетди. Ҳалиям ўша-ўша Розиқ. Уша енгилтаклиги. Бироқ биққидай семириб кетибди. Гап-сўзларига қараганда ташвиши, дарди йўқ. Қаердаям, бир жойда омбор мудирин бўлиб ишларкан. Уша уруш йилларида бўлган воқеаларни эслаб кулишдик. У, бу воқеаларни «қизиқ» деб кулди. Мен бўлсам, унинг ўша бемаъни болалигини устидан кулдим.

— Об-бо дўстим-эй!...— деб кулди у, семиз сонларини силаб.— Жа ўзгариб кетибсан-а. Юзларингга ҳам ажини тушиб қопти!..

— Ҳа энди...— деб қўя қолдим мен. Бошқа нима ҳам дейман? Деганим билан тушунармиди? Йўқ, инсон юзидаги ҳар бир ажин унинг меҳнати-машаққати, дарди-қувончи эвазига тушган муҳр эканини у қайдан билсин? Инсон бахт-саодати, ҳаёт зарурати ишқида тушган ҳар

битта ажин кишига ҳусн бахш этишини у қайдан билсин?
Бу ҳақиқатни турмушнинг аччиқ-чучугини татиб кўрган одамгина билади!

ТУҒИЛГАН КҮНИМ

Бугун уйдан кўз ёши қилиб чиқдим. Ҳамма кўнгил хиралик чой устида бўлди: эрталаб туриб, ювиниб, кийиндим-да, ҳамма чойга ўтирганида мен қоғоғимни солиб, папкамни йиғиштира бошладим: Ойим:

— Мансуржон, ўғлим, аввал чойингни ичиб ол, папканг қочмас,— дедилар.

Индамасдим. Дадам ўтираётиб, ойимга имо қилиб аста сўрадилар:

— Уғлингизга нима бўлган бугун, онаси?

— Бугун шанба, дадаси...— деб кулдилар ойим.

— Э-ҳа, эсим қурсин, бугун Мансурвой ўн иккига тўлади-я!— Дадам ўрниларидан туриб келиб мени қучоқлаб ўпдилар.— Табриклайман, ўғлим... Қани, бундоқ ўтирчи, ўзи нима гап?

Мен ҳамон индамасдим. Гапга тағин ойим аралашдилар.

— Уғлингизнинг эси-дарди велосипед. Тунов куни бир гингиллаганда, туғилган кунингда совға қиламан, демаб-мидингиз?

— Бор-йўғи шуми, ўғлим? Унча қийин гап эмас экан-ку. Шу бугуноқ бажо қиламиз-да,— дедилар дадам. Кейин ойимга қараб сўзларида давом этдилар.— Шарофат, ишдан сўнг магазинга кириб ўтинг. Бугун қисқа кун-ку. Менинг бошқа ерда озроқ ишим бор эди.

— Майли,— дедилар ойим.

Жон-поним чиқиб кетди. Индамай туролмадим.

— Вой-бў, ишдан кейин?!

— Ҳа, нима бўпти?— дедилар дадам.

— Ишдан кейингача магазинда велосипед турармиди?— дедим йиғлампраб.

— Турмай, билдираб чиқиб кетармиди магазиндан?

Кўриб турибман, дадамнинг сал жаҳллари чиқди. Шундай бўлса ҳам тўнгиладим:

— Опкетиб қолишадим...

— Ҳа, опкетса биттасини опкетар, иккитасини опкетар. Нима, ҳаммасини опкетармиди! Жуда бетоқат бўп-қопсан-да, ўғлим. Одам деган ундай бўлмайди. Ич чойингни!..

— Узи, кеча иккитагина қолувди.— Кўзларимдан ёш чиқиб кетди. Чой ичолмадим. Ҳали мактабга эртароқ бўл-

са ҳам палкэмни олиб, зарда билан уйдан чиқиб кетдим.

Катта кўчага чиқиб олгунимча дастрўмолим билан кўзларимни артдим. Кўча анча совуқ бўлгани билан ҳаво кўнгли очадиган даражада тиниқ эди. Қуёш энди чиқа бошлаган, баъзи кеч қолган ялқов хўрозлар эринибгина қичқирарди. Қишлоқ аллақачон уйғонган: кўчада одамлар ўрмалаб қолибди. Колхоз идораси олдидаги симёғочга ўрнатилган радискарнайнинг товуши аниқ эшитилиб турибди.

Мен мактабга ҳар куни мана шу катта йўл билан бораман: ҳу йўлнинг четида бир оёқ сўқмоқ бор, ана кўришиб турибди. Ўнг томонидан бўлса катта канал оқади. Каналнинг икки томонида қатор мирза тераклар... Ёзда бу канал бизлардан бўшамайди: чўмилганимиз-чўмилган. Йўлнинг ўнг томонидаги илон изига ўхшаб чўзилиб ётган сўқмоқдан неча марта «ким ўзишга» ўйнаб чопишганимиз. Мой тупроқни босганим сайин билқ-билқ этиб, оёқларим роҳат қилади. О, айниқса велосипедда учсанг бу сўқмоқдан! Шундай чиройли излар туширадики!.. Асти қўяверасиз.. Энди мен ҳам велосипедли бўламан. Мана шундай қилиб учади ақанг қарагай: пўшт-пўшт, йўғ-э, жириинг-жириинг!.. Қочинглар-қочинглар!..

Шунда Олим келиб менга ялинади:

— Мансур, бир учай, бериб тур?

Мен ўтган ёзда эски велосипедини бермаганини юзига соламан. У яна ялина бошлайди:

— Жон Мансур, ҳеч бўлмаса олдинга ўтқаз?

— Қоч нари, уриб кетаман!— дейман мен унга,— жириинг-жириинг...

Мен хаёлан қўлларимни рул ушлагандек қилиб, велосипедда учиб кетар эканман, тўсатдан бир одамга келиб урилиб кетдим.

— Авария,— дедим мен кўзларимни чирт юмиб.— Синди велосипед!

— Нима деяпти бу тентак?— дегандай бўлди биров.— Қанақа авария, қани велосипед?!

Кўзларимни очиб юборсам, олдимда мўйловларини силаб Аҳмад почта турибди. Қишлоғимизда ҳамма уни Аҳмад почта, деб атайдди.

— Салом!— дедим уялганимдан.

— Мана бу бошқа гап. Ваалайкум ассалом,— деди у.— Қўрқитиб юбординг-ку, тентак. Тўхта, даданга бир телеграмма бор, чопиб обориб бер. Ҳали мактабингга эрта-ку. Мен бошқа ёққа боришим керак. Жуда ишларим кўп. Мана...— у орқасига осиб олган почта сумкасидан қидириб телеграммани олиб берди.

— Хўп,— дедим. Телеграммани олиб орқамга қараб физиллаб кетдим. Уйга келсам, дадам билан ойим энди чойларини ичиб бўлишиб, ишларига жўнашмоқчи бўлиб туришган экан. Телеграммани баланд кўтариб кириб бордим.

— Телеграмма!

— Кимдан экан?— дедилар дадам пальтолларини кийиб ётиб. Йўлда очиб ўқимабман ҳам. Ойим келиб, телеграммани шошилишч очиб ўқий бошладилар. Кўриб турибман, ойим хурсанд бўлиб кетдилар.

— Акмалжондан!— дедилар ойим.

— Кимдан дедингиз?— сўрадилар дадам ойимга яқинлашиб.

— Акмалжондан. Қеляптимиш,— дедилар ойим. Дадамнинг юзларига ҳам табассум югурди.

— Шу бугун келаётгани жуда яхши бўлди-да,— дедилар дадам.— Шарофат, Мансуржоннинг йиғилишига жиддийроқ тайёрланишга тўғри келади энди. Ахир, Акмалжон келяпти-я!

— Дада, у ким?

— У амакинг бўлади, яхши амакинг,— дедилар дадам. Кейин соатларига қараб, мени қистаб қолдилар.— Уҳ-ҳў, бор, чоп, ўн беш минут қолибди мактаб маҳалингга!

Мен эшикдан чиқа чопдим, то мактабга етиб боргунимча бир марта ҳам тўхтамадим. Жиққа терга тушиб кетдим. Мендан бошқа ҳамма болалар шу ерда экан. Қулоқчинимни олиб эшикдан энди кирган эдимки, синфкомимиз. Қўчқор худди урадиган одамдай олдимдан чиқиб:

— Тўхта!—деса бўладими!

— Нима дейсан, қўйвор-э!— дедим ҳарсиллаб. У мени ўқитувчимиз ўтирадиган жойга олиб келди-да:

— Шу ерда тур!— деди. Болалар миқ этмай жой-жойларарида ўтиришар эди. Бир маҳал орқада ўтирган Олим ёнидаги болага нимадир шивирлаб, пиқ этиб кулиб юборди. Болалар унга ўгирилишиб, шундан ўқрайиб қарашдики... Олим ерга қараганича жим бўлиб қолди. «Бир гап бор, шекилли. Нима гап ўзи? Тезроқ айтиша қолмайдими-е!..» деб турибман ичимда.

Бир маҳал Қўчқор худди концертларда чиқадиган дирижёрлардек, болаларга қараб икки қўлини баланд кўтарган эди, бутун синф гур этиб оёққа турди. Қўчқор яна қўли билан ишора қилди. Болалар баланд овоз билан хор бўлиб:

— Ман-сур дўс-ти-миз-ни ту-ғил-ган ку-ни би-лап таб-рик-лай-миз!—деса бўладими! Нима қиларимни бил-

май қолдим. Севинганимдан кўзларимдан ёш чиқиб кетай деди.

Кейин Қўчқор менга, «хаммамизнинг номимиздан», деб бир даста совға берди: альбом, турли бўёқ қаламлар, кўл фонари... нақ ялт-ялт қилади. Мен шошиб қолиб, бир тузукроқ гап ҳам айтолмадим.

— Раҳмат,— дедим Қўчқорга.

— Раҳмат,— дедим синфдош дўстларимга.

Болалар синфни бошларига кўтаргудай чапак чалишиб, «ура» лаб қичқиришди. Мен чапакларга кўмилгудай бўлиб, аста жойимга бориб ўтирдим. Ўтирдим-у, дарсга кўнғироқ ҳам чалинди...

Дарснинг қандай қилиб тез ўтганини билмай қолибман. Нақадар хурсандчилик билан ўтди бу беш соат. Хамма сенга дўст, сен ҳаммага дўст! Шундай хушчақчақ, меҳрибон дўстларинг орасида хафа бўлишга ўрин борми? Йўқ, албатта!

Ўйга келсам, ойим ҳам ишдан эндигина келиб турган эканлар, мени ишга чақирдилар:

— Мана бу столи кенгайтириб ўртага қўйиб юборайлик. Кеч бўлиб қолди. Ҳализамон меҳмонлар келиб қолишади. Ке, кўтаришвор. Бўл-бўл, магазинга кечикиб қоламиз.

«Магазинга кечикиб қоламиз», деган сўзни эшитиб, менга жон кирди. Тез папкамни столга қўйиб ечиндим-да, ойимга қараша бошладим: столи кенгайтириб ўртага қўйдик. Ойим столга ҳали тutilмаган янги кўк гулли дастурхон ёздилар, кейин буфетдаги вазаларда турган конфет, шоколад, печенье, пирожнийларни стол устига териб қўя бошладилар. Йўлдан торт ҳам олакелган эканлар ойим шўрлик, сумкаларидан эҳтиёт қилиб олиб, столнинг ўртасига қўйдилар-да, қалай, дегандай менга қарадилар. Мен тортга қараб тиржайдим, оғзимдан сўлақайларим оқиб кетди. Торт ширин-у, бироқ ҳозир мен учун велосипед ширинроқ-да!

— Бўлди-энди, юрнинг ойн— дедим ойимни шошириб.

— Ҳозир, ўғлим, ҳозир!— Назаримда ойим столда яна нималар етишмайди, яна нималар қўйса стол усти очилди — шуларни ўйлаётган бўлсалар керак. Қўлларининг орқаси билан столнинг бўш қолган жойларини уриб, айланиб юриб, қандайдир бир ашулани хиргойи қилар, ора-чорада: «Иккига шампан.. ла-ла-ла, тарала-ла-лам... столичний... хи-хи, ҳим, ла-ла... коньяк...» деб қўярдилар:

— Бўлди, ўғлим,— дедилар ойим бир маҳал,— сен ану сумкани кўтариб ол. Йўлда мен гиз этиб озниқ-овқат мага-

Зинига кириб чиқаман. Озроқ ичкилик олмасам бўлмайди. Унгача сен магазинга бориб, велосипеднинг энг яхшисини танлаб турасан. Хўпми?

— Хўп!..

Ниҳоят йўлга тушдик. Кўчанинг бошига борганда ойим сумкаларини олиб озиқ-овқат магазинга бурилдилар-у, мен велосипеди бор магазинга қараб чопдим. Шундай бориб магазинга кирсам, кўз олдимда ярқиллаб битта велосипед турибди. Кеча кўрганымда иккита эди. Бугун битта! Ярқ-ярқ қилади: гилдирақлари, спицлари, рули никелланган. Ҳзи оч кўк рангда, ана, насоси. Непилининг қонқоғига тақилган занжири анави сотувчи кишининг чўнтагида осилиб турган занжирдай ярқирайди. Сап-сарик...

Магазинда иккита сотувчи юрибди: бири ёшгина аёл, иккинчиси қирқларга бориб қолган мўйловли, йўгондан келган одам. У билан гаплашишга қўрқади киши. Шундай бўлса ҳам журъат қилиб сўрадим:

— Амаки, велосипеддан тагин борми?

— Бори шу!— деди дўриллаб сотувчи.

Мунча кўпол. Мен яна оғзимни очгунимча бошқа харидорлар билан овора бўлиб кетди. Битта қопти! Юракларим дукиллаб ура бошлади. Қани энди ойим келсаларчи? Кутиб турибман... кутиб турибман, ойимдан дом-дарак йўқ. Ҳим, яхшисини танлаб тур, эмиш, ўзи битта қопти-ку!

Мен келгандан бери магазинга нечта одам кириб, нечта одам чиқиб кетди. Ойим ҳали йўқ... Бир маҳал шляпа кийиб олган, қорамтир пальтоли, ўрта бўйли бир киши кирди магазинга. У бирпас магазинни томоша қилган бўлди-да:

— Кечирасиз, ака болаларбоп нимангиз бор?— деб сўради сотувчидан.

— Нима керак эди сизга?— деди мўйловли сотувчи ниҳоятда мулоимлик билан илжайиб. Оғзида иккита тилла тиши бор экан, илжайганда кўриниб кетди.

— Нима бўлса ҳам олиб борганда хурсанд бўладиган бўлсин.— деди ҳалиги шляпали киши.

— Ҳа, ўглингиз неча ёшда?

— Ун иккида.

— Ундай бўлса, мана пальто бор, драпдан. Яхши костюмимиз бор, болгарларники. Тикилиши яхши, аммо фасони ҳам чакки эмас. Хўш, велосипед бор. Менимча, ҳозирги болалар кийимдан ҳам велосипедни ёқтиришади,— деб кулди сотувчи.

— Шундай денг,— деб шляпали киши ўйланиб қолди. Юрагим қинидан чиқиб кетай деди. Ташқарига қа-

раб стилдим. Ойим кўринмайдилар. Яна қайтиб кирдим магазинга. Кирсам, ҳалиги шляпали киши сотувчига пул санаб бераётган экан. Нима бўлганини билмайман: прилавкага нягимни тираганимча қолдим. Прилавка устига кўзларимдан икки томчи ёш оқиб кетди...

Бир маҳал кимдир орқамдан келиб елкамга қўлини қўйди. Бундоқ қарасам, ойим. Кўз ёшларимга қараб дарров сездилар шекилли:

— Тамом, бўптими?— дедилар ташвишланиб. Мендан жавоб ололмагач, сотувчига мурожаат қилдилар:— Ассалому алайкум, Шобарот ака.

— Ие, не келсинлар, келсинлар, Шарофатхон.

— Болалар велосипедидан борми?

— Охиригисини олиб кетди-я! Ие, бу йиғитча сизнинг ўглингиз бўлармиди?— деди сотувчи парвона бўлиб.— Шу гапинг бор экан, боя айта қолмайсанми, жиян. Э, аттанг, сен илгари келувдинг-а? Майли, ҳечқиси йўқ, хафа бўлма, жиян. Эрта-нидин шаҳарга тушиб яна олиб чиқамиз. Шунда сенга энг зўридан бераман ўзим, жиян.

— Шу бугун керак эди-да,— деди ойим.— Ҳа, майли, раҳмат сизга. Юр, ўғлим.

Сотувчи гўё бир нарса бериб қойил қилиб қўйгандай.

— Арзимайди, келиб турсинлар,— деб қўлини кўксига қўйди. Бирам жаҳлим чиқдики!

Уйга қайтдик. Ойимнинг қўлида сумка. Ундан уч-тўртта шишанинг бўйни чиқиб турибди. Шу шишаларни деб ойим кечкиб келдилар. Шу шишаларни деб мен велосипеддан қолдим. Бўйни узилсин бу шишаларнинг!

Уйга келгунча йўл-йўлакай мен ҳам индамадим, ойим ҳам бир нима демадилар. Шу қўйи ҳовлига келиб кирдик. Қелсак, дадам ҳам ишдан қайтиб уйда юрган эканлар. Бизларнинг авзойимизни дарров пайқадилар шекилли, ташвишланиб ойимдан сўрадилар:

— Нима бўлди? Тугабдимми?

— Биттаси қолган экан, мана бу ордона қолгурни деб столмай қолдим,— деб қўлларидаги, сумкани кўрсатдиларда, уйга кириб кетдилар ойим. Биз ҳам ойимнинг орқаларидан уйга кирдик.

— Бундоқ тушунтириб айтсангиз-чи, ахир, қандай қилиб?— дедилар дадам.

— Мен озиқ-овқат магазинига бурилиб, Мансуржонни юборган эдим. Бу борганда биттаси бор экан. Мен боргунимча илиб кетишибди.

Дадам диққатлари ошганидан уйда у ёқдан-бу ёққа юриб, папирос чека бошладилар. Бир маҳал ёзув столи

устида турган кулдонга папироснинг қолдигини ташлади-лар-да, жаҳл билан эздилар, сўнг ўгирилиб мендан сўра-дилар:

— Қанақа одам олди, танийсанми?

— Танимайман, шляпали, катта киши,— дедим тўн-гиллаб.

— Қани, юр, бўлмаса...— деб дадам мени қўлимдан етакладилар.

— Ҳа, қаёққа?— стол устига ҳалиги олиб келган шиша-ларни қўяр эканлар, ҳайрон бўлиб сўрадилар ойим.

— Магазинга! Ҳалиги одамни топиб илтимос қилиб кў-рамиз. Балки, берар...

Дадам мени етаклаб ҳовлига чиққанда кўча эшикдан йиқила-сурила қўшнимизнинг ўғли Олим кириб келди:

— Мансур, Мансур! Велосипед...— ҳовлиққанидан тили гапга зўрға айланар эди. Қанақа велосипед, деб сўраб улгурмасимиздан, эшикдан велосипед кўтарган киши ки-риб келди. Дарров танидим: боя магазинда кўрган кишим! Қорамтир пальто, шляпа, ўрта бўйли... Худди ўзи!..

— Акмал!..— дедилар дадам қучоқ очиб.— Дўстим!

— Шариф!— деди ҳалиги киши ҳам қучоғини очиб. Бирпасда дадам билан апоқ-чапоқ бўлиб қучоқлаша кетди. Мен ҳайрон бўлиб қолдим. Гоҳ уларга, гоҳ айвоннинг четига суяб қўйилган велосипедга қарайман. Қулоғимга уларнинг гапи кирмайди. Ана, Олим велосипеднинг олдига бориб қолди, ана қўллари билан ушлаб кўра бошлади. Қўй дейишимни ҳам, демаслигимни ҳам билмайман. Тўн-рида, велосипед бировники!

— Мансур, бу ёққа кел. Акмал амакинг билан кўриш-майсанми,— дедилар дадам. Мен:

— Салом,— деб аста қўлимни чўздим. У мени бағрига босди:

— Об-бо, Мансурвой-эй, азамат йнгит бўпқопсан-ку, а? Қара-я, дўстим, ҳаш-паш дегунча саккиз йил ҳам ўтиб ке-тибди-я.

— Бу амакинг билан ойинг, ҳаммамиз университетда бирга ўқиганмиз, ўғлим. Сен тўрт ёшга тўлганда Хоразм-га ишга кетган эди,— деб кулдилар дадам. У ҳам кулди. Кейин дадам ойимни чақирдилар:

— Шарофат, ҳой Шарофат, бу ёққа бир қаранг, ким келди!

Ойим ҳам уйдан чиқиб апоқ-чапоқ бўлиб кетдилар. Бирга ўқишган экан, ахир. Кейин Акмалжон амаким мени етаклаб велосипеднинг олдига олиб бордилар.

— Мана Мансуржон, сенга совға. Ун икки ёшинг қутлуғ бўлсин!

— Мансурнинг туғилган кунини қаёқдан биласан?— дедилар дадам кулиб.

— Эсингдан чиқибди-да, а? Тўрт ёшга тўлган кунини ётоқда нишонламабмидик? Ушанда ён дафтаримга ёзиб қўйган эдим. Қуни кечагидай эсимда.

— Оббо сен-эй, қани дўстим, ичкарига марҳамат. Уша даърларни эслаб, бир чақчақлашайлик,— дедилар дадам Акмал амакимларнинг елкаларига қўлларини ташлаб. Мен дадамни секин четга имлаб чақириб сўрадим.

— Азонда келган телеграмма шу Акмал амакимданмиди?

Дадам бош силкиб тасдиқладилар. Мен яна шивирладим:

— Боя магазиндан велосипедни сотиб олган одам — шу Акмал амаким эди.

Дадам кўрсаткич бармоқларини оғизларига олиб бориб, «жим» дедилар. Ойим ҳам буни фаҳмладилар шекилли, дадам билан кўз уриштириб, сал бўлмаса кулиб юбораёздилар...

Улар ичкарига кириб кетишди. Энди велосипед менники. Мен қувончимни ичимга сиғдиrolмай тиржаяман. Олим бўлса ҳасаддан тиржаяди.

Иўқ, дўстим, мен қизганчиқ эмасман. Қараб тур, ёз чиқиб, кунлар исисин, биргалашиб учишамиз. Ҳали катта йўл чеккасидаги эгри-бугри, мой тупроқли сўқмоққа талай-талай излар туширамиз. Ҳа, ишонавер!..

Шундай қилиб, кўз ёши билан бошланган менинг бугунги куним хурсандчилик билан тугади...

ОЛТМИШ ТИЙИН

Мактаб остонасидан ҳар кун хушчақчақ кирадиган болаларнинг бугун негадир қовоқлари солиқ кўринди. Улар коридорга киришлари билан галати воқеанинг устидан чиқиб қолди: ҳар кун бўш турадиган бурчакда устига қизил мато ёпилган стол турибди. Столга турли-туман янги китоблар, дафтарлар, блокнотлар, қаламлар... Ҳар қайсисининг устига кичкина-кичкина уч бурчак қоғозларга чиройли қилиб нархи ёзиб қўйилган.

Болалар конькиларини, уст кийимларини гардеробга топшириб келгунларича ҳалиги стол олди гавжум бўлиб қолибди. Улар ҳайрон бўлишиб, коридорда қўлига қизил боглаб олган навбатчидан сўрашган эди.

— Бугундан бошлаб мактабимизда сотувчисиз киоска ташкил қилинди,— деб жавоб берди у.

— Ундай бўлса пулни кимга тўлаймиз?— деб сўради Исом яна ҳалиги навбатчидан.

— Аввало танлаган китобларингни оласанлар-да, неча пул турса, шунча пулни санаб мана бу яшикка ташлайсанлар,— деди навбатчи болаларга стол устидаги сайлов қутичасига ўхшаган қизил яшикни кўрсатиб.— Тушунарлими?

— Тушунарли!— дейишди болалар чувиллашиб. Улар хурсанд бўлиб китобга ёпирила бошлади: Исом ҳам, Аъзам ҳам...

Бироқ Ботир нима қилишини билмай қолди. Кўнглида аллақандай ғашлик пайдо бўлди, негадир ўкинч, алам билан аста юриб синфга кирди. Синф бўм-бўш эди, ўз партасига келиб оғир чўкди.

... Қуёш терак бўйи кўтарилиб қолган бўлса ҳам ҳали куннинг заҳри синмаган. Ширинсойда коньки учиб юрган хушчақчақ болаларнинг бурунларини, қулоқларини эрталабки изгирин узиб олгудай чимчилайди. Ҳамма ёқни оппоқ қиров босган, ярим белидан муз тагида қолган қамншларнинг попукли учлари изгиринда худди асалари каби виз-визлаб титрайди. Баъзи бир совуқбош болалар икки қўлини оғизларига қилиб куф-куфлашади, совуққа чидолмай ер депсишади.

Аmmo бизнинг Ботирга бу совуқ писанд эмас. У қалин кийинган: бошида иссиқ қулоқчин, эгнида янги сур сатиндан тикилган пахталик фуфайка... пахталик шим-у, оёгида кирза этик. У ҳозир негадир хурсанд: конькида у ёқдан-бу ёққа ғиз-ғиз учади, чиройли шакллар ясайди. Болалар столмай, унинг кетидан қийқиришиб чопишади.

Ана, у музнинг нариги четига етиб қайтди. Қайтаётганда оёгидаги конькиси қуёш нурида ялтиллаб кетди. Янги-да, янги! Ҳозиргина сотиб олди. Бироқ, шуниси чатоқ бўлдики, коньки оламан деб, газетага ёзилиш учун дадасидан олган бир сўм йиғирма тийинни харжлаб қўйди. Бунинг устига синфдоши Исомдан ҳам эллик тийин қарздор бўлиб қолди. Уртоғи бўлгандан кейин олади-да, нима қипти!

Бироқ конькинин олгандан сўнг яланг ўзи учди. Уртоғи Исом, совуқ еб турса ҳам, бир учкиси келиб:

— Ботир, конькийингни бериб тур, бир учиб берай?— деб сўрагани, у конькисини кўз-кўз қилиб Исомнинг олтидан ғизиллаб ўтиб кетаётиб:

— Тур-эй!— деб жеркиди.

— Яна мен сенга пул қарз бериб юрибман-у...— деди Исом хафа бўлиб.

Ботирнинг бу муомаласидан фақат Исомгина эмас, балки бошқа синфдошлари ҳам хафа бўлди. Бўлган гап шу!

Мана энди уларга қўшилолмай, ёлғиз ўзи синфда ўтирибди. Уртоқлари бўлса...

Қўнғироқнинг чорловчи товуши янграб, болалар синфга кира бошлади. Уларнинг қўлларида битта-иккитадан китоб... Ботир бошини кўтариб уларни кўрганда аллақаеридир жиз этиб кетди. Нима қилсин, олай деса пули бўлмаса, коньки сотиб олиб қўйган. Олмай деса, яхши китоблар тугаб қоладигандай назарида. Ё ўртоқларидан қарз сўрасинми? Беришармикан? Беришмас, чунки, ҳалигина уларни хафа қилиб қўйди. «Тағин Исом, бояги қарз олган эллик тийинимни топиб бер, китоб оламан, деб қолса-я!»

Буни қарангки, синфдошлари сотиб олган китобларини кўз-кўз қилаётгандай ёпирилиб томоша қилишар, баъзи бир мақтанчоқлари бўлса китобнинг, ёзувчининг номларини овозининг борича бақириб ўқирди.

Ботир, бутун хаёли китобларда бўлиб, арифметика дарсининг қандай ўтганини сезмай қолди. Қўнғироқ ҳам чалинибди, ўқитувчи ҳам, болалар ҳам чиқиб кетибди. Қараса, синфда яна Ботирнинг ўзи ёлғиз ўтирибди. Унинг хаёли ҳамон китобларда: «Нуқул қизиқ китоблар... Эрта-лабгача тугаб қолса-я!»

У ўрнидан аста туриб коридорга чиқди. Столга қараган эди, бояги ўзи кўрган китоблар ҳали турган экан. Хайрият! У ёқ-бу ёққа қараган эди, коридорда синфдошлари кўринмади; ҳовлига чиқиб тўп ўйнашаётган шекилли, қийқириқлари эшитилиб турибди. Стол олдида бошқа синфдан уч-тўртгача бола турибди, холос. Негадир, навбатчи ҳам йўқ. Ботир ҳар хаёлга борди: «...ё секин билдирмай... йўқ-йўқ, яна билиб қолишса...»

Ана, ҳалиги болалар ҳам пулларини қутичага ташлаб, китобларини олиб кетишди. Шу маҳал Ботирни қандайдир бир куч стол олдига етаклаб келди. У нима қиларини билмай, юраги гуп-гуп урди, қандайдир бир китобни олиб палапартиш тескари варақлай бошлади.

— «Нима қилиб турибсан, тентак, олавермайсанми?»— деб шивирлагандай бўлди унинг қулоғига биров. Ботир ён-теварагига қараган эди, ҳеч ким кўринмади. Гангиб қолди, хаёлида гўё икки Ботир пайдо бўлди.

Биринчи Ботир:

— Бу фикрингдан қайт,— деса,

Иккинчи Ботир:

— Сен Ботирмисан? Ботир бўлсанг нега қўрқасан? Вой тентак-эй, ол, олавер!— дерди.

Ниҳоят у шоша-пиша битта китоб олди-да, орқа-олдига қарай-қарай базўр синфга кирди. Қирди-ю, худди

орқасидан биров қувлаб келаётгандай китобни тез папка-сига тикди. У шошганидан қандай китоб олганини ҳам билмай қолди.

Иккинчи қўнғироқ чалиниб, адабиёт дарси бошланди. Ботирнинг қўнғили тинчланмади. Қайтанга олдинги дарсда хаёл суриб ўтирганди, энди бу дарсда унга қўрқув қўшилиб, болаларнинг ҳар бир сўзидан ҳадиксирарди. Ҳўқитувчи гап орасида болалардан: «Қандай китоб олдинглар?» деб сўраб қолган эди, Ботирнинг юраги қинидан чиқиб кетгудай дукиллаб кетди. Тағин, аксига олгандай, бугунги савол-жавоблар ҳам, доскага ёзилган мисоллар ҳам яланг китоб ҳақида бўлди. Яхшиям Ҳўқитувчи Ботирдан, сен қандай китоб олдинг, деб сўрамади. Сўраганда борми, нима дея оларди?

— Ботир, китобингни ёпиб қўй,— деди бир маҳал Ҳўқитувчи. Ботир бундоқ эсини йиғиб қараса, дарс тинглаш ўрнига хаёл суриб, адабиёт дарслигини варақлаб ўтирган экан. Ҳўқитувчининг бу танбеҳи гўё унга: «Ботир, портфелингдаги китобни бу ёққа ол!» дегандай эшитилиб кетди.

Қўйинг-чи, бугунги дарслар Ботирга мутлақо татимади, сўнги қўнғироқ чалиниб, уйга кетаётганда ҳам бир марта шошди: гардеробдан кийимларини олиб кийиб, бир қўлида конькисини, иккинчи қўлида портфелини кўтариб чиқиб кетаётган эди, бояги қўлига қизил боғлаб олган навбатчи олдидан чиқиб қолса бўладими! Дағ-дағ титраб, қўлидаги конькиси шақ этиб полга тушиб кетди. Боя Ширинсойдаги совуқда ҳам Ботир бунчалик титрамаганди. Навбатчи аста келиб, конькисини қўлига олиб берди-ю, унинг ранги оқариб, жиққа терга тушиб кетганини кўриб, пешонасига кафтини қўйди:

— Иситманг борга ўхшайдими?

— Ҳа... сал бошим,— деди Ботир шошганидан.

— Совуқда коньки учиб терлаганингда кейин оғрмай нима қилади?— деди навбатчи,— майли, кўп айланишмай уйингга бор.

Ботир, хўп деди-ю, навбатчининг четлаб ўтиб остонадан ҳатлади. У бу ҳатлашда бутун гавдасини босиб-янчиб турган ҳамма оғирликни шу ерга ташлаб кетгандай бўлди...

Дўғри, Ботир ҳамма оғирликни мактабга, бугунги сотуз-чйсиз киоскани ташкил қилганларга ташлаб кетди. Улар Ботирлар кетгандан кейин кассани текшириб кўрдилар. Олтмиш тийин кам! Қайта-қайта ҳисоблаб кўришди, барибир олтмиш тийин кам.

Тош проэнервожатиий бу аҳволни кўриб жуда хафа бўлиб кетди.

— Нахотки шундай бўлса,— деди.

— Ахир бу иш кимнинг қўлидан келиши мумкин?— навбатчи куйиб-пишарди.

Улар шу зайл хафа бўлишиб, қош қорайгунча ўтиришди. Улар олтмиш тийин кам чиққанлиги учун эмас, ана шу олтмиш тийинни олган одамни тарбия қилолмаганлари учун хафа эдилар. Охири, бу иш фалончининг қўлидан келади, деган қарорга келолмай, кетмоқчи бўлиб коридорга чиққанларида, кимдир эшикни ғирч эткизиб очиб, ичкарига кирди. Кирди-ю, тез-тез юриб сотувчисиз киоска қўйилган стол олдига келди, у ёқ-бу ёққа аланглаб қаради. Вожатий уни дарров таниди: олтинчи «А»дан, Ботир Рўзиматов.

— Ботирмисан?

— Ҳа, менман...— деди у довдираб.

Ботирнинг олдида вожатий билан бирга бояги, қўлига қизил боғлаб олган навбатчи ҳам турар, энди гапирмасликнинг сира ҳам иложи йўқ эди. Кун бўйи индамай, ўйлаб юравериб нақ ёрилиб кетай деди.

— Вожатий, боя мен...— деди у сўлгин,— мен...

— Хўш-хўш?

— Битта китоб олгандим. Пулим йўғиди... уйга бориб шуни олиб келдим...

Вожатийнинг бир хаёли, бошлаб уришгин, деди-ю, бироқ ўзи тушуниб олиб келгандан кейин... Индамади. Қайтага севинди.

— Неча пуллик китоб олгандинг?

— Олтмиш тийинлик, мана пули...

— Майли, ҳечқиси йўқ,— деди вожатий Ботирнинг аҳволини сезиб,— пулни навбатчи аканга бера қол.

Боядан бери уларнинг кўнглига ғашлик солиб турган ташвиш кўтарилгандек бўлди. Навбатчи пулни олиб вожатийга, вожатий Ботирга қараб жилмайди.

— Майли,— деди вожатий Ботирнинг елкасига қўлини ташлаб.— Борақол, яна ойинг хавотир олмасин.

Ботир индамай, орқасига ялт-юлт қараб ташқарига чиқди. Чиқди-ю, уйларига қараб қушдай учди...

Дарвоқе, Ботир кеча шошмаса ҳам бўлар экан. Қайтага бугун стол устига кечагидан ҳам кўпроқ қизиқ китоблар қўйилибди.

ҚИНҒИР ИШНИНГ ҚИЙИҒИ...

Кеч. Аллақачон электр чироқлари ёқилган. Дўлан дарсхонасида, стулда ўтириб, қандайдир бир китобни эринчоқлик билан варақлар ва тез-тез девордаги осма соатга қа-

раб қўяр эди. Мана, соат роса саккиз ҳам бўлди, лекин Каримга нима бўлди?

Бирдан эшик тарақлади. Дўлан эшик томонга қарамасдан: «Бу, албатта, Карим бўлса керак» деб ўйлаб:

— Соат саккиз-у, ноль-ноль, ваъда бажарилди!— деди.

— Ҳа, иш бундай бўпти, ўғлим,— деди уйга кириб келган Қудрат ота,— ваъда бажарилган бўлса, сен ҳам хурсанд, мен ҳам. Қани, кундалик дафтарингни бер-чи?

Дўлан шошиб қолди. У нима дейишини билмай, ноилож портфелидан кундалик дафтарини олди.

— Ҳим,— деди Қудрат ота ўғлининг кундалик дафтарини варақларкан,— қани ваъдани бажарганинг? Ҳисобдан икки, адабиётдан яна икки, шу бугуннинг ўзида-я?

Дўлан индамади.

— Гапирсанг-чи, ахир. Нима, бу йил ҳам синфда қолмоқчимисан? Ахир кечагина «Энди яхши ўқийман, дада»— деган эдинг-ку!

Дўлан қип-қизил бўлиб кетди. Қудрат ота бир оз юмшади:

— Утир, ўғлим, ўқи, менинг юзимни ерга қаратма. Яхшилаб дарсингни тайёрла. Мен ишимга кетай...

Ота чиқиб кетди. Сал ўтмасданоқ, Дўлан китобни жаҳл билан шартта ёпиб қўйдў. У, Каримнинг шу вақтгача келмаганидан жуда хафа эди.

— Сеними! Шошмай тур ҳали!— деди у муштини тугиб, сўнгра китобларини ҳам йиғиштирмай секин уйидан чиқиб кетди...

Турсунбой уйларида дарс тайёрлаб ўтирарди.

Дарахтлар орасидан Дўлан билан Карим чиқиб келишди. Дўлан дераза олдига келиб:

— Турсунбой, ҳой Турсунбой, юр!— деб шивирлади.

— Қаёққа?— деди Турсунбой деразадан бошини чиқариб.

— Кейин биласан, маза қиламиз.

— Дарс тайёрлашим керак-да!

— Кейин тайёрлайсан. Каримни ҳам олиб келдим.

Турсунбой чор-ночор уйдан чиқиб уларга қўшилди. Учаласи чопганича кўлга қараб кетишди.

— Нега ўтган суҳбатга келмадинг, Дўлан?— деди Турсунбой йўлда чопиб кетаётиб,— сен «Темир ва унинг комедаси»ни ўқиб бўлдингми?

— Ярмигача ўқиганман, нима эди?

— Эртага навбатдаги суҳбат бўлади.— Улар чопишиб, қишлоқнинг четидаги кўлга келишди. Қамишзор билан ўралган кўл ой ёруғида ялтираб кўринарди. Жим-жит,

Енгил шабада қамиш ва қиёқларнинг уч-учларини аста шитирлатар, баъзан тепага сакраган бақалардан сув секин чайқалар эди. Дўлан ўртоқларига:

— Ечининглар!— деди.

— Ечиниб нима қиламиз?— сўради Турсунбой.

— Хув, анави бир тўп қамишгача сузиб борамиз.

— Йўқ, мен тушмайман, сув совуқ.

— Сен-чи?— деди Дўлан Қаримга қараб.

Тушмайман деса Дўланнинг «қўрқоқсан» дейиши турган гап. У сирни бой бермади.

— Мен тайёрман!— деди.

— Бўлмаса ечин!

Қарим ноилож ечина бошлади.

Ўртоқларининг олдида ўз устунлигини кўрсатишни яхши кўрадиган Дўлан:

— Майли, қўрқманглар, мен ўзим бораман,— деди-да, ечиниб кўлга шўнғиб кетди.

Турсунбой худди совуқ сувга ўзи сакрагандек сесканиб тушди. Дўлан балиқдек чиройли ва тез сузганча қалин қамишзорнинг ичига кириб йўқ бўлди. Йўл ёқасида турган Турсунбой билан Қарим ундан кўзларини узмасдан тикилиб қолишди.

— Қаёққа бормоқчи-а?— деди Турсунбой бир оздан сўнг.

— Қайиқ олиб келади...

— Қайиқ олиб келади?!

Қамиш орасида қайиқ судраб сузиб келаётган Дўлан кўринди, қирғоққа яқин келиб:

— Қани, кийимларимни ташланглар, ўзларинг дарров қайиққа ўтиринглар. Бир маза қиламиз,— деди. У қайиқ бурнини қирғоққа тақади. Шериклари ҳам қайиққа чиқиб олишди.

— Оғзингдан чиқармайсан! Эҳ, қайиқда сузиш қанақа мазаки!— деди Дўлан.

Қарим ҳам бош ирғади.

— Буни ҳеч ким билмайдими?— деди Турсунбой ҳадиксираб.

— Йўқ, билмайди. Кейин жойинга қўйиб қўямиз.

— Йўқ, ундай бўлса, мен тушмайман...

— Бўлмаса қайиқдан чиқ!— деди Дўлан дўқ уриб.

Турсунбой нима қилишини билмай шошиб қолди.

— Бу ишнингни айтиб бераман!

— Нима?!— деди Дўлан ўшқириб. Шу вақт қайиқ шундай чайқалиб кетдики, Турсунбойга у ҳозир тўнкарилиб кетадигандек туюлди.

— Айтмайман!— деб юборди Турсунбой қўрқиб.— Пионерлик сўзим!

— Хўп,— деди Дўлан муғамбирона кулиб,— энди қайиқда сузиш қоидаларини билиб олинглар. Аввало, кема капитани мен бўламан. Сен, Қарим билан икковнинг моряк бўласанлар... Кемамизнинг йўли мана бу жой бўлади. Ҳув очқликка бориб бўлмайди. У ер хавфли. Кўриб қолшади. Тушундингларми?

— Тушундик.

— Тушунган бўдсаларинг, сен Турсунбой рулга ўтир. Сайримизни бошлаймиз. Товуш чиқмасни! Қамишзорни кесиб нарёққа чиқамиз. Яна орқага қайтамиз. Бугунги маршрутмиз шу билан тамом,— деди у, ўзини кема капитанига ўхшатиб. Улар нариги қирғоққа етиб, эндигина орқага бурилган эдилар, бирдан:

— Эй, тўхтанглар!— деган товуш кўлни янгради юборди.

— Тез!— деб шивирлади Дўлан қайиқнинг рулини дарров ўз қўлига олиб.

Қайиқни тез-тез ҳайдаб қалин қамишзорнинг ичига кириб йўқ бўлдилар. Ҳатто улар қайиқни ўз ўрнига қўйишга ҳам улгуролмадилар. Қайиқ бир тўп қалин қамишзорнинг ичида қолиб кетди.

— Менимча, у бизни танигани йўқ,— деди Дўлан ўлкасини босолмай, вожатий бўлса керак!

— Йўқ,— деди Турсунбой энтиқиб,— дадангнинг товуши, бу ерда кўп турмайлик, эртага мактабда гаплашамиз. Кетдик.

Улар кўл бўйидаги ариқни ёқалаб, уйларига жадал жўнаб қолдилар...

* * *

Соат уч. Пионерлар хонасида болалар тўпланган. Дўлан Олим билан бир нарса устида тортишар эди. Шу вақт деразанинг олдида турган Турсунбой Дўланнинг олдига чопиб келиб:

— Дўлан, даданг билан вожатий келяпти!— деб секин шипшиди.

Дўлан жим бўлиб қолди. Болалар деразадан қарашди.

Кенг, тўғри бош кўчанинг ўртасида вожатий билан қолхоз қоровули — Қудрат ота секин гаплашиб келишарди.

— Шундай ўғлим, кечадан буён қайиқ ўрнида йўқ,— деди Қудрат ота вожатийга салмоқ билан.

— Бизнинг болалар олганини ўз кўзингиз билан кўрдингизми?

— Ҳа, ўз кўзим билан кўрдим. Учта бола эди. Ой ёруғида аниқ кўрдим-у, лекин таний олмадим,—деди Қудрат ота ишонч билан.

— Агар ростдан ҳам бизнинг болалар олган бўлса қайиқ топилади. Хавотир олманг ота, ўзим хабар қиламан,—деди вожатий.

— Раҳмат, ўғлим,—деди Қудрат ота вожатий билан хайрлашар экан,—секин уришмай сўранг, болалик қилишган-да,—деб қўшиб қўйди.

Вожатий Қудрат отани жўнатгач, пионерлар хонасига кирди.

— Салом!.. Ҳамма келдимиз?

— Ҳамма,—деди Турсунбой.

— Яхши. Болалар, сизлардан бир нарсани сўрамоқчиман,—деди ниҳоят вожатий,—кечадан бери ўқувчиларимиздан учтаси колхознинг битта қайиғини яшириб қўйибди. Бу қайиқ кўлдан ўтиш учун керак бўлиб туради. Кимлардир уни бесўроқ олган-у, ўрнига қўймаган. Шундан хабарингиз бўлмадимиз?.. Нега индамайсизлар?

Турсунбой билан Қаримнинг юраклари дук-дук урар, улар қизариб кетган эди. Дўлан ҳам қанчалик сир бермасликка тиришмасин, юзи қизариб, кўзларини ердан узолмай қолди.

— Хўп, майли, суҳбатимизни бошлаймиз,—деди вожатий ҳеч кимдан садо чиқмагандан сўнг.

Вожатийнинг бу сўзи гўё Дўлан, Турсунбой ва Қаримнинг устидаги оғир юкни олиб ташлагандай бўлди.

— Бугун сизлар билан Аркадий Гайдарнинг мана бу китоби устида суҳбат ўтказамиз,—деди вожатий, портфелини очиб, китоб оларкан.—Ўқиб келдиларингми?

— Ҳа, ўқиб келдик, жуда яхши китоб экан,—деди Мирза.

— Мен ҳам жуда қизиқиб ўқидим,—деди Олим ҳам.—Мен Темурга қойил қолдим! Жуда эпчил, ғалати бола-да! У-чи, вожатий, ўртоқларини жуда ҳурмат қилади. Бебош болаларнинг-чи, адабини беради.

Дўлан китобнинг ярмини ўқимаган-да, бўлмаса, у ҳам суҳбатга аралашган бўлар эди. Суҳбатни вожатийдан илгари болаларнинг ўзлари бошлаб юборишди. Ҳар қайси бола ўз фикрини айтишга шошиларди. Бир-бирларига савол беришар, баъзи болалар бўлса, жавоб тополмай туриб қолишар эди.

— Айниқса, у бировнинг мулкига хиёнат қилган бебош болаларни жудаям боплайди!.. Темурнинг ишлари

хаммамизга ўрнак бўлади,— деди Олим салмоқ билан сўхбатнинг охирида.

Боятдан бери музокарага аралашмай ўтирган Дўлан Олимга:

— Бу ерда ҳеч қандай ўрнак бўладиган иш йўқ,— деди тўнгиллаб.

Олим Дўлан билан яккама-якка баҳслаша кетди:

— Борди-ю, машинадан колхозимизнинг битта қопи тушиб қолган бўлса, уни сен топиб олган бўлсанг, нима қилардинг? Узинг олармидинг, ё колхозга берармидинг, қани, айт-чи?

Дўлан шошиб қолди.

— Мен... албатта колхозга берар эдим,— деди у.

— Ҳеч-да, ўшандай қилмасдинг— деди Турсунбой.

— Ҳа, нима учун колхозга берар эдинг?— деди вожакий баҳсга қўшилиб.

Дўлан индамади. Орқадан Мирза қўл кўтарди.

— Мен айтмай, ўртоқ вожакий!

— Марҳамат.

— Қопни Дўланнинг ўзи олса, фақат ўзигина фойдаланади. Агар қопни колхозга берса, бутун колхозчилар фойдаланади. Масалан, машина заводга ҳар куни икки марта қатнаса, у қоп билан эллик килограммдан юз килограмм пахта заводга боради. Бу колхозимиз учун катта фойда-да, ахир!

— Тўғри, тўғри!— деди ҳамма.

— Жуда тўғри! Дўлан ҳам тўғри айтди,— деди вожакий кулиб.

Бу кулги Дўланга қаттиқ ботди.

— Ҳали нега менга қарши гапирдинг?— деди мактабдан чиққач Дўлан Турсунбойга.

— Тўғри-да, яхши бола рост сўзлайди, сен бўлсанг...— деди Дўланинг юзига қарамай Турсунбой.

— Нима, мени ёлғончи демоқчимисан? Ҳали сиз рост-тўғри бўлиб қолдингизми?

— Бўлмаса сен ростгўймисан?

Ҳеч қачон бировга қарши сўз айтмаган Турсунбойнинг бу сўзи Дўланга қаттиқ тегди.

— Хўш, нимани ёлғон гапирибман?— деди жаҳли чиқиб.

— Қолхознинг қайиғига тушиб, уни яшириб қўямиз-у,

вожатий сўраса, индамаймиз дединг... Ростгўй бўлсанг, нега шуни боя вожатийга айтмадинг?

Дўланнинг дами ичига тушиб кетди.

* * *

— Нега шу сўзингни боя синфда айтмадинг?— деди вожатий куюниб.

— Пионерларча сўз бериб қўйган эдим. Сизнинг олдингизга ҳам зўрга келдим... Ўртоқларимга берган сўзимни буздим. Уларга айтмаслигингизни сўрайман,— деди Турсунбой.

— Уларга мен эмас, сен ўзинг айтишинг керак. Сен тушунмасдан ваъда бергансан. Пионер ваъдаси ярамас ишлар учун берилмайди. Шуни уларга тушунтир.

— Мен ҳам тушунмаган эканман.

— Майли, сен ўз хатойингни кеч бўлса ҳам бўйнингга олдинг, энди уни тўзатишинг керак.

— Қандай қилиб?

— Ўртоқларинг олдида бор гапни айтиб, узр сўрашинг керак. Эртага мажлис қиламиз.

— Мен энди Дўланга ҳеч қўшилмайман!— деди Турсунбой тўнғиллаб.

— Йўқ, гапинг тўғри эмас. Сен ҳам, мен ҳам унга қўшилмасак, уни ким тузатади? Камчилигини ўз вақтида тушунтиришимиз керак. У ўртоғимиз-ку, ахир...

Турсунбой вожатийнинг олдидан чиқиб тўппа-тўғри Карим билан Дўланнинг олдида борди, бўлган воқеани уларга батафсил гапириб берди. Каримнинг ранги оқариб кетди. Дўлан бўлса Турсунбойга олайиб қаради. Ўртага жимлик чўкди.

— Мен ҳеч кимдан узр сўрамайман,— деди ниҳоят Дўлан.

— Нега сўрамас экансан, қўрқасанми?— деди Турсунбой.

— Қўрқмайман, лекин узр ҳам сўрамайман.

— Ўзинг биласан, биз Карим иккаламиз ўртоқларимиз олдида узр сўраймиз.

Карим индамади. Бу унинг рози бўлганлигининг белгиси эди. Бунини Турсунбой ҳам, Дўлан ҳам сезди.

Дўланнинг қовоғи уйига келганда ҳам очилмади. Овқатга ҳам иштаҳаси бўлмади. У ўйларди. Уғлининг хафа бўлиб ўтирганини сезган Қудрат ота:

— Бирор еринг оғрияптими?—деб сўради Дўландан.

— Йўқ, ўзим. Шундай...

— Ҳар куни менга кўрган-билганларингни айтиб берар эдинг, бугун нндамайсан, ўғлим?

— Чарчаб келдим...

— Нима, дадангни чарчамайди, деб ўйлайсанми? Айниқса, кеча қайиқ йўқолгандан буён тинчлигим қочди.— Қудрат ота бошини эгиб, ўйланиб қолди.— Қайиқни ким олганидан хабаринг бўлмадими, ўғлим?

— Дада, қайиқни мен...

— Нима?! Ие, ҳали сенми... Қудрат отага ҳамма нарса аён бўлди. У ўзини зўрга босиб сўради.— Яна кимлар бор эди, ёнингда?

— Қарим...

— Яна?

— Турсунбой...

— Мени шунча овора қилгани уялмадингми, ўғлим?

— ...

— Қайиқ қаерда қолди?

— Қўлнинг четидаги қамишзорда... Узим топиб берман.— Дўлан дадасига аянчли кўриниб кетди.

— Ҳе, ўғлим, ўғлим! Биламан, ёмон бола эмассан, ҳамма нарсага ақлинг етади. Бундан буён бунақа номаъқулчилик қилма. Рост сўзла!— У ўғлининг кийинаётганини кўриб,— ўша қалин қамишзорнинг ичида бўлса, ўзим топиб оламан. Ҳозир ётиб ухла!— деди.

Қудрат ота уйдан чиқиб кетди...

ТУШОВЛИ ТӨЙ

Бир ҳафтадан бери бетиним ёққан ёмғир ниҳоят тиниб, ҳаво сал ёришди; уфқда туташган қуюқ қора булут тарқала бошлади. Кейин ялт этиб қуёш чиқди. Яйловда ўтлаб юрган қўй, сигир подалари, уюр-уюр йилқилар даланинг ҳуснига-ҳусни қўшди. Яйловга қарасанг баҳринг очилади.

Қун кеч кириб қолган...

Қўчқор саман тойини йўрттириб, узоқдан уйлари оқариб кўринган овулига қараб келарди.

Ҳув анави, кўриниб турган катта оқ уй—у ўқийдиган мактаб. Унинг ичида кенг зали бор. Бирор мажлис бўлиб қолса, овул кишилари шу ерга тўпланади. Яна бу залда кино ҳам кўрсатилиб турилади. Кинони Сергей амаки олиб келади. Сергей амакини овул болалари жуда яхши танийди. Улар «кино келдими?» деб сўрашмайди, «Сергей амаки келдими?» деб сўрашади. У келдими — яхши кино бўлади деяверинг!

Бугун Сергей амаки келган кўрнадди: мактабнинг олдида кўчма кино ўрнатилган автомашина турибди, машина атрофи болалар билан гавжум. Қўчқор саманининг жиловини мактаб томонга бурган ҳам эди. Набини учратиб қолди.

— Қўчқор, тезроқ, тезроқ!— деди Наби шошилиб,— Сергей амаким келди.

— Қанақа кино бўлармиш?

— «Мардлик мактаби» деган кино. Мировой киномиш.

— Бўпти, борамиз...

— Юр!

— Ийи, ҳали эрта-ку. Ҳозир саманимга беда олиб келиб, берай, ундан кейин.

— Эҳе! Саройга бориб, беда олиб келгунингча... Вой-вўй...

— Бўлмаса бундай қиламан,— деди Қўчқор,— далада нима кўп, ўт-ўлан кўп. Тойимни нарироққа олиб бориб, маҳкам тушовлаб, қўйиб юбораман, эрталабгача қорни тўяди.

— Бўпти, мен сени мактабнинг олдида кутиб тураман. Тез боргин, хўпми?

— Хўп...

... Тушдан кейин булут тарқалиб, қуёш чиққан бўлса ҳам, кечаси шамол туриб, кун анча совуқ бўлди. Олдинги оёқларидан ингичка лекин пишиқ чилвир билан тушовланган саман той, зимистон кечада ўт-ўлан топиб ейиш у ёқда турсин, қўрқув босиб, саросимада қолди. Булутли қоронғи кечада саманининг кўзига ҳар бир гиёҳ ҳам, ҳар бир жингил ҳам бўри бўлиб кўринди. Шунда бечора той қўрқиб, бирдан аянчли кишнаб юборди. Унинг бу кишнаши — ўз юрининг излаётгани эди. У яна устма-уст кишнади. Тушовли бўлса ҳам анча жойгача сакраб борди.

Шу пайт қаёқдандир бўрнинг чўзиб-чўзиб увлагани эшитилди. Саман яна кучининг борица олдинга ҳаракат қилиб кўрди. Лекин тезда чарчаб қолди. Агар оёғида тушови бўлмаса, йилқилар ёйилиб юрган томонга — Қудраг аканинг олдига қараб учар эдику-я!

Ана, яна бўри товуши... Бу гал жуда яқин жойдан эшитилди. Саман қўрқув ичида бутун кучини тўплаб яна олдинга сакради, қаттиқ кишнади. Узоқдан қандайдир бир от ҳам кишнаб жавоб қайтарди: йилқидаги кўк қашқа айғир кишнаган эди.

Қани энди кўк қашқа шу ерда бўлса! У бўрнинг қувиб юборар эди.

Саман энди ўша кўк қашқанинг товуши чиққан томон-

ни мўлжаллаб жон-жаҳди билан сакраб, кучининг борича устма-уст чинқириб кишнаб юборди. Қашқа яқин бир жойдан жавоб қайтарди. Бироқ бу маҳал қоронғи кечада саманнинг олдидан иккита бўри чиқиб қолди. Кўзлари оловдек чақнаган йиртқичлар ўткир тишларини шақиллатиб саманга ташланди. Саман чинқириқ аралаш кишнаб осмонга сапчиди. Ваҳший кўкёл — орлон бўри унинг барра ўмровига оғиз солди...

Шу заҳот қаяқдандир кўк қашқа пайдо бўлди. У қуюндек учиб келиб, кўкёл бўрига ташланди. Эсхонаси чиқиб кетган бўрилар қашқанинг олдига тушиб қочиб қолишди. Кўк қашқа қулоқларини чимирганича бўриларни анча жойгача қувлаб, яна саманнинг олдига қайтиб келди. Шунда яқин жойдан қандайдир бир таниш кишининг:

— Беҳ, беҳ, беҳ... дегани эшитилди.

Сал ўтмай чопиб келаётган отнинг дукур-дукури эшитилиб қолди. Бу келаётган Қудрат ака эди. Тажрибақор йилқичи кўк айғирнинг бекор чопиб кетмаганини сезиб, унинг изига тушган эди.

Қудрат ака оти устидан сакраб тушиб, кўк қашқанинг олдига келди. У тўсатдан айғирнинг нарёғида турган яна бир отни кўриб қолди.

«Ийи, саман-ку? Бемаҳалда бу ерда нима қилиб юрибди? Ё Қўчқорни йиқитиб қочдимикин?» — деб ўйлади Қудрат ака ўзинча. Кейин у яқинроқ бориб саманнинг у ёқ-бу егини силаб кўрган эди, саман осмонга сакради. У жуда торлаб кетган, аъзойи бадани дир-дир титраб эди. Қудрат ака яқинроқ бориб яна уни эркалаб силаган эди, қўли илиқ бир нарсага тегиб кетди:

— Қон?! — деди у ҳайрон бўлиб. Кейин қўлини отнинг ёнига артди-да, чўнтагидан гугурт олиб ёқди. — Эҳ, атанг! — Тойнинг ўмровидан қора қон оқарди. У тузукроқ кўрай деб яна гугурт чаққанда, саманнинг оёғидаги тушовига кўзи тушди.

Қудрат ака бу даҳшатли воқеанинг сабабига тушунди.

«Болага иш буюр, орқасидан ўзинг югур», деб шунини айтар эканлар-да! Саройдан беда олиб келиб солишга эринган-у, тушовлаб қўйиб юборган. Мана энди...»

Қудрат ака уҳ тортди-да, саманнинг оёғидаги тушовни ечиб, ўзи билан бирга йилқилар ёйилиб юрган томонга етаклади. Кўк айғир улар билан бирга кетди.

Қудрат ака тонг отгач, оқсоқланиб қолган саманни бир амаллаб етаклаб келиб, уйининг орқасидаги катта қозиққа боғлади. Кейин саманнинг олдига озгина хашак солди-да, уйга ҳам кирмай қайта отга миниб, мол докто-

рини олиб келиш учун жўнаб кетди... Ҳар куни сувлиқ чайнаб, гижинглаб ўйнаб турадиган саманнинг бугун хашак чайнашга ҳам дармони келмас, қулоқларини шалпайтирганича бошини қуйи эгиб турарди.

... Қўчқор эрталаб туриб чала-чулпа кийинди-да, дадаси келиб қолмасдан аввал саманни олиб келмоқчи бўлиб ташқарига чиқди.

Бугун ҳаво очиқ эди. Тоғ ортидан кўтарилган қуёшнинг илк нурлари атрофга ёйила бошлади. Қўчқор соф ҳавода бир оз физкультура қилган бўлди. Кейин уйга кириб саманнинг юганини олиб чиқди. У шошилиб, этигини қўлантаёқ кийиб чиққан экан, уйнинг орқасига ўтмаёқ оёғи совуқ еди. Этигини қайта пайтавалаб киймоқчи бўлиб, орқасига қайтган, эди уй орқасида боғлоқлик турган саманга кўзи тушди.

— Ийи, ким олиб келди сени?— деб саманга яқинлашди. Шу пайт унинг кўзи тойнинг ўмровига тушиб, юраги «шиғ» этиб кетди.

— Бечора тойчоғим...

У шундан бошқа сўз айтолмади. Кўзидан мунчоқ-мунчоқ ёш думалади. Ҳиқилдоғига нимадир тиқилгандай бўлди. «Нима қилиб қўйдим,— деди у ўзинча тойини аста силар экан,— энди дадамга нима дейман, дадамга?!»

Шу маҳал узоқдан икки отлиқ кўринди: уларнинг бири Қудрат ака, иккинчиси мол доктори эди...

ИНШО

Кеча ҳаво булут бўлиб кун бўйи ёмғир ёғди, пешинда мактабдан қайтаётганимиздагина тинди. Ёмғир тингач, уфқ қип-қизил бўлиб кетди. Дадамлар: «Уфқ қизарса, эртага ҳаво яхши бўлади», дер эдилар. Ҳаво очилгач, севишиб кетдим. Нега десангиз, булутли-ёмғирли кунда на яйраб ўйнай оласан, на тузукроқ дарс тайёрлай оласан! Ҳаво булут бўлгандан кейин қўлинг ишга бормай, кўнглинг бир хил бўлиб тураркан.

Мана, бугун ҳаво очиқ. Ўрнимдан туриб далага чиқдим. Эрталабки соф ҳавода роҳат қилиб керишдим. Баҳрим очилиб кетди. Тоғ ортидан энди ярмиси чиққан қуёшга тик қарай олмадим, кўзимни кафтим билан уқалаб, томорқадаги муздек ариқ сувига ювиндим. «Мана энди, дарс тайёрлайсанми, ўйнайсанми, ихтиёр ўзингда!..» дедим ўзимга.

... Кўнглинг бир хил бўлиб тураркан, деганимнинг сабаби — бундан бир ҳафта илгари адабиёт ўқитувчимиз

ҳаммамизга бир ҳафта муддат ичида иншо ёзиб келин-лар, деган эди. Уқитувчимиздан:

— Қанақа темада ёзайлик?—деб сўраганимизда, у:

— Эркин темада; масалан, ўзларинг кўрган-билган нарсаларингни ҳикоя қилиб ёзсанглар ҳам майли,—деган эди.

Кўз очиб юмгунча бир ҳафта ҳам ўтиб кетди. Бугун дам олиш кун. Эртага биринчи кун, индинга иккинчи кун... унинг индинга учинчи кун, адабиёт дарси бўлади. Иншоки шунгача тугатишим керак. Қизиги шундаки, ҳали ёзадиган нарсамни ўйлаб олганим йўқ. Нимани ёзсам экан-а? Бугундан қолса ёзолмаслигим аниқ.

Эрталабки чойимни ичиб, кейин хонтахта ёнига ўтирдим. Дафтаримни очиб, қаламимнинг учини тарашладим. Қўлимда ўткир қалам, олдимда тоза дафтар, ўйлаб ўтирибман. Қани энди, миямга бирор фикр келса-чи!.. Узи каллада ҳеч нарса бўлмагандан кейин ҳаво очиқ бўлса ҳам, булут бўлса ҳам бари бир экан, деб ўйладим. Бекорчилик пайтда ўйлаб қўйган яхши-яхши темаларим ҳам қўлимга қалам олгандан кейин тумтарақай бўлиб кетди...

Мени бу азобдан Жуман акам қутқармаганда, эҳтимол кечгача қаламимни чайнаб, ўйнаб ўтирармидим?!

— Бугун менга бир қарашвормайсанми, Отабек?— деди у олдимга кириб,

— Бугун зарур ишим бор-да,— дедим мен,— бўлмаса жон деб борардим.

— Қанақа иш ўзи?

— Иншо. Кўрган-билган нарсаларимни ҳикоя қилиб ёзаман.

— Уни кечқурун ёзсанг ҳам бўлаверади. Бугун қўзи-улоқларни ювмоқчи эдим... Мансури тушмагур шаҳарга тушиб кетди-да. Бўлмаса...

Қўклам чиқиб ҳали яйловни кўрмаган эдим. Овулимиз яйлов ўртасида бўлса ҳам, мол ёйиладиган яйловнинг ўзига яраша гашти бўлади. Кўрмаган нарсангни кўрасан, айниқса тоза ҳаво, мириқиб ҳордиқ чиқарасан. Ана шундан кейин қанча иншо бўлса ҳам бир ўтиришда ёзиб ташлаш мумкин.

— Майли,— дедим мен Жуман акамга розилик билдириб,— ҳозир кийиниб чиқаман.

Жуман акам хурсанд бўлиб кетди. Мен кийиниб, ҳар эҳтимолга қарши чўнтагимга қалам, дафтаримни ҳам солиб олдим. Вақтим бўлса ёзарман, бўлмаса чўнтагимда турар... Мендан нима кетди, дедим ўзимча.

Қўрага борсам, Жуман акам қўзи-улоқларни чиқариб, мени кутиб турган экан.

— Анави эшакка миниб ол,— деди у менга.

Мен эшакка миндим. Жуман акам бўлса ўзининг тўриқ отига минди. Иккимиз қўзи-улоқларни олдимизга солиб, аста-секин яйловга ҳайдадик. Орқамиздан олапар ҳам эргашди...

Қўзи-улоқларнинг секин юришига ўрганган эшакнинг бир вазндаги ҳаракати мени зериктира бошлади. Жуман ака бу юришларга роса кўникиб кетган бўлса керак. Ахир у анча йилдан буён бу «Кўктерак» колхозининг қўзи-улоқини боқади! Рост, қанча йил боқди экан-а?

— Жуман ака,— дедим мен, аста унга яқинлашиб,— қўзи-улоқ боққанингизга неча йил бўлди?

— Етти йил,— деди у қисқа қилиб.

Жуман акамнинг қизиқ одатлари бор-да. Гапирсанг гапирадн, гапирмасанг индамайди. Бироқ баъзан ҳуши келиб турса, сўзамол бўлиб кетадиган одатлари ҳам бор. Узи жуда ювош одам. Эсимни танибману кишининг жаҳли чиққанини ёки бировни сўкканини эслай олмайман. Елғон бўлмасин, санқиб, қўзиларни орқасидан эргаштириб кетадиган баъзи бебош улоқларни: «Э, кана боссин сени, кана боскур!»— деб сўкар эди, холос. Бирор нарса сўрасанг, жавобини қисқа қилиб қўя қолади.

Энди мен ҳам индамай келавердим.

Яна назарим бенхтиёр Жуман акамга оғди: у кун иссиқ бўлса ҳам устига пахтали сирма чопон кийиб, белини шарт боғлаб олган. Бошида богичи чепасига боғланган қулоқчин, елкасида қўшоғиз милтиқ... Сиртдан қараган кишининг кўзига у қадимий эртақлардаги ботирларга ўхшаб кўринарди.

У ҳам отининг тизгинини тортиб:

— Отабек, бу йил нечанчида ўқийсан?— деб сўраб қолди.

Ҳайрон қолдим. Наҳотки, туғишган амаким бўла туриб нечанчи синфда ўқиётганимни билмаса?!

— Еттинчида.

— Уҳў!

Шу савол-жавобдан кейин узилиб қолган сўзимиз яйловга борганда уланди:

— Энди қўзиларга бир оз қараб ўтира тур,— деди Жуман акам милтигини елкасидан олиб, ўқ жойлаштирар экан,— мен ҳув қўйчиларга бориб қашлағич олиб келаман. Қўзиларни ювганда керак бўлади. Учраб қолса, бахтингга йўл-йўлакай қуён-пуён ҳам отиб келаман. Қўзиларни су-

вотга¹ тушда олиб бориб ювамиз. Унгача бир оз ўтла-син... Эшагингни тушовлаб қўйсанг, кетиб қолмай, қўзи-ларнинг ичида юради. Эҳтиёт бўл!

— Хўп бўлади,— дедим.

Жуман акам отига миниб кетди. Олапар ҳам унинг кетидан эргашди. Қўзи-улоқларга бир ўзим қараб қолдим. Қушларнинг сайраши билан чигирткаларнинг чириллаши демаса, яйлов жимжит. Фақат узоқ-узоқларда сурув-сурув қўйлар, подалар ёйилиб юрибди, бир тўп жингил тагидан ёр бағирлаб қочган юмронқозиқ нарироққа бориб кўксига қўлини қўйиб, тик турибди... Ердан икки-уч метр баланд кўтарилган сўфитўрғай қанот қоқиб жавлон уриб сайра-япти. Атрофда, узоқ-узоқларда жимир-жимир қилиб ку-муш нур — сароб балқийди.

Ҳадемай туш бўлиб қолди. Қўзилар кўм-кўк барра ўт-дан бош кўтармасди. Жуман акам айтиб кетгандек, эшак-ни тушовлаб қўйиб, бир жингилнинг соясига ёнбошладим. Кун исиб кетди. Чўнтагимдан қалам олиб, яна хаёлга чўм-дим. Бари бир ҳеч нарса чиқмади. Эснай бошладим.

... Уйқу босган экан, қўзиларнинг гур эгиб ҳуркигани-дан уйғониб кетдим. Қарасам, қўзи-улоқлар ҳуркиб эшак-нинг атрофига бориб тўпланиб турибди. Эшак бўлса орқа-сига қараб хўрс-хўрс қилади. Уларни бир томонга силжи-тиб, яна жингил кўланкасига ўтирдим. Соядаги зах қум бирам ёқадики... Бу гал ухлаб қоламан деб, ёнбошладим. Сояда ўтириб, хаёлга чўмдим: «Мана энди оп-осон чўпон ҳам бўлиб олдинг, Отабек! Чўпон бўлган кишининг зерик-канда овунадиган найн бўларди. Сеники қани? Ашула айтсанг ҳам бўлаверади-ку, бироқ, қойил қила олмай-сан-да!..»

Ростини айтсам зерикиб кетдим: илгари Жуман акам-ларнинг хизматини менсимай юардим. Энди билдим, оғир экан. Ярим кунга, йўқ-йўқ, уч соатга ҳам чидай олмадим.

Қўзи-улоқлардан баъзилари ҳали ҳам тўп жингилга қараб-қараб қўяди. Бояги юмронқозиқ ўша томонга кет-ган эди, шундан ҳурккан бўлса керак, деб ўйладим. Май-ли, бу ҳеч гап эмас-ку, лекин зерикиб кетдим, нима билан овунсам экан?

Шу маҳалда қилаётган қилигимни биров четда куза-тиб турган бўлса, менинг еттинчи синф ўқувчиси эканли-гимга ишонмасди. Нима қилдинг денг?!

Битта қалтакесакни қувлаб, зўрға тутдим. Тутдим-у, жингил чўп билан босиб қолган эдим, биланг-биланг қи-

¹ Мол суғориладиган жой.

ла бошладн. Бу ҳам бўлса эрмак-да. Томоша қилиб ўтириб, бир маҳал қарасам, мени думи билан алдаб, ўзи қочиб қопти. Жуда алам қилди. Шу кип-кичкина калта-кесакка алданганимдан кейин...

Шунда қонжигасига¹ икки-уч қуён, булдуруқ осиб олган Жуман акам келиб қолдилар.

— Ҳа, Отабек, зерикмадингми?— деди у менга кулиб.

Зерикканимни башарамдан пайқади шекилли, менинг жавобимни кутмасданоқ:

— Қани, эшагингга мин, қўзиларни сувотга ҳайда!— деб буюрди.

Мен ҳўп деб эшакка миндим-да, таёғимни кўтариб қўзи-улоқларни ҳайдай бошладим.

— Сувот қайси томонда?

— Билмайсанми, илгариги жойда-ку.

— Анави, ўтган йилги, катта тол тагидами? Ширинсойдаги?

— Ҳа ана. Биларкансан-ку. Ҳайда...— Қўс-эй, жонивор, қўс!..

Сал ўтмай Ширинсой бўйидаги катта тол тагига етиб бордик. Чарчаб уйқум келиб турганигами, қайдам, тол таги бирам чиройли, бирам озода кўрнниб кетдики! Сувотни айтмайсизми, ҳар куни тушда қўзи-улоқлар, сизгир подаларни шу ерга келаркан. Шундай текис, бирам тақир жой бўп кетибдики, нақ ойнадай ялтирайди... Қўзи-улоқлар кела солиб сувга ёпишишди. Мен эшакдан тушиб, Жуман акам олиб келган қашлағични, қуён, булдуруқларни тол тагига олиб бориб қўйдим. Жуман акам отини толнинг нариги томонига олиб ўтиб боғлаб бўлгунча, сизгир пода ҳам келиб қолди.

— Ҳорманглар,— деди подачи.

— Ўзингиз ҳорманг,— деди Жуман акам,— қалай, Ирсбек ака, сизгирларга сўна тегмаяптими?

— Ҳозирча тинч, яна бир ойдан кейини кўрасан сўна тегишини. Жонини қўярга жой топмай қолади, жониворлар...— у тол тагига келганда овларни кўриб қолди.— Уҳў, иш катта-ку.

— Бугун «жонингдан шўрвани» ўзингиз қиласиз. Бизлар бугун бу қўзи-улоқларни бир ювинтириб ташлайлик.

— Э, Отабек мирза келган эканлар-да. Об-бо азамат-эй. Бугун нега бунча ишлар қатта бўлиб кетди десам...— деди Ирсбек ака, гўё мени боядан бери кўрмай турган кишидек.— Ҳа, дуруст-дуруст.

¹ Эгардаги ов осадиган чарм тасмалар.

Жуман акам (у ҳар куни санар экан) таёғи билан қўзи-улоқларни санай бошлади. Назаримда янглишди шекилли, яна қайта бошдан санади. Яна санади. Қўзи-улоқларни синчиклаб, оралаб ҳам чиқди. Кейин мени олдига чақирди:

— Отабек, бу ёққа кел-чи.

Негадир юрагим шув этиб кетди. Аста юриб олдига бордим.

— Оқ қўзи йўқ-ку?

— Қайдам!— дедим мен ҳайрон бўлиб.

— Қаёққа кетади!— деди у менга тикилиб.— Бир-бирдан сира ажралмасди-ку?!

Мен индамадим. Жуман акам қўзи-улоқларга тикилганича ўйланиб қолди.

— Қўзилар ҳеч ҳуркдими?— деб сўради алламаҳал ўтгач.

— Ҳа,— дедим мен.

У менга шундай тикилдими, жаҳли чиққани юзидан билиниб турарди.

— Қана боссин сени...— деб қолдилар. Бу сўз менга аввал оддий сўздек эштилса ҳам, кейин алам қилди. Ахир у қўзиларни, қўйларни шундай деб сўкмасмиди! Энди мени мол қаторига қўшганими? Ахир мен бу ерга ўз ихтиёрим билан келганим йўқ-ку. Яна... Ҳа, майли, индамадим.

— Бор тезроқ, анови отга мин! Сен оғзингни очиб ўтирганингда бўри олиб кетган уни. Бўлмаса қўзилар беорга ҳуркармиди?

Ўзи тез бориб тол тагидаги милтиғини елкасига илди.

Қўзи-улоқларни эса Ирсбек акага тайинлаб эшакка минди.

— Қани, жадалроқ...— деди у эшакни ниқтаб,— сен нариги томондан юр, мен бу ёқдан айланиб, сенинг олдиндан чиқаман.

Мен отни елдириб бояги бир тўп жингилга етиб бордим. Олапар ҳам менинг орқамдан эргашди. От устида бўлсам ҳам, қўрқа бошладим. Жингилдан анча нарига ўтдим, олдимдан бир катта сувсиз ариқ чиқиб қолди. Ариқ ёқалаб бир оз юрган эдим, тўсатдан отим ҳуркиб кетди. Сал бўлмаса йиқилиб тушаёздим. Ўзимни ўнглаб олиб, отим ҳурккан томонга қарасам, ариқ ичида уч-тўртта бўри боласи (катталиги мушукдек бор) йўқолган оқ қўзини ўртага олиб, ҳадеб юлқилашяпти. Шу пайт Олапар қулоқларини диккайтириб турди-да, вовиллаб олдинга чопди; таёғимни кўтариб, овозимнинг борича қичқириб

ўша томонга отилдим. Бўри болалар тумтарақай қочиб қолишди. Олапар уларни жарлик олдидаги бир тўп қамишзорнинг нариги ёғига қувлаб, қайтиб келди. У оқ қўзига ачингандек, атрофида айланиб думини ликиллатарди. Бечора оқ қўзи мени кўриши билан аянчли маъраб юборди. Отдан ўзимни ташладим. Дарров қўзининг у ёқбу ёғига қарадим: хайрият омон экан, фақат икки-уч жойига тиш ботиб, усти ҳўл бўлиб қолибди, холос. Боёқишнинг жон-пони чиқиб кетибди. Дир-дир титрайди. Чаққон олдимга ўнгариб олиб, ариқ бўйига кўтарилганимда, олдимдан Жуман акам чиқиб қолди.

— Ҳа, қаёқда экан? Омонми?— деди у ҳаяжон билан олдимдаги қўзини кўтариб,— нега ҳўл?

Мен унга бўлган воқеани айтиб бердим.

— Қани, борайлик-чи, у эшагини қистаб ариққа туша бошлади.— Бўри болалари қайси томонга қочди?

— Ҳув анави, бир тўп қамиш ичига.

Бориб қарасак, ўша бир тўп қамишнинг нариги томонида бўри ини бор экан. Ин унча чуқур эмас, қўл чўзса етадиган кўринади. Жуман акам эшакдан тушиб, бемаломин оғзига бориб бир оз турди-да, бир нима деб тўнғиллади. Кейин менга қараб:

— Эгардаги қопни олиб бер,— деди.

Мен қопни олиб унга узатдим. У қопнинг оғзини очиб чўккалаб ўтирди-да, энгашиб инга қўлини тикди. Баданим жимираб кетди... Қарасам Жуман акам мушукдек бир бўри боласини қопга солди. Кейин иккинчисини, учинчисини... Тўртинчиси оғзини очиб, Жуман акамнинг қўлини тишламоқчи бўлган экан, маҳкам бўйнидан ушлаб туриб сўкди.— Қана боссин сени!

Бўри болаларининг тўртталасини ҳам қопига солиб, оғзини маҳкам боғлади-да, эшакнинг устига оғмайдиган қилиб чандиб ташлади.

— Отабек, энди сен эшакни олдингга солиб йўлга туш,— деди Жуман акам милтигини қўлига олиб,— мен нарироқда — йўл бўйида она бўрини пойлайман. У шу ерда бўлса, албатта болаларини қидиради.

Мен йўлга тушдим. Орқамда Олапар, олдимда оқ қўзи. Бечора ҳали ҳам ўзини босолмай титрайди. Жуман акамнинг кейин ҳикоя қилиб беришича, бўри ўз болаларини овга ўргатиш учун қўзими ё улоқми — тирик ўғирлаб олиб берар экан. Агар улоқ олиб келса, бақириб маълум қилиб қўяр экан.

Сал ўтмай орқамиздан кетма-кет икки марта милтиқ овози эшитилди. Олапар қулоғини диккайтириб турди-да,

бирдан орқага отилди. Мен ҳам эшакни шу ерда қолдириб, орқамга қайтдим. Борсам Жуман акам бир катта орлон бўрининг устига миниб олиб, терисини шилаётган экан. Болаларининг исини олиб, бизнинг изимизга тушган маҳалда отибди. Ростини айтсам, Жуман акамга қойил қолдим. Ахир бу бўри кўпдан бери қўлга тушмай юрган экан-да.

Бўрининг терисини эшакка юклаб, сувотга жўнаб кетдик.

Бизлар келганда Ирсебек ака шўрвани тайёрлаб ўтирган экан. Азбаройи, қорнимнинг очлиги ҳам эсимдан чиқиб кетибди. Товоққа қуйилган иссиқ шўрвани иштаҳа билан ичиб олдим.

Қорнимиз тўйгандан кейингина қўзи-улоқларни ювини учун ўрнимиздан туриб ечина бошладик. Биринчи бўлиб оқ қўзини сувга олиб тушдим. Жуман акам менга нариги яйловдан олиб келган қашлағични узатди:

— Ма, яхшилаб юв, авайлаб тара!..

Бу маҳалда кун пешиндан оғиб, Ирсебек ака сизирларни яйловга ҳайдаб кетган эди...

* * *

Бир ҳафта ўтди...

Мана, адабиёт дарсида ўтирибмиз. Ўқитувчи болаларнинг дафтарларини қайтиб беряпти: бир маҳал навбат менинг дафтаримга келиб етди... Дафтарим таниғлиқ турибди — қизил муқовада, ўн икки варақли оддий дафтар. Ўқитувчи менинг дафтаримни қўлга олди. Юрагим дукдук ура бошлади. «Жуда чўзиб юборибсиз» деб уришмаса эди, деб турибман ичимда.

— Назиров,— деди ўқитувчи менга қараб. Кейин дафтаримни варақларкан,— иншонгиз менга ёқди. Сал чўзилиб кетибди-ю, майли, ҳечқиси йўқ. Шу баҳона билан ёзишни ўрганиб оласиз... Ўқитувчини ва у топширган вазифани ҳикояга киритмасангиз ҳам бўлар экан...— деди у ёқимли жилмайиб.

Мен қизариб кетдим. У аста юриб келиб дафтаримни берди. Мен уялганимдан уни варақлай бошладим: фақат бир-икки жойга қизил қалам тегибди, холос. Ўқитувчининг назари бошқа болаларга оққанда дафтаримнинг охириги бетини секин очган эдим, чиройли қилиб қизил қалам билан ёзилган «5»ни кўриб, қувониб кетдим...

Эсим қурсин, жудаям севиниб кетиб, сизга бир нарса-ни айтишни унутиб қўйибман: ўша юқорида ўқиган ҳикоянгиз мен ёзган иншо эди...

ЯХШИ БОЛА

Унга раҳмат айтишдан олдин бўлган воқеаларни айтиб берай.

... Кеча бир дарс бўлмай, мактабдан эртaroқ қайтиб қолдим. Ҳовлида ҳар куни уриниб юрадиган бувим кўришмади. Югуриб уйга кирдим. Бувим тўрда, кўрпача устида ранглари бир хил бўлиб ётибдилар. Папкамни ерга қўймай, туриб қолдим.

— Нега қараб турибсан, болам, счинмайсанми?— дедилар бувим. Овозларининг хасталигини... Қасал бўлиб қолибдилар-да... Жуда хафа бўлиб кетдим. Нима қиларимни билмай бошларини ушладим: иситмалари қўлимни куйдирай дедп. Ғизиллаб бориб доктор опани айтиб келсаммикни? Қўлим титраганидан бувим кўрққанганини сездилар шекилли:

— Тузалиб қоламан, Қўчқорвой, шунчаки иситма олди. Сен мушукнинг кўзига бир қараб қўй-чи?— дедилар инқиллаб.

Мен кўрпача устида, деразадан тушган офтоб иссиғида хириллаб ухлаб ётган барoқ мушукни қўлимга олиб, кўзига қарадим.

— Узун чизик...— дедим.

— Унда туш бўп қопти болам,— дедилар бувим ётган жойларида яна инқиллаб. Бувимнинг қизик одатлари бор. Уйда осма соатимиз бор, чиқиллаб юриб турибди-ю, вақтни мушукнинг кўзига қараб биладилар, хамирни ҳам шунга қараб ошрадилар, овқатни ҳам шунга қараб пишрадилар.— Ўзинг самоварга олов ташлаб юбора қол... Ойинг тушликни ўшоқда қилса керак, келолмасман, деб кетувди. Уҳ...

Ойим ёз бўйи универсал ҳайдайдилар, кузда машинада пахта терадилар. Дадамлар бўлса фермада, яйловдаги чўпонлардан хабар олгани кетганига бугун уч кун бўлди. Яна уч кундан кейин келадилар. Мана, бувим бўлса қасал бўлиб ётибдилар. Нима, бир ўзимга самовар қайнатаманми, деб чой қўймадим. Бир пиёла қатик билан бир бурда нон еб қўя қолдим.

Кечқурун ойим келдилар. Бувим кечаси билан ёниб чиқибдилар. Ҳали кун чиқмасдан ойим мени уйготиб, докторга юбордилар.

Доктор опа энди келган эди, папкасини кўтариб синфдошим Ғани ҳам кириб қолди. Қитобларимни йиғиштириб докторга қарадим, у бувимни кўриб бўлиб, ойимга бир

нима деди. Нима деганини англаёлмай қолдим. Кейин яна гапирди:

— Аттанг, шу дори тамом бўлувди-я.

— Энди нима қилдик, доктор...— дедилар ойим қўрқиб.

— Шаҳарда бор-а, узоқ-да...

— Мен бориб кела қолай,— дедим.

Доктор хотин ялт этиб менга қаради.

— Ботир йигит экансан,— деди у жилмайиб.

Ойим ҳам суюниб кетдилар.

— Бўлмаса, мактабингга ўртоғинг айтиб қўяди. Мен сенга рецепт ёзиб бераман, гир этиб тушиб, оласан чиқасан,— деди доктор.— Илгари шаҳарга тушганмисан?

— Эски Жўвада аммасиники бор,— дедилар ойим,— тўғри аммангникига боргин. Узлари дорихонадан топиб беришади...

Доктор қоғоз ёзиб берди. Ғани иккаламиз эшикдан бирга чиқиб кетдик. Нарироқ боргандан, сўнг, Ғани:

— Машина кутиб ўтирасанми, районгача менинг велосипедимни мин-да, нарёғига автобусда кетасан,— деди.

Мен районгача велосипедда келдим. Велосипедни бир танишимизникига қўйиб, автобусга чиқдим... Мана, Тошкентга ҳам етдим. Хадрага келганда бошимга бир фикр келди: «Аммангникига боришим шартми? Ўзим шошилиб турган бўлсам... Эҳа, анча вақт кетади. Дорихонани ўзим топа қолсам-чи?...»

Хадрага тушиб бировдан сўраган эдим, троллейбусдан тушадиган жойда дорихона бор экан, кириб қоғозни сотувчига чўздим...

— Бизда бунақа дори йўқ эди-ку...

Наҳотки, шаҳар дорихонаси бўлса-ю, дори бўлмаса?! Ҳайрон бўлиб қолдим.

Ҳалиги қиз қовоғим тушиб кетганини сезди шекилли, кулиб:

— Бошқа аптекалардан сўра... Биринчи аптекада бўлса керак,— деди.

Биринчи дорихонани қаердан топдим энди? Уй суриб кўчага чиқдим. «Йўқ дорини ёзиб берибди-да бўлмаса!» деб ўзимизнинг доктор ёзиб берган қоғозга қарасам, ҳеч бало тушунмадим: ажи-бужи қилиб бир балоларни чизибди. Саводи борми ўзининг! Йўқ, ундай десам, ҳалиги аптекачи қиз: «Бунақа дори бизда йўқ эди», деди-ку! Демак, шунақа дори бор экан, тўғри ёзибди-да. Доктор тилини доктордан бошқа одам тушунмаса керак-да...

Қоғозни буклаб чўнтагимга солдим-да, юқорига қараб

юра бошладим. Деворга ёпиштириб қўйилган ёзувга қараганда Навоний кўчасида кетаётган эканман. Олдимдан паканагина бир кучук кела бошлади. Бир уриб вангилла-тай дедим: қўлим беихтиёр ерда ётган тошга бориб қолди. Тошни олдим ҳам... Бирдан шаҳарда юрганлигим эсимга тушиб қолди-ю, қандайдир бир ашулани лиргойи қилиб, қўлимдаги тошни ўйнаб келаётган бўлдим. Кейин юрдим. Сал ўтмай ланка ўйнаётган икки болага дуч келиб қолдим.

Мен улардан қаерда аптека борлигини сўрамоқчи бўлиб, яқинлашган эдим, биттаси белини ушлаб, тиржайиб олдимдан чиқди:

— Хўш, сенга нима керак!— деди у хўрозланиб.

— Ҳеч нима...— дедим. Ростини айтсам, қўрқдим ҳам.

У қулоқчинимни пешанасидан ушлаб тортиб юборди. Жаҳлим чиқиб кетди, қулоқчинимни тўғрилаб, ноилож ерга қараб тургандим, қаёқдандир учта бола келиб ҳалиги болани маҳкам ушлади. Шериги шу заҳотиёқ қочиб қолди. Қулоқчинимнинг пешанасини тортган бола йиғи аралаш қичқирди:

— Қўйвор, қўйвор дейман!..

Қарасам, ҳалиги учта боланинг ҳам енгига қизил боғланган.

— Қўйиб юбор эмиш-а... қачонгача текканга тегиб, тегмаганга кесак отиб юрасан?.. Маҳкам ушланглар!— деб буйруқ берди шерикларига каттароғи. Кейин менга қарди, қишлоқдан келганимни пайқади чамамда, кулиброқ сўради.— Қаёққа кетаётгандинг?

Мен шошиб қолганимдан унга қарши савол бердим:

— Биринчи дорихона қаерда, айтиб бермайсизларми, а?

— Дорихона? Ҳа-а, биринчи аптеками? Нима, дори керакмиди?

— Бувим касал бўлиб қолдилар...

— Ҳим... Шундоқ дегин.— У болаларга буюрди:— Мана бу безорини штабга олиб боринглар, ўзимизнинг участкамизга қараб турунглари, мен бу болани биринчи аптекага олиб бориб дори олиб бераман...

У мени трамвайга тушириб дорихонага олиб келди, ўзи навбатда туриб дори олиб берди-да, ташқарига чиққач сўради:

— Энди ўзинг кета оласанми?

Ўзим тенги бўла туриб «сен» сираётгани сал ғашимга тегарди-ю, бироқ, яхшилигидан жуда миннатдор эдим.

— Сирдарёга кетадиган автобус тўхтайдиган жойга қайси трамвай олиб боради?

— Йўлни билмайман деб қўя қолгин-да,— деди ҳалиги бола.— Юр бўлмаса...

Яна трамвайга чиқдик. Боядан бери у боланинг юзига тузукроқ қарамаган эканман, излаганим топилиб, кўнглим жойига тушгандан кейин дурустроқ қарадим: юм-юмалоқ юзининг ўнг томонида битта холи бор, киприклари узун-узун, қошлари қоп-қора... Эгнидаги мактаб формаси, боғидаги кепкаси, ўнг билагига бойлаб олган қизил мато уни қандайдир жиддий қилиб кўрсатарди. Бунинг устига у: ё камгап, ё эса унча-бунча одамга гапирмайди.

Қизик, менинг кўзим унда-ю, унинг кўзи трамвайга чиқиб тушувчи болаларда. Трамвай қаердадир тўхтади. Бир бола югуриб чиқиб, бўш турган жойга ўтириб олди. Кетма-кет ҳасса таянган бир кампир ҳам чиқди. Ҳалиги боланинг ёнига келиб тик турди: бўш жой йўқ эди. Мен олиб келаётган бола аввалига бир оз қараб турди, кейин чидамади шекилли, ҳалиги бемалол ўтирган боланинг олдига бориб, деди:

— Қани, ўртоқ ўқувчи: биринчидан, ўрнингдан туриб жойни мана бу бувимга бер,— ўтирган бола қизариб ўрнини кампирга бўшатди.— Иккинчидан билет ол!

Ҳамма уларга қараб турарди. Кампир ўтириб олиб, иккаласини баравар олқади:

— Умрларингдан барака топинглар!..

...Трамвайдан тушгач, ҳалиги бола мен билан автостанцияга ҳам келди, келдигина эмас, билет ҳам олиб берди, ҳатто, автобустаги жойимга ҳам ўтқизиб кетди...

Қишлоғимизга кечқурун етиб келдим. Бувим ҳали олови чиқиб ётган, ойим билан доктор бўлса мени кутиб ўтирган экан. Улар менга пешвоз югуришди:

— Нима бўлди? Тополмадингми?

Мен кулиб бош ирғаб чўнтагимдан бир шишалик, бир қоғозга ўралган дори олиб бердим. Доктор қоғоздаги доридан бувимга берди-да, шишалик доридан укол қилди.

— Энди кечга бориб иситмалари тушади...— деди доктор.— Кечроқ яна бирров хабар оларман.

У кетди...

Қорним оч-у, томоғимдан овқат ўтмайдигандай кўринди. Нуқул кўз олдимга бояги шаҳарлик бола келади. Бўлган воқеаларни қайта бошдан эслаб чиқдим. Эсим курсин, у бола менга шунча яхшилик қилибди-ю, унга раҳмат ҳам айтмабман-а! Эҳ...

Мана, бувимнинг тили билан айтганда, тўрғайлар чириллади— кеч бўлди, чироқ ёнди. Бироқ бояги болага бир оғиз раҳмат айтиш ҳам хаёлимга келмагани учунми,

кўнглим ҳамон ғаш. Хайрият, Ғанижон кириб келди-ю, бўлган воқеани қайта бошдан унга бир-бир айтиб бердим. Бўлмаса, ўзимни муштлагудай эдим.

— Қизиқ бўпти,— деди Ғани ҳамма гапни эшитиб бўлиб.— Энди унга хат ёзиш керак.

— Ғалати гапирасан-а, отини, адресини билмасам, кимга, қаерга ёзаман?

Иккаламиз ҳам ўйланиб қолдик. Бир маҳал Ғани сўз қотди:

— Ҳа, айтгандек, у ҳам «Гулхан»ни олса керак. Шаҳар ўқувчиси бўлади-ю, олмайдимиз? Олади...

— Ҳўш, олса нима бўпти?

— Нима бўпти?— деди у мени масхара қилиб.— Нима бўларди. Хатни журналга ёзсанг, у олиб ўқийди-қўяди...

— Уқимаса-чи?

— Уқийди, ўзи ўқимаса бошқалар ўқиб айтади....

Ойим бир нима деди шекилли; ўз ўйим билан бўлиб, англай олмадим.

— Ойи, бир нима дедингизми?

— Мен гапирдим, болам.— дедилар бувим мен томонга сал ағдарилиб.— Уша шаҳарлик ўртоғинг яхши бола экан, хат ёзсанг, м. пдан ҳам раҳмат де...

Кечадан бери индамай ётган бувимнинг бу гаплари мени севинтириб юборди: «Демак, олиб келган дорим ёқибди! Демак, бувим бизларнинг ҳамма гапимизни эшитибди-да!»

Ойимнинг юзларида ҳам табассум ўйнади.

Хуллас, бувимнинг ҳалиги гапларидан кейин, ўртоғим Ғанининг маслаҳати билан, шу хатни ёздим:

«Хатимни журналдан ўқирсиз. Бунга нишонаман... Уша кунги яхшиликларингизни унутмайман. Ҳеч нима демай кетганим учун кечиринг. Менинг исмим Қўчқор, фамилиям Назаров, Сирдарё районидаги «Коммунизм» колхозида турамиз. Ўзим шу колхоздаги мактабнинг 6-синфида ўқийман. Бизнинг томонларга бир келинг. Балиқ овлаймиз... Сизга, ўртоқларингизга бувимлар раҳмат айтдилар. Менинг ўртоғим Ғанидан ҳам раҳмат. Албатта келинглари!»

ИРМОҚ

Агар «виллис» турган дарё бўйидан жар ёқасида ўтирган Жўрага қарасангиз — уни сиз ҳам парвоз қилай деб турган бургутга ўхшатган бўлар эдингиз. У ҳақиқатан

хам жар ёқасига қўнган бургутга ўхшарди. Уша балаңд жар ёқасидан пастга қарасангиз ажойиб манзарани кўрасиз: қирғоғини кўм-кўк қамишзор, қўғазор қоплаган қадрдон Сирдарё бутун салобати билан кўз олдингизда ёйилиб ётибди.

Жўра пастга — дарё бўйига тушди. Уни жар ёқасига олиб чиққан ҳам, дарё бўйига олиб тушган ҳам ўша қадрдон Сирдарёнинг ажойиб манзараси. Жўра илгари Сирдарё ҳақида кўп нарсалар эшитган, кўп нарсалар ўқиган бўлса ҳам ҳали уни кўрмаган эди. Мана, у, дарёни кўрди. Ҳатто, дадаси билан нариги қирғоқдан бу ёққа паромда сузиб ўтди. Кечаси шу ерда балиқчиларга меҳмон бўлди: гулхан атрофида ўтириб уларнинг қизиқ-қизиқ ҳикояларини эшитди. Эрталаб эса, дадаси машинанинг у ёқ-бу ёғини тузатгунча дарё бўйини томоша қилди. Қирғоққа чиқди, пастга тушди. Хуллас, дарё кечаси, дарё манзараси унинг бутун вужудини асир қилди.

У қирғоқни ялаб оқаётган дарёга тикилиб хаёлга чўмди: «тоғ, дара, яйловлардан оқиб келган сувлар ирмоқларга, ирмоқлар дарёларга айланади. Дарёлар эса денгизга қуйилади. Сирдарё ҳам худди шундай...»

Бироқ машина сигнали унинг хаёлини бўлиб юборди; чопганича дадасининг олдига келди, дадаси машинанинг устини ҳўл латта билан артаётган эди.

— Кетамизми, дада?— деди Жўра.

— Ҳа, кетгинг келмаяптими ўғлим?— деди дадаси.

— Йўғ-э,— деди Жўра, яна бир оз томоша қилай, дейишга уялди.— Ие, машинанинг устини очибсиз-ку?

— Эрталабки салқинда яхши бўлади. Атрофни томоша қилиб кетасан. Қани, чиқ машинага.

Лекин Жўра қайрилиб яна дарёга, қамишзорларга суқланиб боқди. Дадаси унинг орқасидан келиб елкасига қўлини қўйди.

— Биладан, ўғлим, биладан. Биринчи кўраётганинг учун дарё ҳам, қамиш ҳам сенга ғалати бўлиб кўриняпти. Яйлов болаларига бу янгилик эмас, улар бу ерларни кўравериб ўрганиб қолишган. Қани, кетдик!

Жўра дадасининг ёнига чиқиб ўтирди. Машина аста ўрмалаб кетди. Дарё бўйидаги қалин ажриқзордан ўтиб, катта йўлга чиққанда орқадан енгил чанг кўтарилди. Энди атрофдаги сурув-сурув қўйлар, пода-пода сигирлар, ўрлаб юрган туялар аниқ кўринди. Шу маҳал Жўра туяда йўртиб келаётган одамни кўриб қолди. У қалпоғини силкитиб қичқирарди. Жўра дадасини туртиб, йўловчи келаётган томонга ишора қилди. Машина секин йўл чети-

да тўхтади. Қарашса, лўкки туяга икки бола мингашиб олган экан.

— Ҳа болакайлар, нима гап?— деди Жўранинг дадаси гуядаги болаларга етиб келгач.

— Шаҳарга кетяпсизларми, амаки?— деди олдида ўтирган каттароқ бола.

— Хўш, нимаиди?

— Мени ҳам ола кетинг?— деди у.

Орқасида ўтирган сариққина бола, унинг укаси бўлса керак, кўзларини шифрайтириб у ҳам ялина бошлади:

— Жон амаки, акамни ола кетинг?

— Майли,— деди дадаси.

— Раҳмат, амаки,— деди ҳалиги орқадаги сариқ бола бурнини тортиб.

Акаси туяни чўктириб, ерга тушди-да, машинанинг орқа томонига жойлашиб ўтириб олди. Машина жўнаб кетгандагина туяда ўтирган ҳалиги сариқ бола яйловга қайтиб кетди.

— Болакай, отинг нима?— деди Жўранинг дадаси йўлдан кўзини олмай.

— Қўлғат.

— Яхши, яхши. Қани Жўра, ўртоғингнинг ёнига ўтиб ол.

Жўра сал ийманиб, Қўлғатнинг олдига ўтди. Қўлғат нарироқ сурилиб, унга ўрин берди. Текис йўлда «виллис» енгил учаркан, нотаниш дўстлар сўзини нимадан бошлашнинг билмасди.

— Ҳалиги туядаги бола укангми?— деди ниҳоят Жўра.

— Тўрами? Ҳа, укам...

Бир-бирини суҳбатга тортишга қанчалик ҳаракат қилишмасин, уларнинг савол-жавоблари қисқа-қисқа бўлиб узилиб қолаверди. Тўғри, баъзан шундай бўлади. Одам ўзи қизиқадиган нарса, қилган иши ҳақида сўзласа, айтиб гугатолмайди. Ҳозир Жўрадан дарё, тоғ, даралар ҳақида сўрасанг, ҳеч зерикмай сўзлаб берарди. У шунга қизиққани учун ҳам дадаси билан бу ёққа келган-да. У ҳатто Қизилқумга ҳам ўтиб келди, уюм-уюм қум тепаларини томоша қилди. Қизилқумдаги чўпонлар ҳаёти билан танишди. Дадасининг, қўй-эчкиларга теккан капанак касалига қарши қандай курашганини ўз кўзи билан кўрди. Бу ишда у дадасига катта ёрдам берди. Қўлғат шулар ҳақида сўрамайди-да. Сўраса шаҳарга етгунча ҳикоя қилиб берардику-я. Бироқ, дадаси айтмоқчи, Қўлғатга ўхшаган яйлов болаларига Жўранинг бу таассуротлари янгилик бўла олармикан?

Жўра мактабидаги янгиликлар, тўгаракларнинг иши ҳақида энди гапириб, Қўлгатни бир оз гапга солмоқчи бўлиб турганда, унинг ўзи гап бошлаб қолди.

— Дадагми?— деб сўради нимо билан Жўранинг дадасини кўрсатиб.

— Ҳа, дадам. Мол доктори бўлиб ишлайди,— деди Жўра.

— Нега машинасига радио қўйиб олмаган-а?

— Ийи, «виллис»даям радио бўладими?!

— Бўлмайди-ку, бироқ кўндирса бўлади. Бизнинг фермада ҳам битта «виллис» бор, ферма мудиримиз — Қаҳҳор акамлар миниб юради. Мактабимизнинг радио тўғараги Қаҳҳор акамлар эллик ёшга тўлганда, совға қилиб, машинасига «Москвич» приёмнигини кўндириб берди. Жуда яхши гапиради.

— Мактабларингда телевизор ҳам борми?

— Мактабимиздаям, уйимиздаям бор.

Жўра яна индамай қолди, «буларга телевизор ҳам янгилик эмас экан», деб ўйлади у ўзича.

Қуёш терак бўйи кўтарилиб қолди. «Виллис» текис, лекин бўрсиллама шўрхок йўлни орқада қолдириб, кўм-кўк яйлов ўртасидан кесиб ўтадиган чангсиз, чимли йўлга тушди. Яна атроф гўзаллашиб кетди, яна беозор ёйилиб юрган сурув-сурув қўйлар, пода-пода сигирлар, йилқи уюрлари кўринди.

— Ажойиб жойлар экан-а?— деди Жўра Қўлгатга қараб.

— Бизнинг яйлов бундан ҳам яхши,— деди Қўлгат,— кўрмагансан-да, кўрсанг эди...

— Қайси?— деди Жўра унинг сўзини бўлиб.— Боя сен туядан тушиб, машинамизга ўтирган жойми?

— Йўқ, ҳозир кўрсатаман,— деди Қўлгат чопонининг тугмаларини ечаётиб,— ҳозир...

Жўра унинг нима қилаётганига тушуна олмай, ҳайрон бўлиб қолди. Қўлгат чопонининг ичидан боғлаб олган альбомини Жўрага узатди.

— Мана, кўргин-чи!

— Эҳ-э,— деди Жўра альбомнинг биринчи бетини очиб,— рассоммисан?

— Тўгаракка қатнашаман.

— Вой-бў,— деди Жўра кўзларини катта очиб,— маца бу жойлар жудаям яхши экан-а! Нима билан чизгансан?

— Акварелда.

— Мана бу чўпон... Ийи, итини жудаям боплабсан.

— Ҳазимизнинг итимиз. Ҳаллийм бу унча чиқмаган. Шаҳарга конкурсга юборган расмим анча тузук эди.

Жўра Қўлғатга қанақа конкурс, дегандек қаради. Қўлғат ён чўнтагидан тўрт букланган хат олиб, Жўрага узатди. Жўра ўқий бошлади.

Хатда: «Область пионерлар слётига бағишлаб ўтказилган конкурсда «Яйловда» деган расмингиз биринчи мукофотни олди», деб ёзилган экан.

Жўра худди мукофотни ўзи олгандек севиниб кетди. Кейин Қўлғатдан:

— Бу расмларни энди қаёққа олиб боряпсан?— деб сўради.

— Буларни пионерлар саройида бўладиган виставкага олиб бораман,— деди Қўлғат.

«Виллис» текис асфальт йўлга чиқди.

— Мана, шаҳарга ҳам яқинлашиб қолдик,— деди боядан бери болаларнинг суҳбатига аралашмай, рулда ўтирган Жўранинг дадаси.— Зерикмадингларми?

— Йўқ, Қўлғатнинг расмларини томоша қилдик,— деди Жўра.

— Ҳа, дуруст, дуруст. Мана шаҳарга ҳам келдик. Қарга боришингни биласанми?

— Биламан. Райкомкомсомолга бориб учрашаман.

— Ётадиган жойингнинг тайини борми?

— Аммамники бор.

«Виллис» сердароҳт кўчалардан айланиб ўтиб, муюлишдаги икки қаватли бинонинг олдида тўхтади.

— Ана, болакай, келдинг,— деди Жўранинг дадаси Қўлғатга. Қўлғат Жўра билан қўл беришиб хайрлашди, кейин машинадан тушди.

Қўлғат уларга миннатдорчилик билдирди. Ота-бола уни меҳрибонлик билан нариги кўчага ўтиб кетгунча кузатиб қолишди.

Улар шаҳарнинг нариги томонидаги «Кўктерак» районига боришлари керак эди. Шаҳардан четга чиққач, дадаси машинани тез ҳайдади. Жўра аввало, йўловчи дўстини, йўл-йўлакай кўрган ажойиб манзараларни, ниҳоят, дарёни эслади: «тоғ, дара, яйловлардан оқиб келган сузлар ирмоқларга, ирмоқлар дарёга айланади. Дарёлар эса денгизга қуйилади...»

Шу жойга келганда назарида Жўрага ҳозирги ўйи билан йўловчи дўсти ўртасида бир оз ўхшашлик бордай туюлди.

Келинг, Жўра қийналмасин, унинг дилидаги фикрини ўзимиз айтиб қўя қолайлик: ҳаёт ҳам Жўранинг хаёлига

ўхшаш нарса. Мана, Қўлғатни олайлик: у аввало туяда келиб «виллис»га минди, эрта-индин у кўпгина одамлар билан поездга тушиб, Тошкентга слётга боради. Демак, у ҳам кичик ҳаётдан катта ҳаётга қўшилгани, унга ўз ҳис-сасини қўшгани кетяпти. Хўш, бу ирмоқ эмасми? Албатта ирмоқ!..

«Виллис» қанчалик тез юрмасин, барибир, Жўранинг учқур хаёлига илаша олмасди. Унинг ирмоқдан дарёга, яйловдан шаҳарга қилаётган бу бургутсифат, хаёлий саёрини машинанинг сигнали бўлиб юборди.

Сал ўтмай «виллис» «Кўктерақ» районига кириб келди.

МЕНИНГ ДАДАМ КОММУНИСТ

Ҳусни қишлоқ марказидан кесиб ўтган катта асфальт йўлдан бир-бир қадам ташлаб келаркан, хаёл билан бўлиб аллақачон кеч кириб қолганини ҳам, ёмғир ёға бошлаганини ҳам сезмади. Орқасидан келаётган «газик»нинг сигналидан ўзига келиб, четга чиқди. Машина «ғийқ» этиб унинг ёнгинасида тўхтади. Шофер кабинадан бошини чиқариб: «Йўлка торлик қилиб қолдим сенга!» деб бақирди. Шофернинг ёнидаги тўладан келган барваста киши болани танигандай бўлиб, бўйини чўзиб қаради.

— Ҳуснимисан?

Ҳусни қаттиқ қўрқиб кетганиданми, аввалига индамади. Қўшнилари Жаббор ака эканини билиб бир оз ўзига келди. Жаббор ака Ҳусни бориб келаётган ремзаводда ишлайди. Партком. Ҳузиям жуда яхши киши. Буни Ҳусни биров айтмасаям билади.

— Об-бо сен-эй... Қаёққа кетяпсан?— сўради Жаббор ака.

— Уйга.

— Қани, бўлмаса машинага чиқ,— деб таклиф қилди Жаббор ака. Ҳусни тортинибгина машинага чиқиб, орқа ўриндиққа ўтирди.

— Қаёқдан келаётувдинг?

— Анақа, ремзаводга борган эдим...— деб мингиллади.

— Ремзаводга?!— деб Ҳуснига тикилди Жаббор ака. Бу маҳалда машина равон юриб кетган, ёмғир эса зўрайган, томчилар брезент кабинани тешиб юборгудай савалар эди.— У ерда нима ишинг бор эди?

— Анақа, биронта коммунист билан гаплашмоқчи эдим.— Уқитувчимиз, анақа, коммунист ҳақида иншо ёзиб келинглар, деган эди. Шунга синфимиздаги болалар; биримиз — фермани, биримиз — ремзаводни, биримиз — тех-

никумни, тагин биримиз — нон заводини ўзаро бўлишиб олган эдик. Менга ремзавод тушган эди. Шунга борувдим.

Жаббор ака Хуснининг товушидаги қандайдир сўниклик, руҳсизликни сезиб, жиддий сўради:

— Хўш, гаплашдингми?

— Гаплашолмадим,— деди у хомуш.

— Ана холос!— деди Жаббор ака ҳайрон бўлиб.— Нега?

Хусни ремзаводга боргани ҳақида гапириб кетди...

...Заводга бориб, бирортаси билан гаплашаман-келаман, деб йўлга тушган Хусни дарвозадан ичкари кирди-ю, оғзи ланг очилиб қолди. Ҳовли тўла ВАЗ, ПАЗ, МАЗ, ГАЗ-51, РАФ деган машиналар... У ерда ишлайдиганлар устларига комбинеzon, эски фуфайка кийиб олишган, коржомалари қарийб қора мойга беланган. Кимдир машинанинг гилдирагини ўрнатяпти, кимдир унинг тагига ётиб, аллақадерини титяпти.

Хусни кираверишда — машина ёнида бир детални авайлаб артаётган кекса ишчи олдига келиб, нима дейишини билмай ағрайиб қолди. Ишчи эса ўз юмуши билан овора, қандайдир бир куйни оғзида ҳуштак қилиб чалар эди. Бир маҳал унинг назари Хуснига тушди.

— Ҳей болакай, кимни қидириб юрибсан?— сўради ҳалиги ишчи.

— Ҳеч кимни. Узим шундай!..— деди Хусни шошиб қолиб.

— Кимнинг ўғлисан?

— Акбар аканинг.

— Қайси Акбар? Анов фермадагими?

Хусни бошини лиқиллатди.

— Даданг, ойинг омонми? Нима қилиб юрибсан, бу ерда?

— Анақа, ҳалиги... коммунистлар билан гаплашишим керак эди. Уқитувчимиз коммунист ишчи билан суҳбат қилиб, ёзиб келингллар, девди.

— Э-э, ёзувчиман дегин,— деди ҳалиги ишчи. Кейин атрофига аланглаб, бир машинани кўрсатди.— Хув анави ГАЗ-51 ни кўрдингми? Уша машинанинг шофери партия аъзоси — коммунист, илғор ишчиларимиздан. Бир гаплашиб кўр-чи.

— Раҳмат, амаки!— Хусни хурсанд бўлиб ўша машина томон кетди. Машинага яқинлашганда бир одам машина моторига мункайиб, ниманидир бураяпти. Хусни гапни нимадан бошлашини билмай бирпас қараб турди. Озгина вақт ўтгач, ҳалиги киши бошини кўтармай, йўғон товуш билан:

— Ҳой, ўн тўртинчи ключни олиб бер!— деди.

Ҳусни аввалига унинг нима деётганини тушунмадими ё тушунса ҳам ўн тўртинчи ключ қанақа бўлишини билмадими, жим тураверди.

— Ҳей, сенга айтяпман. Ун тўртинчини...— У шундай деди-да, бошини кўтарди. Нарироқда қора мойга беланган бир парча канош қоп устида уюлиб ётган ключларнинг қайси бирини олишни билмай турган болани кўриб, аввалига ҳайрон бўлди-ю, сўнг деди.— Ҳув анави учи чиқиб турганини! Ҳа, ўшани...

Ҳусни ключни олиб келиб ҳалиги одамга берди-да, тагин унинг ишга берилиб кетишидан чўчидими, шошиб-пишиб сўради:

— Амаки, анақа... сиз коммунистмисиз?

— Ҳа, нима эди?

Ҳусни бу ерга нима мақсадда келганини, қанақа ёрдам кераклигини бир бошдан гапириб берди. Ҳалиги ишчи ҳамма гапни диққат билан эшитиб бўлиб, бирпас бошини қашиб ўйлашиб турди-да:

— Шўнақа дегин,— деди чўзиб.— Ёзаман, дегин. Ундай бўлса, бола, сен бундай қиласан. Мен ўзим ҳақимда ўзим гапирганим ноқулай. Сен яхшиси парткомимиз олдига кир. Ҳув анави уйни кўрдингми, ўша уйнинг нариги томонидан кирасан. Биринчи эшик. Ҳайр, саломат бўл, ёзувчи!

У шундай деди-да, яна ўз ишига уриниб кетди. Ҳусни анча нарига бориб қолганида, ҳалиги ишчи қичқирди:

— Уртоқ Камоловнинг олдига кир!

Ишчи кўрсатган бинонинг пештоқига қизил алвон осилган бўлиб, унга: «КПСС XXV съездини янги меҳнат зафарлари билан кутиб оламиз!» деб ёзиб қўйилган эди. Ҳусни анчадан бери қидириб юрган нарсасининг устидан чиқиб қолгандай, алвонга бирпас тикилиб турди. Уқитувчиси болаларга коммунистлар ҳақида нншо ёзишни топшираётганида, ҳозир бутун мамлакатимиз, илғор коммунист ишчи ва деҳқонларимиз жонажон партиямизнинг шонли съезди шарафига меҳнат вахтасида туриб ишлаётганликларини, коммунистлар билан учрашганларида мана шунга аҳамият беришларини таъкидлаб айтган эди.

Ҳусни ичкарига мамнун кириб борди. У тўғри, «Партком Ж. У. Камолов» деб ёзиб қўйилган эшикка қараб бораётганида, бир чеккада машинка чақиллатиб ўтирган кексарик аёл уни тўхтатди:

— Ҳой, бола, қайёққа?

— Анақа, Камолов керак эди.

- У киши Янгийўлга кетганлар. Нима ишинг бор эди?
- Анақа, гаплашмоқчи эдим.
- Инженеримиз билан гаплаша қолсанг бўлмайдими?
- Қайдам...
- Бўлмаса, анави стулга ўтириб тур.

Машинистка аёл шу гапни айтиб тугатмасдан, ташқаридан икки киши шовқин-сурон кўтариб кириб келишди. Иккаласи ҳам жаҳл устида.

— Ахир, ўртоқ инженер гапга тушунингда сиз ҳам. Битта радиатор...

— Яримта ҳам радиатор йўқ. Борини ишлатиб тураверинглар. Бўлди-вассалом!— деб ҳалиги инженер машистка аёлга ўгирилди.— Боягини босиб бўлдингизми?

— Мана,— машистка аёл унга бир қоғозни узатар экан, Ҳуснини кўрсатиб деди.— Мана бу бола сизга...

Инженер қоғоздан кўзини узмай, пешанасини тириштириб, нималарнидир ўқиди-да, сўнг Ҳуснига қаради.

— Эртага келолмайсанми, ука.

— Бўлмаса ўғлим,— деди машистка аёл сал хижолат бўлиб.— Эртага Камолов келганларида ўзлари билан гаплаша қол. Ҳар қалай партком-парткомда.

Ҳусни ниши унмаганидан хафа бўлиб, шалпайиб чиқди. Боя завод дарвозасидан кириб келаётганида, кўрмагани учунми ё эътибор қилмаганиданми, рухсатнома сўрамаган қоровул чол чиқиб кетаётганида: «Пропускангни бер, бола», деб баттар хуноб қилди. У завод дарвозасидан бошини эгиб чиқиб кетди...

Жаббор ака Ҳуснининг авзойини кўриб, уни юпатиш, кўнглини кўтариш учун бирон жўяли гап қидира бошлади. Бу маҳалда машиналари уйга етиб келган эди. Улар машинадан тушишди. Ёмғир боягидай савалаб турарди. Ер ажабтовур лой бўлиб қолибди.

— Эртага саккизда кел,— деди Жаббор ака шоферга.— Яна Янгийўлга бориб келамиз.

— Хўп,— деб шофер газни босди, машина эшигини қаттиқ ёпди, сўнг кабинадан бошини чиқариб Ҳусни билан хайрлашди.— Хайр, ёзувчи!

Машина кетди. Жаббор ака Ҳуснини уйга таклиф қилди:

— Қани, юр, бирпас гаплашамиз. Сал ёмғир тингандан сўнг кетарсан.

Ҳусни қаршилиқ билдиришга уялди. Бир чеккаси: «Жаббор ака билан ҳозир гаплашиб қўя қолганим маъқул. Тагин эртага бориб топа оламанми йўқми?» деб ўйлади. Уйга киришди. Аллақачон чироқлар ёқилган экан. Жаб-

сор ака Хуснини ўз хонасига бошлаб кирди. Болаларнинг товуши бошқа хонадан эшитилиб турар эди. Диванга ўтиришди.

— Аслида, инженеримиз жуда яхши одам. Ой охири эмасми, ҳамма ҳам бунақа пайтда планни бажариш ҳақида ўйлайди. Бунинг устига асаби чатоқроқ. Майли, ҳеч қисси йўқ,— деб эсига бир нима тушгандай бирпас сукут қилди.— Шу дейман, ўзингнинг даданг ҳақида ёзиб қўя-қолсанг бўлмайдими, а? Бошқаларга қараганда дадангни яхшироқ биласан-ку. Бунинг устига бўш вақтларингда қарашиб ҳам турсанг керак. Нега ҳайрон бўлиб қолдинг?

— Дадамлар ҳақида?

— Ҳа, сенинг даданг ҳам коммунист.

— Барибир дадамлар-да, улар ҳақида ёзсам...

— Ёзсанг ёмон бўлмайди. Чунки у ҳақиқий коммунист.— Жаббор ака Хуснига қаради-ю, унинг кўзларида балқиб турган саволларни секин-аста уқиб ола бошлади,— сенга бошқачасига қандай тушунтирсам экан? Коммунистлар ҳар соҳада, ҳар жиҳатдан илғор кишилар. Коммунистлар фақат ўз шахсий эҳтиёжлари учунгина ишламайди. Чин маънодаги коммунистнинг коммунистлиги унинг юрагига, қилаётган ишига қараб белгиланади. Мана, сенинг даданг шундай коммунист. Ҳа, айтганча, унинг нима иш қилишини биласанми?

— Фермадаги сигирларга қарайдилар.

— Яъни, сигирларни боқади, парвариш қилади, шундайми?

Хусни бошини ликиллатди.

— Сигирлар шунақаки, боқмасанг, парвариш қилмасанг сут бермайди. Тўғрими?

— Тўғри.

— Хўш, ферма шаҳарга бир кунда қанча сут беради?

— Олти машина.

— Баракалла. Мана шу сут шаҳарлик биродарларимизга ҳадя қилинади. Бунда даданг қўшган ҳисса ҳам бор. У ўз эҳтиёжи учунгина эмас, шаҳар аҳолиси эҳтиёжи учун ҳам ишлар экан. Ишлагандаям даданг тиним билмай ишлайди. Мен учун, сен учун, ўртоқларинг учун. Мана шундай одам коммунист бўладими, йўқми? Албатта коммунист бўлади!

Хуснининг чехраси ёришиб кетди.

— Мана ҳозир биз, бўлажак съезд шарафига ишляпмиз, деяпмиз,— деди Жаббор ака сал қизишиб.— Хўш, сен бу гапни қандай тушунасан?

Хусни елкасини қисди.

... — Ана, билмайсан. Одамлар съезд шарафига ишляемиз, деганларида, ўша ишлаб топган маҳсулотларини съездга кўтариб боришмайди, уни халққа беради. Қанчалик кўп ва сифатли маҳсулот беришса, халқимиз шунчалик тўқ ва фаровон яшайди. Съездимизнинг ҳам муддаоси шу!—Жаббор ака бу ёш болага катта одамларга айтадиган гапларни айтаётганини сезиб қолиб бир оз хижолат бўлди. Сўнг сўзини қисқа қилиб қўяқолди.—Ана шунақа, мулла Ҳуснивой. Сенинг даданг ҳам ҳақиқий коммунистларимиздан. Тушундингми?

— Тушундим.

— Баракалла. Энди нариги уйга чиқиб чой ичамиз.

— Анақа, кетсам... Кеч бўлиб қолди.

— Шундайми? Ҳай, майли, борақол. Ойнинг билан даданг ҳам хавотир олиб ўтиришгандир.

Ҳусни Жаббор аканинг олдидан ўзини енгил ҳис этиб чиқди. У йўл-йўлакай ўйлаб борарди: «Шу гаплар нега ўзимнинг хаёлимга келмабди! Ахир ўзимнинг дадажоним-ку фермада илғор. Қимсан, Акбар ака-я! Ҳар ойда мукофот оладилар. Кўксиларида Ленин ордени ярқираб турибди. Ҳалол ишламаганларида орден олармидилар. Ўзимнинг дадажоним...»

Ҳусни уйига келиб ёзув столига ўтирди-да, иншо учун тайёрлаб қўйган дафтарига чиройли қилиб сарлавҳа қўйди: «Менинг дадам коммунист».

НАБИРА

Ризвон буви набираси Абдуғаффорни қош қорайгунча кутди, келмади. Ахири тоқати-тоқ бўлиб бутун захрини Соли бобога сочди.

— Набирагинам бизни деб шаҳардан бир ҳафтагагина чиқса-ю, иш буюришса. Бир кун ҳам тинчгина олдимизда ўтирмади-я!.. Сиз қанақа одамсизки, кундузи ермагандай кечаси ҳам олиб қолишса-ю, индамай қараб тураверсангиз. Набирагинамдан бошқа одам қуриб қолибдими сув суғоришга!..

Соли бобо бу гаплардан жаҳли чиқса ҳам тишини тишига қўйиб, аста деди:

— Қани кампир, кўп жаврайверма, овқатни товоққа солиб қийиқчага тугиб бер, олиб бориб, хабар олиб келаман. Сенга қолса неварангни пуф-пуфлаб гул тувакка ўтқазиб қўйсанг, гард юқмаса...

Ризвон буви ўчоқ бошида набирасига овқат ҳозирлаётиб чолига аччиқ-тиззиқ жавоб қайтарди:

— Гул тувакка ўтқазсам арзимаптимми? Ким ўз набирасига гард юқишини раво кўрибди...

Соли бобо жаҳли чиққанидан соқолларигача титраб, аммо кампирига бирор гап айтмай қўлидан тугунчани зарда билан силтаб олди-ю, ҳассасини дўқиллатиб йўлга тушди. Бу маҳалда атрофга қоронғилик чўкиб, осмонда юлдузлар жимир-жимир қилабошлаган эди. Атроф жим-жит. Қишлоқ анча олисда қолган бўлса ҳам бесаранжом итларнинг хуриши-ю, сигирларнинг маъраши, колхоз идораси олдидаги радио карнайнинг дона-дона гапириши-ю, қаердадир йилқичи қушининг сайраши элас-элас қулоққа чалинар эди. Соли бобо ҳали ҳам бояги жаҳлнинг таъсирида ҳассасини ерга зарда билан уриб жадал келаркан: «Хотин зоти ўзи шунақа! Унга қолса набираси эгилиб ердан чўп олмас! Сояпарвар гиёҳдек нозик-ниҳол, рангпар бўлиб ўсса! Ким меҳнатдан хор бўлибди? Ишласа — пайн чўзилади, яхши-ёмоннинг қадрига етадиган бўлади. Пайғамбар ёшига кирган бўлсанг ҳам тушунмадинг-тушунмадинг-да, кампир!..»

Соли бобо колхоз раиси Арслон аканинг гапини ўзининг гапи қилиб ўйлаб келаётганидан беҳабар эди. Набираси Абдуғаффор бундан бир ҳафта илгари бобосиникига келганида, аввалига бўш, кўча чангитиб лақиллаб юрди. Кейин-кейин ҳамма иш билан банд юрганини кўриб, аста-секин ўзи у-бу ишларни қила бошлади: бобосининг том орқасидаги помидорларни узинди, молларига чирмовиқ юлиб келди, кейин қўшни болалар билан колхознинг полизига сабзи ўтоққа борди. Шу-шу қишлоқ болалари билан апоқ-чапоқ бўлди-кетди.

Бир куни туш маҳали эди. Абдуғаффорлар поллиз ёнидаги ариқ бўйида ўртоқлари билан дам олиб ўтирган эди, колхоз раиси Арслон ака отда келиб қолди. Болаларнинг хурматига ўринларидан туришди.

— Ассалому алайкум...

— Валлайкум ассалом... Катта йигит бўлинглар,— деб раис бува отдан тушабошлади. Абдугани деган бир бола чолиб бориб отнинг тизгинини ушлади. Раис аста келиб болаларнинг олдига ўтирди.— Ҳа, дам оляпсизларми? Баракалла, баракалла. Мана бу оппоққина йигит кимнинг ўғли?

— Шаҳардан... Соли бобонинг набираси, ўтоққа қарашяпти,— деди Абдугани отнинг тизгинини ушлаб тураркан.

— Ҳа, бобосининг набираси экан-да, унда. Яша, ўғлим. Ота ўғли шундоқ бўлиши керак,— деди раис мам-

нун бўлиб. Абдуғаффор ҳам бу гапдан хурсанд бўлиб кетди. Кейин раис жиддий гап бошлади:— Гап бундай болакайлар. Учинчи бригада ғўзасини суғораётган сувчиларимиздан биттаси пайқамай оёғига кетмон теккизиб олибди. Ҳозир докторга жўнатиб келяпман. Битта сувчи ёлғиз ўзи қолди. Пайкалнинг бошига борса этакка қарайдиган одам йўқ, этакка борса бош томон одамсиз қоляпти. Гапнинг қисқаси — битта ёрдамчи керак. Қани, нима дейсизлар. Ким боради?

Болалар бирпас иккиланиб жим қолишди. Раис уларга бир-бир разм солиб чиқди.

— Қани отилиб чиқадиган ота ўғли борми?

Абдуғаффор ўйланиб қолди. Боягина раис уни: «Бобосининг набираси экан-да... Яша, ўғлим. Ота ўғли шундай бўлиши керак», демаганмиди? Абдуғаффорни қандайдир ички бир куч туртгандай бўлди. У неғалигини ўзи ҳам билмаган ҳолда худди синфда ўтиргандай қўлини кўтарди.

— Мен!..

Раис ҳайрон бўлиб қолди. Ўз қишлоғининг болалариндамай туриб, битта шаҳар боласи «Мен!» деб отилиб чиқса-я! Бу ҳол сал раиснинг иззат-нафсига тегса ҳам ўзинча: «Шаҳар фарзанди бўлса ҳам уруғи ўзимиздан... Ўзимизнинг Солижон отанинг набираси-да. Ота ўғли!» деб ўзини овутган бўлди. Шундай бўлса ҳам унинг бир ўзини юборишга ботинмади.

— Яша, ота ўғли,— деди раис хурсанд бўлиб.— Сенинг исминг нима эди?

— Абдуғаффор.

— Ҳа, Абдуғаффор — сенда бир гап бор,— деди раис чўзиб. Болалар дув этиб кулишди.— Бўлмаса мулла Абдуғаффор, бундай қилсак: сен ҳар ҳолда шаҳарликсан. Бу ернинг пасти баландини ҳали яхши билмайсан. Сенга Абдуғанини қўшиб берамиз. Иккаланг бирга борасанлар. Хўпми?

Раиснинг «Сен шаҳарликсан, бу ернинг пасти баландини билмайсан», дегани сал нафсониятига теккан бўлса ҳам Абдуғаффор Абдуғани билан бирга ишлашини эшитиб хурсанд бўлиб кетди.

— Хўп бўлади!

Шу-шу бўлди-ю, мана икки кундан бери Абдуғани билан Абдуғаффор иккаласи ғўза сувига қарашиб юрибди. Кеча тушдан кейин келиб кечқурунғача суғоришган эди, бугун эса кечаси ҳам қолишадиган бўлишди.

Эрталаб раис Соли бобони кўчада учратиб қолиб,

набираси ҳақида кўп илиқ гаплар айтди: «Ота ўгли-да! Меҳнатдан қочмайди. Кўз тегмасин, худди ўзингиз», деб чолнинг кўнглини кўтарди. Ахир Абдуғаффор кимсан Соли бобонинг набираси-я! Соли бобо шу «Кўктерак» колхозини оёққа турғизганлардан-а! Ҳозир пенсияда ҳам қўл қовуштириб ўтиргани йўқ. Ҳа, набираси бобосига тортган-да! Кампири тушмагур бўлса, гапга тушунмай жаврагани-жавраган. Ҳа, хом сут эмган банда. Сенга қолса набиранг совуқ сувга қўлини урмаса!

Соли бобо ўзича гоҳ набирасидан хурсанд бўлиб, гоҳ кампирининг гапларини танасига сиғдиролмай гудраниб Абдуғаффорлар сув тараётган пайкалга етиб келди.

Ҳой, ким бор! — деб қичқирди ота ўқ ариқ бўйига чиқиб.

Шу заҳоти қаердандир, қоронғиликдан «Лаббай» деган бўғиқ товуш чиқди-ю, кимдир шалоплатиб суб кечиб келабошлади. У чолнинг олдига яқинлашиб елкасидан кетмонини олиб ерга қўйди, қоронғида унга энгашиб қаради.

— Соли ота!

— Ҳа, мен...

— Нима қилиб юрибсиз ярим кечада?!

— Нима қилиб юрардим, овқат олиб келдим-да, набирамга.

— Ҳа, айтгандай, Абдуғаффор сизнинг набирангиз-а...

Шу топда бош сувчи Жамил ака Соли бобонинг юзини яхши кўролмади. Агар кундуз кунни бўлганида эди, унинг юзидан: «Менинг набирам бўлмай кимнинг набираси бўлсин! Кечаси фақат менинг набирам сув суғоради-да!» деган маънони ўқиб олган бўларди.

— Овора бўлибсиз-да, отахон. Ҳозир овқат олиб келишган эди шийпондан.

— Абдуғаффорнинг ўзи қани? — сўради чол.

— Ҳозир овқатлашиб бўлиб, Абдуғани иккаласи этакдан хабар олиб келгани кетишувди. Умридан барака топсин. Яхши болалар экан.

Соли бобо бу гапни эшитиб ич-ичидан суюнса ҳам хурсандчилигини ташига чиқармади. Қўлидаги тугуичани ариқ бўйига қўйиб, ёнбошлади. Ҳаво анча салқин тортиб қолган. Атрофда шоналай бошлаган ғўзанинг ўзигагина хос бўйи дайди шабада билан димоққа келиб урилар, сувнинг танани яйратувчи ҳиди анқир, ғўза ораларига жўяклар билан таралаётган сувнинг майин товуши ажиб бир мусиқа каби эшитилар эди.

Кимнингдир гангир-гунгур гаплашгани эшитилгандай бўлди. Соли бобо сергакланиб бошнини кўтарди. Ҳув нари-

да лип-лип қилиб ер бағирлаб бир нур сузиб келарди. «Абдуғаффорлар келишяпти,— деб ўйлади чол.— Қўлига фонар олволгани маъқул бўлибди».

— Ана, келишяпти шоввозлар,— деди Жамил ака ҳам чолнинг ёнига чўкиб.

Соли бобо набирасини кўзича эркаламасди. Наридан-бери қўлидаги тугунини берди. Қайтаётиб набирасининг оёғига кўзи тушиб қолди.

— Резинка этик йўқмиди?— деб сўраб қолди у дафъатан. Бу набирасини аягани эди.

— Бор-у, катталик қилиб қолди.

— Катта бўлса ҳам ҳеч нарса қилмайди, кийиб ол,— деди чол набирасига.— Бу жойда нима кўп тикан кўп. Қачон қайтасанлар уйга?

— Шу пайкални қўлдан чиқариб.

— Ҳа, мен кетдим.

Соли бобо ҳассасини қўлига олиб йўлга тушди. Сал ўтмай қоронғиликка сингиб кетди... Абдуғаффор тугунчакни олиб очди: тунука товоқ устида битта тандир нон. Ноннинг тагида палов. Ҳиди атрофни тутиб кетди.

— Оҳ, оҳ, оҳ, паловхон тўрами дейман,— деб Жамил ака яқинроққа сурилди. Учовлашиб ошни ейишди...

Абдуғаффор товоқни ариқдаги сувга чайиб, тугунчакка тугиб қўйди. Жамил ака ўрнидан туриб қўлига фонарни олди.

— Мен бир этакка бориб келай. Сенлар бирпас дам олинглар.

Жамил ака кетгач, Абдуғани билан Абдуғаффор ариқ бўйига чўзилди. Улар бир оз гаплашиб ётган бўлишди-ю, уйқу элитдими, Абдуғани аввалига бир оз индамай ётди, кейин билинар-билинимас хуррак отди. Абдуғаффор қўлларини боши тагига қўйиб ётар экан, жимгина осмондаги юлдузларни томоша қилиб, ўзича хаёл сурди: «Келганимга ҳам бир ҳафта бўлиб қолди. Эртага қайтишим керак. Сборга етиб бормасам гап эшитишим турган гап. Директоримиз қаттиққўл. Яхши ўқийдиган болаларни лагерга юборишади. Тантана билан кузатиб қўйишимиз керак. Уларга ҳавасим келади. Мен ҳам боргим келади-ю, аммо, битта учим халақит беради-да... Майли, сборга қатнашиб ўртоқларимни лагерга кузатиб яна қайтиб келаман. Шу ерда дам олсам ҳам бўлаверади. Ҳам лшлайман, бувимларга қарашаман...»

— Утирибсанларми?

Бу товушдан Абдуғаффор чўчиб тушди. Жамил ака этакдан қайтиб келган экан.

— Энди сенлар қайтаверсанглар ҳам бўлади. Сув бир текисда жилдираяпти. Ой ҳам чиқиб қолди. Бу ёнига ўзим қараб тураман...

Абдуғаффор хаёл билан бўлиб ой чиққанини сезмабди ҳам. Атроф ажабтовур ёришиб қолибди. У ўрнидан туриб жўякларга қаради: бирам чиройли кўринар эканки... Эгатлар орасига беҳисоб кумуш ленталарни тортиб қўйгандай. Ой ёруғида жимир-жимир қилади. Абдуғаффор бир оз суқланиб қараб турди-да, секин Абдуғанининг елкасига туртди. У чўчиб уйғонди.

— Ҳа... Қим?

— Мен. Тур, кетамиз.

— Борақолинглар. Бу ёнига ўзим...— деди Жамил ака, Болалар олдинма-кетин йўлга тушишди...

— Эртага уйингга қайтасанми?— деб сўраб қолди ҳовлиларига яқинлашганда боядан бери индамай келаётган Абдуғани.

— Сборга қатнашмасам бўлмайди.

— Кейин қайтиб келасанми?

— Албатта қайтиб келаман,— деди Абдуғаффор ишонч билан.

— Хайр бўлмасам.

— Эртага кўришамиз-ку.

— Ҳа-я, айтгандай...

Улар уй-уйларига бурилишди.

...Ризвон буви билан Соли бобо неварасининг қачон келиб ўрнига ётганини сезмай қолишибди. Эрта тонг Абдуғаффор ҳовлидаги каравот устига солиб, тайёрлаб қўйилган жойда ярим очиқ ухлаб ётар эди. Бувиси аста келиб унинг устига кўрпа тортди. Абдуғаффор бувисининг шарпасидан уйғонди-ю, лекин туришга эриниб ётаверди. Бувиси бўлса:

— Болагинам бечора анча рангини олдириб қўйибди. Бир ҳафтагина дам олгани келса ҳам тинч қўймайсиз,— деб чолга яна таъна қилди.

Соли бобо гўё Ризвон бувининг гапни эшитмагандай, қўлида теша ҳовлида ниманидир қидириб, куйманиб юрар эди. Ризвон буви бўлса ҳамон жоврар эди:

— Оппоққина бола уйига қоп-қора бўлиб борса онаси нима дейди?

Абдуғаффор ҳамма гапни эшитиб ётар, аммо ўзини уйқуга солиб билдирмасликка олар, қимир этмас эди. Соли бобо энди ўзини жавобга чоғлаб турганда, кўча эшик тақиллаб қолди. У турган жойида қичқирди:

— Қим у? Қиравер!

Эшик гийт-этиб очилиб, раис кириб келди.

— Э, сизмидингиз. Киравермайсизми?

— Ассалому алайкум...

— Ваалайкум... Қани, каравотга...

Афсуски, каравотда Абдуғаффор чўзилиб ётар эди. Бу гапни эшитиб у ўрнидан иргиб турди. Раисга уялиброқ салом берди.

— Ҳа мулла Абдуғаффор, сафар қариб қолдимми?

— Қим билади, қолгин десам кўнмаяпти. Майлисимиз бор дейдим-ей,— деб гапга аралашди. Соли бобо.— Бола-лар майлисни нима қилар экан?

— Мажлисни булар қилсин-да!— деди раис.— Келганим сабаби: мана бу хатни менинг ўғлимга элтиб берсанг, мулла Абдуғаффор. Набираларни кўргим келди, деяпти кампири тушмагур. Юборвор, дедим.

Раис конвертга солиниб, ёпиштирилган хатни каравот устига қўйди. Абдуғаффор, у кишининг ўғилларини мен билмасам, деб ҳайрон бўлиб турар эди. У аста хатни қўлига олди: хатда адрес йўқ, фақат «Ўғлим Самаджонга», деб ёзилган эди. Абдуғаффор сўрашга мажбур бўлди:

— Адресни ёзмабсиз-ку? Қаерда ишлайдилар?

— Ие, ахир, ўзларингнинг директорларингни танимайсанми?— деб кулди раис.

Абдуғаффор қизариб кетди: «Наҳотки! Наҳотки директоримиз Самаджон ака шу кишининг ўғли бўлса?! Вой ақлим қурсин! Ахир унинг фамилияси Арслонов эди-ку. Шунга ҳам фаҳмим етмабди-я!...»

Бу маҳалда раис хайрлашиб чиқиб кетган, Ризвон хола Абдуғаффорнинг ўрнини йиғаётган, Солижон бобо эса, қўлида теша, ўз иши билан овора эди. Абдуғаффор ишдамай, ҳовлидаги тутга осиб қўйилган умивальникка келиб юзини юва бошлади.

* * *

Сбор юқори синф ўқувчиларининг имтиҳонлари туганишга қараб турган эди. Шу оралиқда Абдуғаффор қишлоққа бориб келди. У қайтиб келган куннинг эртасига сбир бўлди. Унда ёзда қандай дам олиш кераклиги ҳақида сўз юритилди. Сбир охирида завуч гапириб, икки соатдан сўнг пионерлар лагерига кимлар боришини эълон қиламиз, кетиб қолманглар, деди. Баъзи болалар кутубхонага, баъзилар эса шахмат-шашкаларга ўзларини уришди. Абдуғаффор бўлса уйига қайтди. У уйда биринчи кун бўлиб, тагини қишлоққа кетмоқчи. Ахир у бобо-

сия, Абдуганига қайтиб келаман, деб ваъда берган эди-да! Уйдаги баъзи ишларни саранжом қилиб, энди уст-бошларини ечаётган ҳам эдики, синфдоши Салима ўлкасини қўлтиқлаб эшикдан чошиб кириб келди.

— Нега индамай кетиб қолдинг?— деди у ўлкасини босолмай.

— Нима эди?

— Директор чақиряпти! Лагерга сен ҳам борармишсан!

— Елгон.

— Чин пионер сўзим,— деб билдирлай кетди Салима.— Директорга қишлоқдан хат келибди. Сени, яхши бола, колхозга ёрдам берди, деб ёзибди колхоз раиси. Мактаб директорининг ўзи бизларга ўқиб берди. Чин пионер сўзим. Рост!

Абдуғаффорнинг кўз олдига дарров раис келди. У: «Бобосининг набираси-да!» деб жилмайиб тургандай эди. «Наҳотки мен олиб келган хатда раис мени мақтаб ёзган бўлса?! Наҳотки пионерлар лагерига боришим учун шундай хат ёрдам қилган бўлса? Наҳотки!»— деб ўйлар эди Абдуғаффор.

КИЧКИНА ДЕМАНГ БИЗНИ

Абдуназар ака ўша машҳур кўҳна, лекин бақувват газигида фермага келганида Жамил бобо эшак аравадаги юмшоқ барра хашакни бир чеккага тушиб бўлиб, қийиқчаси билан пешана терини артаётган эди. Абдуназар ака машинадан сакраб тушиб Жамил бобога яқинлашди-ю, салом беришни ҳам унутиб, хашакка тикилиб қолди.

— Бу ёмбини қаёқдан топдингиз, отахон?

Бобонинг кайфияти жойида эди.

— Қани раис, топинг-чи?— деди Жамил бобо мийигида кулиб.

Абдуназар ака елкасини қисди.

— Умрларидан барака топсин, Малик билан Ғани олиб келди... Эшак жонвор ҳам тоза оқ кўпикка ботиб терлаб кетибди,— деди Жамил бобо. У бу гапи билан раисга, «менинг эшагим, менинг аравам...» демоқчи бўлди-ю, аммо раис унинг шамасига аҳамият бермай сўради:

— Қаёқдан?

— Билмадим.

— Ўзлари қани?

— Мактабларида мажлис-пажлислари бор шекилли,

Ўзингиз тушириб олинг, бобо, бизлар кечкиб қолдик,— деб чопиб кетишди.

Абдуназар ака гарданини қашиганча ўйланиб қолди. У ҳозир нимадандир хурсанд, айни пайтда негадир хижолат эди. Раис Жамил бобо билан бепарвогина хайрлашди-да, машинасига ўтириб стартерни босди. Кўҳна газикнинг филдираклари олачалпак қор устида, аввалига физгиз айланди-ю, сўнг орқасига лой сачратиб, қийшанглаганича равон йўлга тушиб учиб кетди...

Одатда ҳар нарсанинг ўз номи билан аталгани яхши. Ҳеч замонда мол ейдиган оддий хашакни «ёмби» деб аташганми? Йўқ! Раиснинг хашакни «ёмби» деётганида гап бор. Бу йил қиш одатдаги қишлардан қаттиқроқ келди. Қолхознинг яйловдаги, тоғдаги моллари унчалик уринмади-ю, боқувда турган сигирлари хашаксиз сал қийналиб қолди. Тўғри, кунжара, шелуха, силос каби емлар етарли. Лекин шундай бўлса ҳам хашакнинг ўрни бўлакча. Хашак қора мол учун нондек гап. Ошдан, ширинликдан, ёғдан одамнинг кўнгли қолади. Нондан ҳеч кўнгли қолганми? Ҳеч-да!

Қиш чўзилиб кетиб, ем-хашак масаласи қолхоз раҳбарларинигина, катталарнигина эмас, ҳатто мактаб ўқувчиларини ҳам шошириб қўйди. Ҳар йили бу маҳалда баҳор ҳамма ёқни ям-яшил гиламдек яшнатиб юборар, моллар ҳам яйловга ҳайдалар, қўзи-улоқларнинг оғзи ўтга тегиб яйраб қолишар эди. Дов-дарахтлар ҳам уйғониб, аввал бодом, кейин ўрик, гилос, олчалар қийғос гуллар, турлитуман қушлар дарахтлардан-дарахтларга учиб-қўнишиб бир ажиб манзара кашф этар эди. Йўқ, бу йил қиш бошқача бўлди!

Ўқувчилар бўш пайтларида фермага бориб, Жамил бобога ёрдам қилардилар: молларнинг тагларини супуршардилар, олдиларига овқат ташлардилар. Тўғрида! Сут ичиб, қаймоқ егандан кейин бундоқ қайрилиб қараш ҳам керак-да. Келиб-келиб қишлоққа баҳор энди гина муаттар бўйини таратаётган маҳалда хашак тамом бўлиб қолса-я! Эртароқ бузоқлаган сигирларни далада ёйиб келса ҳам бўлаверади. Қийин бўлганда кечагина бузоқлаган ола говмиш билан тарғилга қийин бўлди. Энди гина бузоқлаган жонворларни далага олиб чиқиб бўлармиди? Узикиб қолади. Қувватга киргунча молхонада боқиш керак уларни. Молхонада боқиш учун озгина бўлса ҳам хашак керак. Бу аҳвол айниқса, Малик билан Ғаниларнинг бошини қотириб қўйди. Нега деганингизда, бу сигирларга шу иккаласи қарайди-да. Улар ўйлаб-ўйлаб

бир фикрга келишди: тўғрироғи, бу гапни Малик топди. Утган йили Маликлар Сирдарё бўйидаги «Янги турмуш» колхози яқинидаги пионерлар лагерига борган эди. Ушанда у «Янги турмуш» колхозидан келган Сайфи, Мурод, Қўчқор деган болалар билан дўстлашиб қолган, колхозлари лагерга жудаям яқин бўлгани учун улар Маликни уйларига чақириб меҳмон ҳам қилишган эди. Бу колхоз Сирдарё бўйида бўлгани учунми ё бошқа сабаби борми, чорвачилик билан шуғулланар экан. Ушанда Маликка улар колхоз фермаларини томоша қилдирганди. Ана ферма! Уҳў, ҳар бир сигирларки... Айниқса, бурнига ҳалқа ўтказиб, йўғон устунга боғлаб қўйилган ола буқани кўрганида Маликнинг оғзи ланг очилиб қолганди ўшанда. Оғирлиги 980 килограммиш! Худди паровоздай бурнидан пиш-пиш қилиб дам олиб турибди... Сирдарё бўйидаги сон-саноқсиз хашак ғарамларини айтмайсизми? Шундай пионер лагерининг ёнгинасида. Ёзда хашак йиғиш учун ҳамма пионерлар чиқишар экан. Сайфи мақтаниб гапирганди ўшанда.

Шу ҳақда ўйлар экан, Малик фермадан қайтиб келатиб Ғанига:

— Сайфилардан озгина хашак сўрасак бериб турмасмикан?— деб қолди.

Ғани бу фикрдан жонланиб кетди.

— Қандай қилиб сўраймиз?

— Қандай қилиб бўларди? Телефонда сўраймиз-қўямиз. Ёзда борганимда, гаплашиб турамыз, деб бир-биримизнинг телефон номерларимизни ёзиб олгандик, — деди Малик энтикиб.— Бир-икки марта гаплашганмиз ҳам.

— Қандай бўлар экан?— деди Ғани иккиланиб.— Берармикан?

— Беради,— деди Малик ишонч билан.— Сен уни билмайсан. Ҳозироқ бориб телефон қилиб, ҳамма гапни тушуштириб айтаман. Беради.

— Хўш, ана берди, дейлик,— деди Ғани юришдан тўхтаб.— Қандай қилиб олиб келамиз?

— Фу, шу ҳам гап бўлдимми-ю? «Янги турмуш» бизнинг қишлоғимизгача кўп бўлса, ўн беш километрча йўл,— деди Малик катталардай қўл силтаб.— Жамил бобонинг эшак аравасини оламиз-у, гир этиб борамиз-келамиз...

Малик билан Ғани уйга келибоқ «Янги турмуш»га — ўртоғи Сайфиларникига телефон қилишди. Хайрият, Сайфи уйларида экан. Ҳозир ўқувчилар баҳорги каникулда. Бирор ёққа кетиб қолиши ҳам мумкин-да.

Малик телефонда унга ҳамма гапни тушунтириб айтди. Сайфи ҳадеганда, хўп, деёлмади. «Ҳа, ҳа», деб Маликнинг гапни совуққонлик билан эшитди-да: «Майли, бир ўйлашиб кўрайлик-чи, кейин ўзим телефон қиламан», деди. Бу гапдан Маликнинг ҳафсаласи пир бўлиб, астагина телефон трубкасини жойига қўйди. Ғани «ана, айтмадимми», дегандай Маликка қаради. Шундай бўлса ҳам Малик сир бой бергиси, ўртоғини ёмон отлиққа чиқариб қўйгиси келмади.

— Кутайлик-чи, бир гап айтар...— деб қўяқолди.

Ғани ҳам бир тайинли гап эшитмагунча бу ердан жилмади. Иккаласи ўтириб чой ичишди. Кейин уй ичида у ёқдан-бу ёққа юра бошлашди. Ҳадеганда телефон бўлавермагач, бўшашиб кўчага чиқишди. Гўё гапиритай деса ҳамма гапларни тугаб қолгандай, миқ этишмасди. Ғани чўнтагидан қўлини олиб, Маликка чўзди:

— Хайр, кетдим.

Малик унга, тўхтаб тур, деёлмади. Унсизгина чўнтагидан қўлини чиқариб Ғанига чўзганида бирдан уйда телефон жиринглаб қолди. Иккаласи ҳам ҳовлиққанича уйга чопиб кириб телефонга ёпишишди.

— Алло, пуф-пуф, алло! Сайфи!— бирдан Маликнинг юзи ёришиб кетди.— Аҳа, аҳа... Кимдан? Раисданми? Ҳа, нима деди? Раҳмат, раҳмат! Нима? Ҳа, эртага борамиз. Ҳа, эртага! Ғани деган ўртоғим билан...

— Эртага мажлисимиз бор-ку, живни!— деб типирчилаб қолди Ғани.

Малик севинганидан унинг гапни эшитмади, раҳмат оғайни, деганича трубкани жойига қўйиб қўйди.

— Эртага мажлис-ку, пионер ташкилотининг эллик йиллиги...— деди Ғани типирчилаб.— Нега эртага дединг?

— Мажлис соат учга-ку. Эрталаб кетсак, етиб келамиз.

— Етиб келолмасак-чи?— деди Ғани шубҳаланиб.— Келолмасак нақ Дилфуз ўлдирадн бизларни!

— Келамиз...

...Бу кечаги гап. Бугун улар Жамил бобонинг эшак аравасида «Янги турмушга» га келишди. Четроқдаги бир чеккаси бузилган гарамдан аравага бостириб хашак ортиб йўлга тушар олдида Сайфи, Қўчқор, Муродлар билан хайрлашишди.

— Бир арава хашак нима бўлади? Раис бувамиз сизларни машинада келишади, бир машина хашак берақоллиглар, деган эди,— деди Сайфи. Унинг гапида саминят бор эди. Шундай бўлса ҳам бу гап Малик билан Ғанига бошқача, «раисларингиз машина бермаптида..»

Қолхозларингиз катта, бадавлат бўлса ҳам эшик аравада судралиб юрибсизларми?» — дегандай бўлиб эшитилди. — Тамом бўлиб қолса тагин келинглар...

— Раҳмат.

Улар эшакни хих-хихлаб, катта асфальт йўлда секин келишар, иккаласининг бошида икки хил хаёл. Ғани билдирмай билагидаги соатига тез-тез қараб қўяди: «Шу Дилфуза қақилдоқ ҳам бошга битган бало бўлди. Қай-қайдаги гапларни ўйлаб топиб, бошимизни қотиргани-қотирган. Ҳадеб мажлис, ҳадеб мажлис. Мажлис қанча кўп бўлса шунча жони киради. Қилинадиган ишнинг таъини йўғ-у, пионер ташкилотининг барпо этилганига эллик йил тўлиши муносабати билан бугун ҳам мажлис. Нима, бизлар бекор юрибмизми? Ё бу ишимиз эллик йилликка совға бўлмайдими? Ишқилиб етиб борайликда. Шу Дилфуза бўлса, кечиксак бошимизда ёнғоқ чақади...»

Малик бошқа хаёлда келяпти. Боя Сайфининг гапининг қитиқ патига қаттиқ теккан экан. Ҳа, унинг хафа бўлганича бор. Ўтган йили мактаб жамоатчилиги гараждэ ишга яроқсиз ётган битта Газ-51 автомашинасини колхоз бошқармасидан сўраб олган эди. Бу машинани юқори синф ўқувчиларининг ёрдамида, аллақайлардан эҳтиёт қисмлар топиб, не-не машаққатлар билан энди тузатиб олишганида, Абдуназар ака қайтариб олиб кетди. Раис бува бу иши билан энди машиналик бўлди, ҳайдашни ўрганамиз, деб юрган қанчадан-қанча болаларни хафа қилган эди. Баъзи раислар ҳисоб-китоби бўлишади. Бирор нарсани бировга ҳады қилаётганларида ундан қанча фойда келишини ҳам ўйлашади. Мактабга берилган машина масаласида ҳам шундай бўлди. Раис бува, ўқувчилар машина ўрганишса эрта-индин колхоз ишларига фойдаси тегишини эмас, машинанинг шу кунги фойдасини ўйлаб қайтиб олган эди.

Малик мана шу гаплар ҳақида ўйлар экан: «Ўша машина бўлганда алмисоқдан қолган эшак аравага хашак ортиб, мана бундай судралиб юрмасдик. Сайфиларга ҳам кулги бўлмасдик. Бизларни ҳали ёш, кичкина, машинани эплаб минолмайди, деб ўйласа керак-да! Кичкина бўлсак ҳам бузуқ машинани тузатдик-ку. Ахир озмунча овора бўлдикми»... дерди ичида.

Эшак арава бир меъёрда имиллаб келар, йўл устидаги олачалпак бўлиб қотиб қолган қорларга келганда гилдираклари чийиллаб товуш чиқарар эди. Кутилмаганда ҳавонинг таъби айниб, кун ботиш томондан қора қуюқ булутлар бостириб кела бошлади. Бу йилги баҳор ҳавосига сира

тушуниб бўлмасди: бир қарасанг чарогон офтоб чиқиб кетади, бир қарасанг осмонга булут ўрлаб, шариллатиб жала қуяди... Болалар ҳавонинг авзоига қараб, эшакни қисташди.

— Хих, жонивор, хих!

— Хих! Мажлисга етолмай қоламиз, хих!

Соат учлар чамаси бўлиб қолган эди. Эшак арава тошбақа юриш қилиб қишлоққа аранг кириб келди. Уларнинг асфальт йўлда узоқ юриб келганлари ҳам бир бўлди-ю, фермага бурилаверишдаги тупроқ йўлга тушиб қийналганлари ҳам бир бўлди. Катта йўлдан фермагача атиги бир километрча йўл-у, вой буларнинг қийналганлари! Бир араванинг филдираги лойга ботиб эшак тортолмай қолади, бир қияликка дуч келиб арава устидаги хашак оғиб кетай-оғиб кетай дейди. Қийин бўлганда эшак бечорага қийин бўлди. Узи ҳам нақ сув терга тушиб кетди. Ҳайтовур фермага яқинлашиб қолганларида, болаларнинг «хих-хих»лаган қийқириқларини эшитибми ё ўзлари кўриб қолдимми, Жамил бобо келиб учовлашиб аравани мол кўра-нинг олдига олиб боришди-ю, бобо энди ўзингиз тушириб оларсиз, деб болалар мактабга қараб чопишди...

Хашак ҳидини олди шекилли, ола билан тарғил олдинма-кетин чўзиб маърашди...

...Малик билан Ғани мактабга ўпкасини қўлтиқлаб келишганида, Дилфуза жаҳли чиқиб нақ ёрилай-ёрилай деб турган экан. Гап билан чақиб-чақиб олди. Иккаласи ҳам Дилфузага қарши ҳеч нарса дегани йўқ. Негаки, улар кўнгилларидаги бир хайрли ишнинг уддасидан чиққан ва бу ишни ўринлатиб, хашакни Жамил бобонинг қўлига топшириб келганидан ниҳоятда хурсанд эдилар. Энди нима деса дейвермайдими? Одатда бир ишнинг уддасидан чиқолмай турганинда бировнинг тўғри гапи ҳам ёқмайди, жаҳлинг чиқади. Дилфузанинг гаплари уларга таъсир қилмади. Буни қаранг, Малик билан Ғани ўйинқароқмиш! Отряд советининг гапини инобатга олмасмиш, пионер ташкилотининг шонли эллик йиллигига бағишланган мажлисга кечикиб келармиш, менсимасмиш! Уҳў!.. Ҳа, ахир, қаёқда юрибсизлар? Нима учун кечикиб келдинглар, деб сўрагин-да бундоқ! Ҳай, майли, нима қилганда ҳам қиз бола-да!

Хайрият бошқа болалар ҳеч нарса дейишмади. Дилфуза энди ўпкасини босиб олиб:

— Агар яна бир марта шундай қилсаларинг, ўзларингдан ўпкаланглар. Кечирмаймиз!— деди таъкидлаб.— Қани, жой-жойларингга ўтиринглар. Мажлисимизни бошлаймиз, Мажлисимиз кун тартибда...

Дилфузанинг гапи бўғзида қолди. Шундайгина мажлис бўлаётган синф деразаси рўпарасига Абдуназар аканинг кўҳна газиги келиб шахт билан тўхтади. Синфда шивир-шивир бошланди:

— Раис бува келдилар.

— Ана, машинадан тушдилар.

— Кириб келяптилар...

Абдуназар ака синфга ўз уйига киргандай эркин кириб келди-ю, болалар унинг ҳурматига бараварига ўринларидан турганини кўриб шошиб қолди. У нима қилишини, нима дейишини билмай бир оз анграйиб тургач, ўнг қўлини кўтариб пастга силтади. Болалар ўтиришди. У мўйловини силаб, томоқ қирди. Бир нима демоқчи шекилли. Уртароқдаги партада ўтирган Малик билан Ғанига кўзи тушиб жилмайгандай бўлди. Қўлларини орқасига қилиб, бирпас у ёқдан-бу ёққа юрди. Болалар ҳайрон. Дилфуза ҳамон олдинда қаққайиб турар, раис буванинг оғзини пойлар, бирон нима дейишга журъат қилолмас эди. Бир маҳал раис бува мўйловларини силаб, болаларга ўгирилди-да, худди томдан тараша тушгандай:

— Ҳалиги, машина...— деди. Болалар ҳайрон эди: қайси машина? Қанақа машина? Раис яна бир томоқ қириб олиб гапида давом қилди.— Ҳалиги қайтариб олганимиз Газ-51 ни олақолинглар. Гаражда турибди. Қоровулга таъинлаб қўйдим. Гап шу!

Наҳотки раис бува шу кунги ҳисоб-китобни эмас, узоқроқни қўзлаган бўлса? Шундай қаттиққўл одам қандай қилиб бундай фикрга келдийкин-а? Ё Малик билан Ғани олиб келган бир эшак арава хашак уннинг дийдасини юмшатдимикан? Эҳтимол!..

Раиснинг машина ҳақидаги гапини болалар у кетгандан сўнг тушуниб, бирдан «Ур-ра»лаб шовқин-суроқ кўтаришди. Дилфуза қалам билан партани уриб, болаларни тартибга чақирди:

— Болалар, жим бўлинглар, бугун масала...

Малик билан Ғанининг қулоғига ҳеч нарса кирмас, оғзилари қулоғида. Улар ниманидир пичирлашиб, парта тагидан бир-бирининг қўлини қаттиқ сиқишди...

ДУСТЛАР

Баҳор. Дам олиш кунларидан бири эди. Икки томонни қамишзор сой бўйида Туроб билан Коля сувга қармоқ солиб ўтирар эдилар.

— Э-э-э, бўлди, бўлди. Қимир этма, қўлга тушдинг!

Сувда сузишингга-ку қойилман. Қани, қуруқликда ҳолинг қалай бўлар экан?— деди Коля ҳозиргина тутган балиғини қармоқдан ажратиб олаётиб.

— Узинг-чи? Қуруқликда чопишга устасан, аммо сувда сузиб кўргин-чи, икки-уч қулоч урмасданоқ бемалол чўкиб кетасан,— деди қармоқни сувга ташлаётган Туроб.

— Тўғри, мен ҳали сузишни билмайман,— деди Коля энгашиб икки қўлини тиззасига тираб сувга тикиларкан.

Сув юзида қалқиб юрган пўкак қимирлар эди...

Атрофдаги турли-туман гуллар, кўкатлар далага атайлаб тўшалган зангори гиламга ўхшаб товланади. Сойнинг у томонида Парпи бобо боқиб юрган шўх улоқларни, жажжи қўзичоқларни айтмайсизми? Майсазорда сакрашиб ўйнашгани бирам яхшики!..

— Эҳ, дала қандай гўзал! Қарасанг кўзинг қамашади. Узунасига оққан сойнинг у томонига «Навбахор» колхози жойлашган. Бизнинг яйловнинг: «Суви — сутли, ери — қутли» деб мақтанишади колхозчилар. Ҳа, мақтанса арзигудай ерлар: молга жой, экинга қулай, ажойиб ерлар!

Куёш кўтарилиб қолган эди. Бу ерларнинг ҳавоси тез-тез айниб туради. Шимолдан шамол туриб бир гала қора булут келди-да, осмонни қоплаб, куёш юзини тўсиб олди. Ана, осмон ёрилиб кетгудай момақалдироқ гулларай бошлади. Шамол кучайиб кетди. Сой бўйидаги пичан қамеш, қиёқлар ҳам бу даҳшатдан қўрққандай гоҳ ёнбошлаб, гоҳ ёнверига чайқалар эди. Ҳозиргина жимирлаб оқаётган сой тўлқинланиб, кўм-кўк суви сарғайиб кетди.

Туроб билан Коля қармоқларини аллақачон йиғиштириб, шамол эсаётган томонга орқаларини ўгириб ўтириб олишган. Шамол... Булут бағридан ўт учқунлайди. Ёмғир ҳали қаттиқ ёққанича йўқ. Баъзан муздей йирик томчилар юзга келиб чарс-чарс урилади.

Шу вайт сойнинг нариги бетиде, колхознинг қўй қўраси томонидан қора тутун бурқсиб чиқа бошлади.

— Ёнғин!— деди Туроб бирдан ўрнидан сакраб тураркан.

— Нима, ёнғин?!— деди чўчиб кетган Коля.

Тутун борган сари қуюқлашиб, алангаси худди булутли уфқдаги шафақдек қизариб кўрина бошлади. Ёнаётган жой колхознинг қўй қўраси эканлиги энди аниқ билинди. Бу қўранинг ичида шўх улоқлар, жажжи қўзичоқлар, совлиқлар турар эди. Мабодо, довул турса ёки ёмғир ёғиб қолса, уларни ўша қўрага қамашарди.

Шамол бошланиб, момақалдироқ чақнаши биланоқ Парпи бобонинг молларни ҳайдаб келиб, қўрага қамаганини Туроб билан Коля кўрган эди.

— Эҳ, қўзичоқлар ёниб кетадиган бўлди-я!— деди Коля ачиниб.

— Юр, сувдан ўтиб, ёрдамга борамиз!— деди Туроб ва шўшиб ечина бошлади.

Коля нима қилишини билмай қолди. Туроб ҳаш-паш дегунча кийимларини ерга ташлаб сувга шўнғиди. Сойнинг тез оқаётган тошқин суви Туробга бўй бўрмай, унча ергача оқизиб кетди. Қамиш, қиёқларни ушлаб нариги қирғоққа зўрға чиқиб олди.

— Коля! Овора, бўлма, ўтолмайсан! Мен кетдим,— деб қичқирди у. Кейин яланғоч — битта трусида, ёнги ёўлаётган томонга кучининг борича чопиб кетди. Коля дўстининг орқасидан ағрайиб қараб қолди. Туробнинг «Овора бўлма, ўтолмайсан!» дегани унга алам қилди.

Қўра томондаги аланга эса борган сари кучайиб борарди. У бирпас ўйлаб турди-да, кейин сой бўйидан югуриб кетди.

...Туроб етиб келгунча қўранинг бутоқлар билан босарилаётган бўғоти ёна бошлаган эди.

— Ўт тушди, ўт!— деб қичқирарди Парпи бобо,— кел, кўлуниб, ёрдам бер...— у қўра ичидан ташқарига иккита қўйни судраб чиқаётган эди. Ёнгиндан қўрққан қўй-қўзичоқларнинг бўғиқ маъраши эшитилади.

Парпи бобо билан Туроб қоп-қора тутун бурқсиб ётган қўра ичига кириб кетишди.

— Аввал қўзичоқларни қутқарайлик, ўғлим!— деди Парпи бобо тутундан кўзларини очолмай,— кўтар, ҳайда!

Аччиқ тутунда бўғилган қўй ва қўзилар қўранинг қоронғи бурчагига тўпланишиб олишган. Эшик томонга ҳайдашса, бир қадам ҳам юришмайди. Чунки қўранинг ичи тутунга тўлган, ичкаридан қарасанг, ташқари кўринмасди. Парпи бобо билан Туроб қўзичоқларни кўтариб, кетма-кет ташқарига олиб чиқа бошлашди. Кейин ташқарида қўзичоқларнинг маърашини эшитган совлиқлар эшикдан ташқарига ўқдай отилиб чиқа бошлашди.

Ёнгин кучайди. Қўранинг йўғон сарновлари чарсиллаб ёнарди. Туроб терлаб кетган, тутундан ачишган кўзлари янзариб аччиқ ёш оқарди. У қўранинг ичидан иккита қўзичоқни бирдан кўтариб чиқаётган эди, қўнғироқларини жанглатиб келаётган ўт ўчирувчи қизил машинани кўриб қолди. Машинада ўтирган, темир қалпоқ кийиб олган кишилар ўртасида Коля ҳам бор эди. Туроб севинганидан:

— Ура! Парпи бобо, ўт ўчирувчи команда келди!— деб қичқариб юборди.

Машинадаги кишилар ўзларини ерга тап-тап ташла-

шиб, узун-узун брезент ичакларини тез ёя бошлашди. Коля ҳам машинадан сакраб тушди. Кўп ўтмай ёнғин бўлаётган томонга ичаклардан сув фонтандек отила бошлади...

Шу пайт атрофдан колхозчилар ҳам тўпланиб қолишган эди. Парпи бобо юзидаги терни чопонининг этагига артар экан. Туроб билан Коляни олдига чақирди, уларни бағрига босди-да:

— Баракалло, ўғилларим, раҳмат!— деди.

Ўт ўчирувчилар командири ҳам буларнинг ёнига келиб, Колянинг елкасига қўлини қўйди:

— Балли, азамат, бизларга телефон билан хабар бериб, яхши иш қилдинг. Пионер шундай бўлиши керак.

Кейин икки дўст қўл ушлашиб сой томонга чопиб кетишди.

Ёнғиндан қутулган қўзичоқлар оналари билан топиша бошладилар. Ҳозиргина бағридан ўтлар сочиб момақалди-роқ гулдираётган қора булут кетидан қуёш кулиб боқди. Ҳаво ёришиб кетди. Туроб билан Коля сойга келишди. Туроб кийимларини кийиб олгач, яна балиқ тутишни бошлашди. Тошқиндан тинган кумуш кўпик, шиша суви билан қия жар четидаги кўм-кўк майсазорни ялаб жимирлаб оқмоқда. Балиқларнинг сувда чиройли сузишига ҳаваси келиб қараб турган Коля:

— Мен энди албатта сузишни ўрганаман!— деди чувалчанг боғланган қармоғини сувга ташларкан.

— Тўғри қиласан. Эй, жим, жим!— деди Туроб энгашиб икки қўлини тиззасига тираганича сувга тикилиб.

Шу пайт пўкак қимирлаб, сувга чўкиб кетди, атрофга кўм-кўк ҳалқалар тарқалди...

ПОЛИЗДА

Агар сиз майли десангиз, бу ҳикояни ўзим ва Дадажон деган ўртоғим ҳақида ёзмоқчиман. Шундай бўлганидан кейин мен кимман-у, ўртоғим ким эканлигини яхши-лаб билиб олсангиз ёмон бўлмас.

Менинг отим...

Яхшиси отимни кейинроқ айтаман. Ҳозир ўртоғим ҳақида гапирга қолай. Бу воқеага анча вақт бўлди. Бир минг тўққиз юз ўттиз бешинчи йилнинг сентябри эди. Уқиш пайти. Дадажон бундан бир йил илгари ҳам биринчи синфда эди. Бу йил ҳам биринчи синфда, мен билан бир партада ёнма-ён ўтирарди. Ўзи миқтидан келган, новча, агар туриб бўй ўлчашсак мен унинг кўкрагидан келардим.

Ўзи уддабуро, қўрқмас, бироқ ўқишда мазаси йўқроқ, бир синфда икки йил ўқиди. Ҳарфни ҳарфга қўшиб ўқий олмасди. Негадир, атайлаб шундай қилардим, билмадим, ундан ўқитувчимиз ҳар куни дарс сўрарди. Бугун ҳам, ўқитувчимиз:

— Қани, мулла Дадажон, уйга берилган вазифани бир ўқиб юбор-чи?— деб сўраб қолди.

Дадажон ўрнидан оғир турди-да, дафтарига қараб ҳиж-жалай бошлади:

— З-з-з...

— Зай-наб,— деди ўқитувчи чўзиб.

— Зай-наб Ғ-Ғ-Ғ-О-О...

— Ғоз боқди,— деди яна ўқитувчи тажанг бўлиб. Кейин ўзини қийнамаслик учунми, сўнгги жумлани ҳам ўзи ўқиб қўяқолди:

— Дон сочди.

— Дон сочди,— деб такрорлади Дадажон яна.

— Бўлди, ўтир!..— деб жеркиб берди ўқитувчи.

Дадажон шу сўз ҳам китобда бор деб ўйлаб, яна айнан такрорлади:

— Бўлди ўтир!..

Болалар гур этиб кулиб юборишди. Ҳатто ўқитувчининг ўзи ҳам кулди. Мен ҳам ўзимни кулгидан тўхтата олмадим.

Бошқалар майлику-я, бир партада ўтириб, айниқса яқин ўртоғи бўла туриб, унинг устидан кулганим чакки бўлибди. Уйга қайтаётганимизда у мендан хафа бўлиб:

— Сен ниманга куласан? Кўрдик-ку қанақа эканлигини!— деб қолди.

Рост, ўзи бировнинг устидан кулиш ярамас экан. Бугун мен шарманда бўлиб қолдим: охириги дарс бадан тарбия эди. Ўқитувчимиз ҳаммамизни ҳовлига олиб чиқиб «стройса» тургизди. Кейин бизларга қараб: «На месте шагом марш!» деб команда берди. Ҳамма болалар жойларида туриб ер депсий бошлашди. Шунда мен нуқул чап оёғим ўрнига ўнг оёғимни депсийверибман. Бир маҳал ўқитувчимиз аста келиб, мени олдинга етаклаб чиқди-да:

— Қани, ўзинг қилиб кўр-чи. Шагом марш! Бир, икки уч!.. Чап оёқни, чап оёқни,— деб команда бера бошлади. Мен яна янглишиб кетдим.

Кейин ўқитувчи чўнтагидан қалам олиб менга узатди. Мен ҳайрон бўлиб қаламни олдим. У яна ердан битта синиқ чинни топиб олиб чап қўлимга тутқазди-да:

— Қани, шагом марш! Қалам-чинни, қалам-чинни!.. деб команда берса бўладими! Мен нима қиларимни билмай,

қалам деганда ўнг оёғимни, чинни деганда чап оёғимни кў-
тараман. Ер депсиниб туриб бундай болаларга қарасам,
кулишяпти. Олдинда турган Дадажон бўлса, қорнини чан-
галлаб қотиб-қотиб куляпти.

Унинг ҳали «кўрдик-ку қанақа эканлигингни!» дегани
мана шунга эди...

Дадажон билан иккаламиз кечқурун бизнинг чайлада
учрашмоқчи бўлиб ажралишдик. Бу учрашувдан мақсад:
иккаламизнинг қўлимизда ҳам «Алифбе» йўқ эди, мактаб-
да дафтарга ёзиб олганларимизга қараб, бирга дарс тай-
ёрламоқчи бўлдик. Ундан кейин ойим, дадамлар бир иш
билан шаҳарга тушиб кетиб, қовун полизга қоровуллик
қилишни бизларга тайинлаб кетган эди.

Дадажон кечқурун ваъда қилинган вақтдан эртaroқ
келди. Мен унинг олдига қовун, нон олиб чиқиб қўйдим.

Кейин дарсларни такрорлай бошладик. Менинг эсимга
бояги дарсдаги воқеа тушиб кетиб кулиб юбордим...

— Нега куласан? — деди у жаҳл билан.

— Бояги дарсдаги... — деб яна кулдим.

— «Алифбем» бўлганда мен шундай кулги бўлиб ўти-
рармидим? — деди у қовоғини солиб.

Бир ҳисобда Дадажон ҳақ эди. Синфимизда ҳаммаси
бўлиб иккитагина «Алифбе» бор. Бири ўқитувчимизда-ю,
иккинчиси колхозимиз раисининг ўғлида. Ўқитувчимизга
«Алифбем»из йўқлигини бир неча марта айтсак ҳам, у ну-
қул сабр қилинглар, районга олиб келибди, яқинда берар-
миш, деб бизларни овутарди.

Бироқ Дадажоннинг бир синфда икки йил қолиб кети-
шига «Алифбе»нинг йўқлиги баҳона бўла оладими, йўқми,
унга ақлим етмасди.

Озгина дарс ўқиган бўлдик. Кейин кўрпа-ёстиқлари-
мизни кўтариб, қовун полиз ўртасидаги супага бориб ёт-
моқчи бўлдик. Дадажон қўй десам ҳам дадамнинг бердан-
ка милтиғини кўтариб олди.

Мана, полиз ўртасидаги супачада ўтирибмиз. Оқшом,
салқин. Осмонда юлдузлар кул босган чўғдек милтилла-
ди. Қўшни полиздаги болаларнинг қийқириғи, итларнинг
вовиллаши, қаердандир ёқимли ашула товуши эшитилади.
Бозордан кеч қайтган бирин-сирин йўловчилар ёнгинамиз-
даги катта арава йўлдан эшагини хик-хихлаб ўтиб турибди.

Атроф қоп-қоронғи. Дадажон билан иккаламиз гўё бир
сирли манзарага ғарқ бўлиб ўтирибмиз. Менинг юрагимда
пича қўрқув бор. Худди шунини сезиб тургандек Дадажон
мендан сўради:

— Қовунга ўғри келса нима қиламиз?

— Нима қилардик, қувлаймиз, — дедим мен кўрқиб турган бўлсам: ҳам сир бой бермай.

Шу маҳал қовун палак шитир этиб қолса бўладими!

Юрагим шиг этиб, пешанамдан тер чиқиб кетди. Дадажон бўлса худди отадиган одамдай милтиқни қўлига олиб ҳалиги палак шитирлаган жойга бориб, кулиб юборди.

— Эҳа, ваҳимангни қара-ю, типратикон-ку...

Хайрият... Яна ёнбошладик. Энди атроф жимжит бўла бошлади: одамлар уйқуга кетиб, сершовқин итлар кам ҳуррадиган бўлиб қолди. Ғириллаб эсиб турган майин шабада одамнинг иштаҳасини қитиқловчи ҳандалак ҳидини олиб келди. Қаердадир пақ этиб оқноввот ёрилди. Супа атрофидан ғимирлаб ўтган типратикон етилиб пишган ҳандалак излаб палакларни шитирлатади.

Ухлаш қийин бўлди. Сезиб ётибман: Дадажон ҳам негадир у ёққа бир, бу ёққа бир, ағанаб, ухлай олмай ётибди...

Бир маҳал энди кўзим илинган экан, Дадажон мени туртиб уйғотди. Кейин менга жим дегандай ишора қилди-да, йўл томонни кўрсатди. Атроф жимжит бўлиб қолибди. Фақат бу жимликни ҳалиги Дадажон кўрсатган томондан келаётган бричка араваларнинг тақир-туқур товушлари бўзиб турибди. Ана, қораси ҳам кўринди: иккитадан от қўшилган иккита арава... Бизнинг рўпарамизга келганида аравакашлар гангир-гунгур гаплашишди-да, араваларини тўхтатишди. Қоронғи бўлса ҳам элас-элас кўриб турибман: ана аравалардан икки одам сакраб тушиб, қовун полиз томон келишарди.

Юрагим қинидан чиқиб кетгудай дук-дук ура бошлади. Дадажон ўрнидан сапчиб туриб, милтиқни қўлига олди-да, ўқ жойлай бошлади.

— Отасанми? — деб сўрадим ҳадиксираб.

— Йўқ, — деди у. Унинг овозида ҳам титроқ бор эди. Кейин милтиқни менга берди. — Ма, мен ҳуштак чалган маҳалда оғзини осмонга қаратиб, мана бу тепкисини босасан, хўпми? Мен уларни бир қизиқ қилайки!..

У шундай деди-да, қовун полиз чеккасидаги торгина ариққа тушиб қоронғида ғойиб бўлди. Супада ёлғиз қолдим. Аъзойи баданим кўрқувдан титрарди. Аравадан тушганлар бўлса худди дадаси экиб қўйган қовундек бемалол эгат оралаб, қовунларни чертиб кўриб танлашиб юрибди. Улардан биттаси супа яқинига келиб қолди.

Мен милтиқнинг оғзини осмонга қаратиб, ҳуштак чалинишини кутиб ётибман. Ҳалигача милтиқ отиб кўрмаган бўлсам ҳам таваккал қилиб тепкисини босишга тайёр бў-

либ турибман. Бир маҳал қаттиқ чалинган ҳуштак товуши қоронғи тун бағрини тилиб янгради. Мен ҳам кетма-кет титроқ босган қўлларим билан кўрпада ётиб, милтиқ тепкисини босиб юбордим: «Қарс!!!» этган товушдан тун қўйни ларзага келиб кетди. Итлар шовқин кўтаришди. Ҳали, худди қовун эгасидек полиз оралаб юрганлар араваларига шундай қочишдики, асти қўяверинг. Улар араваларига сакраб чиқиб қамчи силташганда отларнинг ўзи олдинга чопиб кетишди. Аравалар бўлса турган жойида қолиб кетди.

Шовқин-сурон билан қўшни полиздагилар ҳам уйғониб келишди. Мен аравалар олдига бораримни ҳам, бормасимни ҳам билмай турган эдим, биз томон кўпчилик бўлиб кетди. Борсам, иккита ёшгина аравакаш йигит аравасининг устида туриб ялиняпти.

— Жон ака, энди бунақа иш қилмаймиз.

— Қайси қишлоқдансанлар?— деб сўради қўшни полиздан келган кўйлакчанг йигит.

— Қорачиқдан.

— Қаёқдан келяпсанлар?

— Пахта заводдан, пахта топшириб келяпмиз.

— Сўраб олсаларинг бир-иккита қовун бермасмидик!

— Айб бизларда...

— Ҳа майли, бир йўла кечиринглар,— деди бир мўйсафид киши.— Асли, қовунга ўғирлик йўқ.

— Шундай-ку, бироқ қоронғида палакни босиб ташлашади-да. Бўлмаса-ку...

— Хўш, буларни нима қиламиз, Дадажон?— деди ҳалиги қўшни полиздан келган йигит. Қарасам, Дадажон аллақачон араванинг устига чиқиб олган экан.

— Билмадим,— деди у. Кейин аравакаш йигитдан сўради.

— Мана бу қопдаги нима?

— Китоб.

— Қанақа китоб?

— Биринчи синфларнинг китоби. «Алифбе». Райондан беришган эди, мактабга олиб бор деб.

— Бўлмаса ўша китобдан иккитасини бера қолсин,— деди Дадажон ҳалиги кўйлакчанг йигитга қараб.

Аравакашлар бир-бирига қарашди. Кейин биттаси тўнғиллади.

— Саноқлик эди...

— Ҳеч нарса қилмайди!

Улар чор-ночор қопнинг оғзини ечиб иккита «Алифбе» олиб Дадажонга берди.

Бу йўсин китоб олиш қанчалик тўғри, қанчалик нотўғри эканлигини билмайман-у, аммо ич-ичимдан севишиб турибман. Дадажон китобларни олиб аравадан тушди. Қўшни полздан келганлар ҳам гаплашиб, кулишиб тарқалиша бошлади. Аравакашлар қаёқдандир отларини топиб келиб, араваларига қўшиб жўнаб кетишди.

Бизлар яна ўша супамизга келдик.

— Мана сенга биттаси,— деди Дадажон менга «Алифбе» тутқазиб. Ушлаб кўрсам яп-янги экан. Қоронғида хатлари, суратларини кўра олмадим.

Мен Дадажондан отларни қандай қилиб бўшатганини сўрадим. У ўша кетганда тўғри аравага бориб отларнинг палкаларини от ёғочдаги қозиқдан бўшатиб қўйган экан. Кейин, аравакашлар шовқин-сурон кўтаришиб қочиб келиб отларига қамчи урганларида аравалари жойида қолиб, отлар олға чопиб кетибди. Ҳайрон қолдим, қаёқдан билдйкин-а?!

Хўрозлар биринчи қичқирди: саҳар бўлиб қолибди. Дадажон билан иккаламиз яна кўрпага ёнбошладик. У «Алифбе»ни ёстиғининг тагига қўйди. Мен қўйинида олиб ётибман.

— Энди «Алифбе»миз бор, яхши ўқиймиз-а?— дедим мен Дадажонга.

— Албатта,— деди у ишонч билан.

Энди ўқитувчи «бўлди, ўтир!» деса, «бўлди, ўтир» демайсанми?— дедим ҳазиллашиб.

— Вой-бўй,— деди у энсаси қотиб.— Ўзинг-чи, «қалам, чишин!»

Шу гапдан кейин иккаламиз ҳам жим бўлиб қолдик. Мен яна бирор нарса демоқчи бўлдим-у, Дадажоннинг жажжи чиқиб кетиб «Алифбе»ни олиб қўйинишдан кўрдим. Ухлай деб орқамга ўгирилган эдим, у жеркиб берди:

— Собиржон, ухлагани қўясанми, йўқми!

Ҳа, айтмоқчи, сизга отимни айтишни ҳам унутаёзбману. Қишлоғимизда иккама кўп, «фалончижон», «пистончижонлар» кўп. Уша «жон-жон»лардан мен ҳам қуруқ қолмаганман: отим Собиржон.

Бир амаллаб орқамга ўгирилиб «Алифбе»ни бағримга босганимча қотиб ухлаб қолибман...

МАЛЬЧИҚ АМАКИ

Мусадан иккани яхши кўрасан, деб сўрасангиз у албатта,— қўзи-улоқ боқини,— деб жавоб беради. Тўғри айтади, кўм-кўк яйлов-у, тоза ҳавода жажжи қўзиқчоқлар-

нинг мириқиб ўтлашини, сакраб ўйнашини ким яхши кўрмайди, дейсиз!

Мана, у бугун ҳам яйловда, укаси Вали билан севган кўзи-улоқларининг кетида юрибди. Вали ҳам бу ишни яхши кўради. У ҳали ёш, акасидан атиги икки ёш кичик — ўн учда.

Борди-ю, сиз улардан: нимани ёмон кўрасан, деб сўрасангиз, аввало, акасига навбат бермай Вали жавоб беради: раиснинг итини. Тунов куни раиснинг уйи олдида ўтиб кетаётганида зирқиратиб қувган...

Аммо Мусанинг ёмон кўрадигани бутунлай бошқа: у Салим шайтон билан Мальчик амакини ёмон кўради. Бу икки кишини отгани ўқи, кўргани кўзи йўқ! Чунки, ҳуз анави мугизи оқ дастрўмолча билан боғланган улоқни кўрдингизми? Уша улоқ анов куни Салим шайтоннинг полизига тушиб кетса бўладими! Муса чопиб бориб ҳайдаб чиқаман дегунча, нариги ёқдан Салим шайтон чиқиб қолиб бақирди:

— Қарасанг бўлмайдим молларингга, тирранча!

Бақиргани етмагандек, у алпанг-талпанг чопиб бориб қўлидаги тешасини улоқтирди.

— Қурбонликка сўйилгур, ҳайвон!

Теша тўппа-тўғри бориб, бечора улоқнинг чап мугизига тегиб ўтди. Уша маҳалда жониворнинг жони ачиганидан типирчилаб ба-балаганини айтмайсизми. Шунда Мусанинг ҳам бир оз жаҳли чиқди-ю, бироқ, катта одам бўлгани учун сийлади, индамади. Улоқни ушлаб кетаётган секин орқасига қараган эди, Салим шайтон, ундан кейин, қаёқдан келиб қолганини ким билсин, Мальчик амаки хўп қилдикми дегандай кулишиб турганини кўрди. Муса ўша пайтда уларнинг нима учун кулишаётганини тушунмади. Бироқ уларнинг кулишганига астойдил жаҳли чиқди: нега кулишадилар-а?!

Келинг, унинг сабабини мен айтиб қўя қолай: аввало Салим шайтон деганимиз қишлоққа яқинда кўчиб келган одам. Хотинидан бошқа ҳеч кими йўқ. Афтидан, олтмиш беш, етмишларни уриб қўйган, умри бино бўлиб, бели оғриб меҳнат қилмаган киши. Соқол-мўйловли, хипчадан келган чол. Илгари шаҳарда олди-сотди ишлари билан шугулланиб юраркан. Кейинги пайтларда савдосининг мазаси қочипти. Бир гал ён қўшнисига памилдориники деб сотган уруғи редиска чиқиб қопти. Шунақа воқеалар такрорланавергандан кейин унга маҳалла-кўйдаги, бозор-ўчардаги одамлар «Салим шайтон» деган лақаб қўйиб юберишибди. Сўнгра, унга шаҳар торли: қилиб қолиб,

одамларнинг таъна-газайиқидан қутилиш чорасини излаб кенгроқ жойга — Мирзачўлнинг ҳозирги Мусалар яшаб турган «Бўстон» колхозига кўчиб келибди.

Кўчиб келган кунлари уни қишлоқ қариялари жуда азиз қилишди. «Салим шайтон» оти «Мулла Салим» бўлиб кетди. Эскичадан оз-моз саводи бор экан денг, қуюқроқ тутун, ширинроқ ҳид чиққан жойдан қуруқ қолмайдиган бўлди. Айниқса қурбонликка борса, Мальчик амакини ёнидан қўймайдиган бўлди. Тунов куни бир қурбонликда Мальчик амакини олдига чақириб олиб, муштдек думба ёғи қўшиб ош ошатган экан, оғзини куйдириб қўйиб ўтирганларнинг ҳаммасини кулдирибди. Боя Салим шайтон Мусанинг улоғига тега улоқтирганда, «Қурбонликка сўйилгур!» деганди-ку, шу сўз Мальчик амакига ўша ошага: ошини эслатди. Улар шунинг учун кулишганди. Рост-да, Мусанинг улоғи қурбонликка сўйилса булар бебаҳра қолармиди!

Мальчик амаки ҳам жуда қизиқ одам-да. Бўйи Мусаникидан сал чўзиқроқ, колхозда табелчи бўлиб ишлайди. Уни ер ўлчаётганда томоша қилсанг, ер ўлчайдиган газ таёққа бўйи етмай осилиб югуриб юради. Кичкина қизил юзига ингичка қайрилма мўйлови ярашиб тушган. Донм олифта кийиниб юради. Узини билимдон кўрсатиб, икки сўзининг бирида русча сўз қўшиб гапирди. Қишлоқдагилар уни мана шу жуссаси, мана шу одати учун «Мальчик» деб, мўйловини ҳурмат қилиб бўлса керак, «амаки»ни ҳам қўшиб аташади. Бўлмаса ўзининг Ғайнулло деган туппа-тузук оти бор.

Унинг яна бир ёмон одати бор: борди-ю икки киши мунозара қилиб турганда устига келиб қолса, қайси томондан наф чиқишини мўлжаллаб ўша одамнинг тарозисига посанги бўлади. Салим шайтон уни яхши кўришининг сабаби: у Салим шайтоннинг дилини яхши тушунадди. Одамлар ўртасида айтган диний ваъзларини даврга мослаб айтиб беради. Узининг фикрини исботлаш учун «партиямиз ҳам бу фикрга против эмас!» дейди.

Ҳа, ана ўзлари ҳам келиб қолдилар. У негадир шошилнч чопиб келиб Муса билан Валининг олдига етганда отининг жиловини тортди-ю, жуссасига ярашмайдиган бир ҳаракат ясаб, оёғини узангига хўжайинларча тиради:

— Кани, бизга битта барра керак бўлиб қолди... Бистра!

— Қанақа барра?— деди Муса ҳайрон бўлиб.

— Қанақа бўларди? Барра-да, барра қўзичоқ.. Не-

ужели тушунмайсан?— деди Мальчик амаки, худди топшириб қўйгани бордек шошириб,— худо йўлига!

— Сўйишгами?— деб сўради Муса. У худо йўлига берилган жонивор албатта сўйилади деб тушунарди.

— Аҳа... Маладес.

— Бермайман. Адам уришади.

— Худо йўлига-я!— деди у. Жаҳли чиқса ҳақиқатан ҳам болаларга ўхшаб кетар, чиройли мўйлаби ҳам атайлаб ёпиштириб қўйгандек кўринаркан. У Мусанинг қаршилигига қараб турмади, отининг бошини ёйилиб юрган қўзи-улоқларга қараб бурди.

— Подумиш, бермай бўпсан, адаangga мен ўзим жавоб бераман.

Муса унинг кетидан бориб қаршилик кўрсатаман дегунча Мальчик амаки беозор ўтлаб юрган битта қўзини олдига ўнгариб, отининг бошини келган томонига бурди. Мусанинг дод-войига қарамади ҳам. У эшагига бориб мингунча Мальчик амаки тепадан ошиб кетди.

Муса ҳам қўзи-улоқларни Валига тайинлаб, эшагини ўша томонга қистади. Тепадан ошиб ўтгач, у бир ғалати воқеанинг устидан чиқиб қолди: шаҳардан қишлоққа чиқадиган катта йўл чеккасида ўн-ўн бештача одам турибди. Ҳаммасининг юзида, ҳаракатида ҳаяжон. Анча жойга сув тошган, ярим газча баландликка сув фонтани отилиб турибди. Икки киши билан Салим шайтон бир чеккароқ жойда тағларига қоп, хуржунларини тўшаб чўкка тушинган. Мальчик амаки ҳам аллақачон етиб келиб, қўзини бир четга боғлаб, қўлини қовуштириб чолларнинг гапига қулоқ солиб турибди.

— Худо бандасига бераман деса ҳеч гап эмас, мана...— дерди Салим шайтон ўтирганларга сувни кўрсатиб,— бай-бай-бай кўм-кўк-а!

— Шундай, тақсир.

Муса бу аҳволни кўриб анграиниб қолди. Ҳар куни минг марта кўриб юрган текис ердан ярим газ сув отилиб чиқиб турса-ю, қизиқ бўлмасинми? У қўзи учун келганини ҳам унутиб қўйди.

— Тунов куни бир мол сўйиб, худойи қилган эдик. Бу ўшанинг шарофати, тақсирлар, ҳа, ўшанинг шарофати. Худо йўлига берсанг асло қайтмай қолмайди. Мана, ўзларинг шоҳидсанлар. Оҳ-оҳ-оҳ, оби зам-зам-а, оби зам-зам...

— Правильно,— деди Мальчик амаки мўйловини си-лаб.— Мана Салим ака, айтганингизни топиб келдим.

Эгасига кейин расчет қиламиз. Фотиҳа берсангиз бас; бу ёгини ўзимиз гатоп қилиб ташлаймиз.

— Худо қабул қилсин, омин,— деб юзига фотиҳа тормоқчи бўлганда Салим шайтоннинг кўзи катта йўлда шошилич келаётган енгил машинага тушди-ю, қути ўчиб, қўли кўтарилганча қолди.

Одамлар ҳайрон. Мальчик амаки қўзининг оёқларини боғлаб бўлгунча машина ҳам етиб келиб, ичидан учта одам тушди.

— Ассалому алайкум, хўш, нима гап?— деди устига кўк комбинезон кийган ўзбек йнгити, ҳайрон бўлиб.

— Валлайкум ассалом... Шундоқ, ўзимиз.— деди Салим шайтон илжайиб.

— Ҳа, шундоқ, проста...— деди Мальчик амаки.— Ўзларига йўл бўлсин!

— Биз ҳам шундоқ... Шу ерда жиндак ишимиз бор экан,— деди кўк комбинезонли йнгит. Кейин машинадан курак, яна қандайдир асбоб-ускуна тушираётган рус йнгитларга қараб буюрди:— тезроқ бўлинглар, тезроқ!

— Яъни, билсак бўладими, қандай иш экан?— деди гапга аралашиб Салим шайтон.

— Кўриб турибсиз-ку,— деди комбинезонли йнгит ечиниб,— водопровод трубаси ёрилиб кетибди.

— А?— деб юборди Мальчик амаки.

Тўхтаб турган йўловчилар орасидан кимдир овозини барала қўйиб, кулиб юборди.

— Ё тавба!— деди Салим шайтон ўрnidан туриб этагини қоқар экан...

Йўловчилар кулиша-кулиша қайтишди. Келган усталар эса резинка этикларини кийиб иш бошлаб юборишди. Муса ҳам сал бўлмаса бўғзига пичоқ тортилаёзган бегуноҳ қўзисини эшагининг олдига ўнгариб йўлга тушди.

Эрталаб шаҳарга боришни мўлжал қилиб чиқишган Салим шайтон билан Мальчик амаки бири отда, бири эшакда йўлларига қайтишди. Улар йўлда жим келишарди.

Илгари нафи тегадиган одамнинггина тарозисига посанги бўладиган Мальчик амаки энди қайси томонга оғинини билмай ўртада муаллақ қолганди: бундоқ қараса Муса қўзисини олиб жўнаб қолди. Йўловчилар бўлса уларнинг устидан кулишиб кетишяпти. Салим шайтон хафа.

— Майли, хафа бўлманг, Салим ака,— деди ниҳоят Мальчик амаки, унинг жонига ора кирмоқчи бўлиб.— Худонинг ўзи билиб олади, ким прав, ким неправ!..

Салим шайтон ҳамроҳига бир хўмрайиб қаради-ю,

маънос хаёл сурди: «Энди қандоқ бўлди? Бу кунги одамлар оёғи билан эмас, оғзи билан юради. Бу воқеани эшитганлар нима дейди?»

Назариди энди унинг кўзига шу воқеадан кейин «Бўстон» колхозигина эмас, ҳатто Мирзачўл ҳам тор бўлиб қолган эди.

КҶКЕЛ

Кўклам нафаси уфуриб, қатқалоқ қорлар эрий бошлаган пайт. Ҳар йилгидек, бу пайтда, колхозимиз чўпонлари Сирдарё бўйидаги Ясси яйловга ўтов тикиб кўчиб чиқмади. Яйлов билан қишлоғимиз ораси унчалик олис эмас. Ун чақирим келса келади, келмаса йўқ. Мен бу жойларга Почтахон амаким билан кунига бўлмаса ҳам кун ора овга чиқиб тураман. Кўклам! Албатта, бу пайтда Сирдарёнинг суви тошиб, ён-веридаги тўқайзорларга, кўл-кўлмакларга чиқади. Урдак, ғозлар «га-га»лашиб бу жойларни қушлар бозорига айлантириб юборади.

Бугун ҳам амаким иккаламиз иккита отда, йўлдамиз. Амакимнинг елкасида ўн олтинчи қўшоғиз, менинг елкамда йигирманчи бироғиз милтиқ. Аста гаплашиб келяпмиз. Бўрижар сойидан ўтиб, Ясси яйловига бораверинида олдимиздан икки киши чиқди: бири эшакда, иккинчиси отлик. Яқинлашганда танидим, от мингани — колхозимизнинг ветеринар врач Кўчқор ака, эшакдагиси — бош чўпон Исой бобо экан.

— Ассалому алайкў-ўм,— деди Почтахон амаким чўзиб.

— Ва алайкум...— деди Исой бобо қисқа қилиб.— Яхши келдинг, ука, қани, юр!

Бобо шундай деди-да, эшагини «хих-хих»лаб олдинга ўтиб кетди. Амаким ҳайрон бўлиб сўради:

— Нима гап?!

Кўчқор ака «юравернинг» дегандай ўнг кўзини қисиб қўйди. Бир гап бўлса керак, деб амаким иккаламиз отларимизнинг бошини орқага бурдик. Кўчқор акам, амаким, учовимиз ёнма-ён кетиб боряпмиз. Исой бобо анча олдинда.

— Саманга бўри тегибди,— деди Кўчқор акам аста.

— Қандай қилиб?!

— Ҳозир кўрамиз.

Мен анграйиб қолдим. Саманни ўтган кунни ўтов олдида кўрган эдим. Гижинглаб турувди.

Исой бобо сал юргандан сўнг эшагининг бошини ўнгга

буриб, буталар орасига кириб кетди. Бизлар етиб борганимизда у киши эшакдан тушиб, саман жасади ёнида қаққайиб турар эди. Қўчқор акам билан Почтахон амаким ҳам сакраб тушиб отларининг жиловларини менга тутқазиб қўйишди. Саман тойнинг қип-қизил қонга беланиб ётган жасадини кўриб отлар хўрс-хўрс қилиб ҳуркишар, оёқлари билан ер тепкилаб пишқиришар эди. Қараиш жониворларни, ҳайвон бўлса ҳам ёилишаркан-а! Мен эсам ҳеч ҳам нарироқ кетгим келмас, ҳадеб бечора тойга термилар эдим. Тойнинг орқа сони, қорнининг ярмиси йўқ. Қовурғалари қаққайиб турибди, қон аралаш ичакчавоғи чўзилиб ётибди. Бечоранинг лаб-лунжи, ўмровлари, бўйинлари бўриларининг тишлари ботавериб мома-талоқ бўлиб кетибди. Чамаси кўп олишган кўринади. Кўзлари очилганча қотиб қолибди, бечора!..

Исо бобо бу ҳолни кўриб дағ-дағ титров эди:

— Йўқ, бунга ортиқ чидаб бўлмайди. Чорасини кўриш керак!

— Бу битта бўрининг иши эмасга ўхшайди-ёв.

— Э, тўртта. Энг зўри Кўкёл,— деди Исой бобо бўғилиб.— Қўлга туширолмай доғдаман. Қани овчилар? Қани, милтиғи бор азаматлар!

Бу гап Почтахон амакимга сал тегиб кетди шекилли, қулоқчинини пешанасига суриб, елкасини қашиди. Қўчқор акам индамай, эгарининг қошига осиглиқ халтачасини олиб, чўққайиб ўтириб еча бошлади. Ундан бир шиша олиб ерга қўйди. Ичида қорамтир суюқлиқ. Шишанинг сиртига ёпиштирилган оқ қоғозга одамнинг бош суяги, унинг тагига иккита плик суягининг айқашиб турган сурати солинган. Кейин Қўчқор акам мен кўриб юргандан икки-уч марта каттароқ бир шприцга ҳалиги доридан тўлдириб олди-да, саман той жасадининг уч-тўрт жойига укол қилди. Сўнг қаддини ростлаб:

— Ана, энди эрталаб кўрамиз,— деди Қўчқор акам қўлларини пахта билан артаётиб.— Бўри бу ўлимтикка кечаси тагин келади. Еса, бас, қотади.

— Э-э, еб бўпти. Кўкёл дейдилар уни!— деди Исой бобо куйиб-пишиб.— Бу аблаҳ жуда сезгир. Милтиқ бор жойга йўламайди, дори ҳидини олади. Қопқонга чап беради...

— Кўрамиз-да,— деди Қўчқор акам бамайлихотир.— Қани, кетдик. Эртага шу пайтда келамиз.

От ва эшакдаримизга миниб отландик. Биз эртага келишга ваъда бериб, овга кетдик, улар эса яйловга...

... Кечаги ваъдалашган жойимизга Поччахон амаким икковимиз вақтлироқ етиб келдик. Кечаси ерга бир қаричча қор тушган. Буталарнинг шох-шаббалари қордан эгилиб турибди. Момик қор устида излар тўлиб кетган... Ана, уч-тўрттача итникидан каттароқ из... бўриники бўлса керак. Кечаги той жасади ётган жойга келсак ғалати воқеанинг устидан чиқиб қолдик: саманнинг жасади қор тагида қолибди. Устида бўрилар роса от ўйини қилган кўринади, ўлимтик атрофидаги қорлар пайхон бўлиб кетибди. Той бечорани тортқилашавериб тилка-пора қилиб юборишибди. Ун метрча нарида иккита бўри бирининг устига бири мингашиб, шамдай қотиб қолибди. Яна нарироқ юрган эдик, бир бутанинг тубида учинчиси ер қопганича муккасидан тушибди... Шуларни кўриб юрганнимизда Исои бобо билан Қўчқор ака ҳам келиб қолди.

— Нима бўпти?

— Учтаси гумдон...

Исои бобо айланиб, учала бўрини кўриб келди-да:

— Ана, айтмадимми?— деди бошини сарак-сарак қилиб.— Кўкёл йўқ. У маккор шу ерда ҳам айёрлик қилибди. Энди нима қилдик?

— Пайига тушамиз. У Бўрижарни ташлаб узоққа кетолмайди. Нега деганингизда ўсган-унган жойи,— деди Қўчқор акам.— Бунинг устига болаларининг жасади шу ерда.

— Шу бугуноқ изига тушиш керак,— деди Поччахон амаким.— Қопқонга чап берса, милтиқ бор жойга йўламаса, дорининг ҳидини олса, бунинг йўли бор. Изига този соламиз. Уни този эплайди. Қутулиб бўпти. Мансур, сен қишлоққа бориб Оқшунқорни олиб кел!

Оқшунқорни олиб келганимда, қуёш икки терак бўйи кўтарилиб қолган эди. Поччахон амаким тозининг бўйинбоғини қўлимдан олиб, Исои бобога тутқазди:

— Гап ҳалигидай, оқсоқол,— деди Поччахон амаким. У шундай деди-да, елкасидаги қўшоғиз милтиғини Исои бобога берди. Кейин отига сакраб минди.— Оқшунқорни мендан ишора бўлганда қўйиб юборасиз.

Қўчқор акам ҳам отига чаққонлик билан минди.

— Ҳеч бўлмаса тагин бир-иккита отлиқ йигит бўлганида эди,— деди Исои бобо ташвишланиб.

— Шундай иш қизган пайтда беш-олтита отлиқ йигитни қаёқдан топамиз. Хавотир олманг, ўзимиз ҳам бошлаб ташлаймиз, оқсоқол,— деди Қўчқор акам бобога тасалли бериб.— Аввал топилсинчи.

— Ҳар ҳолда... Майли, ишларинг бароридан келсин.—

Исой бобо қўллари билан юзини силади.— Ҳув анави жингилзор орасига ҳам бир кириб ўтинглар... У ерда бўлмаса, жар ичидаги қамишзорга қараишлар. Уша жойда уяси бор.

Поччахон амаким билан Қўчқор акам отларини елдиришиб Бўрижар томонга кетишди: қўлларида бир-бир чўқмор. Исой бобо билан мен ҳалиги жойда қолдик. Бизлар ҳам борсак бўлаверар эди-ку, бироқ, ҳеч замонда эшак билан бўри қувлабди, деган гапни эшитганмисиз?

Отлиқлар бирпасда жингилзор ичига шўнғиб кетишди. Бутун борлигим қулоққа айланган, тиқ этган товушга аланглаб қарайман. Кўкламнинг салқин шабадаси ғир-ғир эсиб турибди. Япроқларидан ажраб қолган бултурги ўт-ўланлар шабадада маст кишидек чайқалади. Эски ўтлар тагидан янги майсалар бўй кўрсатиб қолган. Эшакларимиз бир жойда тек туришмайди, энгашиб курт-курт ёвшап чайнашади. Оқшунқор ҳам худди бир нарсанинг шарпасини сезаётгандай қулоқларини динг қилиб, отлиқлар кетган томонга қараб-қараб қўяди. Аҳён-аҳёнда қип-қизил тилини чиқариб, лаб-лунжини ялайди, белларини гужанак қилиб керишади, ғингшийди, тоқатсизланиб типирчилайди.

Исой бобонинг кўзи Бўрижар томонда. Осмони фалакда бир қора қуш қанот силкимай учиб юрибди, йўқ, учиб юрганни йўқ, гўё бир текисда сузиб юрибди. Қаердадир бир сўфитўрғай вижир-вижир сайрайди. Шу маҳал бирдан ҳайт-ҳайтлаган, қийқирган овозлар эшитилиб қолди. Юрагим қиннидан чиқиб кетаёзди. Оқшунқор қийқириқ чиққан томонга қараб бир силкинган эди, эшак устида бамайлихотир ўтирган Исой бобо бехосдан учиб тушаёзди. Бобо дарров ўзини ўнглаб олиб, тозининг бўйинбоғини маҳкам қўлига ўраб ушлади. Оқшунқор бўлса ҳамон ер тирнаб, ғингшиб, олдинга интилар эди.

Бирдан Бўрижарнинг ёнгинасидаги қалин жингилзордан бўри отилиб чиқиб, биз томонга кела бошлади. Қадами жуда илдам. Қўчқор акам билан Поччахон амаким анча орқада қолиб кетибди. Бўри шундай ёнгинамизга келиб қолганда Исой бобо бирдан овозининг борича ҳайт-ҳайтлаб бақира бошлади. Менда қичқиришга ҳам мажол қолмаган эди. Хайрият, бўри бобонинг товушини эшитиб, Ясси яйловга қараб бурилди. Орқадан қувиб келаётганлар ҳам бирпасда олдимизга етиб келди.

— Айлантириб қувинглар! Бир томондан...

Отлиқлар қулаб кетишди. Иккаласининг овози худди ўнта-ўн бешта одамнинг овозидай бор. Бутун жингилзорни, яйловни бошларига кўтаришиб қувлашар эди. Ҳа-ҳув дегушча бўри ҳам, уни қуваётганлар ҳам анча узоқлашиб

кетди. «Айлантириб қувлаш керак эди-да!» деб тоқатсизланар эди бобо.

— Айлантириб қувласа нима бўлади, бобо?

— Шунда узоқлашиб, йўл адаштириб кетолмайди,— деди бобо қўлларини пешанасига соябон қилиб.— Кўз қурғур ўтмай қолди... Кўринадими? Қарагин-чи?

— Хув ана, отличлардан бири бўрининг рўпарасидан кесиб чиқди.

— Ҳа, баракалла, иш бундоқ бўпти!

— Очиқликка қараб бурилди...

— Яхши... Отличлар бўрининг қайси томонида?

— Унг томонида. Нима эди, бобо?

— Кейин айтаман.

Бўри айланиб тағин бизлар турган томонга келиб қолди. Бу гал сал ўзимни тутиб, уни яқиндан томоша қилдим. Қўкёл деганларича бор экан. Узи ҳам нақ катталиги эшаклай, жуда баҳайбат экан. Бўрининг таърифини илгарилари жуда кўп эшитганман-у, бироқ ўзини яқиндан ҳеч кўрмаган эдим. Ана олдимизга яқинлашиб қолди. Тиллари осилиб, ўнг томонидан қувиб келаётган отличларга бўйинни буриб қараганча қочиб келар эди. Бу гал Исой бобога мен ҳам қўшилишиб, овозим борича ҳайт-ҳайтлаб бақирдим. Бўрининг чопиши олдингисига қараганда енгил эмасдай туюлди менга. Назаримда, чарчаб қолгандай. Тағин айланиб бояги йўлидан кетди. Оқшунқор типирчилаганча тағин қараб қолаверди.

— Қўйиб юбормайсизми, бобо?

— Обдон чарчасин, кейин,— деди Исой бобо иягини қашиб.— Оқшунқорнинг иши шунда енгил бўлади. Бу лг эмганин Қўкёл дейдилар-а! Тозини майиб қилиб қўйиши мумкин.

Бўри учинчи бор айланиб келишида Поччахон амаким бизларга қараб қалпоғини кўтарди. Исой бобо бўйинбоғнинг бир томонини бўшатиб юборди. Бўйинбоғ тозининг бўйнидаги мис ҳалқадан «шир-р» этиб чиқди-ю, бобонинг қўлида қолди. Оқшунқор икки букилиб олдинга ташланди. У ҳаш-паш дегунча Қўкёлга етиб бориб, орқасидан юлқиб қолди. Бўри орқасига бир қараб тишларини иржайтирди-ю, яна ҳеч нарса бўлмагандек, чопишда давом этди. Исой бобо билан мен ҳам эшакларимизни ниқташиб, уларнинг кетидан бақиритиб борар эдик.

— Энди чап томонига ўтинглар! Бўйни қаришиб қолди,— деб қичқирар эди бобо йўл-йўлакай эшагини баттар ниқтаб.

Мен бобонинг боя: «Кейин айтаман», деган гагини

энди англагандай бўлдим. Бўри доим бир томонга қараб чопаверса, бўйни қаришиб қолади, дейишарди катталар. Кейин чап томонига ўсиб қувлаганда у ўнг томонига қараганча кетаверар экан-у, орқасидан қувлаб келаётганларни ўнғарилиб кўра олмас экан. Ўзимнинг бобом ҳам баъзан бўрини: «Бўйнинг қаришқир!» деб сўкарди. Мен бобомдан нега ундай деб сўкасиш, деб сўрасам у киши: «Ўзи номи шундан олинганда. Асли қашқир эмас, қаришқир!» деб жавоб берган эдилар. Бўйининг қаришиб қолишидан шундай деб аташса керак-да. Буни қаранг-а?!

Шу хаёл билан кетаётиб сезмай қолибман: Исоё бобо мендан анча илгарилаб кетибди. Отлиқлар негадир кўринмас эди. Жингилзорнинг орқасига ўтиб кетган бўлса керак, деб ўйладим. Эшагимни ниқтаб Исоё бобога зўрга этиб олдим. Бобо иккаламиз жадаллаб жингилзордан ўтсак. Қўчқор акам билан Поччахон амаким от устида бир туп жингилга тикилишганча турибди. Оқшунқор бўлса гингшиб жингил тупидан гир-гир айланади, бироқ яқинлаша олмайди. Борсак, Кўкёл орқа томонини жингилга бериб, чўққайиб ўтирар, негадир орқа оёқларини кўтара олмас эди. Ўзи ҳам роса чарчабди. Қорнининг булкиллашидан биллиниб турибди. Сув терга тушиб кетибди.

— Эҳтиёт бўлинглар, қочиб кетмасин,— деди Исоё бобо келиши билан,— бу лаънати жуда айёр-да!

— Қочиб бўпти! Оқшунқор орқа оёғининг пайларини қирқиб юборди.

— Энди бунинг жазосини милтиқ берсин. Қани, оқсоқол, милтиқни беринг-чи?

Исоё бобо милтиқни Поччахон амакимга берди. У милтиқнинг тепкисини орқасига қайтариб, нишонга олганда мен бенхтиёр кўзларимни юмдим. Бирдан қарсиллаб кетма-кет ўқ узилди. Бўри қисқагина гингшиди-ю овози ўчди. Кўзимни очганимда Кўкёл жингил тагида қонга беланиб, чўзилиб ётар эди...

Шундай қилиб, Ясси яйловидаги чўпонларни ташвишга солган йиртқичнинг умри тугади. Ҳамманинг юзида кулги ўйнади. Исоё бобо Кўкёлнинг терисини шилиб олиш учун пичоғини яланғочлай бошлади...

ҚУНГИРОҚ

Аслида Абдулҳайларнинг қишлоғини Чаман деб аташар эди-ю, мана, икки-уч йилдан бери колхозга айлан-тирилиб унга «Байналминнал» деб ном қўйишган, одам-

лар босмачилар ваҳмидан қутулиб, ўзларини эркин меҳнат қўйнига урган эдилар.

Эрта тонг. Осмон шишадек мусаффо. Кеч баҳорнинг кишини маст қилгувчи салқин шабадаси йўл чеккалари ва ариқ бўйларидаги кўм-кўк ўт-ўланларнинг барра барглари тортқилаб ўйнайди: гўё ҳазиллашгиси бор... Қушларнинг тонгни қутлаб вижир-вижир сайрашлари, подага эндигина отланаётган сигирларнинг бир-бирларини йўқлашиб мўърашлари, айти пахта чопиқ маҳали эмасми, хотин-халажу ёш-ялангларнинг кетмонларини елкаларига ташлашиб, далага отланишлари ям-яшил дов-дарахтга кўмилган бу қишлоқнинг файзига файз қўшиб тургандай...

Абдулҳай бу таниш манзарани кўравериб кўникиб кетганиданми ё кечаги ишидан мамнунлигиданми, ўз хаёллари билан бўлиб, ойиси қора тринкадан тикиб берган жилди елкасида, бир қўлида сўқа қаноти, оғир бўлса керак бир ёнига қийшайганича қишлоқ ўртасидаги мой тупроқ йўлдан поп-пуп қилиб мактабга келяпти. У жуда хурсанд эди. Одатда киши бирор иш қилиб, бошқаларнинг ҳожатини чиқаришга яраб қолганида ўзини шундай ҳис қилади.

Абдулҳай мактаб ҳовлисига киргач, қўли толди шекилли, сўқа қанотини деворга авайлабгина суяб қўйди-да, кечагина муаллими кўрсатган жойга қараб тикка турган ходага кўзи тушди: «Об-бо! Розик мендан ҳам илгарироқ келди-да!»

Мактаб ташкил этилганига тўрт йил бўлиб қолган, шу вақтгача тузукроқ қўнғироқ бўлмагани учун, кеча Саттор муаллим Розик билан Абдулҳайни чақириб олиб, мана бу ерга бир хода қоқиб, қўнғироқ ўрнатамиз, сен иккаланг битта хода билан жаранги зўрроқ темир топиб келасанлар, деб тайинлаган эди. Уқишдан чиқишгач, иккаласи, маслаҳатни бир жойга қўйиб, Розик уйларида хода, Абдулҳай эса унга осадиган темир олиб келадиган бўлишган эди. Абдулҳай кеча хуфтонда анави колхоз табелчиси Расул мўйловнинг ташқи ҳовлисидаги бедазорда илгарилари кўп марта кўриб юрган сўқа қанотини бир амаллаб уйига олиб келиб қўйган, эрталаб Розикдан ҳам аввал бораман, деб ўйловди. Қарасаки, Розик ундан олдин келибди.

Абдулҳай муаллимга берган ваъдалари устидан чиққанларидан мамнун бўлиб, синфга кирганида Розикдан бошқа ҳеч ким келмаган, ўртоғи унга «қойил қилдимми?» дегандай тиржайиб қараб турарди. Улар саломлашишни ҳам унутишиб, гапни пўскалласидан бошлашди:

— Олиб келдингми?

- Ҳа. Урнатамизми?
- Муаллим келсин.
- Қараб ўтирамизми?
- Майли бўлмаса...

Улар ишга киришиб кетишди: бирпасда чуқурча қа-
виб, ходани ўрнатишди. Сўқа қанотини сим билан маҳ-
кам боғлаб, хомага осиб қўйишди.

Синфга бирин-кетин болалар кириб кела бошлашди.
Афтидан, Розик билан Абдулхай қилган ишлари учун
болалардан мақтов кутишган эди. Аммо болалар уларга
қўнғироқ ҳақида бир оғиз ҳам гапирмай, ҳар кунги одат-
лари бўйича қий-чув қилишарди... Эшик очилиб, синфга
Содиқ муаллим кириб келди. Қўлида синфнинг каттакон
журнали, кўрсаткич таёқча. Синф сув қуйгандай жими-
ди-қолди. Содиқ муаллим буларни биринчи синфдан бери
ўқитарди. Қадрдон бўлиб қолишган. Қишлоқ одамлари
ҳам уни жуда ҳурмат қилишади. Муаллимнинг қандайдир
салобати, одамларни ўзига тортадиган меҳриғиёси бор,
бировни олқаса кўнглини тоғдай кўтариб юборади, ран-
жиса шундай юзингга қараганидаёқ ичингдагини билиб
олади. Шунинг учун бўлса керак, шу чоққача унинг айт-
ган гапи икки бўлганини ҳеч ким кўрмаган. Бирорта бола
ҳам унинг юзига тик кела олмаган.

Содиқ муаллим олдинга ўтиб, синф журнални стол
устига қўйди ва болаларга бирпас тикилиб турди-да:
«Салом!» деди. Болалар одатдагича: «Салом...»— деб чу-
виллашди.

— Утиринглар,— деди муаллим уларга. Болалар дув
ўтиб ўтиришди.

«Мана, ҳозир йўқлама қилади-ю, сўнг қўнғироқ учун
Розик билан менга раҳмат айтади,— деб ўйлади Абдул-
хай.— Мана, ҳозир... Болалар бир қойил қолишсинки...»
У шундай хаёл билан Розикқа қаради. У ҳам тахминан
шундай хаёл билан ўтирган шекилли, Абдулхайга қараб
мамнун жилмайиб қўйди.

Муаллим ҳар кун синф журнални олиб йўқлама қи-
ларди. Йўқ, у бугун йўқлама қилмади. У синфга жиддий
тикилиб турди-да:

— Бугун ким навбатчи?— деб сўради.

— Мен...— ҳамма товуш чиққан томонга ўгирилиб қа-
ради. Холдорой деган жиккаккина қиз ўрнидан дик этиб
турди.

— Ким йўқ?

Бечора Холдорой бундай сўроқни кутмаган эканми,
атрофга алаглаб довдираб қолди.

— Муроддан бошқа ҳамма бор, муаллим,— деди орқароқдан кимдир.

— Келиб қолар...— деди Холлдорой гўё Муроднинг келмагани учун ўзи айбдордай қизариниб.

— Утир,— деди муаллим унга қўли билан ишора қилиб. Негадир муаллимнинг кайфияти ёмон эди. Бир нарса бўлган. Албатта, бир нарсадан хафа бўлган. Бўлмаса...— Мурод бугун келмайди...— деди у қовоғини солганича болаларга тикилиб. «Йўқ, бугун муаллимга бир нарса бўлган. У бир нарсадан қаттиқ хафа», деган гап ҳамма болаларнинг кўнглида бор эди. Улар муаллимнинг оғзига тикилиб туришар, ундан қандайдир бир фавқулодда гап кутишар эди. Муаллим болаларнинг бу кайфиятини сезгандек, оғир тин олиб гапида давом этди:—Кечаси Муроднинг дадасини... кимдир оғир ярадор қилиб кетибди...

Синфда ҳаяжон, шивир-шивир бошланди.

— Қандай қилиб?!

— Вой-й-й...

— Ким қилибди?!

— Уни ҳеч ким билмайди,— деди муаллим синфдаги ҳаяжонга хотима бериш учун.— Фақат шу нарса маълумки... эрталаб отлар бричка аравани шалдиратиб қишлоққа кириб келишибди... Устида Саримсоқ ака...

Қизлар қўрқувдан нафасларини ичларига ютишди. Болаларнинг ҳам нафаслари ичларига тушиб кетган эди. Болалар ваҳмга келмасин, деди шекилли, Содиқ муаллим Саримсоқ аканинг башараси дабдала бўлганини, арава устида уч-тўртта каноп қоп қонга беланиб ётганини, битта қоп ичидан ароқдан бўшаган синиқ шиша чиққанини... Уни эрталаб колхоз кўрасидаги отбоқар Мирвали ака кўриб қолиб, хабар қилганию, дарҳол шаҳарга милицияга одам жўнатилганини батафсил гапириб ўтирмади. Болаларнинг газабли юзларида: «Нима учун?» деган ҳаяжонли сўроқ қотиб қолган эди.

— Шаҳардан колхозга тўрт юз кило ғалла олиб келасан экан...— деди муаллим чуқур тин олиб.— Афтидан, шу ғаллани деб... Бу албатта ёт унсурларнинг иши. Ҳай, топилиб қолар...

У, шу билан гап тамом, дегандай аста бориб дераза пештахтасидаги кичкина картон қутичада турган бўрни қўлига олди.

— Энди дарсимизни бошлаймиз...

Содиқ муаллим ниҳоятда ҳуснихат эди. Унинг хатини синфда ҳавас қилмаган бола йўқ, фақат унинг ҳуснихатини эмас, ўзини тутишига, кийинишига, муомаласига ҳам

болалар тақлид қилинса ўзларича ҳаракат қилишар, унинг ҳар бир ҳаракати болалар учун дастуриламал бўлиб кўринар эди. Мана, ҳозир ҳам у ярақлатиб артилган досканинг тепасига: «1935 йил, 17 май.» деб ёзиб, тагини чизиб қўйди. Қаранг, қандай чиройли! Болалар ҳам дафтарларини очиб, янги саҳифанинг тепасига шу рақамларни ҳафсала билан ёза бошлашди...

Болалар она тили дарсининг ҳам, кейинги ҳисоб билан жуғрофиянинг ҳам қандай ўтганини билмай қолшди. Уларнинг хаёли Муроднинг дадаси Саримсоқ акада эди. Нега уни ярадор қилишади? Колхознинг ғалласига кўз олайтирган ярамаслар кимлар экан? Бу воқеа қаерда бўлди экан? Ғаллани қишлоққа кундузи олиб келса бўлмайдимми?! Бунга қаранг, йўғон чўзилиб ингичка узилай деб турган маҳалда-я... Худди шу етмай турувди ўзи. Бугдой бошоқлари энди сут бойлаб келаётувди. Ўроққача ҳали икки ойдан ошиқ вақт бор. Энди бу ёғи нима бўлади?!

Бу саволлар ҳамма боланинг дилида бор, аммо жавоб тополмай қийналишар, шу зайл бошлари ғувиллаб, уч соатлик дарс қандай ўтиб кетганини билмай қолган эдилар. Охирги дарс бадантарбия эди. Бу дарс ҳовлида ўтадигани учун бўлса керак, ҳамиша хушчақчақлик, хурсандчилик, қий-чув билан ўтар эди. Бугун ҳам шундай бўлди: болалар синфдаги бояги мудҳиш воқеани бир оз унутгандай бўлиб, ҳар кунги қувноқ ҳолига қайтишди-қўйишди: қий-чув бошланди. Биров бировни қувган, бақиришган, қийқиришган. Розик билан Абдулхайлар қўнғироқни ҳам унутишиб, ўйинга берилиб кетишган эди.

— Қани болалар!— деб Содиқ муаллим ҳовли ўртасига бориб чапак чалди. Болалар дарҳол муаллимни ўраб олишди. У гапида давом этди:—Кечаги машқни давом эттирамиз. Сафга туринглар!

Болалар чувиллашганча сафга тура бошлашди. Абдуқаҳҳор деган бола бошқа болаларга қараганда бўйи чўзиқроқ, ўқишдан ўрта бўлса ҳам чопишда, сакрашда, хуллас, бадантарбия машқларида бошқаларга қараганда тузук эди. Шунинг учун у сафнинг бошида турар, бошқаларга қараганда ерни қаттиқроқ депсир эди.

Муаллим эса:

Бир икки, уч,
Пионерда куч!..—

деб команда берар, бундан ўзи ҳам, бошқалар ҳам завқланар эди.

Қуёш тепага келиб қолган, болалар чопиб, сакраб, ҳатлаб терга тушиб кетишган, аммо хурсанд эдилар. Болалар бир оз нафасларини ростлаб олишгач, муаллим уларни яна сафга турғизиб, қўшиқ айттира бошлади. Ўша пайтда расм бўлган бирдан-бир марш янгради:

Оқ олтин далалар қўлларимизда,
Яшнаган чўллар йўлларимизда.
СССРни пахтага тўлдириш учун
Суръатни олға сураётимиз!¹

Содиқ муаллим шимининг камаридаги кичкина соат чўнтагидан катталиги кафтдай келадиган кумуш занжирли соатини олиб қаради-да, нарироқда курси устига ечиб қўйилган костюмини олиб елкасига ташлади. Абдулхай «муаллим қўнғироқни кўрмабди», деб ўйлаган эди, йўқ, у кўрган экан. У аста қўнғироқ олдига бориб, ходани ва унга осиклик турган сўқа қанотини ушлаб кўрди. Муаллимнинг юзига табассум қўнди, «маъқул» дегандай Абдулхай билан Розикқа бир-бир қараб қўйди-да:

— Шу билан машқ тамом. Чалинглар қўнғироқни,— деди.

Бунақа пайтда Жабборқулда жон қолади дейсизми? Болалар қаёқдандир йўгон темир қозиқ топиб келишиб, қўнғироқни жаранглатиб ура бошлашди. Муаллим мактаб биносига кириб кетди. Болалар чувиллашиб қўнғироқ атрофини ўраб олишди. Биринчи қўнғироқ! Биринчи қўнғироқ! Унинг янгроқ товуши қизиқ туюлди шекилли, болалар темир қозиқни галма-гал олишиб, кучлари борича уришар, қўнғироқ ҳам тишмай жаранглар эди... Эшак эгасини эшак кетига мингизмас, деганларидай, қўнғироқ дастаси энди-гина Абдулхайга тегди. Унинг қулоғи оғзида, қулочкашлаб икки мартагина урган эди, орқаси худди ари чақиб олгандай жиз этиб ачишиб кетди. У жон ҳолатда, нима бўлди экан, деб орқасига ўгирилган эди, яна нимадир елкасига шарт этиб тегди. Болалар қий-чув қилишиб дуч келган томонга қараб қочишди. Абдулхай бундоқ ўзини ўнглаб қараса, мўйловлари диккайган, кўзлари чақчайган Расул мўйлов тепасида отини гижинглатиб турибди, яна урадиган... Дафъатан унинг хаёлига шу гап келди: «Сўқа қанотини нега олдинг, деб уряпти!» Абдулхай чинқириб юборди. Болаларнинг қий-чувини эшитиб, ичкаридан Содиқ

¹ Ўша йили қишлоқда фақат битта одамда патефон бўлиб, Собир Абдулла шеърни билан айтиладиган бу маршни муаллим ўша патефон пластинкасидан ёзиб олиб, болаларга ўргатган эди.

муаллим югуриб чиқди-ю, Расул мўйловнинг қамчисига ёпишди.

— Нима қиляпсиз!..

— Нега чалади қўнғироқни!

— Дарс тугагандан кейин... чалади-да...

— Бу тирранча,— деди у кўзларини чақчайтириб,— бевақт қўнғироқ чалиб, одамларни ишдан бир соат эрта қайтарди!

Масала энди аён бўлган эди. Колхоз кўрғони томида ҳам худди шундай қўнғироқ осилган бўлиб, уни туш пайтида Мирвали отбоқар чалар, шунга қараб одамлар тушликка қайтар эди. Болалар урган қўнғироқни ўша Мирвали чалган ҳисоблаб, одамлар ишдан қайтавернишибди. Бунни кўрган колхоз табелчиси Расул мўйловнинг жон-пони чиқиб кетибди-ю, кўрага қараб от қўйибди. Келса, ҳеч вақо йўқ эмишу, аммо қўнғироқ товуши бу ёқдан эшитилибди... Бор гап шу экан... Бу — болалар у ёқда турсин, Содик муаллимнинг ҳам эсига келмаган, бунақа бўлади, деб ўйламаган эди. У Расул мўйловга масалани ётиғи билан тушунтириб, кечирим сўради.

— Сиз ҳам жуда қамчиним бор деб қўлингизга эрк бераверманг-да, мулла,— деди у гапининг пировардида.— Илгариги замонлар ўтиб кетган...

Расул мўйлов муаллимнинг гапларни тишини тишга қўйиб эшитди-ю, оғзини очса жаҳолатга боришини, мабодо жаҳолатга борса қишлоқ олднда обрўси зўр бу муаллимга ютқазиб қўйини турган гап эканини фаҳмлаб, «ҳе!..» деди-ю, отининг сағрисиغا қамчи уриб, жўнаб қолди.

Муаллим унинг кетидан индамай бир оз қараб тургач, бир четда ҳамон ҳиқиллаб, кўз ёшларини ени билан артиб турган Абдулхайнинг ёнига бориб, елкасига қўлини қўйди:

— Бўлди, бўлди. Қап-катта йигит ҳам йиғлар эканми?— деди муаллим уни юпатиб.— Аслида биздан хатолик ўтибди. Майли, ҳечқиси йўқ. Кичикроқ қўнғироқ қўямиз. Энди уйга боринглар...

Болалар жимгина уй-уйларига тарқашди. Муаллим индамай мактабга кириб кетди.

Абдулхайга алам қилгани қамчи зарби эмас, балки Расул мўйловнинг яхшиликни билмаслиги эди. Тўғри, хатолик ўтибди-ўтибди! Кечирса бўларди-ку! «Аслида мен ўзим аҳмоқман, унинг хизматини қилиб юрган!— деб ўйлади Абдулхай йўл-йўлакай бир ўзи бошини ерга эгиб кетаркан.— Мен у расвога ароқ олиб келиб бериб ўтирибман-а!» У дафъатан хаёлига бир нарсга келиб, йўлида тўла-

тади, ўз хаёлидан ўзи чўчиб кетди: «Наҳотки! Йўғ-э?!» У ўз ўйинга ўзи ишонмай, кеча кечқурун кўрганларини қайта бошдан ўйлаб кўрди...

... Кеч хуфтон. Тун сутдек оидин. Абдулҳай дарсларини қилиб бўлгач, муаллимга ваъда қилган сўқа қанотини олиб келгани ёлғизоёқ сўқмоқ билан Расул мўйловларнинг ташқи боғига қараб келяпти. Бор ўртасидан бир ариқ сув ўтар, ҳовлидан ташқарига сув чиқадиган омборнинг ичка-рисиди занг босиб ётган сўқа қанотини бир маҳал кўриб кетган эди. У дарвозаси йиқилиб тушиб, бемалол қўқон арава сиғиб кетгудек нураб қолган жойдан ичкарига ўтиб, энди омбор томонга юра бошлаган эди ҳамки:

— Ҳе бола! Бу ёққа кел!— деган товуш эшитилди.

Абдулҳай аввалига чўчиб тушди. Сўнг ўзини ўнглаб олиб, бундай қараса, ариқ бўйида беда устида учта одам ўтирибди. Абдулҳайнинг қаеридир жиз этиб кетгандай бўлди-ю, лекин билдирмасликка ҳаракат қилиб, бир-бир босиб уларнинг олдига борди. Хайрият, ўзларининг табелчилари Расул мўйлов экан. Ёнидагиси... ёнидагиси анави шаҳардан тез-тез чиқиб турадиган ўртоғи, уни Қурбон даканг дейишади. Уни ҳамма танийди. Қишлоқдаги биттаю битта патефонни Расул мўйловга ўша Қурбон даканг олиб келиб берган. Анави мўйловини тепага чийириб бураб... дўпписи устидан қийиқча боғлаб олгани... Ҳарчанд ҳаракат қилмасин, қоронғи бўлгани учунми, уни Абдулҳай таниёлмади.

— Ие, Абдулҳаймисан? Нима қилиб юрибсан?

— Ану, оқ эчкимиз келмай қолувди...— деди Абдулҳай чайналиб. Оғзига шу гап келиб қолганидан ўзи ҳам хурсанд бўлиб кетди.

— Менга қара, ота ўғил,— деди Расул мўйлов кулиб. У одатдагига қараганда хушмуомала эди.— Эчкинг йўқолиб қаёққа ҳам борарди дейсан. Ўз оёғинг билан келганинг яхши бўлди. Ҳозир ғир этиб бир жойга бориб келсан...— У чўнтагини ковлаб ҳамёнини суғурди, сўнг унинг ичидан қандайдир қоғозга ўхшаган нарсани олди-да, гугурт чақиб қаради. Абдулҳай ҳам энди аниқ кўрди: пул экан! Расул мўйлов ҳалиги пулни Абдулҳайга чўзди.— Ма, манавини ол-да, оёғингни қўлингга олиб Жаббор чайқовчиникига бор. Расул акам битта оқидан берсин, деди дегин. Бир иш чиқиб қолибди, кейин хурсанд бўлар экансиз, дегин. Хўпми?

Абдулҳай энди аниқ кўрди: учаласи ариқ бўйидаги

беда устига шолча, кўрпача, дастурхон ёзишиб, маншат қилишаётган экан. Абдулхай энди кетай деб турувди, ҳалиги Қурбон даканг дегани уни тўхтатди.

— Мулла Абдулхай кашшоф, бирпас сабр...— деди-да, Расул мўйловга ўғирилди.— Зиқна бўлмай ўл! Бергандан кейин иккитага бер-да! Етмай қолса тагин унга ярим кечадан ким боради?— у бўйнини чўзиб, ҳалиги мўйлови юқорига чийрилган кишига қаради.— Лаббай, тақсир, нима дедингиз?

— Э, бўлди-да.— деди Расул мўйлов норози оҳангда.— Қаёқдан олавераман ҳадеб...

— Ҳа, энди, жудаям ноинсоф бўлавермасинлар,— деди ҳалиги киши ётган жойида бир кўзғалиб. Товуши жуда ҳам дағал экан.— Жуда нари борса бир жун қопдагисининг пули кетар. Ҳи-ҳи-ҳи...

Расул мўйлов тагин ҳамёнини ковлашга тушди, тагин битта қоғоз пул олиб, гугурт чақиб қаради-да, Абдулхайга чўзди.

— Иш деган мана бундақа бўпти,— деди Қурбон даканг кулар жойи ҳам, кулмас жойи ҳам кулиб. Афтидан, уларнинг анча кайфлари ошиб қолган эди.— Мана энди Абдулхай кашшоф, уч!

Абдулхай тўппа-тўғри учгани йўқ. Аввал бориб, омбор олдидаги кундузи мўлжаллаб кетган сўқа қанотини кўтариб ташқарига, кетар йўлига олиб чиқиб қўйди-да, сўнг чайқовччиликка қараб чопди...

«Наҳотки, ўшалар?! Йўғ-э, ахир у колхоз табелчиси-ку! Ўзимизникини ўзимизнинг одам... Наҳотки!— деб Абдулхай ўз хаёлларига ўзи ишонмас эди.— Наҳотки?— Унинг қулоғи тагида мўйловини юқорига чийириб, бошини дўпписи устидан қийиқча билан боғлаб олган кишининг дағал товуши жаранглаб кетди: «..жуда нари борса бир жун қопдагисининг пули кетар...» Тагин у кечаси йўқолган буғдойни айтаётган бўлмасин! Ахир Қурбон даканг деганини ўғирлик қилармиш, деб эшитганман. Анави турқи совуғини-ку билмайман. Табелчининг отаси ҳам қулоқ қилинган бўлса... Нега бу гап эрталаб муаллим айтганида ёсимга келмади экан? Тўғри, худди ўшаларнинг ўзи! Ахир шундай оғир, ейишга нон ҳам топилмайдиган маҳалда булар ароқ ичишиб ўтиришибди-ку? Нимага маншат қилишади? Пулни қаёқдан олади? Ўшалар!» У шартта орқасига бурилиб, аввал қадамини жадаллаштирди, сўнг чопди.

Абдулхай мактабга югуриб кириб келди. Хайрият, Содиқ муаллим кетиб қолмаган экан.

— Муаллим, ўшалар... Уша!— деди у ўпкасини босаямай.— Бугдойни ўғирлаган ўшалар!

Муаллим ҳеч нарсага тушунмади.

— Ушалар деганинг ким? Нима деяпсан ўзинг?!

— Саримсоқ акани уришган... бугдойни олган... ўша, Расул мўйлов!

Содиқ муаллим кулди. Дафъатан унинг хаёлига келган фикр шу бўлди: «Бола-да! Боя калтак егани учун... алам қилганидан шундай деяпти».

— Ишонинг, муаллим, ўлай агар.

— Бирон далилинг борми?

— Бор.

Абдулҳай шошиб-пишиб ҳамма гумонларини, кечаги бўлган воқеани оқизмай-томизмай бир бошдан гапириб берди. Содиқ муаллим жиддий тортиб, ўйлаб қолди. Айниқса, Расул мўйловнинг Жаббор чайқовчига: «Бир иш чиқиб қолибди, кейин хурсанд бўлар экансиз», деб юборгани, сўнг жун қоп ҳақидаги гап билан ароқ масаласи уни шубҳалантириб қўйди. «Арава устидаги каноп қоплар орасидан чиққан синиқ ароқ шишаси билан кечаси Абдулҳай олиб келиб берган икки шиша ўртасида боғлиқлик йўқмикан? Агар боғлиқлик бўлса, нега бу боланинг олдида валдирашади? Яшириши керак эди-ку?! Бола деб ўйлаб менсишмаган. Бунинг устига кайфгарчилик... Бу боланинг гапларида жон борга ўхшайди. Қим шунақа маҳалда ароқ ичиб ўтиради? Ундан кейин ўғирликни бугдой олиб келинишидан хабардор одам қилади. Хабардор одам шу қишлоқда. Расул мўйловнинг табелчилиги бир ниқоб бўлсачи? Тўғри, одамларни чалғитиш учун... ўша! Уша шерикларига хабар берган. Улар эса... Қулоқвачча! Қазисан, қартасан, ахир аслингга тортасан, деганлари шу-да. Вой лаънатилар-эй!»

— Менга қара, Абдулҳай,— деди Содиқ муаллим жиддий.— Бу гапларни бошқа ҳеч ким билмадимми?

— Йўқ, нимайди?

— Бўлмаса, ҳеч кимга оғиз оча кўрма. Кечқурун шаҳардан бир одам келади, ўзим чақираман ўшанга айтиб берасан. Хўпми? Ишонсам бўладими?

Абдулҳай бошини лиқиллатди.

— Майли, энди бор, муаллим меҳр билан унинг бошини силаб қўйди.— Қашшоф деган мана шундай ҳушёр бўлиши керак! Бора қол...

Абдулҳай худди гавдасини босиб, эзиб турган оғир дарддан халос бўлгандек, енгил тортиб муаллимнинг олдидан чиқиб кетди...

ҲАДИК.

Ҳозиргина катта танаффусга чиқдик.

Офтоб чарақлаб турган бўлса ҳам кун анча заҳарли, совуқ. Уст-бошим бут; эғнимда калта қора пальто, бошимда иссиқ қулоқчин, оёғимда яқиндагина дадам олиб берган пишиққина, қўнжли ботинка. Аъзамжонда бундай қалли кийим йўқ; устида яланг костюм-шим-у этик кийиб олган, бошида дўппи, мактаб деворига суяниб нон кавшаяпти. Кўриб турибман, ранги ўчиб, совқотиб турибди. Бурнининг учи билан қулоқлари қизариб кетган. Мактаб ҳовлиси болалар билан лиқ тўла, қий-чув. Мен аста Аъзамжоннинг олдига келдим:

— Исинмаймизми?

— Қанақа қилиб?— деди у нон ковшаркан, бурнини бир тортди.

— Мана бундоқ қилиб...— деб мен уни елкам билан бир туртдим. У деворга сурканиб бориб йиқилиб тушди-да, ўрнидан тура солиб тиржайиб, худди чўқишишга шайланган жўжа хўроздай ҳурпайиб, ўдагайлаб, аста мен томонга кела бошлади:

— Қани, бўлмаса!..

— Қани!..

Бошланди. Иккаламиз турган жойимиздан айланиб елкамиз билан бир-биримизни ура бошладик. Ҳар урилганимизда «ҳи, ҳи!» деб қўямиз. Болалар бу «текин томоша» дан қуруқ қолганими, бирпасда атрофимизни ўраб олиб, шовқин сола бошлади.

— Ҳа, ҳа Аъзамжон, бўш келма!

— Ур, Бўрибой...

— Яша Бўри, ҳа...— Бу гаплар мени баттар «бўри» қилиб юборди. Бошладим, қиёматни бошладим. Қизишиб кетиб Аъзам иккаламиз атрофимиздаги болаларнинг «қуён бўлиб қолганини ҳам билмабмиз. Бир маҳал биров келиб менинг ўнг қўлимдан қаттиқ тортди. Бундоқ қарасам вожатий опамиз. Тилим гапга айланмай қолди. Аъзам ҳарс-ҳарс қилиб туриб, уялганими, нуқул тиржаяди.

— Уялмайсизларми?— деди Аъзамга қараб. Гўё бу сўз менга алоқадор эмасдай, Аъзамга қараб кулдим. Кейин вожатий опам менга қараб:

— Аҳроров, сени директор чақиряпти,— дедилар. Юрагим шиг этиб кетди.

— Ҳозирми?

— Ҳозир.

— Нима гаплари бор экан?!

— Билмадим, бориб эшитасан,— деди-да, бурилиб ке-

тиб қолдилар. Вожатий опам кетишлари билан икки каф-
тимни қисиб Аъзамга қараган эдим, у:

— По-лун-дра!— деб қочиб қолди. Қўрқоқ!

Уни қўрқоқ дейман-у, ростини айтсам, ўзимнинг юра-
гим пўкиллаб, бир-бир босиб директоримизнинг эшиги ол-
дига бордим. «Нима ишлари бор экан!» Эшикни очолмай
бирпас иккиланиб турдим, охири бўлмади, нима бўлса
бўлар деб, шартта эшикни очиб, одоб билан:

— Мумкинми?— дедим.

Директор бошини ҳам кўтармай:

— Марҳамат,— деди. У қандайдир бир қоғозга алла-
нималарни ёзиш билан банд эди. Мен хонанинг ўртасига
келиб қулоқчинимни қўлимга олиб, директорнинг менга қа-
рашини кутиб турибман. Директоримиз икки чеккасидаги
сочларига оқ оралаб қолган, қирқ беш-элликлардаги, гав-
дали, серсавлат киши. Ун йилдан бери директор бўлиб
ишлайди дейишади. Хона озода, кўркам қилиб ясатилган;
эшикдан кирганинда тўғри гулдор поёндоз гиламга қадам
қўясан, у гиламнинг нариги учи тўғри директор ўтирган
столга бориб тақалади, узун поёндоз. Гард йўқ, топ-тоза.
Мен оёқларимга қарадим, артмай кирибман, эҳ...

— Қани, ўтир-чи Аҳроров,— дедилар директор хатдан
бошини кўтариб.

— Салом,— дедим мен қизариб.

— Салом,— деди директор ҳам қулиб.— Буёқроққа
ўтир.

Унинг юзидаги илиқликни кўриб, кўнглим сал ўрнига
тушай деди. Беихтиёр тиржайдим. Директор қўлидаги қи-
вил қаламини столга тақ-тақ, ўйнаб ўтириб сўради:

— Хўш, Аҳроров, қани айтчи, нима иш қилиб қўйдинг?

— Нима иш қилибман?!— дарров қовоқларимни осил-
тириб олдим.

— Нима иш қилганингни сен биласан-да,— дедилар
директор кулиб,— Қани, бир яхшилаб ўйлаб кўргин-чи?

— Ҳеч нима қилганим йўқ,— дедим тўнғиллаб. Юра-
гим пўкиллаб уриб, бошимга ҳар хил ўйлар кела бошлади.
«Нима ёмонлик қилибман-а?» Директор ҳамон менга са-
вол назари билан қараб турарди. Мен, раҳмлари келсин,
дегандай лабларимни буриб, башарамни буриштириб йиғ-
ламсирадм:

— Муаллим, мен ҳеч нарса қилганим йўқ...— овозим
бурнимдан чиқди шекилли, ғалати эшитилди.

Шу маҳал кимдир эшикни очиб ичкарига кирди. Дирек-
тор кирувчига назарини оғдириб илтифот кўрсатди.

— Келинг Абзый ака, яхши келдингиз,— сўнг менга қа-

раб бир хўрсинди-да, босиқ овоз билан деди.— Майли Аҳроров, яхшилаб ўйлаб кўргин-да, дарсдан сўнг олдимга киргин, хўпми? Ҳозирча сенга рухсат.

Мен орқамга бурилиб чиқиб кетаётганимда Абзий ака бурчакда турган вешалкага қулоқчинини илиб, олдимдан чиқди:

— Ий Бўрибой, сенмисинг? Ний ишлап юрасинг мунда?— деди бошимни силаб. Кейин у директорга қараб гапида давом этди.— Бек матур бола, кўршим бўла меним...

Мен директорга эшитдингизми, дегандай бир қарадим-да, чиқиб кетдим, чиқиб кетдим-у қачон кўнғироқ бўлиб, қачон жойимга кириб ўтирганимни ҳам сезмабман. Бошимда фақат битта хаёл: «Нима иш қилибман-а?... Директор чақиргудай ҳеч ёмон иш қилганим йўқ эди-ку бу яқин орада. Нима экан-а у?...»

Болаларнинг айтишига қараганда, адабиёт дарси бўлиб ўтибди, энди география дарси бўлармиш... Мана, география дарси ҳам бошланди. Хаёлим жойида эмас. Харита олдига чиқиб гапирётган боланинг оғзи қимирлагандай бўлади, овози эшитилмайди... Хаёл олиб очгани мени: нима ёмошлик қилибман-а? Немис тилидан олган иккинчи аввалги куни тузатган эдим-ку... Ростини айтсам, шу немис тилини кўрарга кўзим йўқ: ди Шуллер, дас Бух! Э, ўргилиб кетдим-э... Икки йил бўлдики, «гутентаг» билан «авф-ведерзен»дан нарига ўтолмайман. Нима кераги бор шунинг? «Анна унд Марта баден» деган гапнинг маъноси нима эканини билмай қолганим учун икки қўйди. Кейин билсам, бунинг маъноси оп-осон: «Анна билан Марта чўмиляпти», дегани экан. Чўмиляпти!.. Тўхта-тўхта! Э, бўлди! Отпусада эканлигимда маҳаллалик бир Мансур деган кичкина болани чўмилтираман деб сувга чўктириб юбораёзган эдим. Балки, шунга чақирган бўлса керак. Нима мен уни атайлаб қилибманми? Анҳорда чўмилаётган эдик, Мансурнинг ўзи келиб кўзини лўқ қилиб турди. Кейин мен унга:

— Сузишни ўргатиб қўяйми?— дедим.

— Хўп,— деди у. Кейин ечинтириб сувга олиб тушдим. Бир вақт қарасам, оёқларини чаппиллатиб анҳорнинг ўртасига қараб кетяпти. Мен ўзим саёз жойидан қўлимни ерга тираб зўрға сузиб юрибман-у у бўлса... Дарров орқасидан сузиб кетдим, унга етиб боргунимча оёқларим, қўлларим толиб кетди. Етиб қўлидан тутдим-у орқага қайтай десам, кучим етмади. Оёқ қўлларимни тарванглатиб, бир чўкиб чиқдим. Унгача Мансур сувга чўкиб бақира бошлади... Бир маҳал қарасам, қирғоқда ётибман. Мансурни бўлса

ётқизиб оғзидан сув оқизаётган экан. Бир каттароқ бола, яхши пайқай олмай қолдим, Мансурнинг акаси бўлса керак, чап юзимга бир тарсаки тушуриб қолди... Қулоқларим шанғиллаб ўти чиқиб кетди. Лом-ним деёлмадим.

... Шунга чақирдимикан? Йўғ-э, у воқеанинг бўлганига тўрт ой бўлиб кетди-ку. Унга бўлмаса керак. Бўлмаса нега экан-а?

Мен билан ёнма-ён ўтирган Аъзамжоннинг қаламтарошини шақ этиб полга тушиб кетди. Бир сесканиб ўзимга келиб қарасам, ҳали география дарси бўлаётган экан. Ўқитувчининг қўлидаги таёқча тез-тез харита устида пайдо бўлар, ниманидир болаларга завқ билан тушунтирар эди. Энди унинг таёқчаси Америка Қўшма Штатлари устида... Диққат қилиб эшитай десам ҳам хаёлим қурғур тутқич бермайди. Ҳали нима қилиб қўйганимни излаб тополмай ўтирибман. Ўқитувчининг: «Америка... бу жойда ҳам пахта плантацияси ўстирилади...» деган гаплари қулоғимга чалиниши билан, бу йил пахтага чиққанда қилган ишларим эсимга тушиб кетди: шу пахта териш ҳам қийин ишда. Сентябрда, мактабимиз ҳордиқ кунни пахтага чиқмоқчи бўлиб қолди. Ҳаммамиз шайланиб, шаҳарга яқин жойдаги «Коммунизм» колхозига чиқдик. Машинада олиб чиқишди. Далада пахта жудаям кўп экан. Қизлар бирам шипиллатиб териб кетишди-ки! Қарасак, Аъзам иккаламиздан ўзиб кетадиган. Дарров иккаламиз бир қувлик ўйлай бошладик. Ахийри, мен ўйлаб топдим.

— Топдим!— дедим мен Аъзамга.

— Хўш, нимани топдинг?— деди Аъзам энтикиб.

— Иккаламиз, бир қанорга теряпмиз-а?

— Ҳа, теряпмиз. Нима бўпти?

— Пахтамизни тушда ўтказмаймиз,— дедим.— Кечқурун колхозчилар тўпланган, тўполон маҳалида олиб борамиз-да, аввал мен қанорни тарозига қўяман... тортириб бўлиб, пахтани хирмонга тўккан бўламан. Озроқ тўкиб сенга бераман. Кейин сен яна тарозига олиб борасан.

— Қў-е, билиб қолса-чи?

— Э, кўрқоқ! Билдирмайсан-да!

Кечқурун худди шундай қилдик. Аъзам жуда лавашанг бола-да. Кўрқоқлик қилиб, тарозибонга билдириб қўйса бўладими? Мен зўр бериб:

— Жон амаки, аккинчи бундай қилмаймиз, ўқитувчимизга айтмай қўяқолинг...— деб ялиниб ётибман-у, у бўлса: «по-лундра!» деб қочиб қолди. Яхшиям бизнинг болалар тарозига қелмагани, келганда роса шарманда бў-

ларканмиз. Тарозибон амаким ҳам гинг демадилар. Фақат:

— Иккаламчи бунақа тентаклик қилманглар, хўпми?— деб қўяқолди. Уқитувчимизга айтмасликка ваъда берди. Шу воқеамикан директоримизнинг қулоғига етиб қолган? Йўғ-е, айтмагандир, айтмайман, деб ваъда берганди-ку, кап-катта киши... Бунинг устига бу воқеа сентябрда бўлувди, ҳозир декабрь.

Хўш, бу ҳам эмас бўлса, энди нима?— деб ўйлаб ўтириб, география ўқитувчимиз чиқиб, немис тили опамиз синфга кирганини ҳам билмай қолибман. Яхши биламан, мендан ўтган гал сўраган, бу гал сўрамайди, иккимни тутатганман... Яна хаёл чулғаб олди мени. У бўлмаса, бу бўлмаса, энди нима? Нима айб қилибман! Директоримизнинг одати унча-бунча иш учун овора қилиб олдига чақириб ўтирмайди. Нима бўлса экан-а? Қани, яна бир ўйлаб боқайчи, пионер нималарни қилмаслиги керак? Пионер яхши ўқиши керак. Бу — бир. Яхши ўқийман. Фақат немис тили... Пионер ёлгон гапирмаслиги керак — икки. "Қачон, кимга ёлгон гапирибман. Менимча ёлгон гапирмаганман. Пионер чекмаслиги керак. Чекмайман. Анов кунни Аъзам иккимиз бизнинг уйда дарс тайёрлаб ўтириб, дадамларнинг тоқчада турган «Қазбек» папиросини кўриб қолдик. Ойимларга кўрсатмай битта-битта чекиб кўрмоқчи бўлудик, бирам аччиқ-ки, нақ тутунига сочалиб ўлиб қолаёздик. Нимаси яхши шу папироснинг? Қуриб кетсин!.. Хўш, иннайкейин, тагин нима эди? Ҳа, иннайкейин пионер ичмаслиги керак. Ичмаслиги?! Э... бўлди-бўлди. Анов кунги именениямдаги воқеа учун чақирган директор. Бўлди, шу!

Ҳамма нарсага анави қўшнимиз Зиёд ака сабабчи бўлди; дадам менинг туғилган кунимни нишонламоқчи бўлиб, қўшниларни айттирди. Билганлар айттирмасданоқ ўзлари келишди. Бор-йўғи ўнтача киши бўлиб, стол теварагига ўтиришди. Столда одам жонидан бошқа ҳамма нарса бор: ичкилик дейсизми, егулик дейсизми — ҳамма нарса муҳайё. Одамлар аввалига туппа-тузук ўтиришган эди, ярим соат ўтар-ўтмас бир-бирига гап бермай чулдирашди-қолишди. Айниқса, Зиёд ака-чи! Ҳеч кимга гап бермайди. Бирам ёмон кўраманки шу кишини, менга қолса сираям чақирмасдим. Дадам-да, дадам. «Ўзбекбирлашув»да бирлашган қадрдон ўртоғи эмиш. Дадамлар ҳам, улар ҳам ҳозир «Ўзбекбирлашув»да ишлайди. Бунинг устига қиёматлик ён қўшнисимниш. Менинг ўнг томонимда ўтирган кишини одамлар Абзий ака дейишади. Бу киши ҳам қўшнимиз. Биз-

нинг мактабда завхоз бўлиб ишлайди. Яхши одам, яхши муомала қилади кишига. Уни нега Абзий ака дейишадди, татар бўлгани учунми, ё асли исмлари шундайми, уни билмайман.

Бир маҳал Зиёд акам ҳамма рюмкаларни тўлдириб қўйишларини сўраб қолдилар. Нутқ сўзлармиш! Рюмкалар тўлдирилди. Зиёд ака ўрнидан туриб, битта рюмкани олиб менга чўздилар:

— Бўривойхон тўра, мана буни ол!

Мен ҳайрон бўлиб дадамларга қарадим.

— Олавер, қўрқма сухой,— дедилар Зиёд ака тағин мени қистаб. — Гап бор...

— Қўй инди, болага таклиф итма,— деди Абзий ака,— хараб итасанг сабий фақирни!.. Қўй!

— Жим ўтир Абзий. Именинник ичиши керакми, йўқми? Хуллас, қўлимдаги рюмкани ютиб бордим. Худди томоғимдан ичимга олов қўйилгандек бўлди. Кўзларимдан ёш чиқиб кетди.

— Ана, олам гулистон...— дедилар Зиёд ака кулиб.

— Ий, гулистонинг қурисин, ҳали бу саби бит, ҳеч нарсага тушуниб етмай...— дедилар Азий ака. Дадамлар бўлса, «Майли ҳечқиси йўқ», деб нуқул орқамни қоқди.

Сал ўтмаёқ бошим айланиб, кўзим тиниб кетди... Бор гап шу! Наҳотки бу гаплар директоримизнинг қулоғига етган бўлса? Боя Абзий ака директорнинг олдига келганда бир нима дедимикан. Йўғ-э, деса шу вақтгача демасмиди? Абзий аканинг ўзи кўрди-ку мени зўрлаб ичиришганини. Айтмас...

Синфда бирдан кулги кўтарилди. Ҳатто опай ҳам кулиб юборди. Ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим. Қип-қизил шолғом бўлиб кетдим. Бу гал ҳам мени хижолатдан қўнғироқ қутқарди. Борди-ю қўнғироқ бўлмай, опай: «Хўш, нега ундай деб жавоб бердинг?» деб сўраб қолса борми, нима деб жавоб берардим, иш пачава-да! Яшасин қўнғироқ!

Хуллас, катта танаффусдан сўнг дарслар татимади. Уладиган бўлсам ўлиб бўлдим. Бу қилғуликларни калламда, оғримаган бошимга олтин таёқ қилиб кўтариб юргандан кўра, ҳаммасини бир бошдан директорга айтиб берай, иккинчи қилмайман, узр сўрай, деб аҳд қилдим. Узимни ўнглаб олиб, китобларимни йиғиштириб папкама солдимда, кийиниб, идорага бордим. Дарсдан чиққан ўқитувчилар, бирин-кетин келиб ўқитувчилар хонасига кириб кетар, негадир, улар менга бир қарамай ўтмас эдилар. Менда

«Андайдир» бир журъат пайдо бўлди. Шартта директорнинг эшигини очиб ичкарига бошимни тикдим:

— Мумкинми?

Директор мени ичкарига имлади. У кифти билан телефон трубкасини қулоғига босиб, ким биландир гаплашар, нималарнидир қогозга ёзар эди. Мен бўлсам қулоқчинимни буклаб, хона ўртасида кўзларимни мўлтиратиб унга қараб турардим. Директор гаплашиб бўлиб менга қараб жилмайди. Мен унинг сўрашини кутиб ўтирмасдан сўз бошладим:

— Муаллим... мен...— у менинг нима демоқчи бўлганимни эшитмасдан, аста ўрнидан туриб келиб, қўлини елкамга қўйди:

— Кечирасан, Аҳроров, мен янглишибман,— деди кулиб.— Мен айтган бола анави «Б» даги Аҳроров экан. Хафа бўлма. Баъзан шундай янглишишлар бўлиб туради. Қирганинг учун катта раҳмат. Майли, сенга рухсат... Хафа бўлма, хўпми?

— Х-хўп...

Шу пайтда қувонганимни ҳам, хафа бўлганимни ҳам билолмай қолдим. Лом-ним демай бир-бир босиб шалпайиб коридорга чиқсам, олтинчи «Б» да ўқийдиган Аҳроров келаётган экан. Шуни деб мен қанча азоб чекдим-а? Бундай қарасам, у парвойи палак, ёнгинамдан ўтиб кетаётиб менга:

— Ҳи, ди трамвай,—деб тиржайса бўладими? Дарров бу гап олтинчи «Б» га қаёқдан етақопти. Бу анави қўрқоқ Аъзамнинг иши бўлса керак. Бунга хафа бўлганим йўқ-у, ҳалиги боланинг менга «ди трамвай» деганидан хафа бўлдим. Ўзи ҳозир кимнинг олдига, нима учун кириб кетаётгани билан иши йўқ-у менга «ди трамвай» деб тиржайди-я. «Ҳим, ди трамвайнинг каттасини ҳозир, директорнинг олдига кириб кўрасан...», дедим ичимда.

Ҳамма аллақачон уй-уйига кетиб бўлибди. Якка ўзим кўчага чиқиб аста кетаётиб, ўйлай бошладим: «Ҳеч нима қилганим йўқ» деб шунча иш қилиб қўйибман. Бунинг азобини айтмайсизми? Кейинги уч-тўрт соат ичида икки кило озиб кетган бўлсам керак ўзимам ўйлайвериб... яхшики, директорнинг бу ишлардан хабари йўқ экан. Билиб қолса борми!.. Яхшиси ёмон иш қилиш керак эмас экан. Қилган ёмон ишинг шубҳага, ҳадикка айланиб, ич-ичингдан кемириб еб қўяр экан. Энди бундан кейин мабода билмасдан бирон пионерга нолойиқ иш қилиб қўйсам, албатта ўқитувчимизгами, директоргами кириб ростини айтаман, ур сўрайман. Ўзимни-ўзим қийнаб нима азоб!»

... Шу қарорга келиб, остановқага етганимда, трамвай ҳам тўхтади. «Ди трамвай», деганим эсимга тушиб, сал илжайдим-да, вагонга чиқдим: юзимга гуп этиб иссиқ урди. Шундагина кўча анча совуқ эканини пайқадим.

Трамвай бир силкиниб, аста ўрнидан жилди...

АРИЗА

(Тўлекдан)

— Абат, сени дружина совети чақиряпти,— деди Тилепбой катта танаффус пайтида.

Сочини яқиндагина тақир қилиб олдирган, юм-юмалоқ, қорачадан келган бир бола Тилепбойнинг олдига келди:

— Ҳозирми?

— Йўқ, дарсдан сўнг.

Абат бир оз индамасдан турди-да, ўнг қўли билан галстугини тўғрилаб қўйиб:

— Сенга ким айтди?— деди Тилепбойдан кўзини олмамай.

— Отряд советининг ранси.

— Узи қани?

— Ҳозир келади,— деди-да, Тилепбой шошилинич ҳовлига чиқиб кетди.

Шу пайт қўй кўзли, кўйлагининг ёқасини костюмининг сиртига чиқариб олган ўрта бўйли ориққина қиз унинг рўпарасидан ўтиб кетаётган эди, Абат уни чақирди:

— Серегул!

— Нима дейсан? — Серегул унга қаради.

— Ростдан чақирдингми?

— Рост, яна сендан бошқа 8-синфдан иккита бола бор. Уларни ҳам чақирдим.

— 7-синфдан фақат менми? — Абатнинг овози ўзгариб кетди.

«Мени нима учун чақирди экан? Прегулим йўқ эди-ку? Бирор марта бўлса ҳам тартибсизлик қилганим йўқ. Е кеча рус тилидан уч олганим учун чақирдимикин? Бунга эмасдир. Чунки учни тўғрилаш учун ўқитувчига ваъда берганман. Буни Анна Ивановнанинг ўзи ҳам билади. Афсуски, бугун сўрамади-да. Сўраганда албатта беш олардим. Нима учун-а? — деб ўйлаб, у бошини қуйи солганича аста синфга кирди.

Абат яқиндагина комсомол сафига кириш учун тавсиянома беришни илтимос қилиб, отряд советининг раисига ариза ёзган эди. У мактаб жамоат ишларига актив иштирок этади. Дарслардан бирор марта сабабсиз қолгани йўқ.

Фақат ойиси касал бўлиб қолиб, рус тилидан бир марта уч олди, холос. У аризам ҳақида чақирган бўлса керак, деб ҳам ўйлаб кўрди, лекин ариза берган фақат у эмас. Синфдоши Турдимурод ҳам ариза берган. У дарслардан яхши ўқийди. Тозаликда ҳам синфдаги илғор ўқувчилардан бири, ҳатто у синфда чиқадиган «Учқун» газетасининг редактори. Нега уни чақирмас экан-а?..

Абат шу хаёлда синфга келганда ўқувчилар уни қуршаб олиб:

— Табриклаймиз! Табриклаймиз!— дейишди.

У ўртоқлари нима учун табриклаётганини тушунмасдан жилмайди. Сўрай деса яна ўртоқлари:

— «Ие, ҳали хабаринг йўқми?»— деб уялтириб қўйиши турган гап.

Ниҳоят у ўртоқларига:

— Раҳмат! Раҳмат!— деб миннатдорчилик билдириб қўя қолди...

Ўқитувчи кириб келиши билан ҳамма болалар жой-жойига ўтиришди. Абат ўзи билан бирга ўтирган қиздан болалар мени нима учун табриклашди, деб сўраг-оқчи ҳам бўлди-ю, лекин дарс бузилиб кетишидан кўрқди. У синфдаги ҳамма болаларга бир-бир кўз қири билан қараб чиқди. Қайси ўқувчига қарамасин, у остки лабини тишлаб, ниманидир маъқуллагандай Абатга имо қилади-да, жилмаяди, сўнг ўқитувчига ўгирилади. Синфда ёлғиз Турдимуроднинггина қовоғи солиқ...

— Тушундим!— товуши чиқиб кетганини Абатнинг ўзи ҳам сезмай қолди. У оғзини тўсиб, гўё ҳеч нарса билмаган кишидай ўтиргани билан бари бир, икки юзи қизариб кетди. Ўқувчилар унга қарашди.

Шу вақтда ўқитувчи ўтилган теманинг мазмунини тушунтираётган эди. Ҳали ўқитувчи эски одати бўйича: «Қани, болалар, тема тушунарлими?»— деганича йўқ. У сўзини бўлгиси келмадими ё Абатни уялтиргиси келмадими, ҳарҳолда ўқувчиларнинг диққатини ўзига жалб қилиш учун овозини ўзгартириб, сўзида давом этди...

Охири дарс тугаб ўқувчилар уй-уйига тарқай бошлаган пайтда Серегул Абатни дружина совети хонасига бошлаб кирди...

Турдимурод ҳали уйига кетмасдан ҳовлида Абатни кутиб турган эди.

— Тавсиянома олдим! Энди ком-со-мол! Ком-со-мол аъзоси бўламан, дўстим,— деди Абат дружина совети хонасидан чиқиб Турдимуродга учрашар экан.

Турдимуроднинг ранги ўзгариб кетди.

— Менга-чи?— деди у жаҳл билан,— менга нега бермайди. Менинг сендан бирор жойим камми?..— у йигламсиради.— Берилган вазифаларни ўз вақтида бажариб келаман-ку ахир?

— Қўй, Турдимурод, хафа бўлма,— деди Абат унга тасалли бериб,— Сенинг аризангни ҳам тилга олишди. Фақат вақтинча тўхтатиб туришга қарор қилишди...

— Нима учун?

— Утган шанбадаги воқеа эсингдами?

Турдимурод ерга қаради.

* * *

Абат билан Турдимуродларнинг уйи мактабгача икки чақирим келади. Улар мактабга доимо бирга келишиб, бирга кетишади. Мактабдан Абатларнинг уйига томон бир чақирим юргач, йўл бўйида қалин тўқайзор бошланади. Баҳор кунлари тўқайзор орасидан кетиш улар учун жуда завқли: айниқса, эрталаб мактабга кетаётганда турли қушларнинг хуш овозлари уларни анча жойгача кузатиб қўяди. Бироқ қиш кунлари бу йўлдан юриш уларга анча қийин. Утган ҳафтанинг охириги куни улар ўқишдан қайтиб келаётганида тўқайзор ичида бир нарсанинг аянчли маърагани эшитилиб қолди. Болалар диққат билан қулоқ солдилар. Атроф жимжит эди. Ҳалиги товуш яна эшитилди.

— Бир нарса маъраяптими?— деди Турдимурод қулоқ солиб.

— Қани юр-чи!— Абат Турдимуродга қаради.

Улар тор сўқмоққа сиғмай чопишганича йўлнинг кун ботиш томонига бурилишди. Сал юргандан кейин улар қалин, ҳурпайиб ётган ўт орасида оппоқ жунни кўриб, кўрққанларидан орқага тисланишди. Турдимурод бўлса кўрққанидан Абатнинг орқасига ўтиб олди:

— Ие, қимирлаяпти-ку,— деди у шивирлаб. У ҳалиги нарса ўрнидан туриб кетгудек бўлса, қочишга тайёрланиб турган эди.

— Ие, бу оқ қўй-ку, оқ қўй!— деди Абат. Турдимурод кўрққанлигини яшириш учун бир-икки қадам илгари босди. Ниҳоят улар ҳалиги нарсанинг олдига боришди. Қарашса, қўзилаб ётган оқ қўй экан. Болалар олдига яқинлашгач, қўй туришга ҳаракат қилди. У эгиз туққан экан. Ўрнидан туриб қўзиларни ялай бошлади.

Кун совуқ, қўзилар ўт устида титраб ётган эди.

— Турдимурод,— деди Абат қўзиларга энгашар экан,— кўряпсанми? Шу алпозда яна бир оз ётса, совуқ еб, ўлиб қолиши турган гап.

— Энди нима қиламиз?— деди Турдимурод. У кўлидаги ингичка чивиги билан бир кўзининг қорнига туртиб юборган эди. Кўзи оёқларини бағрига тортди. Пальтосини ечаётган Абат буни сезмай қолди.

— Нима қилардик? Сен биттасини, мен биттасини пальтомизга ўраб, фермага олиб бориб берамиз,— деб Абат пальтосини ерга ёзди.

— Э, ифлос бўлади,— деди Турдимурод жирканиб.— Ифлос кўзиларни пальтога ўраб бўладими?

— Кийимларни-ку, ювса кетади. Аммо кўзилар ўлиб қолса, уни тирилтириб бўладими?

Турдимурод жавоб бериш ўрнига бурнини бир тортиб қўйди.

— Қани, ечин!— деб Абат Турдимуродга қаради.

— Йўқ, мен бундай қила олмайман. Олиб борсанг ўзинг олиб боравер.— Турдимурод кўлини бир силтади-да, орқа-олдига қарамай жўнаб қолди...

Абат шошилмасдан, кўзиларнинг иккаласини ҳам яхшилаб пальтосига ўради. Сўнг кўзиларнинг бошларини пальтодан чиқариб, кўтариб бир-икки қадам олдинга юрган эди, она қўй унинг орқасидан эргашди...

Абатнинг бу ишидан ниҳоятда хурсанд бўлган чўпон унга раҳмат айтди. У эртасигаёқ бориб, Абатни тарбиялаган коллективга раҳмат айтди.

...Эҳтимол, чўпоннинг бу раҳмати Абат аризасининг тезроқ амалга ошишига сабабчи бўлгандир.

НУҚТА

Ҳусни одатича бугун ҳам эрта турди. Дадаси ҳар кеча далада йилқи боқар, уйга эрталаб келар эди. Ҳусни йўлга қаради: ҳар кун кун чиқиш томондан отда келадиган дадаси бугун кўринмади.

Ҳув анави элас-элас бўлиб кўринган нарса дадаси эмасмикан? Ҳусни узоқ қараб турди. Тоғ бошидаги туман сийраклашди. Ҳалиги дадасига ўхшаб кўринган нарса тоқ чўққиси экан. Энди аниқ кўринди.

Ҳусни кўзини кафти билан уқалаб уйларининг олдига келди. Кўкрагини кериб, қўл ва оёғини кўтариб физкультурга қилди. Сўнгра шилдираб оқаётган ариқда ювинди-да, уйга кириб кетди.

Ойиси тоқчада турган тоғорадан товоқчага тўла қимиз қуйибди-ю, ишига жўнаб кетибди. Ҳусни қимиздан ичиб олди. У уйдан чиқиб қараса, қуёш кўтарилиб, туман тар-

қалибди. Турли гуллар очилиб, тонг либоси қишлоққа ўзгача ҳусн берибди. Водийдаги ҳар туп бута-ғиёҳлар аниқ кўриниб турибди.

Ҳусни «дадам нега кечикди?» деб водийга яна бир марта қараган эди, бўз йўрғасини қистаб, шошилинч келаётган дадасини кўрди. Бир гап бўлганга ўхшайди. Ҳайдар ака ҳар куни отини бундай қистов ҳайдамасди. Ҳуснининг эсига ойисининг илгари айтган сўзи тушди.

— Даданг агар отардан хафа бўлиб қайтса, отини тескари қамчилаб келади,— деган эди.

Ҳайдар ака чиндан ҳам отини тескари қамчилаб келяпти. Янги туққан қулунларнинг бирортасини бўрига олдиришди ёки бўғоз биялардан бири чала туғдими, ҳар ҳолда бирор кўнгилсизлик рўй берганга ўхшайди. Бундай пайтларда Ҳусни дадасининг олдига югуриб келишга ботина олмасди. Нима бўлса ҳам кутиш керак эди.

Ҳайдар ака бўз йўрғани қозиққа боғлаётганди, Ҳусни секин унинг юзига қараб қўйди. Дадасининг қовоғи солиқ, чала қирган соқол-мўйлови тиккайгандек. Обдан чарчаганлиги битиниб турибди.

— Дада, нима бўлди?—деди Ҳусни адаси уйга киракан.

Ҳайдар ака ўғлининг саволига жавоб бермади. Столда тахланиб ётган китоблар орасидан дафтарчасини олиб:

— Буни ҳам эсимдан чиқарибман,— деди ўзича койиниб.

Ҳайдар аканинг бу дафтарчасида колхоздаги ҳар бир йилқининг ёши, баъзи бирларининг одати, бияларнинг туғадиган вақтлари ёзиб қўйилган эди.

Ҳусни дафтарчасини варақлаб, нималарнидир ахтараётган дадасининг олдига яқинлашди. Ҳайдар ака эса ёзганига қовоғини солиброқ қараб турарди.

— Кўзим ўтмаяпти, яқиндан ҳам кўролмайдиган бўлиб қолибман. Уқи-чи, мана буни.

Ҳусни дадаси кўрсатган жойини ўқиб берди: «Тўриқ бия май ойининг йиғирмаларида туғиши керак».

— «Керак» деб ёзибманми?

— Керак деб ёзибсиз.

— Уша тўриқ бия бугун йўқ бўлди. Бир ерда туғиб қулунини эргаштиролмай қолиб кетдим, ёки... бўрига ем бўлдими, билмайман. Ё ўзини, ё ўлигини тополмасдан чарчаб-ҳориб келдим...

— Дада, меп қидириб кўрай,— деди Ҳусни.

— Қидираман, дема, топаман дегин! Қидиришга мен қидирдим.

Ҳайдар ака бир тутам соқолини силади-да, пастки лабини тишлаб қўйди. Ҳусни товоқчадаги қимизни дадасининг олдига сурди.

— Энди томоғимдан овқат ўтади дейсанми!

Ҳақиқатан ҳам унинг томоғидан овқат ўтиши қийин эди. Ўтган йили қишда кўпчиликнинг олдига чиқиб:

— Юз биядан юз қулун бераман,— деган эди-да, у.

Ҳайдар ака ана шу юз биянинг тўқсон тўққизини эсон-омон қулунлатиб, аллақачон йилқиларга, қўшиб юборган. Сўнгги бир қулуннинг салмоғи ҳамма қулунлардан ҳам оғир бўлаётганининг сабаби ҳам шунда эди. Ҳайдар аканинг фикрича, тўриқ биянинг эсон-омон қулунлаб, йилқилар қаторига қўшилиб кетиши, мажлисда берган қатъий ваъдасининг охириги сўзидан кейинги нуқтаси эди.

Нуқта деган сўз Ҳайдар аканинг ўз сўзи. У ваъдасида турмайдиган кишиларни: «сўзи нуқтасиз» деб сўкар эди. Энди ўша сўзини ўзига айтишга тўғри келиб қолди.

— Уша бия қулуни билан топилмаса ваъдам оқ қоғозга ёзилган билан нуқтасиз бўлади. Ҳуснижон, мен кетдим. Ё ўзини, ё ўлигини топиб келаман.

— Дада, мени ҳам ола кетинг, мен ҳам ёрдамлашман,— деди ёлвориб Ҳусни дадасига.

Ҳайдар ака ўглининг юзига тикилиб қаради.

— Майли, юр, мингаш орқамга! Борганиндан кейин от танлаб бераман,— деди сўнгра.

Қишлоқдаги болалар Ҳуснининг бўз йўрғага мингашиб, йилқига кетаётганини кўриб ҳаваслари келди.

— Ҳусни, Ҳусни!— деб қичқиришиб қолишди. Бўз йўрға қишлоқдан узоқлашиб кетди.

* * *

Кун салқин. Тоғдан эсаётган майин шабада Ҳуснийнинг юзига секин урилади. Унинг юмалоққина чиройли юзи қизариб, қоп-қора кўзлари чақнайди.

Дадасининг қидир деб айтган жойи шу ерлар эди. У узоқ-узоққа, тоғ орасидаги даралар, сой ёқаларига, жарликларга зийраклик билан қаради. Олдидаги кўндаланг қирдан ҳам ошди. Қирнинг нариёғи — сойнинг ёқаси эса қалин қуруқ, қамишзор... Ҳусни бу ерларни илгари кўрмаганди. Сойнинг кўм-кўк зилол суви секин оқарди. Шу маҳал қаердандир, отнинг кишнаган товуши эшитилди. Ҳусни отини таққа тўхтатиб, қулоқ солди: от чўзиб-чўзиб кишнар эди. Ҳусни бу уюридан айрилган отнинг товуши эканини билди.

Бола қулунлаб турган тўриқ биянинг устидан чиқди. Чалароқ туғилган ёш қулун ўрнидан туролмай, типирчилаётган экан. Тез тура қолмадинг, дегандай тўриқ бия қулунни атрофида парвона бўлиб айланар, оёғи билан ерни тирнар эди. Бия Ҳуснини ўз қулунни олдига яқин келтирмас, қулоғини чимириб ўшқираар эди.

Ҳусни отини четроқдаги ўтга боғлаб, туролмаётган ёш қулуннинг олдига келди. Қулун ётган ер зах экан, у камзулини ечиб, қулуннинг тагига солди, сўнгра рўмолчасини шу ердаги узун бир туп қамишнинг бошига белги қилиб боғлади-да, отига минди. Энди тезлик билан қишлоққа етиш керак.

* * *

Қизил қашқа қулун уч кунда зўрға оёққа турди. Бунга Ҳусни беҳад севинди. Қулун уйнинг ёнига арқонланган онасининг атрофидан узоқлашмас эди. Ҳусни бўлса қулунга тез-тез қараб турар, ҳатто унинг кўзига қўнган майда-майда пашшаларни ҳам ҳайдар, ёл, қуйруғини тарар, параноқ ерга боғлаб парваришлар эди.

Қулун тез кунда соғайиб, чопадиган бўлгандан сўнгина Ҳайдар ака қаддини ростлади:

— Ваъданинг охирига қўйилган нуқта қизил қашқа қулун бўлди. Юздан-юз,— деб мийиғида жилмайди у.

Ҳусни қизил қашқа қулунни кўрган сайин кўргиси келар, чилвир боғлаб, у ёқ-бу ёққа чоптириб ўйнар эди. Қалта қуйруқ, ипак ёл, қундуз жунли қизил қашқа қулун кун сайин ўсди, туллай бошлади. У дикир-дикир қилиб узоққа чопар, сакрар эди. Бу қулунни энди қишлоқ болалари «Ҳуснининг тойчаси» деб атай бошлашди.

— Чала туғилган эди,— деди болалардан биттаси, қулунни томоша қилар экан.

— Ҳусни тойчоғини қисир биянинг сути билан боқяпти.

— Тирсагидаги пайи узун бўлса узоққа чопади. Бунинг пайи узун экан.

— Балки тулпёрдир. Туёқларини қара, худди пўлатдай-а?

Уйдан чиққан Ҳусни томоша қилиб турган бир тўда болаларга:

— Нима, қулун кўрмаганмисанлар?— деди кўзини олайтириб.

Тўпланиб турган болалар орқага чекинди. Лекин уларнинг шивир-шивир сўзлари тугамади.

— Ҳусни энди шаҳарга ўқишга кетади. Қизил қашқа қулун бизларга қолади.

— Шаҳарга ола кетса нима қиласан?

— Фу, ола кетармиш, қаерга боғлаб боқади уни?

— Бари бир, дадаси бизни қулунга йўлатмайди...

Йилқидан қайтган Ҳайдар акани кўриб, болалар жим бўлиб қолишди.

— Қулуним!— деди дадаси, ўгли ўсиб қолган бўлса ҳам, кичикан боладай уни кучоқлаб.— Сен менинг суянчимсан, ёрдамчимсан.

Ростдан ҳам Ҳусни дадасининг ёрдамчиси. Халққа берган ваъдасининг охириги нуқтасини Ҳусни қўйди. У тарбиялаган юзинчи — қизил қашқа қулун, ўша қатъий ваъданинг охириги нуқтаси бўлди.

СУҲБАТ

Жийрон от қўшилган енгил арава ёнимизга келиб тўхтади. Араванинг устида ўтирган ўткир кўзли, тўла, қорачадан келган бола ирғиб тушди-да, бизнинг ёнимизга келди.

— Машина станцияга борадими, амаки?—деб сўради у шошилиб.

— Ҳа, боради.

— Мени ола кетасизларми?..

— Уни шофердан сўра,— жавоб берди ўтирган йўловчилардан бири.

— Ола кетасиз-а!— деди у, машинанинг атрофида айланишиб юрган шоферга.

— Пулинг борми?

— Вой, шу турган станцияга-я?! Ўзим ҳам кета оламан...

— Майли, ўзинг кетақол.

Бола ўйланиб бошини қашиди.

— Мен бекорга от-аравани овора қилгим келмаяпти-да. Ҳозир ишнинг қизғин пайти... Колхозга от-арава жудаям зарур, — деди бола.

— Хўш, шунга нима қилай?

— Мени станцияга олиб кетсангиз, от-аравани колхозга қайтариб юборар эдим.

Боядан бери болага унча эътибор бермаётган шофёр:

— Майли, олиб кетаман, — деди.

Севинганлигидан боланинг кўзлари чақнаб кетди. У отнинг узун тизгинини икки қўллаб ушлаб, арава устида чўққайиб ўтирган болага қараб югурди. Бола унга араванинг устидан калта пальтоси билан чамадончасини ва их-

чам ўралган бир боғлам оқ қоғозни ҳам олиб берди. Ҳалиги бола нарсаларини чаққон олиб бизнинг ёнимизга келди-да:

— Сен энди қайтавер,—деди арава устидаги болага. Аравакаш бола отининг бошини кетига бурди.

— Мана бу нарсаларингизни олмайсизми?—деди, у, чўнтагидан яна бирталай қоғозларни олиб.

— Ия, нега олмайман, оламан!

Аравакаш бола қоғозлардан кўпчилик қисмини берса ҳам баъзиларини кўзи қиймаётгандай эди.

— Хаммасини олиб кетади деб қўрқма. Сенга ҳам қолдираман.

Бу гапни эшитган аравакаш бола севиниб кетди. У бурнини тез-тез тортар эди.

— Бурнингги арт!

Шу соатнинг ўзидаёқ турли расмлар билан безатилган уч-тўрт варақ қоғоз унинг қўлига тегди.

У индамади.

— Нега индамайсан! Ҳозирча сенга шу бўлади! Борганимдан сўнг у ердан қизиқ-қизиқ расмлар юбораман, хўнми?

Боядан бери нафаси чиқмай турган аравакаш бола ўзгариб кетди. У севиниб:

— Зайнабга нима юборасиз?—деб сўради.

— Унга товукнинг, мушукнинг расмларини юбораман.

Бизлар кулиб юбордик. Улар бизларнинг кулишимизни ёқтирмади шекилли, хўмрайишиб қарашди. Гаплари тугаши билан жийрон от аравани енгил тортиб кетди.

— Э, секинроқ юргин!—қичқирди бола.

— У сенинг киминг бўлади?—сўрадик бизлар ундап.

— Укам бўлади.

— Курашсанглар қайси биттанг йиқитасанлар?—деб кулди бир студент.

Бола салмоқ билан жавоб берди.

— Фу, мен билан курашиш қайда унга, ҳали ёш-ку у.

— Ёши неччида?

— Бу йил саккизга чиқади.

— Ўзинг неча ёшга кирдинг?

— Ўн бешдаман.

Бу сўзни у худди катта кишилардай бошқа бир оҳанг билан айтди.

— Уҳў... Ростдан у сен билан курашолмас экан.

— У бу ёқда турсин мен Ўрмонни ҳам йиқитаман.

— Ўрмон деганинг ким у?

— Бизнинг колхоздан, мендан икки ёш катта.

— Зўр экансан-ку.

Бола йўловчи студентнинг ўринсиз ҳазилини ёқтирмади. Унинг баъзи бир саволларига кўнгилсизлик билан жавоб бераркан, қоғозга солинган турли расмларни олиб кўра бошлади. Мен унинг ёнига келиб ўтирдим.

— Мана бу қандай китоб?— дедим мен, пальтосининг чўнтагидаги китобни кўрсатиб.

— Антон Павлович Чеховнинг ҳикоялари,— деди у менга эътиборсизгина.

— Мумкинми кўриб берсам?

У индамасдан китобни олди-да, менга узатди.

Китобни очишим билан «Ванька» ҳикоясига кўзим тушди.

— Мана буни ўқиганмисан?— қўлим билан кўрсатдим.

— Вой бизлар уни аллақачон, тўртинчи синфда ўқиганмиз.

— Хўш, ҳикоя ёқдим сизга, қизиқмикан?

— Бўлмасам-чи,— деди у бир оз ўйланиб,— бироқ Ванька жуда инжиқ бола. Масалан, «бобомнинг қишлоғига» деб хат ёзиши уят. Унинг ёшидаги менинг укам — Собирлар ҳам адрессиз хатнинг ҳеч қаерга бормаслигини билади. У бу ёқда турсин, укам бир кун менга: «Москвага бориб кела оламан» деган эди.

Мен китобни ўзига бердим-да, Ванькани шундай аҳволга солган замон шароити эканлигини тушунтира бошлаган эдим, у сўзимни бўлиб:

— Мен унинг ҳаммасини сиз айтмасангиз ҳам биламан. Фақат мен ўз фикримни айтаётирман-да,— деди.

Сўнгра менинг юзимга тикилиб:

— Мен сизлар ўйлагандай ҳеч нарсани билмайдиган болалардан эмасман, еттинчи синфни тамом қилганман,— деди.

— Дуруст, дуруст. Агар менинг сўзимдан хафа бўлган бўлсанг кечир,— дедим мен унга кулиб.

У ҳам кулиб юборди.

— Сен менга ҳали исмингни айтмадинг-ку.

— Ҳали Сиз сўраганингиз йўқ-ку,— деди у тиржайиб.— Менинг исмим Карим, йўқ Каримжон. Рус ўртоқларим Коля деб ҳам аташади.

— Мана, кўринг,— Каримжон расмларини қўлимга берди.

— Мана бу Қоратоғ.

— Қоратоғ дейсанми?

Бола менинг такрор сўрашимдан тушунмаганларимни сезиб:

— Мирғалимсой шаҳарчасининг шарқий томонидан қараш керак, шунда яхши тушунасиз,— изоҳ берди.

— Хўш, мана бу қаернинг расми?

— Бу бизнинг мактаб... Мана бу ери сал ўхшамай қолди, шошилдим: ҳақиқатан ҳам бизнинг мактаб ажойиб мактабку-я! Балки, сиз кўргандирсиз-а?

— Қайси колхозни айтяпсан?— деб сўрадим мен.

— Мирғалимсой шаҳарчасининг кун ботиш тарафидаги гўзал қишлоқ—«Навбахор» колхози-чи?—Мен ўйланиб қолдим.

— Бизнинг колхозни билмайдиган одам йўқ. Сиз атайлаб билмасликка олаётибсиз, кўргансиз... Мумкин эмас...

Боланинг кўнглини қолдиргим келмаса ҳам ёлгон сўзлай олмадим:

— Рост, кўрмаган эканман,— дедим.

— Бола юзимга тикилди.

— Чиндан айтяпсизми? Бу атрофда бизни билмайдиган одам йўқ.

У «биз» деб бутун қишлоқ номидан сўзляпти. У ўзини беихтиёр қишлоқ онласининг битта аъзоси ҳисоблайди. Туғилиб ўсиб коллектив қувончининг ширин лаззатларидан баҳраманд бўлиб келаётган боланинг бу ҳислари мени беҳад севинтириб юборди. Мен уни яна гапга солдим:

— Хўш, яна, мана бу расмда нималар тасвирланган?

— Колхозимизнинг яйлови.

— Дуруст, яхши яйлов экан.

— Бу расмдан ҳам яхшироқ солинган биттаси бор эди, уни боя укамга бердим. У ўзи расм сололмайди. Катта бўлса у ҳам ўрганиб олади.

Бу расмда ўзгача бир сир — қобил, зеҳдли, зийрак боланинг кўзи бор эди. Бошимни кўтармай расмга тикилиб қараб қолганимни кўриб, у мийиғида кулди.

— Юринг, мен сизга қизиқ бир нарса кўрсатаман.

Мен унинг кетидан эргашдим. Машина турган ердан анча узоқлашдим. У гарбга қаради. Мен ҳам шу томонга қарадим. Мирғалимсой шаҳарчасидан чўзилган кўк майса, яшил дарахтлар Қоратоғ бағирларигача чўзилган. Тоғ устидаги япалоқ-ясси тошлар, қиррали чўққилар, уфққа секин ботаётган қуёшнинг лола ранг шафағида оч қизил рангга бўялган эди. У гўё бизнинг кўзимизга ҳисобсиз қизил байроқларни ҳилпиратиб, шахдам қадам ташлаб келаётган колоннага ўхшаб кўринарди.

— Ҳув анави Қоратоғни кўрдингизми?— деди Қаримжон қўли билан кўрсатиб.

— Кўрдим, кўрдим...

— Айтинг-чи, нимага ўхшайди?

— Қизиқ?! Ростдан ҳам нимага ўхшайди-а?

— Туяга миниб ўтирган одамга ўхшайди.— Унинг менга нима кўрсатмоқчи бўлганлигини энди тушундим. Қадим замонларда бир киши бир чўққидаги тошни теша билан тарашлаб одам шаклига келтирган экан. У тош узоқдан худди туяга миниб ўтирган одамга ўхшаб кўринарди.

Расм тўғрисидаги суҳбатимиз тугамади. Сигнал чалинганда биз машинага шошилдик...

Қоратоғнинг кенг бағрига Очисой, Қорасой, Хонтоғи шаҳарчалари жойлашган. Мирғалимсой эса улардан қуйноқда. Бу шаҳарчаларни оралаб ўтган поезд йўли Туркистон станциясига келиб киради. Бизнинг машинамиз шу йўлга ёнма-ён тушган йўлдан кетяпти. Йўл бўйига ўтқазилган симёғочлар, колхозлар, қишлоқлар бирин-кетин орқада қолмоқда. Машинадан туриб орқага қарасангиз, Қоратоғ бағридан то машинамизга қадар кўм-кўк поёндоз чўзилиб келаётганга ўхшайди.

Баъзан тоғ бағри кўм-кўк денгиздай товланар, унда баланд-баланд тоғ чўққилари гўё «мана мен» деб қаддини кўз-кўз қилаётгандай бўлар эди. Мана шу манзараларни диққат билан кузатиб ўтирган Каримжон елкамдан секин туртиб:

— Бояги расм мана шу тарафидан олинган,— деди.

— Уни ҳам ўзинг солганмисан?

— Йўғ-э... Мен уни қандай соламан. Экскурсияга чиққанзимизда ўқитувчимиз солиб берган эди,— деди у.— Уқитувчимиз расмни бирам қойил қилиб солар эди-ки...

Мен унга расм солиш учун қунт кераклигини айтган эдим, у менга Тошкентдаги рассомлик мактабига бориб ўқиш учун кетаётганлигини айтди. Мен ҳайратда қолдим.

— Ёлғиз ўзинг борасанми?

У пиқирлаб кулиб юборди.

— Сиз ҳам оймнинг айтганини айтдингиз... Мен яёв кетаётганим йўқ-ку ахир... Қаерга борсам ҳам поезд олиб боради.

— Поезд бўлгани билан билет олиш, чиқиш, тушиш каби қийинчиликлар бөр-ку?

— Майли, қўрқмайман. Узимизнинг Мирғалимсойдан станциягача неча-неча келиб кетганман.

— Шундай бўлса ҳам катта станцияларда қийин бўлади.

— Ҳеч қийин бўлмайди... Станция начальнигига бораман, ҳужжатимни кўрсатаман, Билет бер, дейман. У билет

беради. Борди-ю тўғри Тошкентга борадиган поездга ўтирсам, йўлда тушиб ҳам овора бўлмайман.

— Тўғри, тўғри... Фақат ўқишга киришинг қийин бўлмаса, йўлдан кўрқмас экансан.

— Ўқишга ҳам кираман, шубҳасиз, кираман амаки! Узлари чақиринг. Бўлмаса мен ҳеч шошилмас эдим.

У яқинда колхозларига Тошкентдан бир рассом келганлигини, рассом бўлиш учун ҳозирдан бошлаб рассомчилик мактабига ўқишга боришни маслаҳат берганлигини, бу фикрни айниқса ойини, колхоздаги кўп кишилар маъқул кўрганлигини менга бир-бир айтиб берди.

У бир оз жим ўтиргач:

— Тошкент ажойиб шаҳар-а?— деб сўради.

— Ажойиб шаҳар.

— Шаҳарда кўл борми?

— Бор.

— Мен сувда сузишни жуда яхши кўраман.

— Яна нимани яхши кўрасан?

— Ўзимизнинг қишлоқни яхши кўраман. Айниқса, ойнани яхши кўраман.

Мен кулиб юбордим. Ёнимда ўтирганлар ҳам кулишди. Лекин улар бизнинг суҳбатимизни бузгиси келмади шекилли, ўз-ўзларича сўзлашиб, кулишиб ўтиравердилар.

— Тошкентга борганинда ойнани соғинасанку-я?

— Соғинаман. Бироқ рассом бўлганим яхши. Кўп-кўп билим оламан. Битирсам ўзимизнинг колхозга келиб ўқитувчи бўламан.

— Ия, сенинг ҳунаринг ўқитувчилик эмас-ку ахир!

— Майли, қаерга борсам ҳам, нима иш қилсам ҳам эплаб кетаман.

У тўғри айтди. Ўз келажагига комил ишонган бола қаерга борса ҳам бахтиёр бўлади. Шубҳасиз бахтли бўлади!

Эҳ, ёшлик, қандай ажойибсан! Ўзининг ҳали камолга етмаган энгил фикридай — ўзи ҳам сўзи ҳам энгил... баъзан у сенга катта кишилардай ақл ўргатади. Баъзан ёш қалбининг турли оҳангларига сени ҳам эргаштириб кетади.

Мен унга кулиб боқаман. У эса бахтли келажагига кулиб боқади. Ундан мен бугунги ҳаётимизнинг ифодасини равшан кўраман. Бу ифода эса эртага ҳаётимизнинг келажагига ишонч билан кўз тикади...

Мен яна Антон Чеховнинг Ванька Жуковини эсладим. Шўрлик Ванька! Бугунги Қаримжонлар сен кўрган азобнинг нима эканлигини билмайди. Улар сенинг уқубатли

ҳаётингни фақат китобдан ўқиб билади... Бахтлисан, Қаримжон!

Машина йўлдан яшил қишлоқларни, боғ-роғларни бирин-кетин орқада қолдириб қушдай учмоқда. Тоғ анча орқада қолди. Лекин боланинг келажакка парвоз қилган ширин-ширин хаёлларига машина қувиб ета олмас эди. Унинг хаёли бепоён Ватанимизнинг ҳар бир шаҳарлари, ҳар бир мактаблари устидан эркин-эркин учар, кўз олдида турли ҳунарлар, мутахассислар, доктор, инженер, ёзувчи, rassom ва ҳоказолар худди кино лентасндай бир-бир ўтар эди.

Келажакда Қаримжон шуларнинг биттаси бўлиши турган гап, шубҳасиз!

... Шаҳарга етгач ёш дўст билан хайрлашишга тўғри келди. У ўша куни «Москва — Тошкент» поезди билан жўнаган бўлса керак.

Хайр дўстим, бахтли бўл!!!

ҚАҲРАМОН

Болалар, сиз Раҳимжонни танирсиз? Яхши, ўша сиз танийдиган шўх, гапдон бола кейинги кунларда кўп китоб ўқийдиган, кам гапириб, кўп ўйлайдиган бўлиб қолди. Баъзан у юрар йўлида ҳам ниманидир ўйлаб юради. Нега деганингизда Раҳимжон ўқиган китоблардаги болалар нуқул бирор иш кўрсатиб қаҳрамон бўлган: масалан, бир китобда бола урушда қаҳрамонлик кўрсатса, иккинчи китобда қўйларга ҳужум қилган бўрини ўлдириб қаҳрамон бўлган, учинчи китобда эса, сувга чўққан ёш болани қутқарган...

Раҳимжон ҳам бирор иш кўрсатиб қаҳрамон бўлишни жуда ҳам орзу қилади. Бироқ қандай қилиб? Раҳимжонларнинг қишлоғида на бир ёш бола сувга чўқади, на қўйга бўри ҳужум қилади...

У мактабдан чиққандан бери шу ҳақда ўйлай-ўйлай қишлоқ ўртасидан кесиб ўтадиган темир йўлга келиб қолганини сезмай қолди. Темир йўлга чиқиб бундай қараса, рельс чўрт узилиб кетибди, бирдан юраги гупиллаб уриб кетди. Узилган жойига бармоқ бемалол сиғиб кетади.

Раҳимжон бунга кўриб, аввалига жуда севинди-ю, кейинроқ қўрқди; севинганлигининг сабаби: агар Раҳимжон бир илож қилиб, поездни тўхтата олса, унда иш беш! У, албатта, қаҳрамон бўлади, уни ҳамма мақтайди... Қўрққанининг сабаби: мабодо ҳозир поезд келиб қолиб, тўхта-

та олмай қолса, унда нима бўлади?.. Поезд ардарилиб тушиб, анча одам майиб бўлмайдими?..

Хўш, поездни қандай қилиб тўхтатиш керак? Бу осон! Бундай воқеалар тўғрисида Раҳимжон қайсидир бир китобда ўқиган. Қизил байроқ кўтарса бас, тўхтайдикўяди...

Узоқдан поезднинг ҳорғин, чўзиқ товуши эшитилди. Раҳимжонни қўрқув босди, нима қиларини билмай, бўйнидаги галстугини еча бошлади...

— Нима қилиб юрибсан бу ерда, жиян?— деган товуши эшитилди шу маҳал орқадан. Раҳимжон чўчиб тушди-ю, орқасига қаради. Унинг кўзи олдида йўл бўйида юрадиган киши турарди, жуда севиниб кетди:

— Амаки, анавини қаранг, рельс синиб кетибди,— деди Раҳимжон шошилиб.

— Қани?

— Ана...

— Э, буми?— деди ҳалиги киши кулиб,— синган эмаску, рельснинг уланган жойи бу...

— Нега бўлмаса ораси очиқ?— сўради Раҳимжон ҳайрон бўлиб.

— Шундай бўлиши керак, жиян,— деди ҳалиги киши мўйловини силаб,— темир — кун иссиқ бўлганида кенгайиб, совуқ бўлганда торайиб туради. Шунинг учун рельсларнинг уланадиган ораллиғида очиқ жой қолдирилади. Тушундингми, жиян?

— Тушундим...— деди Раҳимжон ҳафсаласизлик билан.

— Қани, тушунган бўлсанг, буёғроққа чиқиб тургин, поезд келяпти.

Раҳимжон аста йўлдан пастга тушди. Темирйўлчи амаки бўлса, ёнига осиб олган сумкасидан таёқчага ихчам ўралган сариқ байроқчасини олиб, баланд кўтариб турди. Мана, пассажир поездни уларнинг олдидан «тақа-туқ, тақа-туқ, тақа-туқ...» қилиб ўта бошлади. Уртароқдаги вагон деразасидан қандайдир бир шўх бола бошини чиқариб, Раҳимжонга тилини кўрсатди, нимадир деб қичқирди. Бу Раҳимжонга жуда алам қилди. Гўё йўловчи бола шу ҳаракати билан: «Сендан қаҳрамон чиқиб бўпти!..» дегандай бўлди.

Поезд аллақачон кўздан ғойиб бўлган бўлса ҳам Раҳимжоннинг кўнглида доғ қолди.

Раҳимжон хафа бўлмаса ҳам бўлади. Нега деганингизда урушда мардлик кўрсатмаган, кўйга ҳужум қилган бўрини ўлдирмаган, поездни ҳалокатдан қутқармаган одамлар ҳам қаҳрамон бўла олади. Масала, Раҳимжон ўқишда, аълочи, жуда кўп китоб ўқийди, ўқиганларини дўстла-

рига гапириб беради. Ўзи китобдаги қаҳрамонлардек бўлишга интилади... Нима, бу сизнингча қаҳрамонлик эмасми? Албатта қаҳрамонлик-да!

Ана, қаҳрамон бўлишни истасангиз, сиз ҳам шундай бўлинг...

ЯХШИ БЎЛДИ

Кўча юзига катта, данғиллама уй тушган-у, ҳали битмаган эди. Кўчадан ўтганлар: «Яхши уй бўларкан-у...» дейишар, уйнинг кўпдан бери чала ётганини кўриб: «Бироқ, кўчанинг ҳуснини бузиб тургани ёмон бўлибди-да», деб ачинардилар.

Билмасангиз билиб олинг, кўча ҳуснини бузиб турган бу уй Ҳусниларники эди.

Мана, бугун уйнинг кам-кўстини тузатиш учун ҳашарчилар келишган. Улар орасида кечагина Ҳуснининг ўзи бориб чақириб келган Исо бобо ҳам бор. Исо бобо шу қишлоқда иморат устаси. У камгап, ўнта гапирганингда зўрға бир оғиз жавоб қайтаради. Ҳуши келиб турса, жуда сергап бўлиб кетадиган одати ҳам бор.

Бошқа ҳашарчилар томда ўзлари билан ўзлари овора. Улар деярлик ёшлар эди. Нима ҳам бўлди-ю, ҳашарчилар ўз ўғилларини мақтай кетишди. Бири ўғлини одобли деса, бири ўғлини қўрқмас, кучли деб мақташар эди. Баъзан улар томдан:

— Нима дейсиз, Исо бобо, шундайми?— дейишса, Исо бобо ҳеч мулоҳазага бормай, энсаси қотиб:

— Шундай!— деб қўяқоларди.

— Менинг ўғлим ахир бир ишнинг бошини тутади-да,— деди Ҳуснининг дадаси,— қўлидан китоб тушмайди, ўқигани-ўқиган. Нима дейсиз, Исо бобо?

Исо бобо шу маҳал нарвонда туриб, уйнинг бўғотини тузатаётган эди. Битта ғишт керак бўлиб қолди: нарвондан тушиб энгашиб зўрға олди. Олиб чиқиб, ўрнига яхшилаб қалади. Шундан кейингина жавоб берди:

— Шундай!

У яна бир нима демоқчи бўлиб оғзини жуфтлади-ю, айтмоқчи бўлган гапини ичига ютди...

Ҳусни ўз ўртоқлари Сайфи, Ғафи билан кўчадан кириб келди. Сайфи билан Ғафи усталарга салом беришди. Ҳусни бўлса ҳеч нарса демай, қўлтигида қандайдир бир китоб билан уйга кириб кетди.

Шу маҳал Исо бобога яна ғишт керак бўлиб қолди,

У пастга тушмоқчи бўлаётганда Сайфи пайқаб қолиб, битта гиштни кўтарди:

— Тушмай қўяқолинг, бобо, мана олинг. Яна керакми?

— Ҳа баракалла, ўғлим, барака топ. Катта йигит бўл, оппоқ йигит бўл...

Ҳусни уйдан чиқиб, Фанининг олдига келди. Иккаласи ҳам томдаги усталарнинг ишини томоша қилишарди.

— Исо бобо, гапимиз чала қолди-ку, шундай қилиб ўғилчаларнинг қайси бири яхши бола бўлди?— деди томдаги ҳашарчилардан бири. Исо бобо индамади.

— Қайсиниси бўларди, кўриб турибсан-ку, мана буни-си яхшида,— деди ҳашарчилардан бири пилдираб гишт ташиётган Сайфини кўрсатиб.— Бобосига ёрдам бераётган ўғил яхши бўлмай, белини ушлаб, томоша қилиб турган ўғил яхши бўлармиди?...

Бу гап четда турган Ҳусни билан Фанига қаттиқ тегди шекилли, қизариб кетишди. Кейин Фани Ҳуснига бир қараб олди-да, ийманиброқ бориб, битта гиштни кўтара бошлади. Уни кўриб Ҳусни ҳам шундай қилди.

— Ҳа, баракалло, иш мана бундоқ бўпти.— Исо бобо хурсанд бўлиб кетди. У Ҳуснига қараб:

— Ҳорма, деган белга мадад. Кунига бир вақт-бир вақт китобингга дам бериб, дадангга шундай қарашиб турганингда, уйларинг аллақачон битиб қолган бўларди, ўғлим,— деди.

ҚУЕНЧА

Далада, қўш бошида беш-олти бочка ёқилғи ётар эди. Бу бочкаларга Миртожи бобо пойлоқчилик қилади. Иш қизиган маҳал. Бир ҳафта бўлди, у тушки овқат пайтида уйига боролмайди; тракторларга челақда ёғ, сув ташиб беради. Шундан бери Бектош билан Ҳошим мактабдан қайтганларидан сўнг, боболарига овқат олиб борадиган бўлиб қолишди.

Мана, бугун ҳам улар овқат олиб келишяпти.

Ҳаммаёқда баҳор; ерда ҳам, кўкда ҳам баҳор. Бутун жон-жониворлар ер бетига ўрмалаган пайт: ҳув ана, осмонда турналар арғимчоғи тиров-тиров қилиб учиб кетяпти; ерда эса тракторлар гуриллаб, атрофни ларзага соляпти. Эндигина трактор сўқаси ағдариб ўтган қумоқ-қумоқ ер бўрсиллаб енгилгина буг чиқаради. Ҳаммаёқда кўклам ҳиди, нафаси... Ҳамма жойда кўклам шодиёнаси, шовқини...

Болалар атрофни тўйиб-тўйиб томоша қилишар, сўқа кетидан ипақдек майин тупроққа ёпирилган зағча галала-

рига кесак отиб учиришар эди. Зағчалар бўлса қағ-қағ қилиб уларнинг тепасида айланиб учишади. Бектош шунда ҳам зағчаларни тинч қўймади. У энди осмонга кесак отди. Кесак шудгор чеккасидаги қалин олабўтага келиб тушган эди, олабўта ичидан бир кичкина қуёнча ҳуркиб, сакраб чиқди. Болалар қийқиришиб қуёнчага отилишди. Бечора қуёнча нима қиларини билмай олабўтадан бир-икки айланди, кейин шошганидан ҳайдалган ерга қараб қочди. Бектош уч-тўрт ҳатлашдаёқ унга етиб, тутиб олди. Орқасидан Ҳошим ҳаллослаб етиб келганда, Бектош қуёнчани бағрига босди.

— Вуй, кичкиналигини,— деди Ҳошим ҳаваси келиб,— бир кўриб берай?

— Қочириб юборасан.

Улар тутган ўлжаларидан хурсанд бўлиб, йўлга тушишди.

Бектош Ҳошимдан каттароқ, бўйи ҳам чўзиқроқ, у чуқур ҳайдалган сўқа изидан келаётса ҳам бўйи Ҳошим билан барабар эди. У худди биров тортиб оладигандай қуёнчани бағрига маҳкам босиб олган. Ҳошим бўлса қўлида кўтариб олган мис товоқчани гоҳ у ёнига, гоҳ бу ёнига оларди. Иккаласи ҳам атрофда бўлаётган нарсаларни унутишган: тракторларнинг шовқини ҳам, зағчаларнинг қағ-қағлаши ҳам қулоқларига кирмасди. Фикри ёдлари қуёнчада.

Улар ҳовлиқишиб қўш бошига келишди. Бектош олиб келган овқатини бобосига бермасданоқ, тутиб олган қуёнчасини кўрсатиб, мақтанди:

— Мана, бобо, кўринг.

Бобоси аста қуёнчани қўлига олди. У ҳали ёш, ҳали юнги момикдег-у, бироқ ориқ эди. Бечора қўрққанидан дир-дир титрар, юраги дук-дук урар эди. Чол уни аста-аста силади:

— Вой бечора-ей, яқинда туғилган экан. Уясини трактор бузибди-да...— деди у салмоқлаб. Кейин набираларига қаради.— Бечоранинг онаси излаб юргандир...

Бобонинг сўзидан ҳайрон бўлган Ҳошим билан Бектош бир-бирига қарашди. Ҳазил қилаётгандир деб Бектош бобосига қараган эди, жиддий кўринди. Кейин у ўйланиб қолди: ростдан ҳам уйи бузилган бўлса-я. Борди-ю, бобом айтгандек, онаси излаб юрган бўлса-чи...

Бектош бир оз ўйлаб турди-да, қўлини чўзиб бобосидан қуёнчани олиб, орқасига бурилди. Унга Ҳошим ҳам эргашди.

— Қаёққа?— деди Миртожи бобо.

— Урнига олиб бориб қўямиз.

— Ҳа, болам, олиб бориб қўйинглар. Ҳали у ёш, нима қиласанлар ушлаб, ҳеч нарсани билмайди. Ҳали сутдан чиқмаган бўлса!

Болалар йўлга тушгандагина Миртожи бобо иштаҳа билан мис товоқнинг оғзини очди...

КОНТРОЛЬ БУВИ

Шукур билан Илҳом бу йил иккинчи синфда ўқийди. Иккаласи тенгдош, бунинг устига амакивачча. Уйлари ҳам бир жойда, девордош. Ўзоқ йили улар боқчага қатнаб юрганларида деворлари нураб, қулай деб турган эски ҳовлида ўтиришарди. Мана, бир йил бўлдики, Чилонзордаги янги уйга кўчиб келишди. Қизиғи шундаки; бу ерда ҳам уйлари девордош; уларнинг бири — ўнинчи уйнинг учинчи квартирасида, иккинчиси эса тўртинчи квартирасида яшашади.

Контроль буви ҳам Чилонзорга улар билан бир вақтда кўчиб келган. Буви аллақачон пенсияга чиққан бўлса ҳам бўш юришни ўзига эп кўрмайди. У кўчиб келгандан кейин Чилонзордаги «Ракета» кинотеатрига жамоатчи контролёр бўлиб олди. Бунинг устига у маҳалладаги болаларни тежаб-тергаб юради. Шунинг учун ҳам уни ҳамма контроль буви деб аташади. Ўзининг оти Сарви буви. Болалар у билан дўст бўлиб қолишган. Буви ҳам болаларни жуда яхши кўради. Шукур билан Илҳом ҳар кунни мактабдан қайтиб келаётганларида уларни контроль буви, албатта, уй олдидаги скамейкада ўтирганча қарши олади-да:

— Ургилай болаларимдан, қани, бугун ўқишларинг қалай бўлди?— деб сўрайди уларни тўхтатиб,— қани дафтарларингни олинглар-чи, бир кўрай...

Болалар дафтарларини олиб кўрсатишади. Буви дафтарларни варақлаб, яхши баҳо олишган бўлса мануният билан: «Вой, яхши болаларимдан ўзим тасаддуқ!»— дейди эркалаб. Борди-ю, пастроқ баҳо олган бўлсалар: «Нима бўлди бугун, қароқларим?» дейди пешонасини тириштириб.

Контроль буви, одатдагидек, бугун ҳам Шукур билан Илҳомни ўша скамейкада ўтириб қарши олди. Болалар бувини кўришлари билан папкаларидан кундалик дафтарларини олиб югурдилар. Контроль буви бугун баҳони текширмади.

— Бўлди-бўлди, бугун баҳоларинг аълога ўхшайди,— деди у жилмайиб.

— Контроль буви-чи, бугун мен «Ватан» деган шеърни

Ёд айтиб бериб, беш олдим,— деди Шукур бешала бар-моғини кўрсатиб.

— Вой яхши боламдан ўзим тасаддуқ,— деди буви хурсанд бўлиб. Кейин ўгирилиб Илҳомдан сўради:— Сиз-чи, оппоғим?

Илҳом сал уялинқираб жавоб берди:

— Мен ҳам...

— Ўзим ўргилай оппоқларимдан...— контроль буви бирпас хаёлга чўмди. Кейин болаларга қараб деди:

— Ҳай, Шукуржон болам, қани сиз айтинг-чи, бу... Ватан дегани нима ўзи?

Шукур шошиб қолди:

— Ватан деганими? Бу, Ватан деган сўз...— у шундай деди-ю, дудуқланиб тўхтаб қолди. Бир маҳал Шукурлар эски ҳовлидан Чилонзорга кўчмоқчи бўлганларида қари бувиси: «Гувала қўйиб, бу ватанни шўрлик бобонг зўрға қурган», деб кўзёши қилган эди. Шукур ҳозир шуни эслаб:

— Ватан, у бизларнинг эски ҳовлимиз,— деб жавоб берди. Контроль буви билан Илҳом кулиб юборишди.

— Қани, оппоғим, сиз Шукуржонга Ватан нима эканлигини тушунтириб беринг-чи?—деб буви Илҳомга қаради. Илҳом аввалига бир оз тортиниб, кейин дона-дона қилиб жавоб бера бошлади:

— Боя ўзинг ўқитувчи тушунтирганда қулоқ солмадинг-да,— деди у Шукурга қараб.— Ватан дегани бу... элимиз, юртимиз. Иннайкейини СССР бизнинг Ватанимиз бўлади.

— Ана, вой оппоғимдан ўзим тасаддуқ,— деди буви Илҳомнинг елкасига қоқиб.— Шукуржон ҳам сал тўғри айтди. Илгариги замонда ўзимиз яшайдиган эски кулбаларни ватан дердик... Энди Ватан сўзининг маъноси чуқурлашиб кетди, ҳа. Илҳомбек жуда тўғри айтди. СССР бизнинг Ватанимиз. Ўзбекистонимиз бўлса, ана шу улкан Ватаннинг ажралмас бир бўлаги... Бундай улкан, кенг, озоД Ватанни ҳеч қаердан излаб тополмайсизлар. Ҳа, қароқларим, уни қадрлаш, ҳурматлаш, севиш керак...

Контроль бувининг ўтмиши эсига тушиб кетди шекилли, хаёл суриб, бир оз жим қолди. Кейин бошини кўтариб, аста болалардан сўради:

— Қани, оппоқларим, айтинглари-чи? Қим Ватанни кўпроқ яхши кўради?

Шукур билан Илҳом худди синфда ўтиришгандай турган жойларида қўлларини кўтаришиб:

— Мен яхши кўраман,— деди Шукур.

— Мен ҳам,— деди Илҳом.

— Қани, Шукуржон болам, сиз нима учун яхши кўрасиз?

— Ватан бизларга уй берди...

— Ие, Ватан уйни сизни яхши кўргани учун берган-да, ўғлим. Агар Ватанни яхши кўрсангиз, сиз унга нима қилиб бердингиз?— деди Контроль буви. Шукур жавоб беролмай қолди. Кейин буви Илҳомдан сўради:

— Қани, сиз айтинг-чи, ўғлим?

— Бизларга уй берган... Мен Ватанни яхши кўрган-им учун ўқийман...

— Яхши, яна қандай қилиб яхши кўрасиз?

— Яна ойимларга қарашаман... иннайкейин, ану, мактабимиз ҳовлисидаги пионер акаларимиз эккан кўчатларга қараб тураман. суғораман.

— Вой, ўзим ўргилай оппоғимдан...

— Мен ҳам яхши ўқийман,— деди Шукур. Бироқ у Ватанни яхши кўрган-им учун фалон нарса қилдим, деб айта олмади. Контроль буви унинг уялганини кўриб, иккаласини ҳам бирдай эркалади:

— Қўзичоқларим. Иккалангиз ҳам Ватанни яхши кўрар экансиз. Ҳа, шундай бўлиш керак.

Айниқса Илҳом Контроль бувининг бу сўзидан жуда хурсанд бўлди. Шукур эса, «Нима учун Илҳом қилган ишларни мен ҳам қилмадим?»— деб ўйларди ичида. У шу хаёлда турганда, буви уларга қараб жилмайиб, имлади:

— Энди уйга кириб дам олинглар, оппоқларим, ҳа..

Шукур билан Илҳом уйларига кириб кетаётганларида ҳам Контроль буви уларнинг орқасидан кўз узмай, завқ билан жилмайиб қараб турарди....

ОВЧИЛАР

1. Айёр

Жазирама саратон кунлари эди. Ҳар галгидек бугун ҳам Нодир амаким мени ўзи билан бирга овга олиб чиққан. Амакимнинг қўлида қўшоғиз милтиқ. У олдинда, мен эса орқада, эшакда дашт оралаб ов қилиб юрибмиз. Амаким ҳар туп бута, ҳар туп гиёҳни милтиқ учи билан туртиб, «кишт-кишт»лаб борарди..

Иссиқда пешонамдан оққан тер кўзларимни ачиштирар, уни яна муштим билан тинмай ишқалардим... Милтиқ товушидан чўчиб, кўзларимни очдим. Қизил шувоқ тагидан лип этиб қочиб кетаётган қизил тулкини кўриб қолдим.

Амакимнинг биринчи ўқи бекор кетди. шекилли, иккинчи марта ўқ узди. Қизил тулки бир думалаб, тўп жингилга тиралиб йиқилди. Эшакда амакимнинг кетидан жадал етиб бордим: тулкининг сони икки-уч жойидан қонаб турибди, кўзлари юмуқ, ўлиб қолибди. Амаким мамнун, тулкининг орқа оёқларини жуфтлаб боғлади-да, бошини қуйи қилиб, эгарга танғиб ташлади.

Яна йўлга тушдик. Биринчи овдан кўнгли тўлган Нодир амаким анча илгарилаб кетди. Мен эшагимни ўз ихтиёрига қўйиб боряпман: баъзи жойларда тузукроқ ўт учраб қолгудай бўлса, тўхтаб, ўтлаб ҳам олади. Ёнбошимга қараб-қараб қўяман, тулки осиглиқ келяпти...

Бир маҳал эшак бир нарсадан ҳурккандай, қулоқларини тик қилиб, елиб кетса бўладими! Нақ устидан учиб кетай дедим. Бир оз ўтиб яна шундай қилди. Атрофга қарадим, эшак ҳуркадиган ҳеч нарса йўқ.. Жинни-пинни бўлдими?! Яна бирдан эшагим ҳанграб, осмонга сапчиди-да, сўнг кетинги оёғини кўтариб, силтай бошлади... Эгарнинг қошини маҳкам ушлаб, товушим борича: «Иш-о, иш-о-о...» деб бақира бошладим. Негадир амаким менинг товушимни эшитиб, бу ёққа қараб югурди. Эшаги тушмагур ҳаш-паш дегунча мени юмшоқ шўрхок ерга қалпоқдек улоқтириб ташлади, гуп этиб юмалаб тушдим. Хайрият, ҳеч қаерим оғримади! Эшак бўлса мени йиқитиб енгиллашгач, тўғри келган томонга ҳуркиб, сапчиб қоча бошлади. Урнимдан сакраб туриб, эшакнинг кетидан югура бошладим. Нодир амаким эшакнинг олдидан чиқиб, зўрга тутиб олди. Мен етиб келсам, эшак дир-дир титрар, амаким уни нўхтасидан маҳкам ушлаб, ҳайрон бўлиб турарди.

— Нима бўлди ўзи?!

— Билмасам...

Амаким бирдан ўзини тутолмай кулиб юборди. Бундоқ қарасам, тулки йўқ, фақат эгарга танғиб боғланган чилвир арқон чўрт узилиб, узилган жойи ҳўл бўлиб, титилиб турибди... Фаҳмладим: тулки арқонни ғажиб, узиб қочибди!.. Мен ҳам амакимга қўшилиб қотиб-қотиб кула бошладим...

Нодир амаким яна олдинга илгарилаб кетди. Мен орқада, эшак устида хаёл суриб келяпман: «Ўлган тулки қандай қилиб тирилди экан? Ё қувлик қилиб, ўзини ўлганга солдимикан-а?!»

Анча айландик. Нодир амаким икки қуён, бир тувалоқ отиб олди. Тушга яқинлашганда аввалги йўлимиз билан орқага қайтдик. Амаким бир оёқ совутгиси келдими, ё энди ов қилгиси йўқми, ҳайтовур, эшакка миниб олди. У олдин-

да, эгарда қўшоғизни кўндаланг ушлаб олган, мен унинг орқасида мингашиб келяпман. Аҳён-аҳёнда амаким пиқ этиб кулиб, бошини чайқаб қўяди. Бояги тулки воқеаси эсига тушаётган бўлса керак, дейман ичимда.

Амаким одатда жуда сергап одам-у, овга чиққанда камгап бўлиб қолади. Билмадим, ов ҳуркмасин дейдими ё хаёлим чалғимасин дейдими.

Қуёш тафти, саратон ҳароратида бутун борлиқ ҳанси-рар эди. Ҳув ялангликда гўё денгиз ваъда қилаётгандай, кумуш сароб имлайди. Одатда бундай жазирама устида чўккан жимжитликда овчининг қулоғи тўртта-ю, кўзи бешта бўлади: «шитир» этган нарса унинг кўзига ов бўлиб кўринаверади, унинг назаридан ҳеч нарса қочиб қутулмайди!...

Амаким мени тирсаги билан туртгандай бўлди. Аввалига эътибор бермадим. Яна туртиб, бир туп ёвшан томонни кўрсатиб имлади: қизиқ, каттакон лагандай келади-ган тезак ёвшан олдида кўндаланг бўлиб турар эди. Амаким эшак устида ёвшан атрофидан аста айланса, тезак ҳам аста айланади. Кейин амаким тезакни мўлжалга олиб отди, тезак майда-майда бўлиб, орқасидан ниманингдир бир сакраб тушганини кўриб қолдим — бояги қочиб кетган қизил тулки! Икки орқа оёғи жуфт қилиб боғланган, чўзилиб ётибди... Орқа оёқлари боғланган, буниги устига яралангани учун узоққа боролмаган. Қочиб келиб, шў ёвшан соясида дам олиб ётганда яна бизларга дуч келиб қолган. Энг охириги қувлигини ишга солган — бизларни кўрмасин деб, юзини тезак билан беркитиб турган.. Буни қаранг-а!..

Шумлиги фойда бермади. Барибир қўлга тушди. Яна эгарга, илгариги жойинга осилди. Аввалига эшак қулоқларини динг қилиб, бир оз ҳуркиди-ю, кейин тез йўргалаб кетди. Амаким менга қараб пиқ этиб кулиб юборди. Унинг бу кулгиси менга бугунги воқеаларни яна бир эслатди...

2. Жўхори тузоқ

Ҳар куни Нодир амаким мени имтиҳон қилади. Албатта, унинг мендан сўрайдиган сўроқлари ов ҳақида бўлади:

- Битта ўққа неча грамм дори кетади?
- Бир ярим грамм.
- Бу ўқ неча метр узоқликдаги овни йиқита олади?
- Агар сочма бўлса, етмиш метр узоқликдагини...
- Олдинга қочиб бораётган қуённинг қаеридан мўлжалга олса бўлади?

— Икки қулоғининг ўртасидан.

— Нега?

— Уқ етиб боргунча қуён илгарилаб кетади. Икки қулоғи ўртасидан мўлжалга олинса, ўзига бориб тегаети.

— Дуруст,— дейди амаким жавобларимдан мамнун бўлиб.— Кўндалангига қочганида-чи?

— Чамаси бир қуён олдин мўлжалга олиш керак.

Бу гаплар овчиликда янгилик эмас. Бу овчиликнинг аялфбесига ўхшаган бор гаплар. Нодир амаким бирор нарсани гапириб беришдан кўра, кўрсатиб ўргатишни маъқул кўради. Ҳалиги берган саволларининг ҳаммасини менга бажартириб, ўргатиб, сўнг сўради.

У менинг жавобларимдан қаноат ҳосил қилди шекилли, ўрнидан туриб, токчадан битта консерва қутчасини олиб, менга кўрсатди.

— Бу нима?

— Буми? Бу.. қутича-да, сувга солинган жўхори.

— Мана бу-чи?

— Машина ип.

— Жуда соз, энди менга қара,— деди у консерва қутчасида ивитиб қўйилган жўхоридан бир донасини олиб.— Мен нима қиляпман?

— Нинага ип ўтказдингиз.

— Ҳўш, кейин-чи?

— Ипнинг охирини тугдингиз... Нинани жўхорининг ўртасидан ўтказдингиз...

— Тушундингми?

— Тушундим-у...

— Сен аввал мана шу мен қилгандай қилавер, бу ёғини кейин кўрсатаман, Ҳўпми?

— Ҳўп.

Мен бир қулочдан қилиб узилган, йигирма-ўттиз бўлак ипга биттадан жўхори ўтказдим. Нодир амаким ҳам. Кейин уларни амаким авайлаб стаканга солиб, елкасига ов халтасини осди-да:

— Юр, кетдик,— деди.

— Қаёққа?

— Овга.

— Милтиқ олмаймизми?

— Мана милтиқ,— амаким стакандаги жўхориларни кўрсатиб, кулди. Мен барибир ҳеч нарсани тушунмадим. Қайталаб сўрашга журъат этолмай, амакимнинг кетидан эргашдим.

Кун оғиб, офтобнинг тафти қайтиб қолган. Пиёда тўпа-тўғри Белариқ бўйига келдик. Амаким ариқнинг ёғини

либроқ оқадиган, мол туёқларидан ўтлари янчиллиб, тууроғи ўйнаб кетган жойига чўнқайиб ўтириб олди-да, ов халтасидан ёғоч қозиқча олиб, ерга қоқа бошлади. Мен ҳеч нарсага ақлим етмай, қаққайиб турибман. Бояги йигирма-ўттизта жўхори ўтказилган ипларнинг учини битта қилиб, қозиқча маҳкам боғлади-да, жўхориларни худди товуққа сочгандай ерга ёйиб қўйди.

— Энди тушундингми?— деб сўради амаким менга ўгирилиб.

Мен елкамни қисдим.

— Тушунмадингми? Юр бу ёққа!!

Амаким билан ариқ бўйлаб кетдик. Бир маҳал у таққа тўхтаб, мийиғида кулди-да, олдинга ишора қилди. Мен бир қизиқ воқеанинг гувоҳи бўлдим: худди боягидақа қозиқ қоқилган, қозиқда боягидақа машина ип. Ҳар машина ип учида биттадан булдуруқ!

Менга ҳамма нарса аён бўлди: одатда булдуриқлар гала-гала бўлиб юришади. Учса ҳам, галаси билан учади. Улар тушда сув ичгани ариқ бўйига келади. Сувга қониб бўлгач, мол топтаб, тууроғи ўйнаб кетган жойда маза қилиб ағнашади. Ана шунда... ана шунда жўхорини ютишаркан-у, ипга тизилишиб тураверишаркан... Қойил!

Амаким бирпасдаёқ ўн-ўн бешта булдуруқни осонгина тутиб олди. Бу воқеа мен учун овчилик саҳифасининг очилмаган варағи эди. Албатта, амаким эртага мендан овчиликнинг бу янги варағи ҳақида битта-битталаб сўрайди. Мен бўлсам, янглишмай жавоб бераман. Амаким эса, яна янги нарсаларни ўйлаб топади. Яна янги сўроқлар...

Мен учун бундай сўроқлар қанча кўп бўлса, шунча яхши!..

3. Ёрилган милтиқ

Кун тушга яқинлашиб қолганда булутларнинг бир чеккаси йиртилиб, офтоб мўралади. Қамишлар учига қизиллик югуриб, эрталаб баданларни жунжитиб эсаётган шамолга мулоимлик инди. Овчилар ҳар кунгидай, сой бўйидаги пастқам ялангликка тўпланишиб, тўрваларидаги нон борми, яхна ўрдак гўшти борми, термосдаги чой борми... ишқилиб, ҳамма нарсаларини ўртага қўйишди. Яна гап қилди:

— Битта ўқ билан учтасини урдим, қойилмисанлар,— дерди бир овчи. Унга Адҳам деган боланинг дадаси гап бермайди:

— Кўк порох кучли бўладими, деб қолдим? Битта ўрдакни отган эдим, зарб билан осмонда беш метрча жойга учиб бориб, бошқа бир ўрдакка урилса бўладими? Уни ҳам йиқитиб туширди...

— Қўй-е!..

— Ҳа, ишонаверинг. Тағин отган ўқим нуқул ўрдакнинг бошига бориб тегади денг...

— Қўй-е...— дейди амаким унинг гапидан ҳайратда қолган бўлиб.

— Мана, ишонмасангиз...— деб Адҳамнинг дадаси отган ўрдакларини кўрсата бошлайди.

— Қани, қанотига тегибди-ку?

— Э, буни мен мўлжалга олмаганман, ўқимга ўзи дуч келиб қолган!

— Ундоқ бўлса милтиғинг сеҳрли экан-да, а?— амаким баттар уни қайрайди мийиғида кулиб. Атрофдагилар қотиб-қотиб кулишади. Кейин Адҳамнинг дадаси амакимнинг эрмак қилаётганини сезиб қолиб, гапини тўғрилайди гўё:

— Йўқ-йўқ, гап порохда!..

Шу маҳал яқин ўртадан милтиқнинг «қарс!» этган бўғиқ товуши, сўнг қандайдир бир боланинг гиншиган йиғи овози эшитилиб қолди. Сўхбат бўлиниб, ҳамма жой-жойидан сакраб туриб кетди. Бундай қарасам, Адҳам йўқ, қўрқиб кетдим.

— Адҳам!..— деб юборганимни билмай қолдим. Овчилар билан кетма-кет чопиб борсам, Адҳам сой бўйида ранги қув оқариб, йиғлаб турибди. Оёғи тагида қўшоғиз милтиқ ёрилиб ётибди.

— Нима бўлди ўзи?

Адҳамнинг сўзлашга мажולי келмас, бир жиҳатдан дадасидан қўрқиб турарди. Нималиги кейин маълум бўлди: овчилар ўзларни билан овора бўлиб, лоф уриб ўтирганларида Адҳамвой қамиш орқасига ўтиб, сувда юза сузиб юрган сазан балиқни кўриб қолибди. Кейин милтиқ билан отиб, тутиб олиш фикри туғилибди унда. Дадаси гап билан овора бўлиб ўтирганида аста келиб, билдирмай милтигини олиб, қайта ўша жойга борибди. Борса, балиқ сув тагида ўтлар орасидан кўриниб турганмиш. Адҳам балиқни аниқроқ мўлжалга олиш учун милтиқ оғзининг ярмини сувга тикиб, тепкини босиб қолибди. Милтиқнинг қўндоғи келиб, зарб билан елкасига урилибди... Бундоқ кўзини очиб қараса, милтиқ икки бўлиниб кетибди. Қўшоғизнинг эса отилган томони ёрилиб, нарироқда тугуни чиқиб ётганмиш.

Адҳамга дадаси индамади. Чамаси ўғлининг соғ қолганидан хурсанд эди. Бир оз вақт ўтгач, у ўғлига:

— Милтиқни сувга тиқиб ҳам отадими, тентак. Нафас чиқадиган жойни бекитиб қўйса, бу милтиқ экан-ку, одам ҳам ёрилади. Оғзи сув билан бекилиб қолгандан кейин... Кўк порохнинг кучи қўядими!..— деди насиҳатомуз.

Овчиликка теккан касал экан, у шу ерда ҳам ўзининг кўк порохини кўтариброқ гапирар эди. Адҳамнинг дадаси айтаётган гаплардан одамлар мийиғида кулишиб, биринкетин орқаларига қайтишди. Кеч кириб қолган эди.

Шу куни овчилар бир дунё ўлжа билан, мен бўлсам бир умрга етгулик таассурот билан қишлоққа қайтиб келдик...

МУНДАРИЖА

Қиссалар

Ташвиш	5
Қор дат	46

Ҳикоялар

*Оғайнилар	116
Тўёна	132
Танишув	150
*Қенглик	156
*Яхшиларга ёндошиб	166
*Оғажон	176
*Асфальтда ўтов	188
*Бўронли тунда	196
*Оқбўга	207
Ҳожи бува	221
*Адашманг, Адҳамжон	228

Болаларга атаганларим

Тош	234
Менинг ҳусним	240
Туғилган куним	248
Олтмиш тийин	255
Қинғир ишнинг қийиғи	259
Тушовли той	266
Иншо	269
Яхши бола	277
Ирмоқ	281
Менинг дадам коммунист	286
Набира	291
Қичкина деманг бизни	298
Дўстлар	304
Полизда	307

Мальчик амаки	912
Кўкел	317
Қўнгироқ	322
Ҳадик	373
Ариза	339
Ўқта	342
*Сўбат	346
Қаҳрамон	353
*Яхши бўлди	354
Қуёнча	355
*Контроль буви	358
Овчилар	359
1. Айёр :	359
2. Жўхори тузоқ	361
3. Ерилган милтиқ	363

*© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983 й.

На узбекском языке

Носир Фазилов

Избранные произведения в 2-х томах

II том

СНЕЖНОЕ ПИСЬМО

ПОВЕСТИ, РАССКАЗЫ

Редактор Суюнов А.
Рассом Мурсалимов Д.
Расмлар редактори Немировский В.
Техн. редактор Смирнова Т.
Корректор М. Фафурова

ИБ № 1372

Босмахонага берилди 2.02.83. Босишга рухсат этилди 4.10.83. P-03836. Формати 84×108¹/₃₂. Босмахона қоғози № 3. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 19,32+0,21 вкл. Шартли кр. оттиски 19,53. Нашр л. 20,54+0,16 вкл. Тиражи 30 000. Заказ № 224. Баҳоси 1 . 60 т.
Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича ЎзССР Давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасига қарашли 3-босмахонада тайёрланган матрицадан 2-босмахонада босилди. 114 гийўд. Самарқанд кўчаси, 44.